

Kansatieteellinen Arkisto 58

KANSATIETEELLINEN ARKISTO 58
SUOMEN MUINAISMUISTOYHDISTYS

Maria Vanha-Similä

Yhtiöön, yhtiöön!

Lapsiperheiden arki Forssan
tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla

Helsinki 2017

Toimittaja: Pia Olsson

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Sivunvalmistus: Tieteellisten Seurain Valtuuskunta

Copyright © Kirjoittaja ja Suomen Muinaismuistoyhdistys

ISBN 978-952-6655-05-5

ISBN 978-952-6655-06-2 (verkkojulkaisu)

ISSN 0355-1830

Kansi: Anne Haapanen

Kannen kuva: Finlayson-Forssa Oy:n kehräämön työntekijöitä 1950-luvulla sekä pieni hiihtäjä Finlayson-Forssa Oy:n lastentarhan talviolympialaisissa vuonna 1952. Kuvat: Forssan museon kuvakokoelmat.

Kirjapaino Hermes, Tampere.

Sisältö

KIITOKSET	7
1. FORSSALAINEN TEHDASYHTEISÖ TUTKIMUSKOHTENA	10
Tutkimuksen kohde, tausta ja tavoitteet	10
Tekstiiliteollisuuden taustaa	13
Forssan tekstiiliteollisuuden vaiheita	15
2. TEHDASYHTEISÖTUTKIMUS MUISTITIETOTUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDISTA	22
Aiempi tutkimus	22
Kansatieteen työväentutkimus	22
Tehdasyhteisöt tutkimuksen kohteena	25
Työläisperheitä koskeva tutkimus	27
Sukuolentutkimus	28
Muistitietotutkimus	29
Lähelle ihmisten arkea	29
Yhteisön muisti	32
Nostalgia	34
Muistitietotutkimuksen mahdollisuudet	34
Lähiluvulla moniäänisyyden äärelle	36
Keskeisiä käsitteitä	38
Arki	38
Yhteisö	40
Perhe	41
Luokka	42
Sukuoli	43
3. TUTKIMUSAINEISTON MUODOSTAMINEN	45
Omat haastattelut	45
Museoviraston haastattelut	53
Muut aineistot	56
Valokuvat	59
Kenttätyöt ja tutkijan positio	65
Tutkimusetiikka	74
4. TÖISSÄ FORSSAN TEKSTIILITEOLLISUUDESSA	76
Töihin tekstiiliteollisuuteen	76
Yhtiöön, yhtiöön! Tehtaaseen sukupolvesta toiseen	83
Työn perässä Forssaan	87
Esihetket tekstiiliteollisuudessa	89
Työt päättyivät	95
5. ARKEA TEHTAALLA	99
Hierarkkinen työyhteisö	99
Naisten ja miesten töitä eri yksiköissä	104
Osastolta toiselle	109
Ruokailu työpäivän aikana	115
Työ kehossa	120
6. ”KYLLÄ SE AINA JOLLAINLAILLA SITTEN TAAS JÄRJESTY” – TYÖNTEKIJÖIDEN LASTENHOIDON JÄRJESTÄMINEN	124
Äitien työssäkäynti Forssan tekstiiliteollisuudessa	124
Lapset tarhaan	134
Isovanhemmat, naapurit, sukulaiset ja tuttavat lastenhoitajina	141
”Yleensä se oli semmosta, että eri vuoroissa oltiin”	143
Lapset osana yhteisöä	151

7. LAPSIPERHEIDEN ASUMINEN TEHDASYHTEISÖSSÄ	157
Yhtiön asunnot – kaikilla oma paikkansa	157
”Rauhallista ja kivaa” – arkea työsuhdeasunnoissa	168
Omakotitalounelmia	180
8. ETUJA JA YHTEISTOIMINTAA	184
Tehtaan kangaskaupasta aineet vaatteisiin ja kodintekstiileihin	184
Perhe puhtaaksi yhtiön saunassa	190
Tukena ja turvana: sairauskassa ja huoltokonttori	194
Ammattiyhdistystoimintaa sukupolvesta toiseen	197
9. YHTEISTÄ VAPAA-AIKAA TEHDASYHTEISÖSSÄ	202
Työn vastapainona vapaa-aikaa ja lomaa	202
Tehdasyhteisön vapaa-ajantoiminnan vuosikymmenet	204
Kerhot, retket, uudet ystävät ja lomat työntekijöiden ja perheiden arjessa	206
Urheilua ja liikuntaa	215
10. ”SE OLI SELLANEN IHAN OMA MAAILMANSÄ”	219
Moniääninen Forssan tehdasyhteisö	219
Tehtaan arki tarttui kehoon	221
Luokkaan sidottu arki	222
Täystyöllisyydestä työttömyyteen	225
LÄHTEET	227
LIITE	243
TIIVISTELMÄ	244
ABSTRACT	246
KANSATIETEELLINEN ARKISTO	248

Kiitokset

”Asiat, jotka on opittava tekemään, opitaan vain tekemällä niitä.”

- Aristoteles (384–322 eaa.)

Väitöskirjan tekeminen on ollut huikea seikkailu. Välillä on ollut ylämäkeä ja välillä alamäkeä, mutta milloinkaan en ole katunut, että lähdin mukaan tälle matkalle. Innostuin tutkimuksestani niin, että se vei minut mennessään. Kirjoitin oheisen Aristoteleen ajatuksen kenttätyöpäiväkirjaani syksyllä 2012, jolloin aloitin tutkimukseni. Otin ajatuksen ohjenuorakseni, sillä väitöskirjaprojekti oli minulle aivan uusi maailma. Väitöskirjan tekeminen on ollut mieletön oppimisprosessi, jonka aikana olen totisesti oppinut paljon uutta. Tutkijan työ on usein melko yksinäistä puurtamista, mutta kiitos kuuluu monille ihmiselle, jotka ovat eri tavoin edistäneet työni valmistumista.

Professori Helena Ruotsala on toiminut työni ohjaajana. Kiitos asiantuntevista kommentteista, tarkoista kysymyksistä ja ainaisesta kannustuksesta. Olet uskonut tutkimukseeni, vaikka itsellä usko oli joskus koetuksella.

Lämmin kiitos toiselle ohjaajalleni dosentti Anne Heimolle. Parempaa ohjaajaa en olisi voinut työlleni toivoa. Sinä innostit, kannustit ja valoit uskoa työlleni aivan alusta lähtien. Olet lukemattomat kerrat kommentoinut tekstejäni, auttanut vaikeissa kohdissa ja kirjoittanut vinon pinon painavia suosituksia.

Väitöskirjani esitarkastajina toimivat professori emerita Pirjo Korhokangas ja tutkijatohtori Kirsi-Maria Hytönen. Molempien tarkat ja huolelliset lausunnot auttoivat minua suuresti tutkimukseni viimeistelyssä. Ne saivat minut näkemään uudella tavalla työni haasteet, mutta myös vahvuudet. Molemmille iso kiitos ansiokkaasta työstä käsikirjoitukseni kanssa. Olin hyvin otettu, kun Pirjo Korhokangas suostui ilokseni myös vastaväittäjäkseni. Kirsi-Marialle kiitos myös kaikista kannustavista kommentteista näiden kymmenen vuoden ajalta, jonka olemme tunteneet. Maatalousmuseo Sarassa tutustuu aina huipputekijöihin.

Haluan kiittää Turun yliopiston kansatieteen oppiainetta ja kollegoja siellä. Turussa käydessäni olen aina päässyt osaksi hedelmällisiä keskusteluja ja tutustunut uusiin ihmisiin. Erityinen kiitos jatko-opintojen lukupiirille. Kansatieteen jatko-opinnoissa tentitään kaikki alan väitöskirjat, joita kokoonnuimme säännöllisesti yhdessä ruotimaan. Kiitos FT Päivi Roivainen, Marja-Liisa Räisänen ja Maija Lundgren. Päiville kiitos myös väitösprosessiin liittyvistä neuvoista ja kannustuksesta. Marjalle kiitos kirjallisuusvinkeistä ja monista, monista tsempeistä.

Olen hyvin iloinen, kun tutkimukseni hyväksyttiin julkaistavaksi maineikkaaseen Kansatieteelliseen Arkistoon. Kiitän luottamuksesta Suomen Muinaismuistoyhdis-

tystä. Kiitos sarjan toimittaja professori Pia Olssonille hyvästä yhteistyöstä ja kaikesta avusta julkaisuprosessin aikana. Kiitos kirjan kauniista kansista graafikko Anne Haapaselle ja taitosta Tieteellisten seurain valtuuskunnan toimittaja Tiina Kaarelalle.

Olen ollut hyvin onnekas, sillä yksityiset säätiöt ovat rahoittaneet koko väitöskirja-projektini. Se kuvaa hyvin tutkimusaiheeni merkittävyyttä. Tutkimustani ovat tuke-
neet Suomen Kulttuurirahaston Hämeen rahasto, Emil Aaltosen Teollisen kulttuurin tutkimusrahasto, Jalmari Finnen Säätiö, Finlaysonin tehtaan osakasten perustama avustussäätiö, Suomen Muinaismuistosäätiö, Seurasaarisäätiön Lempi ja Emil Hie-
tasen rahasto sekä Kansan Sivistysrahasto. Kiitos kaikille rahoittajille merkittävästä tuesta.

Tutkimuksessani olen käyttänyt eri arkistoja. Kiitos Museoviraston Kansatieteel-
linen arkisto ja Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen lai-
toksen arkisto. Kiitos Forssan museo, jonka arkistojen aarteisiin olen saanut uppou-
tua yhä uudelleen omien aikataulujeni mukaan. Lämmin kiitos tästä luottamuksesta.
Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuralle kiitos monista antoisista semi-
naareista, jotka ovat aina vieneet tutkimustani eteenpäin.

Forssan museon kanssa meillä on ollut väitöskirjavuosinani YYA-sopimus, jonka
puitteissa on vaalittu ystävyyttä, yhteistyötä ja keskinäistä avunantoa. Kiitos muse-
onjohtaja Kati Kivimäki. Sinä pyysit minut mukaan toteuttamaan Forssan Museon
Muistoja Kutomolta 1979–2009-muistitietoprojektia. Ilman sinun rohkaisuasi en olisi
lähtenyt viemään tutkimustani eteenpäin aina väitöskirjaksi asti. Kiitos myös kaikista
käytännön neuvoista ja mielenkiintoisista arkistoprojekteista, joita olen saanut toteut-
taa väitöskirjatyön ohessa.

Lämmin kiitos museon amanuenssi Asta Louhelolle monen vuoden tuesta, kan-
nustuksesta ja tekstiili- ja Forssa-tietoudesta. Sinä olet nopeampi kuin Google. Kristii-
na Huttuselle iso kiitos väitöskirjan käsikirjoituksen kommentteista ja hedelmällisistä
keskusteluista. Haluan lisäksi kiittää kaikkia muita entisiä ja nykyisiä Forssan museon
työntekijöitä. Kiitos myös Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys. Kiitos kuu-
luu myös Forssan kaupungille myötämielisestä suhtautumisesta tutkimukseeni. Kiitos
vielä koko Wahren-keskus ja erityisesti Forssan kaupunginkirjasto. Augustinan päi-
väkoti on mahdollistanut osaltaan tutkimustyöni ja auttanut auliisti kysymyksissäni.
Iso kiitos sinne.

Suuri kiitos kuuluu Forssan tekstiiliteollisuuden entisille työntekijöille. Te mahdol-
listitte tutkimukseni. Avasitte minulle kotinne ja työpaikkanne, mutta annoitte myös
muistonne ja kokemuksenne tutkimukseni käyttöön.

Kiitos vertaistuesta ja mielenkiintoisista keskusteluista forssalaiselle tohtorikoulu-
tettava Elina Virtaselle. On aina ollut ilo tavata ja laittaa yhdessä jatko-opintoasiat
järjestykseen.

Lämmin kiitos perheelleni, sukulaisilleni ja ystävilleni myötäelämisessä tutkimuk-
seni kanssa. Kiitos ystävät Anna Tapion koulusta lähtien Katri Puukka, Satu Keskinen
ja Leena Wahlberg. Katrille erityinen kiitos, kun olet joka ikinen viikko kysynyt, että

mitä kuuluu. Aija Mäkinen ja Soila Järvinen ovat perheineen auttaneet arjessa lukemattomia kertoja ja kuunnelleet tutkimustyön haasteista yhä uudelleen. Iso kiitos tästä!

Kiitos kummisedälleni sosiaalineuvos Pentti Lappalaiselle ystävydestä, kiinnostuksesta ja mentoroinnista. Matkailu avartaa niin isoja kuin pieniäkin matkaajia.

Kiitos äidilleni ja isälleni, Marja-Leena ja Heikki Vanha-Similälle, hämäläisistä talonpoikaisjuurista sekä siivistä, jotka ovat lennättäneet minua maailmalle. Kiitos myös isosisko ja isovelji. Marke, olet esimerkilläsi osoittanut, että aina voi innostua kaikesta uudesta. Haluan lisäksi kiittää isoja ja pieniä murusia. Olette rakkaita kaikki! Erityinen kiitos Villelle ja Jennille. Uskollisin väitöskirjaprojektini seuraaja on ollut perheemme Welsh corgi pembroke Luna. Lämmin kiitos Mirvalle tästä ihanasta perheenjäsenestä. Kiitos myös kaikki puolison sukulaiset ja ystävät.

Suurin kiitos kuuluu aviomiehelleni Matille sekä pojallemme Sisulle, joka on elämäni valo. Sisu on saanut kasvaa yhdessä äidin tutkimuksen kanssa. Elämässä tarvitaan paljon sisua, mutta myös seikkailuja ja suklaakakkua.

Omistan tutkimukseni isoäidilleni Katri Suomelle.

Forssassa 8. elokuuta 2017

Maria Vanha-Similä

FORSSALAINEN TEHDASYHTEISÖ TUTKIMUSKOHTEENA

Tutkimuksen kohde, tausta ja tavoitteet

Kaks viikkoo tosa puljusa on ihan maksimi, äiti sanoi
kun joutui töihin Finlaysonin kutomoon.
Lauantai-iltaisain hän korkkasi Carillo-pullon keittiön pöydän
ääressä
ja särisevässä radiossa Georg Otskin
rakasti elämää.
Äidin silmät olivat täynnä unelmia.
Kahdenkymmenen vuoden kuluttua tehdas suljettiin.
Eiköhän ny o Carillon paikka,
äiti tuumasi ja pisti tupakaksi
oli meinaan pirun pitkä kaksiviikkonen.¹

Runossaan Kutoja, forssalainen runoilija Susanna Drockila kuvaa hyvin tyyppillistä tarinaa siitä, miten työura Forssan tekstiiliteollisuudessa aloitettiin. Forssa oli merkittävä suomalainen tekstiiliteollisuuskaupunki, joka syntyi, kasvoi ja kehittyi yhdessä paikkakunnan tekstiiliteollisuuden kanssa. Jo vuonna 1847 alkanut forssalainen tekstiiliteollisuus oli yksi alan edelläkävijöistä ja suunnannäyttäjistä. Sillä oli huomattava rooli myös koko seutukunnan kehityksessä. Tehtaalle mentiin töihin usein ilman suurempaa innostusta, mutta yleensä alkuhämmennyksen jälkeen työvuodet alkoivat vieriä tasaista tahtia. Tekstiiliteollisuus oli pitkään ehdottomasti Forssan merkittävin työnantaja, joten se oli luonnollinen vaihtoehto forssalaisille työnetsijöille. Työ tekstiiliteollisuudessa ei välttämättä erityisesti kiinnostanut, mutta monille se näyttäytyi ainoana vaihtoehtona paikkakunnalla, jossa ei juuri ollut muita merkittäviä työnantajia.

Tässä työssä tutkin Forssan tehdasyhteisön arkea 1950–1970-luvuilla erityisesti lapsiperheiden näkökulmasta. Millaista lapsiperheiden arki tehdasyhteisössä oli? Tutkimuksessani keskeisiä ovat ihmisten omat kokemukset. Muistitietotutkimuksen avulla pyrin tavoittamaan moniäänisen yhteisön arjen. Miten ihmiset elämänsä tekstiiliteollisuudessa kokivat? Yhteisön jäsenillä arki on samantapaista, mutta tarkalla aineiston lähiluvulla tehdasyhteisöstä muodostuu monipuolisempi kuva. Tut-

¹ Drockila 2011, 33.

kimuksessani tarkastelen Forssan tehdasyhteisön ihmisten arkea myös sukupuolen näkökulmasta ja tutkin sukupuolten välistä työnjakoa niin tehtaalla kuin kodeissakin. Molemmista tapahtui tutkimusajankohtana muutoksia, mutta edelleen Suomessa on varsin sukupuolittuneet työmarkkinat ja naiset tekevät miehiä enemmän kotitöitä.² Tutkimuksessani pohdin, poikkesiko naisten ja miesten arki toisistaan Forssan tehdasyhteisössä? Entä millaista arkea perheet viettivät yhtiön asunnoissa ja vapaa-ajan toiminnassa? Tutkimuksessani tuon esiin paljon arjen tärkeitä kysymyksiä, joita ei ole juuri aikaisemmin tutkittu. Esimerkiksi miten tehdasyhteisössä lastenhoito järjestettiin? Ja mikä oli isien osuus arjen sujuvuudessa?

Perhe vaikutti merkittävästi työhöntuloon tehtaalle mutta myös itse työntekoon. Työntekijät vaihtoivat työtehtäviä ja työvuoroja elämänvaiheiden muuttuessa. Tutkimuksessani tarkastelen lapsiperheiden asumista, sillä monet työntekijät asuivat yhtiön asunnoissa. Tehdasyhteisö oli monin tavoin suljettu mutta samalla hyvin moninainen yhteisö. Päivähoito, terveydenhuolto sekä erilaiset vapaa-ajan harrastukset toimivat pitkään tehtaan suojissa. Tehtaalla oli oma lastentarha, joka aloitti toimintansa jo vuonna 1902.³

Tehdasyhteisössä oli vireää vapaa-ajantoimintaa, johon myös perheenjäsenet ottivat osaa. Vapaa-ajantoiminta tarjosi monille sellaisia elämyksiä ja virkistäytymisen keinoja, joihin heillä ei välttämättä muuten olisi ollut mahdollisuutta. Vanhempien työ tekstiiliteollisuudessa oli keskeinen perheiden arkeen vaikuttava tekijä. Forssan tehdasyhteisö oli kokonaisuus, johon kuului eri osa-alueita. Vuosikymmenien saatossa tapahtui paljon muutoksia. Yhtiön toiminta keskittyi yhä tiiviimmin ydintoimintaan eli varsinaiseen tekstiiliteollisuuteen, jolloin yhtiön muu toiminta hiipui ja tuotantoa tukeva toiminta väheni. Esimerkiksi yhtiön oma valimo lopetettiin vuonna 1971, koska siitä saadut säästöt sekä muut edut jäivät kustannuksia pienemmiksi.⁴

Kansatieteen tutkimuskohteena on ihminen ja hänen arkinen toimintansa. Tehtyjä havaintoja tarkastellaan ajan, paikan ja sosiaalisen sidonnaisuuden kautta.⁵ Oma tutkimukseni kiinnittyy näihin kansatieteellisen tutkimuksen lähtökohtiin. Olen rajannut tutkimukseni ajallisesti niin, että se alkaa aivan 1950-luvun alusta, jolloin tekstiiliteollisuus lähti sotavuosien jälkeen jälleen nousuun päättyen 1970-luvun loppuun. Täytyy kuitenkin huomioda, että muistelijat tarkastelevat aina menneisyyttä kerrontahetken näkökulmasta, joten myöhemmätkin vuosikymmenet ovat läsnä taustalla tutkimuksessani. Tekemäni aikarajaus perustuu osittain tutkimusaineistooni, joka keskittyy erityisesti juuri 1950–1970-lukuihin. Sota-aika ja 1940-luku olivat monella

2 Husso 2016, 76–77; Korvajärvi 2016, 142–143. Ks. myös Korvajärvi 2010.

3 Vanha-Similä 2013, 155.

4 Koneet olivat myös jo niin teknistyneitä, että ne vaativat tietyt, tarkat varaosat. Valimossa tehtiin varaosia tehtaan eri yksiköiden rikkoutuneisiin koneisiin. Varaosavalut valmistettiin raudasta, mutta myös pronssista, messingistä ja kevytmetalleista, kuten alumiinista. (Huttunen 2012, 43; Yhdyslanka 1971: 2, 7–8; FM MK15; FM MK22.) Viittaan tekemiini haastatteluihin mm. lyhenteillä FM MK1–24. Ks. tarkemmin luvusta 2. Tehdasyhteisötutkimus muistitietotutkimuksen lähtökohdista, tutkimusaineiston muodostaminen.

5 Etnologian sanastoa 1973, 1. Ks. myös Sääsilahti 1997, 84–85; Virtanen 2006, 25; Siivonen 2008, 16; Hieta 2010, 16.

tapaa poikkeusaikojä, joten niissä riittäisi tarkasteltavaa myös omaksi tutkimukseksi. 1950–1960-luvut olivat forssalaisen tekstiiliteollisuuden viimeisiä kultaisia vuosia, jolloin työntekijöitä tarvittiin paljon, tuotanto oli laajaa ja tuotteet olivat menestyksekkäitä. 1970-luvulla tapahtui tehdasyhteisön lapsiperheiden arjessa monia muutoksia, ja silloin esimerkiksi astui voimaan päivähoitolaki. Tekstiiliteollisuuden hiipuminen alkoi, ja vuosikymmenen lopussa Forssassa suljettiin tekstiiliteollisuuden yksiköitä. Jälkitekolliselle yhteiskunnalle tyypillisestä työn epävarmuudesta tuli näin vähitellen osa ihmisten jokapäiväistä arkea. Tutkimukseni venyttämisen forssalaisen tekstiiliteollisuuden 30 viimeiselle vuodelle olisi merkinnyt työn huomattavaa laajentumista, sillä 1980–2000-luvut olivat jo toisenlaisia kuin kolme aikaisempaa vuosikymmentä. Keskittyminen tiettyyn ajanjaksoon mahdollistaa syvemmän analyysin tutkimuskohteesta. 1950-, 1960- ja 1970-luvut muodostavat mielenkiintoisen kokonaisuuden forssalaisessa tekstiiliteollisuudessa.

Tutkimukseni kohdentuu tiettyyn paikkaan, Forssan tehdasyhteisöön. Tässä tutkimuksessa käytän selvyuden vuoksi termiä Finlayson-Forssa Oy koskien koko tutkimusajankohtaa, 1950–1970-lukuja. Finlayson-Forssa Oy oli virallisesti käytössä vuoteen 1973, mutta nimi säilyi osittain käytössä vielä muutamia vuosia. Muita käyttämiäni määritelmiä ovat tehdas, yhtiö, tehdasyhtiö, tehdasyhteisö sekä lyhempi muoto Finlayson. Ne kaikki ovat samoja termejä, joita haastattelemani ihmiset käyttävät. Näitä samoja nimityksiä käytti myös Finlayson-Forssa Oy, jonka 1950–1970-lukujen asiakirjoissa mainitaan usein ensin koko nimi, mutta jatkossa käytetään vain muotoa yhtiö. Finlayson-Forssa Oy:n tehtaät koostuivat erilaisista yksiköistä, joista suurimmat olivat kehräämö, kutomo, muovitehdas sekä viimeistämö. Kehräämössä kehrättiin lankaa, kutomossa kudottiin kangasta ja viimeistämössä raakakankaille tehtiin käyttötarkoituksesta riippuen erilaisia käsittelyjä, kuten valkaisu ja värjäys. Muovitehtaalla valmistettiin erilaisia siveltyjä muovituotteita, kuten kerniä, sadevaatekankaita ja verhoilumateriaaleja. Näiden suurempien yksiköiden lisäksi tehdasyhteisössä oli runsaasti pienempiä työyhteisöjä. Yksiköillä oli paljon yhteisiä piirteitä, mutta ne olivat samaan aikaan myös omaleimaisia.

Kansatieteessä paikkaa, tilaa tai ympäristöä ei enää nähdä vain maantieteellisenä paikkana tai arjen kehyksenä vaan eriaikaisten ja moninaisten kokemusten kokonaisuutena. Helena Ruotsalan mukaan tila on sekä fyysinen että sosiaalinen.⁶ Tila muuntuu merkitysten ja kokemusten kautta tietyksi, eletyksi paikaksi.⁷ Tutkimuksessani tarkastelen Finlayson-Forssan tehdasyhteisöä, joka oli fyysinen paikka, mutta ennen kaikkea yhteisö rakentui arjessa ihmisten omien kokemusten kautta.

Sosiaalinen sidonnaisuus on myös yksi keskeinen tutkimukseni lähtökohdista. Olen haastatellut hyvin erilaisissa tehtävissä toimineita sekä naisia että miehiä. Tätä kautta minulla on ollut mahdollisuus tarkastella sosiaalisen sidonnaisuuden vaikutusta tehdasyhteisön lapsiperheiden arkeen. Jokaisella oli oma paikkansa yhteisössä.

6 Ruotsala 2007b, 153.

7 Lappi 1997, 34; Lappi 2007, 41.

Toteutin Forssan museon ”Muistoja Kutomolta 1979–2009” -muistitietoprojektin vuosina 2011–2012. Toimiessani tutkijana haastattelin eri tehtävissä toimineita henkilöitä, jotka työskentelivät niin kutomossa, kehräämössä, viimeistämössä kuin muovitehtaallakin. Moni haastateltava oli vaihtanut työpaikkaa yksiköstä toiseen työuransa aikana. Projektin painopiste oli 30 viimeisessä vuodessa, mutta aineistoa kertyi paljon juuri 1950–1970-luvuilta. Järjestin taltioituja keskustelu- ja muistelutilaisuuksia sekä dokumentoin Kutomon alueen nykytilannetta. Projekti toi museolle laajan aineiston forssalaisesta tekstiiliteollisuudesta. Projektissa seuloin myös tehtaiden arkistoaaineistoja. Keväällä 2012 kokosin näyttelyn työni tuloksista Tekstiilimuseo Tyykiin Forssaan sekä kesällä 2012 avautui verkkonäyttely ”Kutomo elää!”. ”Muistoja Kutomolta 1979–2009” -projektin yhteydessä syntyi materiaalia tekstiiliteollisuudesta kertovaa dokumenttielokuvaa varten. Lisäksi kävin kertomassa ”Muistoja Kutomolta 1979–2009” -tutkimuksesta eri tilaisuuksissa, kuten ICOM:n kansainvälisessä konferenssissa Helsingissä kesällä 2012.

”Muistoja Kutomolta 1979–2009” -projektilla oli hyvin tärkeä merkitys entisille tekstiiliteollisuuden työntekijöille mutta myös koko Forssalle. Keskeisen ja läheiseksi koetun teollisuudenalan loppuminen oli paikkakunnalla monin tavoin iso menetys. ”Muistoja Kutomolta 1979–2009” -projektin myötä perehdyin tekstiiliteollisuuteen sekä tutkimustyöhön. Projekti antoi minulle perustietoja alasta sekä kokemusta tutkimustyöstä ja innosti minua jatkamaan aiheen tutkimusta. Tutkimuskohteessa oli projektin jälkeenkin vielä paljon avoimia kysymyksiä, jotka tarvitsivat vastauksia. Luomani aineisto myös tarjosi mahdollisuuksia tarkempaan analyysiin sekä vähemmän tunnettujen näkökohtien esiinnostamiseen.

Tutkimukseni aluksi käyn läpi Forssan tekstiiliteollisuuden taustaa. Tutkimus etenee toisessa luvussa tutkimushistoriaan sekä muistitietotutkimuksen käsittelyyn. Seuraavassa luvussa kuvaan tutkimusaineistoani sekä suorittamiani kenttätöitä. Empiirinen osuus alkaa luvusta neljä, jossa käsittelen Forssan tekstiiliteollisuuden työntekijöitä. Käsittelyluvuissa 4–9 vastaan esittämiini tutkimuskysymyksiin. Viimeisessä eli kymmenennessä luvussa on yhteenvedon aika.

Tekstiiliteollisuuden taustaa

Iso-Britannia oli 1800-luvun alussa maailman johtavin tekstiiliteollisuusmaa. Edistykselliset keksinnöt konetekniikan alalla sekä huomattavat luonnonvarat edistivät tekstiiliteollisuuden nopeaa kehitystä. Brittiläisten koneenrakentajien ja suunnittelijoiden panos oli myös muun Euroopan tekstiiliteollisuuden käynnistymiselle ratkaiseva.⁸

Suomen ensimmäinen konevoimainen tekstiiliteollisuuslaitos toimi Lounais-Hämeessä Jokioisissa. Maaherra ja kenraalimajuri Ernst Gustav von Willebrand (1751–

8 Apajalahti 1970, 7–8.

1809) perusti verkatehtaan omistamansa Jokioisten kartanon yhteyteen 1790-luvun lopulla. Jokioisten verkatehtaan toiminta ei muodostunut suurtuotannoksi, mutta toiminta sai uutta virtaa Ruotsista Suomeen muuttaneen värjäriin Axel Wilhelm Wahrenin (1814–1885) vuokrattua verkatehtaan vuonna 1838.⁹ Wahrenin aikana verkatehdas laajeni, ja Wahren solmi hyödyllisiä liikesuhteita.¹⁰ Jokioisten verkatehdas muutti Tampereelle 1850-luvun lopulla, jossa se aloitti toimintansa Tampereen verkatehtaana vuonna 1859. Myös Liedossa sijaitseva, vuonna 1820 perustettu Littoisten verkatehdas, laajeni suurteollisuudeksi 1850-luvulla.¹¹

Skotlantilaisen James Finlaysonin koneiden tuotannosta vuonna 1820 alkanut yritystoiminta laajeni Tampereella puuvillakehräämään vuonna 1828.¹² James Finlaysonin aika Tampereella oli vielä pienimuotoisen teollisuuden aikaa, mutta hänellä oli keskeinen merkitys tekstiiliteollisuuden idean tuomisessa Suomeen. Finlayson myi tehtaansa vuonna 1835, jonka jälkeen tekstiiliteollisuuden kehittäminen jatkui suuremmilla taloudellisilla resursseilla. Kuusikerroksinen tehdasrakennus valmistui Tampereelle vuonna 1837. Se oli valmistuessaan ylivoimaisesti Suomen suurin tehdasrakennus. Kaksi vuotta myöhemmin Finlaysonilla käynnistettiin myös Suomen ensimmäinen kutomakone.¹³ Tampereesta muodostui Suomen tekstiiliteollisuuden sydän, josta löytyi maan monipuolisinta tekstiiliteollisuutta.

Finlaysonin vanavedessä Suomi sai kaksi uutta puuvillatehdasta 1840-luvulla. Finlaysonin teknisenä johtajana aikaisemmin toiminut englantilainen John Barker perusti oman tekstiilitehtaan Turkuun. Barkerin puuvillakehräämö aloitti toimintansa vuonna 1846.¹⁴ Toinen 1840-luvulla perustetuista puuvillatehtaista aloitti toimintansa maaseudulla Lounais-Hämeessä, kun Forssan tekstiiliteollisuus alkoi vuonna 1847. Suomen neljäs puuvillatehdas perustettiin Vaasaan vuonna 1857.¹⁵

Tekstiiliteollisuus kasvoi ja kehittyi 1800–1900-lukujen taitteessa. Tekstiiliteollisuudessa työskenteli Suomessa 3500 ihmistä vuonna 1860 ja vuonna 1913 jo 15 000. Tekstiiliteollisuuden suhteellinen osuus koko teollisuudesta kuitenkin hiukan supistui tänä aikana muiden alojen kasvaessa voimakkaammin. Tekstiiliteollisuuden kasvua tuki merkittävästi tullipolitiikka. Valmiista tuotteista meni tuontitullia, mutta raaka-aineita sekä koneita sai tuoda maahan tullitta tai pienin tullikustannuksin. Myös Venäjän myöntämät vapaakiintiöt edistivät vientiä merkittävästi Venäjälle. 1800-lu-

9 Alho 1968, 128–129; Seppälä 2005, 30–37.

10 Erityisesti valtiovarainoimikunnan päällikkö L. G. von Haartmanin tuttavuus edisti liiketoimia. von Haartman järjesti Wahrenille ensimmäisen lainan vuonna 1840. Tuolloin pääomien puute ja pankkitoiminnan kehittymättömyys vaikeuttivat teollistumisen edistymistä. Wahren toimi Jokioisissa vuosina 1838–1851. Kaukovaalasta 1934, 13–16, 25–31; Seppälä 2005, 30–37.

11 Leimu 1983a, 15. Samoihin aikoihin myös villa- ja pellavateollisuus kehittyivät. Kotimaiseen raaka-aineeseen perustuva pellavateollisuus alkoi Suomessa 1850-luvulla, ja vuosikymmenen lopussa Tampereelle valmistui pellavatehdas. (Alho 1968, 139–141.)

12 Apajalahti 1970, 10–11; Seppälä 2005, 17–18.

13 Alho 1968, 132–133; Seppälä 2005, 18–19. Puuvillatehtaassa työskenteli 1830-luvulla parhaimmillaan noin 50 työntekijää, mutta jo vuonna 1844 työntekijöitä oli 526.

14 Alho 1968, 134–136; Teinilä-Huittinen 1988, 10; Seppälä 2005, 25–29.

15 Alho 1968, 136–139; Leinonen & Talanterä 1988, 14. Porin puuvillatehdas perustettiin vasta vuonna 1898.

vun loppuun mennessä tulliedut heikkenivät ja tekstiiliteollisuus suuntautui kotimaan markkinoille.¹⁶

Suomen itsenäistymisen myötä vuonna 1917 tekstiiliteollisuus suuntautui kotimaahan. 1930-luvun lama koetteli yleisesti tekstiiliteollisuutta ja monissa tehtaissa tehtiin vajaata työviikkoa. Toinen maailmansota oli poikkeuksellista aikaa, jolloin tehtaas kärsivät materiaalipulasta, mutta samaan aikaan tekstiiliteollisuuden tuotteilla oli runsasta kysyntää Puolustusvoimien taholta. Sotien jälkeen tekstiiliteollisuus lähti jälleen uuteen nousuun. Ala työllisti vuonna 1956 yli 40 000 työntekijää. Tekstiiliteollisuus myös kansainvälistyi. Tuonti ja vienti lisääntyivät. Vuosien 1973–1974 öljykriisin siivittämä lama sekä vähitellen kasvava halpattuonti löivät leimansa koko tekstiiliteollisuuteen. Tästä huolimatta kotimarkkinoilla oli vielä kysyntää. Vuonna 1979 Suomessa käytetyistä tekstiileistä 50 prosenttia ja vaatteista 80 prosenttia oli kotimaisia. Seuraavilla vuosikymmenillä halpattuonnin osuus kasvoi ja tuotanto Suomessa väheni. Neuvostoviennin romahdus sekä vaikea lama koettelivat erityisesti perustekstiilien valmistusta. Markkinoilla oli enemmän kysyntää huippuunsa kehitetyille erikoistekstiileille. Työntekijöiden määrä kuitenkin väheni nopeasti koko tekstiiliteollisuudessa. Vuonna 1980 se tarjosi töitä 25 000 suomalaiselle, mutta määrä pieneni koko ajan.¹⁷ 2010-luvulla tekstiiliteollisuus työllistää Suomessa noin 8000 ihmistä. Suurin osa alan yrityksistä on pieniä noin 10–50 hengen työpaikkoja. Työntekijöistä noin 7000 on tuotannon työntekijöitä ja heistä noin 70 prosenttia on naisia.¹⁸

Forssan tekstiiliteollisuuden vaiheita

Forssalainen tekstiiliteollisuus alkoi, kun Jokioisilla tekstiiliteollisuutta harjoittanut A. W. Wahren kohtasi hankaluuksia verkatehtaan vuokraamisessa.¹⁹ Wahren alkoi suunnitella omaa tekstiilitehdasta hieman toisaalle Lounais-Hämeeseen nykyisen Forssan kohdalle. Hän vuokrasi ”ikuisiksi ajoiksi” maata Kuhalankosken rannalta sekä teki sopimuksen Kuhalan myllyn osakkaiden kanssa myllyn vuokraamiseksi myös ”ikuisiksi ajoiksi” vuonna 1845. Tästä tuli Forssan puuvillateollisuuden alku, sillä Wahren sai senaatilta oikeuden perustaa Kuhalankosken partaalle Linikkalan kylään manufak-

16 Heikkinen & Hoffman 1982, 76–78; Mansner 1988, 6; Vahtola 2003, 310.

17 Halme, Haavisto & Salomaa 1978, II-III; Mansner 1988, 6; Vahtola 2003, 427; Työväenmuseo Werstas, Tekstiiliteollisuusmuseo-opas 2010, 20–27.

18 <http://www.teollisuusopas.com/yleistietoa/tekstiiliteollisuus/>.

19 Verkatehtaan omistaja ei suostunut pitkään vuokrasopimukseen, joten Wahren alkoi tehdä muita suunnitelmia. Lyhyet vuokrasopimukset eivät antaneet mahdollisuutta pitkäjännitteiseen työhön tai kunnolliseen laajentumiseen. Wahren tuli myös siihen tulokseen, että puuvilla olisi tulevaisuuden ala eikä villa. Wahren oli tehnyt vuonna 1843 matkan Moskovaan, jossa hän tutustui puuvillateollisuuteen sekä vaikutui sen mahdollisuuksista. (Kaukovalta 1934, 26, 29, 37; Ahonen 1978, 14–16; Peltovuori 1993, 19–21.)

tuurilaitos Kuhalan myllyn yhteyteen vuonna 1847. Saman vuoden lopussa allekirjoitettiin yhtiösopimus, jossa perustettiin Forssan Puuvillan Kehruu Yhtiö.²⁰

Puuvillakehräämön rakentaminen alkoi vuonna 1847, ja työt tehtaassa käynnistyivät kaksi vuotta myöhemmin. Lankojen menekki oli hyvä ja yhtiö myi ensimmäisen kymmenen vuoden aikana tuotantonsa kokonaan Suomeen. Puuvillakehräämöö laajennettiin useampaan kertaan 1850-luvulla. Wahren perusti myös uuden yhtiökumppaninsa Carl Zuhrin kanssa Wiksbergin Puuvillakutomon vuonna 1855. Tehtaan rakentaminen oli alkanut jo aikaisemmin, ja varsinainen toiminta tehtaassa pääsi käyntiin vuonna 1856. Kutomo toimi höyryvoimalla. Nämä kaksi tekstiilitehdasta yhdistyivät Forssan Osake Yhtiöksi vuonna 1859. Forssan puuvillatehtaat olivat löytäneet paikkansa Suomen tekstiiliteollisuuskentässä. Vuosina 1855–1859 Finlaysonilla työskenteli 1286 työntekijää, Forssan Osake Yhtiössä 374, Vaasan Puuvillatehtaassa 188 ja John Barkerin palveluksessa 76. Tekstiilitehtaissa työskenteli myös alle 15-vuotiaita lapsia.²¹

Forssan kehräämö ja kutomo sijaitsivat vajaan kilometrin päässä toisistaan. Tehdasyhteisö alkoi muodostua niiden ympärille. Molempien tehtaiden yhteyteen alettiin rakentaa heti alusta lähtien asuntoja työntekijöille. Kehräämölle rakennettiin myös ruokala- ja asuntolarakennus *Kostholli* erityisesti lapsityövoimaa varten.²² Kehräämön yhteyteen tehtiin lisäksi puutarha sekä puisto, jonne sijoitettiin tehtaan johdon ja virkailijoiden asuntoja. Tehtaanpuistoon valmistui vuonna 1851 yhdistetty Wahrenin asuinrakennus ja tehtaankonttori. Puistoon rakennettiin myös tehtaan sairaala. Tehtaankoulun vihkiäisiä vietettiin vuonna 1862. Koulussa opiskeli kuusi vuotta myöhemmin jo 250 lasta vuoro-opetuksessa. Tehtaankoulu toimi alusta lähtien myös kirkkona, kunnes Forssan kirkko valmistui vuonna 1918. Wahren halusi yhdistää teollisuuden sekä maatalouden, joten hän perusti kehräämön läheisyyteen Uudenkartanon eli Forssan kartanon.²³

Kutomon puolella myös tiloja laajennettiin 1850–1860-luvuilla. Tehtaat kokivat vastoinkäymisiäkin. Yhdysvaltojen sisällissota (1861–1865) vaikeutti puuvillan saantia etelävaltioista. 1860-luvulla vallinnut lamakausi vaikutti tehtaiden toimintaan sekä työntekijöiden elämään. Rakentaminenkin hiipui. Seuraavalla vuosikymmenellä sekä kehräämö että kutomo kohtasivat lisää takaiskuja, sillä tulipalo tuhosi ne molemmat. Ensin paloi kehräämö vuonna 1872 ja sitten kutomo vuonna 1877. Molemmat rakennettiin melko nopeasti uudelleen entistä tarkoituksenmukaisempina. Vuosikymme-

20 Wahrenin yhtiökumppaneiksi uuteen yhtiöön lähtivät Suomen liike-elämän merkittävät vaikuttajat, varakonsuli Conrad Hernmarck ja kauppaneuvos, varakonsuli Henrik Borgström (Kaukovalta 1934, 97–101, 110–116; Ahonen 1978, 14–16; Peltovuori 1993, 19–21; Seppälä 2005, 32).

21 Aaltonen 1932, 32; Suometar 3.11.1848 (nro 44), 4; Kaukovalta 1934, 12, 148–150, 154–159; Ahonen 1978, 17; Seppälä 2005, 32–33.

22 Tällaisen huoltojärjestelmän rakentaminen oli tyyppillistä maaseutupaikkakunnilla. Tehtaanomistajat huolehtivat palveluiden järjestämisestä, jotka muuten puuttuivat ja jotka hyödyttivät sekä tehdasta että työntekijöitä. (Vrt. Grahn 2014, 177.)

23 Tehdasyhtiö levittäytyi vanhan Linikkalan kylän alueelle, josta Wahren sai hankituksi talot yksi toisensa jälkeen. Itsenäisiksi jäivät vain kaksi rusthollia, Vanha- ja Uusi-Similä. (Kaukovalta 1934, 71; Peltovuori 1993, 46–47; Leimu 1983a, 19–20, 38; Aaltonen 2012, 90–94.)

nien kuluessa rakennuksia laajennettiin, korotettiin sekä rakennettiin uusia tiloja sekä kehräämön että kutomon läheisyyteen tukemaan tehtaiden toimintaa.²⁴

Wahrenin kuoleman jälkeen yhtiön johtoon nousi apulaisisännöitsijä, insinööri August Borgström. Hän toimi yhtiön isännöitsijänä vuosina 1885–1899. Aikakautta leimasivat tekniset uudistukset. Borgström vaikutti myös alueen kulttuurielämässä. Hänen jälkeensä yhtiötä johti K. E. Palmen vuosina 1899–1919. Aikakausi oli haastava suurten murrosten johdosta. Tehdas-yhtiö kuitenkin selviytyi sortovuosista, suurlakosta, ensimmäisestä maailmansodasta (1914–1918), Suomen itsenäistymisestä sekä vuoden 1918 sisällissodasta melko hyvin. Taloudelliset vaikeudet olivat kuitenkin läsnä niin tehtaiden kuin työntekijöidenkin elämässä. Haasteista huolimatta Palmenin aikana tehtiin myös uudistuksia. Tehtaalle palkattiin päätoiminen lääkäri vuonna 1902. Myöhemmin tulivat kättilö ja diakonissa. Yhtiön oma lastentarha valmistui vuonna 1901, ja se aloitti toimintansa seuraavana vuonna. Lisäksi perustettiin vanhainkoti, poliklinikka, synnytyslaitos sekä keuhkotautiparantola. Myös kunta tehdasyhtiön kupeessa sai yhä enemmän uusia tehtäviä. Forssasta tuli kauppa vuodelta 1923 alusta lähtien.²⁵

1920–1930-lukuja leimasi yhtiön velkaantuminen isojen investointien seurauksena sekä sitä seurannut voimakas säästäväisyys ja toiminnan tehostaminen. Velat saatiin hoidettua, mutta tästä huolimatta Forssa-yhtiö myytiin Finlaysonille vuonna 1934. Fuusion myötä muodostui Oy Finlayson-Forssa Ab. Myös yleismaailmallinen lama ja muutokset Suomen ja Englannin kauppapolitiikassa lisäsivät Forssan ahdinkoa ennen yrityskauppoja. Suomi joutui avaamaan kotimarkkinansa englantilaiselle tuonnille. Forssan puuvillatehtaasta jäi työttömäksi 500 työntekijää, mutta fuusion myötä tekstiiliteollisuuden tulevaisuus saatiin turvatuksi.²⁶

Toinen maailmansota hankaloitti monin tavoin tehtaiden toimintaa, mutta tarjosi myös työtä ihmisille vaikeina aikoina. Forssassa valmistettiin Puolustusvoimille muun muassa lumipuku-, jalkarähti- ja telttakankaita. Materiaalipula koetteli koko tekstiiliteollisuutta. Vuosina 1942–1945 Suomeen ei tuotu lainkaan puuvillaa tai villaa. Puutetta oli lisäksi valmistuksessa tarvittavista tarvikkeista, kemikaaleista ja polttoaineista. Materiaalipulaa pyrittiin helpottamaan tekokuitujen, kuten sillan eli viskoosikuidun käytöllä. Tekstiilitehtaat järjestivät myös loppukeräyksiä. Sota-aikana töitä ei riittänyt kaikille,²⁷ vaan osa työntekijöistä oli lomautettuna. Osa teki töitä sodan aikana muualla kuin tekstiiliteollisuudessa palaten sinne vasta sodan jälkeen. Monet miehet olivat sotapalveluksessa. Osalle heistä tehdas hankki vapautuksen, sillä ammattimiesten erityisosaamista tarvittiin tehtaalla kipeästi. Museoviraston Työväenkulttuuriprojektin Forssassa vuonna 1980 suoritetuissa entisten tekstiilitehtaan työntekijöiden haastattelussa monet muistavat, että tehtaalaiset vaihtoivat kankaita

24 Ahonen 1978, 55, 77.

25 Peltovuori 1993, 29–32; Leimu 1983a, 32. Forssa sai kaupunkioikeudet vuonna 1964.

26 Peltovuori 1993, 336–340; Leimu 1983a, 40–41; Kaukovalta 1934, 647–648, 696–698; Seppälä 2005, 70.

27 Tekstiiliteollisuus työllisti Suomessa toisen maailmansodan alla 38 000 ihmistä. Sotavuosina määrä laski merkittävästi. Vuonna 1943 tekstiiliteollisuudessa kävi töissä 22 800 ihmistä. (Mansner 1988, 7.)

Kuva 1. Finlayson-Forssa Oy:n tekstiilitaiteilijoita ateljeessa vuonna 1956. Taustalla kuosipiirroksia. Forssan museon kokoelma.

maaseudulla elintarvikkeisiin sodan aikana. Molemmista oli pulaa, mutta tekstiiliteollisuuden työntekijät saivat helpommin käsiinsä kangasta, kun taas maalla ruokaa oli enemmän. Finlayson-Forssa Oy:n tehdasrakennuksia pommitettiin paikkakunnalla, mutta ne eivät kärsineet merkittäviä vaurioita. Sotien jälkeen forssalainen tekstiiliteollisuus lähti jälleen nousuun 1950-luvulla. Tehtaiden konekanta uusittiin sekä kehitettiin värjäystoimintaa ja viimeistämöä. Vuonna 1956 työntekijöitä oli noin 2300, joista toimihenkilöitä oli noin 115. Työntekijöistä naisia oli 60–65 prosenttia.²⁸

Forssaan valmistui uusi Finlayson-Forssa Oy:n automaattikutomo vuonna 1951. Se oli valmistuessaan Pohjoismaiden isoin kutomo ja yksi Euroopan uudenaikaisimpia ja suurimpia. Automaattikutomossa oli enimmillään lähes 1500 kutomakonetta, jotka valmistivat kodintekstiilejä, sisustus- ja vaatetuskankaita. Lisäksi Forssaan perustettiin syksyllä 1951 ateljee, jonne palkattiin koulutettuja tekstiilisuunnittelijoita. Aluksi se toimi tehdassalin nurkassa, mutta vähitellen ateljee laajeni ja sai tarkoituksenmukaisempia tiloja. Ateljeessa työskenteli useita koulutettuja suunnittelijoita eli mallineitejä jo 1950-luvulla. Suunnittelijoiden tärkeinä työpareina toimivat mallipiirtäjät, jot-

²⁸ Finlayson-Forssa Oy:n tuotanto- ja päiväkirjat 1940–1950-luvuilta; Eräitä tietoja Finlayson-yhtymästä v. 1973; Lavasmäki 1956; Mansner 1988, 7; Työväenmuseo Werstas; MV F14; MV F21; MV F22; MV F29; MV F34; MV F36; MV F37; MV F46; MV F50; MV F54.

Kuva 2. Tasavallan presidentti Urho Kekkonen tutustui Forssan tekstiiliteollisuuteen keväällä 1969. Presidentti myönsi vuoden 1968 vientipalkinnon Finlayson-Forssalle. Kuvassa presidentille esitellään filmipainokonetta viimeistämössä. Forssan museon kokoelma.

ka piirsivät taiteilijoiden painomallit toistuviksi kuvioiksi, valmistivat työpiirustuksia sekä muokkasivat ostokuoseja.²⁹

Finlayson-Forssa Oy aloitti vuonna 1948 muovituotannon Forssassa, ja toiminta lähti kunnolla käyntiin 1950-luvulla. Forssassa alettiin valmistaa muun muassa lasten suojapuvuissa ja erilaisissa laukuissa käytettyjä muovituotteita. Tavoitteena oli saada omille kangastuotteille korkeampi jalostusaste. Muovituotteilla oli tuolloin kova kysyntä, joten muovitehtaalla valmistettiin myös tuotteita, jotka olivat kokonaan muovia. Plastiktuotteet edustivat uutta aikaa. Helppohoitoiset tuotteet ja sodanaikaisista aineksista parantuneet materiaalit herättivät kuluttajien kiinnostuksen.³⁰

Vaasan Puuvilla yhdistettiin kokonaisuudessaan Finlayson-Forssa Oy:hyn vuonna 1963. Yhtiö hankki omistukseensa myös Porin Puuvilla Oy:n vuonna 1973. Nimeksi fuusiolle tuli pelkkä Finlayson Oy, josta jätettiin pois forssalainen osuus. Yhdistymisten myötä tekstiiliteollisuus keskittyi yhä voimakkaammin Suomessa. Tämä näkyi

29 Finlayson-Forssa Oy:ssä, kuten muussakin suomalaisessa tekstiiliteollisuudessa, perinteisesti kangasmallit hankittiin tehtaiden ulkopuolelta. 1930–1940-luvuilla mallit Forssaan hankittiin pääasiassa ulkomailta. Tehtaan oma mallisuunnittelu lähti liikkeelle vuonna 1939, kun yhtiöllä aloitti mallipiirtäjä Charlotte Handlin Itävallasta. Hän suunnitteli ja muokkasi ostomalleja Forssassa kesään 1944 asti. Sodan jälkeen Forssassa työskenteli lyhyitä aikoja useita taideteollisen koulutuksen saaneita suunnittelijoita. (Pulkkinen 2008, 46–49, 65–66, 79–80; Apajalahti 1970.)

30 Yhdyslanka 1949: 4, 1–4; Yhdyslanka 1971: 1, 15–18.

myös siinä, että vuonna 1932 perustettu Puuvillatehtaiden myyntikonttori PMK lopetettiin tarpeettomana vuonna 1975. Yhteistoiminnalle ei ollut enää tarvetta, koska suurimmat yritykset olivat yhdistyneet.³¹

Tekstiiliteollisuudella oli Forssan alueella pitkään keskeinen asema. Vuonna 1970 Finlayson-Forssa Oy:n palveluksessa Forssassa oli vielä yli 2100 henkilöä, kun samana vuonna paikkakunnalla oli asukkaita noin 15 700. Tekstiiliteollisuus kosketti siinä monia alueen perheitä. Tekstiiliteollisuuden hiipuminen kuitenkin alkoi 1970-luvulla. Tehdasrakennukset muodostivat kokonaisuuden, jossa oli eri yksiköitä ja toimintoja. Kehräämö oli tekstiiliteollisuuden vanhin osa, josta koko teollistuminen Forssassa alkoi. Kehräämön toiminta päättyi 1970–1980-lukujen taitteessa. Ensimmäinen lopetti puuvillakehräämön eli iso kehräämön toimintansa vuonna 1979 ja kaksi vuotta myöhemmin myös karhekehräämön eli jätekehräämön. Varsinaiset kehruukoneet vanhenivat 1970-luvulla samaan aikaan, kun teollisuudessa siirryttiin Forssassa käytetyistä rengaskehruukoneista roottorikehruuseen. Finlayson Oy:n kehruutoiminta siirrettiin ajan aluepolitiikan siivittämänä Kajaaniin. Loppuvaiheessa puuvilla tuotiin paaleissa Neuvostoliitosta rautateitä pitkin. Aikaisemmin puuvillaa tuotiin Amerikasta. Valmiit langat pakattiin ja lähetettiin kutomoon tai jollekin muulle asiakkaalle.³²

Tekstiiliteollisuuden muutokset nopeutuivat, ja viimeisten 30 vuoden aikana tekstiiliteollisuuden merkitys Forssassa väheni hiljalleen. Finlayson Oy oli kuitenkin edelleen merkittävä työnantaja paikkakunnalla 1970–1980-luvuilla. Vuonna 1973 Forssan tehtailla työskenteli 2102 ihmistä, joista miehiä oli 52 prosenttia ja naisia 48 prosenttia. Työntekijöistä toimihenkilöitä oli 314 ja naisten osuus toimihenkilöistä oli 41 prosenttia.³³ Muutosvauhti tekstiiliteollisuudessa kiihtyi loppua kohden. Vuonna 1985 Finlayson Oy siirtyi Asko Oy:n omistukseen. Haastattelussa miestoimihenkilö kuvasi syntyneen fuusiota Fiaskoksi, joten muutoksia ei aina koettu onnistuneiksi.³⁴ Vuonna 1996 Forssassa päättyi vuorostaan kutomotoiminta.

Paikkakunnan pitkään jatkunut tekstiiliteollisuus taantui vähitellen, mutta 2000-luvun jälkipuolella alkanut taluskriisi sekä Kiina-ilmiö³⁵ kaatoivat lopulta forssalaisen tekstiiliteollisuuden. Muovitehdas, jossa valmistettiin siveltyjä muovituotteita, kuten kermiä, sadevaatekankaita ja autojen verhoilumateriaaleja, lopetti toimintansa vuonna 2007. Työvaatekankaisiin erikoistunut yksikkö, Finlayson Forssa Oy, ajautui konkurssiin vuonna 2008. Forssassa suunniteltiin ja tuotettiin esimerkiksi armeijan maastopukukankaat, mutta kiristyneessä taloudellisessa tilanteessa Puolustusvoimat päätti hankkia ne kilpailutuksen jälkeen Kaukoidästä.

31 Yhdyslanka 1973: 6; Apajalahti 1970; Mäkinen 1988, 20–21; Niinimäki 2008, 246.

32 Suominen 2012, 83, 93.

33 Eräitä tietoja Finlayson-yhtymästä v.1973, Naisten ja miesten määrän suhde. Vuonna 1973 kaikista työntekijöistä miehiä oli 1095 ja naisia 1007 (Finlayson-Forssa Oy:n vuosikertomus 1980). Vuonna 1980 1442 työntekijästä 764 oli miehiä ja 678 naisia.

34 FM MK5.

35 Suomalaista teollisuustuotantoa siirtyi edullisempien tuotantokustannusten perässä Kiinaan ja muihin Aasian maihin. Finlayson Oy:n Suomeen tulevien tuotteiden valmistus siirtyi muun muassa Kiinaan ja Turkkiin ja myös Eurooppaan edullisempien kustannusten maihin. (Suomen Tekstiili ja Muoti ry.)

Paikkakunnan yli 160 vuotta jatkunut tekstiiliteollisuushistoria tuli lopulta tiensä päähän, kun Finlayson Oy:n viimeinenkin osasto, kodintekstiilien viimeistämö³⁶ suljettiin vuonna 2009. Vuonna 2017 Forssassa on enää Finlayson Oy:n tehtaanmyymälä sekä logistiikkakeskus ja varasto. Yrityksen markkinointi, tuotesuunnittelu ja hallintotehtävät hoidetaan Helsingissä. Finlayson työllistää 87 henkilöä, ja sen tuotteet valmistetaan pääasiassa Turkissa, Latviassa ja Belgiassa. Päätuotteita ovat vuode- ja kylpyhuonetekstiilit, kattaus- ja sisustustuotteet sekä kankaat.³⁷

Forssan kehräämörakennukset ovat kaupungin omistuksessa ja alueella sijaitsee kulttuurin- ja koulutuksen keskus. Vuoden museoksi vuonna 2014 valittu Forssan museo toimii yhtiön vanhassa pumpulimakasiinissa. Kutomon alueen rakennukset omistaa Renor Oy (entinen Asko Oy), joka on keskittynyt kiinteistöomistuksiin. Kutomon alue on liike-elämän käytössä ja esimerkiksi automaattikutomossa on nykyään kauppakeskus. Alueella on myös vielä tyhjiä teollisuuskiinteistöjä.

---

36 Viimeistämössä sijaitsi myös paino-osasto. Forssaan perustettiin Suomen ensimmäinen teollinen kangaspaino jo vuonna 1861. Forssan tekstiiliteollisuus oli tunnettu parhaiten juuri painetuista kankaistaan. Viimeistämön vanhempi nimitys on viimeisteleminen. Omat haastateltavani tunnustivat tämän nimityksen hyvin, mutta se on jo jäänyt käytöstä, joten käytän tutkimuksessani haastattelemini ihmisten käyttämää muotoa viimeistämö.

37 Suomen Tekstiili ja Muoti ry; www.finlayson.fi; www.ilovefinlayson.fi.

TEHDASYHTEISÖTUTKIMUS MUISTITIETOTUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDISTA

Aiempi tutkimus

Kansatieteen työväentutkimus

Tutkimukseni on jatkoa kansatieteen työväentutkimukselle. Erityisesti Turun yliopiston kansatieteen oppiaineessa on vahva työväentutkimuksen jatkumo. Tutkimusotteessa on painotettu teollisten työvaiheiden lisäksi myös työväestön arkea ja elinolosuhteita. Alun perin kansatieteen tutkimuskohteena oli aineellinen ja sosiaalinen kansankulttuuri. Kansana nähtiin maaseudun talonpoikainen väestö eli maataomistava ryhmä eikä tutkimuskohteiksi sopivina pidetty esimerkiksi mäkitupalaisia tai kaupunkiväestöä. Teollisuustyöväen tutkimuksesta muodostui kuitenkin yksi kansatieteen keskeisimpiä tutkimuskohteita. Turun yliopiston kansatieteen ensimmäisen professorin Ilmar Talven johdolla teollisuustyöväen ja ammattiryhmien tutkimus tuli Turun yliopiston kansatieteen oppiaineen yhdeksi merkittävimmäksi alueeksi 1950–1960-lukujen taitteessa. Linjaus seurasi ruotsalaista esimerkkiä, sillä Ruotsissa oli aloitettu jo aikaisemmin työväestön tutkimus ja keruutyöt. Ilmar Talven teoksessa *Suomen kansankulttuuri* (1979) perinteinen kansankulttuurin käsite on jo jonkin verran laajentunut. Talve otti talonpoikaisen Suomen ohella tutkimuksen kohteiksi kattavammin maaseudun asukkaat sekä kaupungit ja teollisuusyhdyskunnat.³⁸

Politiikan ja talouden suhdanteet ovat vaikuttaneet kulttuuritutkimuksen toteutukseen eri aikoina. Museovirasto toteutti 1980-luvulla laajan työväenkulttuuriprojektin. Turkulainen kansatiede sekä Museoviraston projekti olivat sidoksissa toisiinsa niin, että Museoviraston kenttätöiden kysymysrungot pohjautuivat suoraan Turun yliopiston kansatieteen oppiaineessa suunniteltuihin listoihin. Ilmar Talve määritteli tutkimuksen teollisuustyöväen kansankulttuurin tutkimukseksi erotuksena muihin työväestöä tutkiviin tahoihin, jotka ovat tutkineet samoja asioita, mutta eri lähtökohdista ja toisenlaisilla tavoitteilla.³⁹ Vuonna 1984 Talve kuvasi teollisuustyöväen kansankulttuurin tutkimusta Turun yliopiston kansatieteen julkaisussa seuraavasti:

Kansatieteen laitos on käyttänyt yllämainittua ilmausta, jotta tutkimustyön objekti ja luonne selvästi tulisi esille eikä sitä sekoitettaisi muihin teollisuustyöväkeen kohdistuviin tutkimushankkeisiin ja aineistonkeruuseen, joilla on toiset päämäärät ja erilaiset lähtökohdat (esim. ammattiyhdistysliike, poliittinen työväenliike, v. 1918 tapahtumat ym. hankkeet).⁴⁰

38 Talve 1979. Ks. myös Talve 1958, 436–437; Talve 1963, 33–35; Talve 1972, 98; Anttila 1997, 17; Lehtonen 1972, 232–233.

39 Virtanen 2003, 61–63; Talve 1984, 36.

40 Talve 1984, 36.

Yksi Museoviraston Työväenkulttuuriprojektin tutkimuskohde oli Forssan tehdasyhteisö. Kansatieteilijä Pekka Leimu johti 1980-luvun alussa tutkimuksia Forssassa. Hankkeessa tutkittiin Forssan puuvillatehtaan työntekijöitä 1840-luvulta 1980-luvulle. Tutkimuksessa *Forssa – elämää tehtaan pillin mukaan* Leimu tarkastelee työntekijöiden arkea tehdasyhteisössä ja on jonkin verran pohtinut arkea sukupuolen näkökulmasta. Naisten ja miesten työt kotona ja tehtaassa olivat eriytyneet. Leimun mukaan Forssan työväenyhteisössä oli viime vuosisadan alussa paljon nykyajan kulutusyhteiskunnan ominaispiirteitä. Naisten työssäkäynti oli yleistä, myös avioliiton solmimisen jälkeen. Tehdastyö saattoi olla myös vaihtoehto avioliitolle. Tehtaalaisperheet elivät rahataloudessa, jossa jo monia asioita ostettiin rahalla, kun ei ehditty tai ei enää osattu tehdä itse kaikkea, kun työskenneltiin ansiotyössä tehtaassa. Forssan tehdasyhteisössä toimi vuodesta 1902 lähtien yhtiön oma lastentarha helpottamassa naisten työssäkäyntiä.⁴¹

Oma tutkimukseni linkittyy tähän Työväenkulttuuriprojektin hankkeeseen, sillä molemmissa on tarkastelu Forssan tehdasyhteisöä. Tutkimukseni on jatkumoa kansatieteen työväentutkimukselle, mutta vuosikymmenien saatossa tapahtunut paradigman muutos näkyy tutkimusten lähestymistavoissa, sillä niiden lähtökohdat ja tavoitteet ovat erilaiset. Museovirasto pyrki saamaan selville, millainen tehdasyhteisö pitkällä aikajänteellä oli. Omassa tutkimuksessani tavoitteena on keskittyä ja mennä syvemmälle tiettyyn melko rajalliseen aikakauteen. Päämääränä ei ole ollut tuottaa yksityiskohtaista tietoa mahdollisimman monesta aiheesta vaan syventyä kertojien merkittävinä pitämiin aiheisiin.

Forssan museon ”Muistoja Kutomolta 1979–2009” -projekti oli uusi merkittävä avaus Forssan tekstiiliteollisuuden tutkimuksessa. Aikaisemmat tutkimukset toimivat osaltaan tämän tutkimuksen lähdeaineistoina. Tutkimus täydentää ja jatkaa tätä Forssan tekstiiliteollisuuden tutkimusta. Kuten historioitsija Annika Latva-Äijö toteaa, menneisyys pysyy entisellään, mutta uusi aika vaatii tulkitsemaan sitä uudella tavoin, eikä uutta tulkintaa voi nähdä vanhasta näkökulmasta käsin.⁴² Omassa tutkimuksessani tarkastelen erityisesti Forssan tehdasyhteisön jokapäiväistä elämää ja lapsiperheiden arkea.

Teollisuudenalojen ja ammattiryhmien tutkimus on saanut kansatieteessä vaikutteita Ruotsista, jossa työväestön tutkimus alkoi jo aikaisemmin. Ruotsissa etnologit ovat tutkineet laajasti tehdastyötä ja työntekijöitä. Esimerkiksi Gösta Arvastson tutki Göteborgin isojen teollisuuslaitosten työntekijöitä.⁴³ Björn Ohlsson puolestaan tarkasteli omassa väitöskirjassaan Volvon autotehtaan työntekijöitä. Ohlsson keskittyi erityisesti iäkkäämpien työntekijöiden kokemuksiin työurastaan tehtaalla. Autotehtaalla tehtiin paljon vuorotyötä, ja Ohlsson sivuaa tutkimuksessaan myös perheiden

41 Leimu 1983a; Leimu 1987; Leimu 1997, 213–229. Saman Museoviraston työväenkulttuuriprojektin toinen kohde oli myös Lounais-Hämeessä. Timo Yliahon tutkimus käsitteli Jokioisten naulatehdasta. Julkaisu Tehtaalainen Lounaisessa Hämeessä – Jokioisten naulatehtaan työntekijän muotokuva n. 1900–1940 ilmestyi vuonna 1984.

42 Latva-Äijö 2004, 291.

43 Arvastson 1987. Ks. myös esim. Ehn 1975.

lastenhoitojärjestelyjä. Ensisijainen tavoite Ohlssonin mukaan oli kotiäitiys, jos se ei ollut taloudellisesti mahdollista, ryhdyttiin lastenhoidossa miettimään muita menettelytapoja.⁴⁴

Myös Suomessa eri teollisuudenalat ovat olleet kansatieteen tutkimuksen kohteina. Kansatieteessä on tutkittu eri aikoina esimerkiksi lasi-, tiili-, metsä- ja sahateollisuutta.⁴⁵ Myös tekstiiliteollisuutta on tutkittu jonkin verran.⁴⁶ Eri teollisuuden alojen lisäksi kansatieteessä on tarkasteltu eri ammattiryhmiä, kuten satamatyöläisiä ja rautatieläisiä.⁴⁷ Toisin kuin yleensä kansatieteessä, Virpi Nurmi tutki väitöskirjassaan lasinvalmistusta ja lasinvalmistajia koko Suomen alueella eikä pelkästään rajatussa tehdasyhteisössä. Kokonaisuus yhdestä teollisuudenalasta ja ammattiryhmästä on poikkeuksellinen. Tutkimus keskittyy työhön, mutta tuo esiin myös lasitehtaiden arkea ja työntekijöitä. Nurmen mukaan lasinvalmistajien ammattiryhmä oli pieni ja toimintatavat yhteneväiset. Työntekijät liikkuvat lasitehtaalta toiselle ja olivat usein sukua keskenään.⁴⁸

Eri teollisuudenaloilla on ollut samanlaisia piirteitä kuin tekstiiliteollisuudessa. Esimerkiksi monien eri alojen tehtaissa on tehty paljon vuorotyötä. Tekstiiliteollisuus kuitenkin poikkeaa monista muista teollisuudenaloista. Yksi keskeinen eroavuus on ollut alusta lähtien naisten suuri osuus työvoimasta. Tähän kiteytyy tutkimukseni keskeinen lähtökohta tarkastella tehdasyhteisöä lapsiperheen näkökulmasta. Koska usein molemmat vanhemmat työskentelivät tekstiiliteollisuudessa, työnantajalla oli iso vaikutus koko perheen arkeen. Teollisuudenaloja tutkittaessa lapsiperheiden arkea on aikaisemmin käsitelty melko vähän. Tutkimuksellani on siis yhtymäkohtia muuhun kansatieteen teollisuutta koskevaan tutkimukseen, mutta se ei keskity vain työhön vaan tarkastelee kokonaisvaltaisemmin yhteisön jäsenten arkea.

---

44 Ohlsson 2008.

45 Ks. esimerkiksi Nurmi 1989; Spoo 1997; Mäkipää 1982.

46 Tekstiiliteollisuutta käsitteleviä pro gradu -tutkimuksia on valmistunut eri aikoina. Ks. Saarikivi 1964; Sappinen 1974; Salkoranta 1976; Sihvonen 1991.

47 Uusimpia tutkimuksia ks. Steel 2013; Lagerblom 2004. Kansatieteessä työtä ja työntekijöitä on tutkittu viime vuosina melko monipuolisesti. Hanna Snellman tarkasteli väitöskirjassaan Kemijoen metsä- ja uittotöitä. Leena Paaskoski tutki metsäalan akateemisia ammattilaisia eli metsänhoitajia. Sirpa Wahlqvist tarkasteli omassa tutkimuksessaan sotakorvauskuunareiden rakentamisesta ja rakentajia. Tytti Steel puolestaan käsiteli tutkimuksessaan satamien työntekijöitä. Hän käytti tutkimusaineistonaan muistitietoa, mutta myös satamia käsitteleviä elokuvia. Eerika Koskinen-Koivisto tutki väitöskirjassaan vuonna 1927 syntyneen tehdastyöläisen kokemuksia omasta elämästään. Kirsi-Maria Hytönen puolestaan tarkasteli omassa tutkimuksessaan naisten kokemuksia palkkatyöstä 1940–1950-luvuilla. Kansatieteilijä Miia-Leena Tiili tarkasteli väitöstutkimuksessaan Suomenlahden merivartioston virkamiehiä. Tutkimuksen keskeisenä teemana on kehollinen tieto, joka on osa työntekijöiden ammattitaitoa. Tiili tarkastelee aihetta niin yksilöiden kuin ryhmänkin näkökulmasta. Työntekijöiden työtehtävät iskostuvat työntekijöiden kehon muistiin. (Snellman 1996; Paaskoski 2008; Wahlqvist 2012; Steel 2013; Koskinen-Koivisto 2013; Hytönen 2014; Tiili 2016). Ks. myös merimiehistä Ala-Pöllänen 2017.

48 Nurmi 1989.

Tehdasyhteisöt tutkimuksen kohteena

Kansatieteessä on tutkittu eri tehdasyhteisöjä ja niiden kehitystä eri aikoina. Sanna Kaisa Spoof käsittelee väitöskirjassaan Jokelan Tiilitehtaan rakennetun ympäristön, työnteon ja elämäntavan muuttumista 1870-luvulta aina 1950-luvulle asti. Tiilitehdas aloitti toimintansa asumattomalla maaseudulla ja osaltaan edesauttoi alueen kehitystä. Spoof tuo esiin teollisuuslaitoksen laaja-alaisuuden, jossa eri sosiaaliryhmät ja ammattien edustajat työskentelivät, asuivat ja elivät. Maatalous oli osa tehdasyhteisön toimintaa. Spoof pyrkii tutkimuksessaan tarkastelemaan koko tehdasyhteisöä isona kokonaisuutena eikä pelkästään eri yhteiskuntaluokkia irrallisina yksikköinä. Työssään Spoof pohtii myös tehdasyhteisön lapsiperheitä eri teemojen kautta. Esimerkiksi eri sosiaaliryhmien vapaa-ajanvietto, herrasväen lasten opiskelu sekä avioituminen ovat tarkastelun kohteena. Eri ryhmät elivät erillään, mutta kohtaamisiakin tapahtui.⁴⁹ Monissa tehdasyhteisötutkimuksissa tarkastellaan vain suorittavaa työtä tehneitä työntekijöitä. Tässä tutkimuksessa pyrin Spoofin tavoin tuomaan esiin eri työntekijäryhmien arkea. Luokka-asema vaikutti merkittävästi ihmisten jokapäiväiseen elämään. Ottamalla tutkimukseen mukaan kaikki yhteisön jäsenet, voidaan tarkastella eri ihmisryhmien erilaista arkea, mutta myös jäsenten välisiä suhteita. Näkökulma tällöin ei ole pelkästään työväestön vaan tutkimuksesta tulee huomattavasti sisällökkäämpi, kun äänensä saavat kuuluviin myös toimihenkilöt ja johtajat.

Eero Sappisen kansatieteen väitöskirja kuvaa laajasti kaupunkilaisen työväestön elämäntapaa lomakehaastattelujen pohjalta. Tutkimuksen tavoitteena oli analysoida ja tulkita työväestön arkielämää ja siinä viime sotien jälkeisinä vuosikymmeninä tapahtuneita muutoksia ja murrosta.⁵⁰ Sappisen kuvaamalla arjella on paljon yhteistä Forssan työväestön arjen kanssa. Käyttämäni tutkimusmenetelmät kuitenkin poikkeavat Sappisen metodeista, joten kuvaukset arjesta ovat erilaisia. Sappisen tutkimusprosessin pitkäkestoisuuden vuoksi se kuuluu aiemmin vallitsevaan paradigmaan. Omassa tutkimuksessani menin lähelle ihmisten arkea muistitietotutkimuksen ja lähiluvun avulla, mutta Sappinen tarkasteli positivistisen lähestymistavan kautta ja myös kvantitatiivisella otteella tarkasti työväestön arjen eri osa-alueita.

Tehdastyöstä on tehty tutkimusta runsaasti eri aloilla, mutta esittelen tässä vain työni kannalta tärkeimpiä. Uudempaa tehdasyhteisöjen tutkimusta kansatieteen lähialoilla edustaa Kaisu Kortelainen, joka tutki perinteentutkimuksen väitöskirjassaan Joensuun lähellä sijainnutta Penttilän sahayhteisöä sekä työläisyyttä muistitiedon näkökulmasta. Kortelaisen tutkimuksessa perhe on saanut jonkin verran huomiota. Sahalla työskenteli myös naisia, mutta pääsääntöisesti he jäivät kotiin, kun perheeseen alkoi syntyä lapsia. Kortelainen kuvaa myös molempien vanhempien työssäkäyntiä Penttilässä. Äitien työskentely sahayhteisössä oli kuitenkin yleensä väliaikaista eikä säännöllistä. Äidit saattoivat mennä töihin tarpeen vaatiessa lyhyeksi aikaa, mutta lastenhoito oli Kortelaisen mukaan niin haastavaa järjestää, että äidit yleensä olivat ko-

49 Spoof 1997.

50 Sappinen 2000.

tona.⁵¹ Penttilän sahayhteisössä sekä Forssan tekstiiliteollisuudessa oli samoja mutta myös erottavia piirteitä, joihin molemmissa tutkimuksissa on päästy kiinni muistitietoaineistojen tarkastelulla. Forssan tehdasyhteisössä työskenteli alusta alkaen paljon naisia, joten lastenhoidon järjestäminen oli keskeinen osa arkea vuosikymmenestä toiseen. Forssassa oli käytössä Penttilää huomattavasti monipuolisempi kirjo lastenhoidon järjestämisen tapoja. Molempia yhteisöjä yhdisti yksinhuoltajien työssäkäynti. Heillä ei ollut vaihtoehtoja.

Folkloristi Elina Makkonen on tutkinut vuosina 1897–1953 toiminutta Kaltimon pahvitehdasta ja tehdasyhteisöä Pohjois-Karjalassa. Hän on hyödyntänyt ryhmähaastatteluja päästäkseen lähelle vuosikymmeniä aikaisemmin toiminutta yhteisön arkea. Makkonen tarkastelee yhteisön jokapäiväistä elämää myös muistelijoiden tekemien muistipiirrosten pohjalta.⁵² Sosiologi Anu-Hanna Anttila tutki omassa väitöskirjassaan teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajanviettoa Suomessa 1930–1960-luvuilla.⁵³ Myös historiantutkimuksessa on tarkasteltu työtä ja tehdasyhteisöjä eri aikoina useista näkökulmista.⁵⁴ Pertti Haapala tarkasteli sosiaalhistorian tutkimuksessaan Tampereen teollisuuden ja työväestön syntyä. Tampereesta muodostui Suomen johtava tekstiiliteollisuuspaikkakunta.⁵⁵ Kari Teräs on puolestaan tutkinut erityisesti työelämän suhteita ja verkostoja.⁵⁶ Inkeri Ahveniston laaja kulttuurihistoriallinen tutkimus Verlan tehdasyhteisöstä hyödyntää arkistoaineiston ohella muistitietoa. Ahvenisto tarkasteli kattavasti tehdasyhteisön eri puolia sivuten myös lapsiperheiden arkea.⁵⁷

Forssalaislähtöinen sosiologian professori Esko Aaltonen tutki laajasti Forssan alueen historiaa. Tutkimuksissaan Aaltonen tarkasteli monipuolisesti eri kansanryhmiä Lounais-Hämeessä ja käsitteli myös tavallisten tekstiilitehtaassa työskennelleiden työläisten arkea Forssan tehdasyhteisössä. Aaltosen Forssan seutua kuvaavia haastattelu- ja asiakirja-aineistoihin pohjautuvia kirjoituksia ovat esimerkiksi 1930-luvulla ilmestyneet *Vanhan Forssan elämää I-II*.⁵⁸ Aaltosen tutkimukset luovat kuvaa Forssan tehdasyhteisön arjesta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Ne taustoittavat myös myöhempiä vuosikymmeniä. Tutkimuskohteenani ovat 1950–1970-luvut, mutta niihinkin menneillä vuosikymmenillä oli iso vaikutus, sillä tiiviissä yhteisössä muutokset tapahtuvat melko hitaasti.

Forssan tehdasyhteisö täytti 75 vuotta vuonna 1934, jonka johdosta yhtiö julkaisi K. V. Kaukovallan kirjoittaman teoksen *Forssan Puuvillatehtaan historia 1847–1934*. Laaja työ kuvaa puuvillatehtaan ja koko yhteisön kehitystä tehtaan johdon näkökul-

51 Kortelainen 2008.

52 Makkonen 2000. Ks. myös Makkonen 2009.

53 Anttila 2005.

54 Ks. lisäksi esim. Koivuniemi 2000; Raiskio 2012; Marttila 2014.

55 Haapala 1986.

56 Teräs 2001.

57 Ahvenisto 2008.

58 Esko Aaltonen toimi myös Turun yliopiston kansatieteen laitoksen esimiehenä vuosina 1958–1960. (Talve 1984, 6; Aaltonen 1932, 1933). Forssan museolla on laaja Esko Aaltosen henkilöarkisto.

masta.⁵⁹ Julkaisun tekstejä kirjoitti taustalla myös Esko Aaltonen, jonka asiantunte-
musta yhtiö halusi hyödyntää.⁶⁰ Samana vuonna, kun teos ilmestyi, yhtiö myytiin sen
vanhalle kilpailijalle ja esikuvalle, Finlayson Oy:lle.

Työläisperheitä koskeva tutkimus

Olen edellä osoittanut, miten kansatieteen tehdasyhteisötutkimuksissa sekä teollisuus-
denaloja ja ammattiryhmiä koskevissa tutkimuksissa on sivuttu lapsiperheiden arkea,
mutta aihe ei ole aikaisemmin noussut tutkimusten keskiöön.⁶¹ Tilanne on ollut sama
myös lähialoilla.⁶² Perheen ja työn yhteensovittaminen ovat kuitenkin olleet tärkeä
osa arkea. Tehdasyhteisöissä perheellä on ollut iso vaikutus työntekijöiden jokapäi-
väiseen elämään.

Joissakin tutkimuksissa perhettä on tarkasteltu hiukan laajemmin, vaikka näkökul-
ma on ollut itse työssä. Kansatieteilijä Harri Nyman käsitteli tutkimuksessaan ulko-
saariston arkea luotsi- ja majakkamiesperheissä. Yleensä perheen isä hoiti virkateh-
täviään, ja muut perheenjäsenet avustivat niissä. Merkittävän muutoksen perheiden
arkeen ulkosaaristossa toi oppivelvollisuuslaki sekä myöhemmin majakoiden auto-
matisoituminen sekä luotsityön modernisoituminen.⁶³

Työtä, yhteisöjä, arkea ja vanhemmuutta on kansainvälisissä tutkimuksissa käsitel-
ty eri tieteiden aloilla. Erityisesti Britanniassa on vahva työväenhistorian tutkimuksen
traditio. Joanna Bourke on tutkinut laajasti Britannian työväenluokkaisten perheiden
kulttuuria.⁶⁴ Angela Davis on puolestaan tarkastellut modernia äitiyttä Englannissa
toisen maailman sodan jälkeen. Davis on keskittynyt muistitietotutkimuksessaan
äitien arkeen ja kokemuksiin. Erityisesti äitien työssäkäynti on ollut Davisin tutki-
muksen kohteena. Molempien vanhempien työssäkäynti on vaatinut monenlaisia
arjen selviytymiskeinoja. Davis tuo esiin myös yksinhuoltajaäitien työssäkäynnin.
Forssan tehdasyhteisön äideillä ja Davisin tutkimilla naisilla on paljon yhteistä. Luo-
kasta riippumatta monien yksinhuoltajaäitien oli käytävä töissä.⁶⁵ Brittiläisen sosio-
logi Beverley Skeggsin tutkimus *Formations of Class and Gender* käsittelee nuoria
työväenluokkaisia naisia. Skeggs tarkastelee erityisesti naisten omia käsityksiä itses-
tään sekä luokkaeroista.⁶⁶

Lastenhoitoon kytkeytyvää tutkimusta on perinteisesti tehty sosiaalipolitiikan alal-
la sekä kasvatustieteissä. Kansatieteessä lapsuutta on tarkastellut erityisesti Pirjo Kor-

59 Kaukovalta 1934.

60 Forssan museo, Esko Aaltosen henkilöarkisto.

61 Ks. esim. Nurmi 1989; Spoo 1997; Steel 2013.

62 Ks. esim. Kortelainen 2008; Ahvenisto 2008.

63 Nyman 2011.

64 Bourke 1994. Ks. Irlannin työväenluokan arjesta Cullinane 2013.

65 Davis 2012.

66 Skeggs 2002. Ks. myös Skeggs 2014. Paul Willis puolestaan tutki 1970-luvulla työväenluokkaisia poikia ja
nuoria miehiä. He ylläpitivät kouluvastaista alakulttuuria ja päätyivät helposti sukupolvekseen toiseen raskaisiin ja
yksitoikkoiisiin työtehtäviin (Willis 1977).

kiakangas.⁶⁷ Hän käsittelee tutkimuksessaan lapsuutta, lapsuuskäsityksiä ja -muistoja erityisesti työnteon ja leikkien kontekstissa. Hän esittää, miten eri aikoina lapsuutta viettäneiden ihmisten lapsuusmuistoista muodostuu yhteisesti jaettuja kertomuksia ja tulkintoja. Muistelijoiden omat lapsuusmuistot kietoutuvat yleisempiin käsityksiin lapsuudesta. Korkiakangas problematisoi muistamisen kollektiivista ulottuvuutta, unohtamista ja nostalgiaa. Agraari yhteiskunta toimii tutkimuksen kehyksenä, mutta Korkiakangas tarkastelee tutkimuksessaan myös lapsuuden muutosta aina 1990-luvulle asti.⁶⁸

Sukupuolentutkimus

Tutkimuksessani tarkastelen Forssan tehdasyhteisön arkea perheen mutta myös sukupuolen näkökulmasta. Naisia tuli kansatieteen tutkijoiksi 1930–1940-luvuilla. Aluksi heidän kiinnostuksensa kohteena olivat naisten maailmaan liittyneet aiheet, kuten käsityöt ja lasten leikit. Kansatieteen ensimmäiset naistohtorit väittelivät 1940–1950-luvuilla. Naistutkijat toivat usein esiin naisten arkisen työn, vaikka sukupuoli ei tutkimuksissa ollutkaan keskeisenä teemana. Ensimmäinen naistohtori Toini-Inkeri Kaukonen tarkasteli vuonna 1946 valmistuneessa väitöskirjassaan pellavan ja hampun viljelyä ja muokkausta.⁶⁹ Vähitellen naisten asema ja naisten kokemukset nousivat kansatieteen tutkimusaiheiksi. 1980-luvulta lähtien sukupuolen huomioiva tutkimus on vahvistunut. Tutkimus on ollut naisten elämää näkyväksi tekvää. Pia Olssonin ja Terhi Willmanin toimittama teos *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa* on tieteenalan perusteos, jossa tarkastellaan sukupuolen merkitystä eri teemojen kautta. Aihetta käsitellään myös Pia Olssonin ja Helena Ruotsalan toimittamassa teoksessa *Gendered Rural Spaces*. Uudempaa kansatieteen tutkimusta sukupuolen näkökulmasta edustaa Tytti Steelin vuonna 2013 valmistunut väitöskirja, jossa hän tarkasteli satamaa työpaikkana myös sukupuolen lähtökohdista.⁷⁰

Sukupuolentutkimus on lähtökohtaisesti monitieteistä ja tieteidenvälistä ja näkökulmaa sovelletaan eri tieteiden aloilla. Arkipäivän sukupuolihistoriaa ovat historia-tieteissä tutkineet muun muassa Anne Ollila ja Pirjo Markkola.⁷¹ Sukupuolentutkimukseen liittyy 2000-luvulla melko vahvasti noussut poikkitieteellinen miestutkimus. Omassa tutkimuksessani käsittelen erityisesti isyyttä ja isien osuutta lapsiperheiden arjessa Forssan tehdasyhteisössä. Suomalaisen mieheyden historiaa tarkastellaan historiantutkimuksen teemojen kautta Pirjo Markkolan, Ann-Catrin Östmanin ja Marko

67 Myös Bo Lönnqvist avaa lapsen asemaa ja paikkaa kulttuurissa eri aikoina (Lönnqvist 1992). Tutkimus pohjautuu asiakirjoihin, kuviin sekä muistitietoon. Kansatieteilijä Markku Aukia käsitteli väitöstutkimuksessaan lapsiperheiden arkea talonpoikauskulttuurissa. Aukia tarkastelee talonpoikaisten kulttuurin omaksumisprosessia hiljaisen kasvatuksen avulla sekä sen tavoitteita, sisältöjä ja keinoja. (Aukia 2010). Päivi Roivainen puolestaan tarkasteli tutkimuksessaan alle kouluikäisten lasten vaatteita. Roivaisen mukaan lasten ja aikuisten vaatteille antamat merkitykset poikkeavat jonkin verran toisistaan. Lapset toivovat enemmän vaatteiden samankaltaisuutta toisten lasten kanssa. (Roivainen 2016).

68 Korkiakangas 1996.

69 Olsson 2005a, 13; Kaukonen 1946.

70 Olsson & Willman (toim.) 2007; Olsson & Ruotsala (toim.) 2009; Steel 2013.

71 Esim. Markkola 1994; Ollila 1993.

Lambergin toimittamassa teoksessa *Näkymätön sukupuoli – Mieheyden pitkä historia*. Siinä miehisyyttä käsitellään intersektionaalisuuden lähtökohdista pitkällä historiallisella ajanjaksolla.⁷² Ilana Aallon mukaan isyys nousi tarkastelun kohteeksi erityisesti 1990-luvulta lähtien. Hänen mukaansa tähän vaikuttivat perhekeskeisyyden ja miesasian vahvistuminen sekä jo aikaisemmilta vuosikymmeniltä vähitellen kummunnut tasa-arvokeskustelujen perintö. Ilana Aalto on käyttänyt kulttuurihistorian tutkimuksessaan lähdeaineistona Isää etsimässä -kirjoituskilpailun vastauksia. Keruun taustalla on sosiaali- ja terveysministeriön asettaman isätoimikunnan (1998–1999) työ, jonka lisäksi kaivattiin ihmisten omia kokemuksia isyydestä.⁷³ Monitieteellisessä Ilana Aallon sekä Jani Kolehmainen toimittamassa julkaisussa *Isäkirja – Mies, vanhemmuus ja sukupuoli* isyyttä tarkastellaan eri tieteenalojen lähtökohdista.⁷⁴

Psykologi Merja Korhonen on perehtynyt omassa tutkimuksessaan isyyden muutokseen. Tutkimus perustuu suurten ikäluokkien miesten elämäkerrallisiin teahaastatteluihin. Korhosen mukaan miesten lapsuuskokemukset vaikuttavat heidän omaan isyyteensä. Positiiviset kokemukset omasta isästä ohjaavat ja kannattelevat myös myöhemmässä perhe-elämässä. Ongelmat isyydessä voivat jatkua kierteenä sukupolvelta toiselle, mutta toisaalta ne voivat vahvistaa miehen halua irrottautua lapsuuden isän mallista ja pyrkiä tekemään toisin omien lasten kohdalla.⁷⁵

Muistitietotutkimus

Lähelle ihmisten arkea

Tutkimukseni edustaa muistitietotutkimusta⁷⁶, jossa Forssan tehdasyhteisön arkea tarkastellaan siinä toimineiden tekstiiliteollisuuden työntekijöiden lähtökohdista. Muistitietotutkimus on laaja metodologinen kenttä, jossa painotukset vaihtelevat. Kansainvälisessä tutkimuskirjallisuudessa käytetään termiä oral history. Suomennettuna suullinen historia tarkoittaa haastatteleamalla tuotettuja aineistoja. Oral history -käsitteestä käytetään myös suomennosta muistitietotutkimus tai muistitietohistoria, joiden pohja on laajempi kuin pelkkä suullinen historia. Muistitietotutkimus saapui Suomeen useita eri reittejä. Suomalainen muistitietotutkimus linkittyy kansainväliseen oral history -tutkimukseen, mutta sillä on myös omat erityispiirteensä. Suomalaiselle muistitietotutkimukselle on tunnusomaista aineistojen monipuolisuus, sillä tutkimuksessa tarkastellaan sekä suullisia että kirjallisia muistitietoaineistoja. Suo-

72 Markkola & Östman & Lamberg 2014.

73 Aalto 2012, 38; Aalto 2012.

74 Aalto & Kolehmainen (toim.) 2004.

75 Korhonen 1999; Korhonen 1999, 232–233.

76 Tutkimuksessani käytän termiä muistitietotutkimus. Tarkemmin muista nimityksistä ja oral history -termin suomennoksista ks. Kalela 2006, 74; Heimo 2016, 37–46.

messa on runsaasti kirjoitettuja muistitietoaineistoja eri arkistoissa, joihin niitä on kerätty muun muassa kilpakirjoituksilla.⁷⁷

Muistitietotutkimus tuo uudenlaisia näkökulmia kulttuurintutkimukseen. Telakatyöläisnaisia tutkineen folkloristi Taina Ukkosen mukaan muistitieto ei ole pelkästään arkistoaineistoa täydentävä lähestymistapa vaan muistitietotutkimuksessa ihmisten kokemuksia tutkitaan heidän omista lähtökohdistaan.⁷⁸ Suullinen kerronta on kirjoitettua muistitietoa hajanaisempaa ja haastattelutilanteet pohjautuvat enemmän assosiaatiolle. Oral history -tutkimusta tehdään monilla eri tieteenaloilla. Kulttuurintutkijoiden ohella sitä käyttävät esimerkiksi historioitsijat, sukupuolentutkijat, antropologit, sosiologit, psykologit ja kasvatustieteilijät.⁷⁹

Oral history -tutkimuksessa pyritään tuomaan tavallisen ihmisen näkökulmaa historian tapahtumiin. Eri tutkimuksissa on käsitelty historian käännekohtia pienen ihmisen näkökulmasta, mutta myös kiinnitetty huomiota tavalliseen jokapäiväiseen arkeen. Tutkimussuuntauksen katsotaan alkaneen Yhdysvalloissa 1930-luvulla, kun siellä toteutettiin laaja New Deal Federal Writer's Project, johon palkattiin laman aikana tuhansia kirjailijoita, toimittajia ja tutkijoita kartoittamaan tavallisten amerikkalaisten arkea. Systemaattinen haastattelujen nauhoitus oral history -tutkimuksessa alkoi 1940-luvun lopulla suurmiesten haastatteluissa. Erityisesti 1960-luvulta lähtien tutkimuksen tavoitteena on ollut antaa ääni niille, joita aiemmin tutkimus ei juuri huomionnut. Esimerkiksi köyhien, työläisten sekä naisten kokemukset jäivät usein paitsioon. Myös Isossa-Britanniassa havahduttiin tavallisen ihmisen muistojen ja arjen taltioimiseen ja tarkasteluun 1950–1960-luvuilla. Brittiläisen Paul Thompsonin ensimmäisen kerran vuonna 1978 julkaistu *Voice of the Past*⁸⁰ pohtii suullisten lähteiden ainutlaatuisuutta sekä vastaa ajan kritiikkiin niiden epäluotettavuudesta.⁸¹ Yliopistojen ja tutkimuslaitosten lisäksi eri museot, kirjastot sekä erilaiset yhdistykset toteuttavat omia oral history -projektejaan. Lähtökohdat, tavoitteet ja toimintatavat poikkeavat toisistaan, mutta yhteistä on tavallisten ihmisten arjen kokemusten tarkastelu.⁸²

Kansainvälisen oral history -tutkimuksen yksi keskeinen uudistaja ja kehittäjä on italialainen kirjallisuudentutkija Alessandro Portelli, joka on tutkinut paljon juuri työväestöä. Hänen mukaansa muistitieto on erityisen merkityksellistä. Se voi sisältää paljon samanlaisia aineksia eri muistelijoilta, mutta kertojat ovat kuitenkin aina yksittäisiä ihmisiä, jotka kertovat omasta elämästään. Muistitietolähteet ovat arvokkaita silloinkin, kun kertojien kuvaukset eivät vastaa tosiasioita. Voidaan kysyä, mitä ne merkitsevät ja miksi asioista kerrotaan, kuten kerrotaan. Muistitieto siis kertoo enem-

77 Fingerroos & Peltonen 2006, 8–11, 14.

78 Ukkonen 2000, 14.

79 Heimo 2016, 40.

80 Teoksen tarkistettu 4. painos ilmestyi vuonna 2017.

81 Hodgkin & Radstone 2003, 4; Kalela 2012, 57–58; Heimo 2014; Heimo 2016, 40; Thompson 2000, 71–72; Fingerroos 2010, 76–77.

82 Uusimmista oral history -tutkimuksista ja projekteista Isossa-Britanniassa sekä muualla maailmassa ks. esim. kahdesti vuodessa ilmestyvistä *The Journal of the Oral History Society* -julkaisuista.

män tapahtumien merkityksistä kuin itse tapahtumista. Ne avaavat uusia seikkoja jo tunnetuista tapahtumista ja ilmiöistä.⁸³ Kun kertojat muistelevat menneisyyttä, muisteluun sekoittuvat aina kertojan myöhemmät elämänvaiheet. Ajan kuluessa ihminen on työstänyt ja arvioinut omia kokemuksiaan ja tunteitaan. Myöhemmin muisteltuun liittyy myös tekijöitä, jotka ovat tiedossa vasta lähellä kerrontahetkeä. Se, miten kertoja arvioi menneisyyden tapahtumia, kuvaa paljon niiden merkityksiä. Muistelijat voivat itse pitää tietojensa totuusarvoa epäluotettavana, koska tapahtumista on kulunut aikaa ja tiedot ovat prosessoituneet moneen kertaan. Kerronta heijastelee, mitä menneisyyden tapahtumista yleisesti tiedetään kerrontahetkellä. Koettujen tapahtumien ja niiden muistelun välissä voi olla hyvinkin pitkä aika. Yhteiskunta on voinut muuttua merkittävästi ja esimerkiksi käsitykset tasa-arvosta ja hyvästä elämästä ovat osittain vaihtuneet viimeisten vuosikymmenten aikana. Muistelu kuitenkin kuvaa juuri menneisyyteen latautuneita merkityksiä. Oleellisinta muistitiedossa ei ole muistojen totuusarvo vaan ennemminkin tulkinnat menneisyyden kokemuksista ja tunteista.⁸⁴

Suulliset lähteet ovat tutkijan ja kertojan yhteistyötä. Tutkija etsii ja valitsee kertojat sekä kuuntelee ja haastattelee heitä. Portellin mukaan muistitiedon tulkinta alkaa jo lähteiden valitsemisesta ja jatkuu tutkijan roolissa haastattelijana sekä kulminoituu tutkimuksen lopullisessa esittämisessä eksplisiittisesti tekijän äänellä ja implisiittisesti katkelmien valinnassa. Tutkija tekee kaikki tulkinnat ja vastaa niistä.⁸⁵

Oral history -tutkija Lynn Abrams painottaa Portellin tapaan suullisen tiedon merkitystä. Haastattelu on ainutlaatuinen dialogimainen prosessi tutkijan ja haastattelijan välillä. Samanlaisen yhteyden saavuttaminen muilla tutkimusmenetelmillä on haastavaa, jopa mahdotonta. Haastattelussa kahden ihmisen maailmat ja persoonat kohtaavat. Haastattelu on yhteistyötä, jossa ei ole ainoastaan merkitystä sillä, mitä tilanteessa sanotaan, vaan kuinka asiat sanotaan, miksi kertoja tuo haastattelussa tiettyjä asioita esiin, ja ennen kaikkea mitä tiedot merkitsevät.⁸⁶

Suomessa oral history -tutkimus tuli tunnetuksi erityisesti eri hankkeiden kautta. Historioitsija Jorma Kalelan Paperiliittoa käsittelevä tutkimus on yksi merkittävimmistä ja ensimmäisistä history from below -tutkimuksista Suomessa, jossa pyrittiin antamaan ääni tavallisille työntekijöille. 1980-luvulla toteutettuun Paperiliiton historiaa käsittelevään tutkimukseen osallistuivat myös itse paperiliittolaiset. Ammattitutkija tuotti historiaa yhdessä tutkimuskohteen kanssa. Opintokerhot olivat mukana tekemässä Paperiliiton historiikkaa, mutta ne myös tuottivat omasta historiastaan näyttelyitä, näytelmiä, kirjoja, artikkeleita ja erilaisia ohjelmia. Paperiliiton hankkeen jälkeen Kalela on tarkentanut näkemystään historian ja muistitiedon suhteesta sekä käsitellyt ammattitutkijan ja maallikoiden yhteistyön haasteita. Muistitieto tuo tutkijalle uusia näkökulmia tieteellisen tiedon tuottamiseen, mutta maallikot tekevät tutkimusta omista lähtökohdistaan. He päättävät itse, mitä tietoa tuodaan esiin ja miten

83 Portelli 2012, 42–47; Portelli 2006, 51–55, 57–58.

84 Portelli 2006, 55–59. Ks. myös Hytönen 2016, 301–302, 316, 330–331; Latvala 2005, 233.

85 Portelli 2012, 42–47; Portelli 2006, 51–55.

86 Abrams 2010, 1–9, 19, 54.

se esitetään. Akateeminen historiantutkimus sekä maallikoiden omaehtoinen kansanomainen historiantutkimus ovat eri asioita, vaikka ne toimivatkin samalla kentällä. Usein jo tavallisten ihmisten kokemusten pääsy kirjan sisällöksi koetaan merkittäväksi asiaksi. Omaehtoisessa historiantutkimuksessa keskeistä on myös sen tärkeä merkitys siihen osallistuville ihmisille.⁸⁷

Kansatieteessä muistitietoa on tallennettu ja hyödynnetty pitkään. Informanteilta saatiin tietoa, mutta muistitieto koettiin myös ongelmallisena. Tavoitellessa objektiivista todellisuutta ja kulttuurin kuvausta muistitiedon luotettavuutta pidettiin haasteellisena. Yhtäältä muistitiedon suureksi varjopuoleksi koettiin sen subjektiivisuus ja siten aineiston epäluotettavuus. Toisaalta muistitiedon avulla voitiin dokumentoida asioita, joihin muuten oli vaikea päästä käsiksi. Muistitietoa ei kuitenkaan käsitteenä tai metodina avattu, vaan muistitietona pidettiin erilaisia muistinvaraisesti tuotettuja aineistoja ilman tarkempaa pohdintaa. Viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana kansatieteessä muistitietotutkimusta on vähitellen ryhdytty yhä enemmän kehittämään ja analysoimaan.⁸⁸ Pirjo Korkiakankaan väitöskirjatutkimus *Muistoista rakentuva lapsuus* edustaa muistitiedon problematisoinnin avausta kansatieteessä.⁸⁹ Muistitietotutkimus on noussut Suomessa yhdeksi keskeiseksi metodiksi tarkasteltaessa erilaisia yhteisöjä ja ilmiöitä erityisesti 1990-luvun lopulta lähtien.⁹⁰

Yhteisön muisti

Sosiologi Maurice Halbwachsin mukaan yksilöt muistelevat menneisyyttä, mutta yhteisö määrittelee, mitä pitää muistaa ja mikä on muistelemisen arvoista. Ihmiset muistelevat tietyn yhteisön jäseninä, mutta samalla kuitenkin omina yksilöinä. Yhteisö asettaa muistelulle kollektiivisen kehyksen, joka säätelee jäsenten muistelua.⁹¹ Halbwachsin Émile Durkheimin ajatuksiin pohjautuva kollektiivisen muistin käsite on monitulkintainen. Etenkin kansatieteilijät ovat käyttäneet tätä Halbwachsin käsitettä laajasti, mutta se on saanut osakseen myös kritiikkiä. Kollektiiviset muistot eivät

87 Kalela 1986, 12–13; Kalela 1987; 158–159; Kalela 2006, 68–69, 86–87.

88 Korkiakangas 1996; Korkiakangas 1999, 161; Leimu 1985, 21.

89 Korkiakangas 1996.

90 *Polkuja etnologian menetelmiin* on kansatieteen perusteos, jossa eri artikkeleiden kautta käydään läpi alan tutkimusmenetelmiä. Monipuoliset kirjoitukset osoittavat kansatieteen monet mahdollisuudet sekä näkökulmien, tutkimuskohteiden ja menetelmien rikkauden. Muistitietotutkimus on ottanut paikkansa tutkimuskentässä. (Korkiakangas, Olsson & Ruotsala (toim.) 2005.) Vuonna 2016 ilmestynyt Pirjo Korkiakankaan, Pia Olssonin, Helena Ruotsalan sekä Anna-Maria Åströmin toimittama teos *Kirjoittamalla kerrotut – Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä* avaa kirjallisten muistioaineistojen käyttöä (Korkiakangas, Olsson, Ruotsala & Åström (toim.) 2016). Viime vuosina kansatieteestä on valmistunut useita muistitietotutkimukseen pohjautuvia väitöskirjoja. Hilkka Helstin synnytyksiin ja äitiyteen keskittynyt väitöskirja valmistui vuonna 2000. Leena Paaskosken tutkimus käsiteli metsänhoitajuutta ja Tytti Steelin väitöskirja tarkasteli muistitiedon ja elokuvien kautta arkipäivää satamissa. Sirpa Wahlqvistin väitöskirjatutkimus sotakorvauskuunareiden rakentamisesta pohjautuu myös muistitietoaineistoon. (Helsti 2000; Paaskoski 2008; Steel 2013; Wahlqvist 2012). Pia Olsson on käyttänyt laajasti eri tutkimuksissa muistitietoaineistoja. Hän on tarkastellut erityisesti naisten arkeen liittyviä teemoja. Esimerkiksi lotat sekä maaseudun naiset ovat olleet Olssonin tutkimuskohteena. Hän on usein lähestynyt ihmisten arkea kertojien omien kokemusten kautta. (Ks. esim. Olsson 2005a; 2011). Kirsi-Maria Hytönen on tutkinut naisten kokemuksia palkkatyöstä sotien ja jälleenrakennuksen aikana. Pääasiassa kirjalliseen muistitietoon pohjautuvassa tutkimuksessaan Hytönen tarkastelee naisten arkea työpaikoilla poikkeuksellisin aikoina. Hytönen tuo vahvasti esiin sen, että monelle naiselle ansiotyö ei ollut valinta vaan välttämättömyys. (Hytönen 2014).

91 Halbwachs 1992, 22–23; 50–51.

aina yksistään pohjautu ihmisten omiin kokemuksiin vaan myös niihin muistoihin, jotka ihminen on omaksunut yhteisön jäsenenä. Kollektiivinen muisti konkretisoituu vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. Muistin yhteiseksi kokeminen tapahtuu kielellistämisen kautta.⁹²

Eeva Karhusen mukaan muistelutilaisuudet luovat yhteistä tulkintaa menneisyydestä. Jokaisen henkilökohtaiset kokemukset ovat osa suurempaa kokonaisuutta. Henkilökohtaiset muistot ovat osittain yhteisöllisesti muotoutuneita. Mitä menneisyyden tapahtumat ovat merkinneet ihmisille omakohtaisesti, mutta myös yhteisön jäsenenä. Ryhmätilanteissa yksilön ja yhteisön suhde on esillä ja punnittavana. Mistä ja miten kerrotaan, kuka vaikenee ja mistä asioista?⁹³ Kollektiivinen muisti taustoittaa muistitietoaineistojen analysointia, mutta yksilöiden kokemuksia ei voi suoraan tulkita pohjautuvan pelkästään yhteisön kollektiiviseen muistiin.

Kollektiivisen muistin rinnalla ja asemesta Pirjo Korkiakankaan mukaan voidaan käyttää myös sosiaalisen muistin käsitettä. Siinä painottuvat kollektiivista muistia enemmän muistelun tarkoitus ja viitekehys. Se, mihin muistelulla pyritään. Sosiaalinen muisti liittyy tiukemmin tiettyyn, tiiviiseen yhteisöön.⁹⁴ Sosiaalisen muistin käsitettä on kollektiivisen muistin tavoin käytetty varsin väljästi eri tutkimuksissa.⁹⁵ Osa tutkijoista ei erottele näitä käsitteitä lainkaan toisistaan.⁹⁶ Anna Collardin mukaan sosiaalinen muisti liittyy myös yhteisön identiteettiin ja sen vahvistamiseen. Pienessä yhteisössä samoja aiheita kuvataan ja muistellaan samalla tavoin. Sosiaalinen muisti ottaa osia laajemmasta, kollektiivisemmasta muistamisesta.⁹⁷ Erityisesti uusimmassa muistitutkimuksessa pyritään tekemään vähitellen eroa kollektiivisen ja sosiaalisen muistin käsitteisiin. Osa tutkijoista näkee Halbwachsin ajatuksen yhteisön kiinteästä osuudesta yksilön muistiin jähmettyneenä. Maailma ympärillä digitalisoituu ja globalisoituu. Muisti ja muistaminen nähdään enemmänkin liikkuvana prosessina, johon vaikuttavat esimerkiksi yhä enemmän sosiaalinen ja muu media.⁹⁸

Kollektiivinen muisti on siis enemmän yhteiskunnallinen tai kulttuurillinen raami muistelulle, mutta sosiaalinen muisti toimii, kun asioita käsitellään yhdessä kertojalle läheisten ihmisten kanssa, kuten perheen, ystävien, sukulaisten tai työkavereiden piirissä. Kollektiivinen ja sosiaalinen muisti konkretisoituvat, kun asioita muistellaan yhdessä. Oleellista on huomioida yhteisön vaikutus yksilön muistiin, mutta toisaalta pitää myös mielessä, että lopulta jokainen muistelee kuitenkin omasta taustastaan käsin eli saattaa kokea asiat toisin kuin joku muu saman kokenut. Yksilöiden muistot muovautuvat myös nopeasti kehittyvän teknologian vaikutuksesta. Esimerkiksi per-

92 Korkiakangas 1996, 28–29; Korkiakangas 2006, 126–128; ks. myös Wertsch 2002.

93 Karhunen 2014, 75.

94 Korkiakangas 2006, 127–128. Ks. myös Connerton 1989.

95 Heimo 2010, 41–42.

96 Ks. esim. Mísztal 2003.

97 Collard 1989, 90.

98 Bond, Craps & Vermeulen 2017, 1, 13.

heet dokumentoivat nykylasten arkea toisin kuin 50 vuotta sitten. Yksilöiden muistoja ei voi arvottaa vaan jokaisen yhteisön jäsenen muistot ovat tärkeitä ja merkityksellisiä.

Nostalgia

Nostalgia, menneisyyden nostaminen ihanteelliseen valoon, saattaa muokata muistitietoa. Menneeseen kohdistuva haikeus sisältää sekä muistamista että unohtamista. Eletty elämä ja koetut tapahtumat kulkevat pitkän matkan, jonka varrella asiat prosessoituvat. Mikä tahansa asia menneisyydestä voi herättää nostalgisia ajatuksia, jos siihen liittyy jollakin tavoin positiivisia tai miellyttäviä tunteita. Kokemisen hetkellä tapahtumat eivät välttämättä tuntuneet siltä, että niitä voisi jälkeensä kaivata, mutta myöhemmin muisteltuna ne voivat tuntua erilaisilta.⁹⁹

Fred Davis jakaa nostalgian kolmeen tasoon. *Yksinkertaisessa nostalgiassa* muisteli- ja näkee, että menneisyydessä asiat olivat paremmin. Hyvät ja kauniit asiat korostuvat muistoissa. *Reflektiivisessä nostalgiassa* muisteli- ja tunnistaa oman nostalgisuutensa ja punnitsee muistojaan. Olivatko asiat todella niin hyvin? Sivuuatanko menneisyyden epämuikavat asiat? Jos palaisin takaisin muisteltuun aikaan, olisivatko asiat sittenkään, kuten nyt kuvittelen? Kolmas nostalgian taso on *tulkitseva nostalgia*. Muisteli- ja pyrki tunnistamaan nostalgian aiheuttajan ja mahdollisesti hyödyntämään sitä. Miksi tunnen nostalgiaa menneisyyttä kohtaan? Liittyykö nostalgia tiettyyn aikaan tai paikkaan? Miten voisin käyttää nostalgiaa myös hyödyksi?¹⁰⁰

Tekemässäni muistitietotutkimuksessa nostalgia on läsnä haastatteluissa. Forssan tekstiiliteollisuus on loppunut, mutta se elää edelleen vahvasti ihmisten ajatuksissa. Osa haastateltavista tunnisti myös itse nostalgian värittävästä kuvauksiaan tehdasyhteisön arjesta. Monella oli positiivisia tunteita ainakin joistakin yhteisön arjen osa-alueista. Esimerkiksi työ tehtaassa saattoi herättää vain negatiivisia tunteita, mutta vapaa-ajassa tai asumisessa oli jotakin sellaista, joka sai kaipaamaan mennyttä aikaa.

Muistitietotutkimuksen mahdollisuudet

Muistitieto valottaa myös yhteisön arvoja ja normeja, jotka saattavat jäädä pimentoon pelkän arkistoaineiston tarkastelussa. Yksilön ja yhteisön suhteet avautuvat usein juuri muistitiedon kautta. Suullisena muistitieto tuotetaan joka kerta uudelleen, mutta arkistoituna se pysyy samana. Ainoastaan tutkijan tulkinnat aineistosta muuttuvat. Ihmisillä on henkilökohtaisia muistoja ja kokemuksia omasta elämästään. Muistot muovautuvat yhteisön piirissä. Muistitieto liittyy henkilön oman elämän vaiheisiin sekä ympäröivän yhteisön kulttuuriin. Muistitiedon kertojan käsitykset menneisyydestään ja elämästään ovat hänelle todellisia. Jokaisen haastateltavan oma elämänsä historia vaikuttaa kertojan näkemyksiin menneisyydestä ja tulevaisuudesta. Jokaisen yhteisön jäsenen kokemus yhteisöstä on siten aina erilainen. Muistitiedon avulla ihmiset hahmottavat menneisyyttään. Sen avulla voi jäsentää historiaa, mutta myös

99 Korkiakangas 1996, 37; Korkiakangas 1999, 171; Korkiakangas 2006, 123, 133–135; Salmi-Niklander 2006, 199; Knuuttila 2007a, 150.

100 Davis 1979, 17–26.

tarkastella nykyhetkeä sekä ajatuksia tulevaisuudesta. Ihmisten muistot karttuvat suvun ja perheen muistoista, jota täydentävät esimerkiksi kirjojen ja elokuvien sekä tiedotusvälineiden välittämät tiedot. Muistitieto siirtyy myös valokuvien ja esineiden kautta.¹⁰¹ Lapset oppivat perheen ja suvun historiasta vanhemmiltaan sekä muilta iäkkäämmiltä sukulaisilta. Omat lapsuusmuistot vahvistuvat ja sekoittuvat perheeltä kuultuun muistitietoon.¹⁰² Menneisyyttä koskevaa tietoa voidaan välittää monin eri keinoin. Tänä päivänä internet sekä sosiaalinen media ovat osa tätä prosessia ja niiden kautta voidaan myös tuottaa yhteisesti muistitietoa. Omassa tutkimuksessani seurasin aktiivisesti Forssan tekstiiliteollisuudesta käytyä julkista keskustelua, mutta se ei varsinaisesti muodostunut tutkimusaineistoksi. Esimerkiksi sosiaalisessa mediassa toimintatapojen vakiintumattomuus aiheutti välillä muistelijoiden ja kirjoittajien melko voimakkaita ylilyöntejä.

Muistitietotutkimuksella päästään usein lähelle ihmisten arkea. Muistitieto antaa tietoa ihmisten jokapäiväisestä elämästä ja arkipäivän kokemuksista. Suullinen muistitieto tuo esiin myös sellaisten ihmisten elämää, jotka eivät ole tottuneet ilmaisemaan itseään kirjallisesti.¹⁰³ Omassa tutkimuksessani tekstiiliteollisuuden työntekijöiden arki avautuu muistitietoaineistojen kautta laajemmin kuin pelkän arkistoaineiston tarkastelussa. Haastatteluissa entisillä työntekijöillä on ollut mahdollisuus kertoa arjestaan omin sanoin. Muistitieto luo kuvaa työntekijöiden jokapäiväisestä elämästä, joka vaatii monenlaisia arjen selviytymiskeinoja. Muistitietotutkimuksella voidaan tehdasyhteisöstä tuoda esiin sellaisia näkökulmia, jotka muuten jäisivät vähemmälle huomiolle. Omia tarkastelun kohteitani ovat erityisesti perhe, sukupuoli ja luokka. Kuten kansatieteilijä Hanna Snellman toteaa, jo yhteenkin haastattelukatkelmaan voi sisältyä paljon sellaista tietoa ihmisten arjesta ja valintojen taustoista, joita muut lähteet eivät tuo lainkaan esiin. Yksi sivulausekin voi olla avain uusiin näkökulmiin yhteisön arjesta. Muistitieto tuo esiin tietoa aiemmin piiloon jääneistä asioista ja ihmisten omista kokemuksista.¹⁰⁴

Ihmiset kokevat tapahtumat ja arjen aina eri tavoin. Ihmisten muistot myös poikkeavat toisistaan, koska alkuperäinen kokemus on erilainen. Asioita muistellaan tiettyä tilannetta tai tarkoitusta varten, mikä aina vaikuttaa siihen, mitä ja miten asioita muistetaan.¹⁰⁵ Yhteisön sosiaalisen muistin paine vaikuttaa siihen, että tutkijalle muistellaan ehkä toisin kuin oman perheen jäsenille tai vanhojen työkavereiden vapaamuotoisissa kokoontumisissa.

101 Kortelainen 2008, 24, 31–32, 39–40; Kortelainen 2009, 1; Korkiakangas 1996, 24.

102 Misztal 2003, 19.

103 Korkiakangas 2006, 133–135; Salmi-Niklander 2006, 199; Anderson & Jack 2006, 129; Portelli 2006, 35–36.

104 Snellman 2003a, 169–170.

105 Ks. esim. Korkiakangas 1999, 174–175.

Lähiluvulla moniäänisyyden äärelle

Konepaja- ja paperiteollisuuden työntekijöitä 1970–1980-lukujen taitteessa tutkinut yhteiskuntatieteilijä Antti Kasvio toteaa, että monet työntekijät määrittelivät työnsä merkityksen perheensä näkökulmasta. Työn ensisijainen tavoite oli taata perheelle elanto ja turvata toimeentulo.¹⁰⁶ Myös Forssan tekstiiliteollisuuden työntekijöille perhe oli keskeinen määrittelijä arkea ja työnteon merkitystä koskevissa haastatteluvastauksissa. Tutkimukseni tavoitteena ei ole esittää kokonaisvaltaista Forssan tekstiiliteollisuuden historiaa vaan keskeisenä teemana ovat ihmisten kokemukset arjestaan tehdasyhteisössä. Muistitietotutkimuksen tutkimusotteella laaja-alaisen kokonaiskuvan rakentaminen kaikista forssalaisen tekstiiliteollisuuden osa-alueista ei olisi järkevää eikä edes mahdollista.

Tutkimustulokset ovat aina monien yhteisvaikutusten summa. Kertojat tekevät haastatteluissa omia tulkintoja elämästään, tutkija tulkitsee luomiaan aineistoja, mutta myös tutkimuksen lukijat tulkitsevat tutkimustuloksia omista lähtökohdistaan. Työstäni tekemät yleistykset pohjautuvat eri aineistoissa toistuviin teemoihin. Tulkinnanvaraisuus on aina osa muistitietoaineistoja, joten konteksteista irrotettuna ne saattavat herättää muitakin tulkintoja. Vain yksi totuus tehdasyhteisön arjesta ei ole mahdollista, joten olen pyrkinyt nostamaan esiin tehdasyhteisön arjen moninaisuuden ja aineistojen moniäänisyyden. Muistitietoaineistojen vahvuus ei ole niiden objektiivisuus vaan nimenomaan lähinnä niiden subjektiivisuus.¹⁰⁷ Kuten Pia Olsson toteaa, haastatteluilla voidaan saada tietoa tutkittavasta aiheesta, mutta ennen kaikkea myös ihmisten subjektiivisia kokemuksia.¹⁰⁸ Helena Ruotsalan mukaan kansatieteellisen tutkimuksen ja kenttätöiden tavoitteena ei ole yhden totuuden etsiminen, vaan ennen kaikkea ymmärtämisen lisääminen. Totuuksia voi olla useita, jotka riippuvat näkökulmasta ja kertojasta.¹⁰⁹

Käytän tutkimuksessani sekä haastatteluaineistoja että arkistomateriaalia. Tutkimuksessani käytän väljästi lähilukua aineistojeni analyysitapana. Kirjallisuudentutkijoiden kehittämä ja käyttämä lähiluvun käsite on levinnyt myös muille aloille myös kulttuurintutkimukseen. Toisaalta tekstien tarkka tarkastelu ja erittely ovat hyvin luontaisia kulttuurintutkimukselle ilman sen tarkempaa määrittelyä lähiluvuksi. Kuten Jyrki Pöysä toteaa, lähiluvussa keskeisin periaate on tekstien lukeminen useampaan kertaan. Samaa tekstiä luetaan moneen kertaan, mutta ei aina samalla tavoin. Välillä lukeminen voi tapahtua kursorisesti, toisinaan hitaasti jokaista kohtaa pohtien, välillä taas nopeasti tai katkonaisesti. Tekstiä luettaessa yhä uudelleen alun tutustumisen jälkeen alkaa tiedostava lukeminen. Lukukertojen välillä asiat prosessoituvat ja uusi lukeminen tuo tekstistä esiin asioita, joita aikaisemmin lukija ei ole huomannut.

106 Kasvio 1982, 402.

107 Portelli 2006, 57–61.

108 Olsson 1999, 35.

109 Ruotsala 2002, 28.

Lähiluvun tie on loputon. Vaikka teksti pysyy samana, siitä voi löytää uusia näkökulmia vielä pitkänkin ajan kuluttua.¹¹⁰

Jyrki Pöysän mukaan lähiluvun prosessit eivät koostu ainoastaan lukemisesta vaan myös kirjoittamisesta, joka yhdistyy tulkitsevaan lukemiseen jo varhaisessa vaiheessa. Lähiluvun tuottamat tulkinnot prosessoituvat kirjoittamisen aikana.¹¹¹ Oma tutkimukseni on syntynyt prosessikirjoittamisen kautta. Alusta lähtien olen tehnyt aineistostani erilaisia muistiinpanoja, jotka ovat vähitellen kehittyneet yhä valmiimpaan muotoon tiiviissä yhteydessä aineiston lähiluvun kanssa. Kirjoitettu teksti muuttui aina vain kohti tulkitsevampaa otetta. Tutkimusnäkökulma vahvistui ja tarkentui aineiston lukukertojen myötä. Lähiluku tutustuttaa tutkijan aineistoon hyvin, joten sen käsittelystä tulee sujuvaa.¹¹²

Saara Tuomaala osoittaa, miten agraari lapsuus oli usein niukkaa ja työntäyteistä 1920–1930-luvuilla, mutta aineiston lähiluvulla siitä on kuitenkin erotettavissa perheiden erilaisia tapoja elää ja toimia. Perheiden arvomaailmat, elämäntavat ja toimeentulo poikkesivat toisistaan näennäisestä yhtäläisyydestä huolimatta, ja nämä maailmat kohtasivat esimerkiksi Tuomaalan tutkimassa oppivelvollisuuskoulussa. Perheet koostuivat eri sukupolvista ja sukupuolista. Maalaislapsuuden arkea määrittivät muun muassa talollisuus, mökkiläisyys sekä keskiluokkaisten virkamiesperheiden kulttuurit. Kaikki nämä koostuivat myös erilaisista aineksista, kuten yksihuoltaja-, leski-, -uus- ja laajentumaperheistä.¹¹³ Tutkiessani Forssan tehdasyhteisön lapsiperheiden arkea 1950–1970-luvuilla pääsin lähiluvun avulla lähemmäksi tutkimuskohdettani. Monella tehdasyhteisön jäsenellä arki oli samantapaista, mutta Tuomaalan tutkimuksen tavoin siihen vaikuttivat perheiden erilaiset tavat olla ja elää. Tutkimuksessani tuon esiin Forssan tehdasyhteisön jäsenten arjen samankaltaisuutta mutta myös sen moninaisuutta.

Luotsi- ja majakkamiesperheitä asemayhdyskunnissaan käsittelevässä tutkimuksessaan Harri Nyman käytti lähilukua aineistonsa analysointiin. Tutkija pilkkoi haastatteluaineistot tiukasti aiheenmukaisiin sitaattikansioihin ja teki tulkinnot niiden pohjalta. Nyman on tavoittanut hyvin luotsi- ja majakkamiesperheiden arjen saaristossa, mutta esitystapa on hiukan kollaasimainen.¹¹⁴ Omassa tutkimuksessani irrotin sitaatteja erilaisiin tiedostoihin, mutta tarkastelin usein haastatteluja sekä lukemalla että kuuntelemalla isompina kokonaisuuksina. Samakin lainaus voi kertoa useammasta aiheesta. Itse koin, että aineistoja ei voi tarkastella vain asiayhteydestä irrotettuna vaan myös osana laajempaa kokonaisuutta.

Teollinen tuotanto on yhä enemmän siirtynyt pois länsimaista. Teollisuudesta syntyneet ja sen voimalla kasvaneet kaupungit ovat saaneet uurastaa löytääkseen uudelleen

110 Pöysä 2010, 338–341.

111 Pöysä 2015, 31–32.

112 Ks. esim. Seppä 2016, 290–291.

113 Tuomaala 2004, 86.

114 Nyman 2011, 30. Kansatieteessä ja etnologiassa lähilukua on hyödynnetty viime vuosina myös tarkasteltaessa esimerkiksi sota-ajan kirjeenvaihtoa. Ks. tarkemmin Hagelstam 2014; Pehkonen 2013.

paikkansa. Länsimaissa päättyneen teollisuuden työntekijöiden keskuudessa on tehty muistitietotutkimusta eri puolilla maailmaa. Tunnelmat ja kokemukset ovat hyvin samansuuntaisia kuin Forssassakin. Suullinen historia kertoo enemmän ja taustoittaa kylmiä numeroita.¹¹⁵ Tutkimuksessani olisi ollut mahdollista tarkastella tehtaiden lopettamista hyvin monesta näkökulmasta. Oma fokukseni tarkentui tutkimuksen edetessä ja kirkastui aineistojeni huolellisella tarkastelulla ja lähiluvulla. Haastatteluvien muistot menneisyydestä ovat aina ajallisesti kerrostuneita, sillä ne syntyvät kokemushetkellä, elämäkulussa sekä niiden muistelussa.¹¹⁶ Vaikka en varsinaisesti tutkimuksessani käsittele 2000-luvun lopun tekstiiliteollisuuden päättymistä, se oli kuitenkin läsnä haastatteluissa, sillä niissä kertojat tarkastelevat menneisyyttään jo tehtaiden ovien sulkeuduttua. Monilla oli henkilökohtaisia kokemuksia supistamisista aikaisemmilta vuosikymmeniltä.

Keskeisiä käsitteitä

Arki

Tieteessä arki on usein koettu hankalaksi määritellä. Monissa tapauksissa on ollut helppompi määritellä, mitä arki ei ole. Arki on yleensä nähty juhlan vastakohtana.¹¹⁷ Eero Sappisen mukaan kuitenkin myös juhlapäivät ovat osa arkea. Ne ovat ennakoitavia, ja esimerkiksi kansatieteessä paljon tutkitut vuotuisjuhlat toistuvat säännöllisesti. Myös viikonloput ja lomat ovat osa arjen rytmiä.¹¹⁸ Saksan- ja ruotsinkieliset termit *Alltag* ja *vardag* viittaavat juuri arjen toistuvaan ja tavanomaiseen rytmiin.¹¹⁹ Vasta 1980-luvulta lähtien arkea on tarkasteltu eri tieteenaloilla yhä enemmän, ja arki on ollut usein esillä 2000-luvun keskusteluissa.

Kansatieteessä on tutkittu kansankulttuuria ja menty lähelle ihmistä ja hänen tavanomaisia askareitaan. Talonpoikauskulttuurissa arki erosi tehdasyhteisöjen jokapäiväisestä elämästä. Työtehtävät seurasivat vuodenkiertoa. Tarkempi ajanmääritys alkoi usein vasta teollistumisen, laiva- ja juna-aikataulujen, kunnallisten ja muiden kokousten myötä sekä kansakoulujen vaikutuksesta. Tehtaissa työnantaja määrittä työntekijöidensä työajan, muuten työntekijöillä oli periaatteessa vapaus itse päättää vapaa-ajan arjestaan, vaikka tehdasyhteisöissä työnantajalla oli iso vaikutus työntekijöiden arkeen usein työajan ulkopuolellakin.¹²⁰

Arki on keskeinen kansatieteen tutkimuskohde. Käsite ei ole uusi, mutta aikaisemmin arki koettiin niin itsestäänselvyytenä, että sitä ei kyseenalaistettu tai aiheesta ei

115 Esimerkiksi MacDougall 2013.

116 Tuomaala 2004, 31.

117 Heikkinen 1998, 278.

118 Sappinen 2000, 26.

119 Sarantola-Weiss 2003, 27.

120 Talve 1979, 242; Korhokangas 2004, 119–120.

juuri käyty keskustelua.¹²¹ Professori Matti Räsänen määritteli kansatieteen 1990-luvun lopulla näin: ”Kansatiede tutkii ihmistä ja hänen arkeaan siinä kulttuurissa, jonka jäseneksi hän on kasvanut tai joutunut ja jonka jäsenenä hän joutuu elämään.”¹²²

Seppo Knuuttilan mukaan viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana arki on noussut kiinnostuksen kohteeksi eri tieteenaloilla erityisesti yhteiskunnallisten ja kulttuuristen muutosten näkökulmasta. Knuuttila kuitenkin muistuttaa aiheellisesti, miten juuri kansatieteessä sekä folkloristiikassa tavallisten ihmisten arki on ollut itsestään selvä tutkimuksen kohde ja kehys jo toista sataa vuotta.¹²³

Kansatieteessä kansankulttuurin tutkimus on muuttunut viime vuosina juuri arjentutkimukseksi. Kansatieteessä on tutkittu ja tutkitaan arjen elämysmaailmoja: niitä fyysisiä ja henkisiä ympäristöjä, joissa ihminen päivittäin toimii. 2010-luvulla ei eletä enää yhtenäiskulttuurin aikaa, joten ei voida puhua pelkästään yhdestä elämysmaailmasta. Samassakin yhteisöissä elävillä elämysmaailmat voivat olla kovin erilaiset.¹²⁴

Tutkimuksessani arjella tarkoitan tekstiiliteollisuuden työntekijöiden arkielämän elinpiiriä. Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla elettiin vielä huomattavasti enemmän yhtenäiskulttuurin aikaa kuin tekstiiliteollisuuden viimeisinä vuosina. Monella arki oli samantapaista, mutta toisaalta yhteisö koostui sosiaalisesti ja kulttuurisesti erilaisista ryhmistä, joilla arki poikkesi toisistaan. Kuitenkin yhteisön jäsenillä oli perinteen välittämä tietämys siitä, miten eri arkielämän tilanteissa tuli toimia ja miten niitä tulkittiin. Yhdistävistä tekijöistä huolimatta tehdasyhteisön perheiden arki ei ollut kaikilla samanlaista. Maaseudun äitien arkea tutkinut etnologi Pilvi Hämeenaho muistuttaa ytimekkäästi, että jokaisen perheen arki on lopulta ainutlaatuista ja perheet itse ovat oman elämänsä asiantuntijoita.¹²⁵ Tutkimukseni muistitietoaineistosta välittyy kuva, jonka mukaan ihmisten arjen tehdasyhteisössä täytti työ tekstiiliteollisuudessa sekä toiminta yhteisön piirissä, kuten vapaa-aika, asuminen, lasten- ja kodinhoidon järjestäminen. Eero Sappinen kuvaa näitä arkielämän peruselementteiksi, joiden pohjalta muodostuu kuva elämäntavoista, jotka osaltaan myös heijastavat ihmisten identiteettejä.¹²⁶

Yhteisö

Tutkimuksessani keskeinen käsite on yhteisö, erityisesti tehdasyhteisö. Eri tutkimuksissa yhteisöjä ja tehdasyhdyskuntia määritellään hiukan eri tavoin. Yleensä yhteisöihin on liitetty ulkoisena tunnusmerkkinä tietty alueellisuus, sosiaalinen vuorovaikutus jäsenten välillä sekä tietoisuus yhteisöön kuulumisesta.¹²⁷ Paikallisyhteisöjä on tutkittu kansatieteen ohella erityisesti historiatieteissä ja folkloristiikassa. Näillä lähi-

121 Knuuttila 2014, 265. Ks. myös Ehn & Löfgren 1996.

122 Räsänen 1997, 31. Ks. myös Kemppainen 2010, 194–195.

123 Knuuttila 2014, 265. Ks. myös Ehn & Löfgren 1996.

124 Enges, Mahlamäki & Virtanen 2015, 61–62.

125 Hämeenaho 2014, 63.

126 Sappinen 2000, 17.

127 Sappinen 2000, 358.

tieteiden aloilla on ollut omat painotuksensa, mutta paikallisyhteisöjen tutkimusta on tehty osin myös samankaltaisin tavoin. Kansatieteessä on keskitytty varsinkin yhteisöjen rakentumiseen, kulttuurisiin ulottuvuuksiin sekä meidän ja muiden rajanvedon määrittelyyn.¹²⁸

Inkeri Ahvenisto osoittaa tutkimuksessaan miten, luokka, sukupuoli, ikä ja sukupuoli määrittivät yksilön asemaa tehdasyhteisössä. Työpaikka tehtaalla sekä luokka-asema määrittivät keskeisesti ihmisen paikkaa tehdasyhteisössä. Työnantaja kohteli eri tavoin nais- ja miestyöntekijöitä. Ikä vaikutti yhteisön jäsenten arkeen. Se määritteli työkäiset erilleen muista yhteisön jäsenistä.¹²⁹ Samassa yhteisössä asuneiden ja toimineiden ihmisten välillä vallitsi suhteita, jotka Matias Kaihovirran mukaan määrittivät heidän identiteettiään, asemaansa ja kanssakäymistään.¹³⁰ Yhteisön arkeen ja sen sosiaalisiin suhteisiin vaikuttaa myös millaisia ja miten tiiviitä sidoksia yhteisön jäsenillä on yhteisön ulkopuolelle.¹³¹ Esimerkiksi tehdasyhteisöihin muuttaneista osa piti etenkin aluksi tiivistä yhteyttä aikaisempaan asuinyhteisöönsä. Tämä ei voinut olla vaikuttamatta työntekijän arkeen ja sosiaalisiin suhteisiin uudessa ympäristössä.

Tikkakosken ase- ja metallitehdasta tutkineen Niina Lappalaisen mukaan tikkakoskelaiset määrittivät yhteisön aina työn kautta, vaikka työntekijät asuivat lähellä toisiaan ja olivat keskenään tekemisissä myös vapaa-ajalla. Käytetyllä sanamuodolla *tehtaalaiset* työntekijät sulki yhteisön ulkopuolelle muut tikkakoskelaiset.¹³²

Finlayson-Forssa Oy:n tekstiilitehtaat Forssassa muodostivat tehdaspaikkakuntaan sidotun yhteisön. Sitä yhdisti finlaysonilaisuus, joka korostui ihmisten puheissa meistä sekä eroteltaessa me ja muut. Myös Forssan tehdasyhteisö määräytyi työn kautta, vaikka yhteisö oli paljon muutakin kuin työyhteisö. Yhteisöllä oli iso merkitys lapsiperheiden jokapäiväiseen elämään ja usein lapset kasvoivat finlaysonilaisuuteen yhteisön arjessa.

Maria: Kaikki asu suhteellisen lähellä?

Kertoja: Hmm. Forssassa kaikki asuu lähellä. Forssassa kaikki näkee tehtaan piipun. Ja sit lakkaa olemasta vorssalainen, jos ei piippu näy, sanottiin ennen vanhaan.¹³³

Forssassa tehdasyhteisöön kuuluivat ainoastaan tehtaassa työssä olleet sekä heidän perheensä. Monissa haastatteluissa sekä muissa keskusteluissa kuvataan selvää rajaa tehdasyhteisön sekä muun Forssan välillä. Forssa kuitenkin oli teollisuuspaikkakunta, jonka kaikkien asukkaiden elämään tekstiiliteollisuudella oli jonkinlainen vaikutus. Myös niiden, jotka elivät tehdasyhteisön ulkopuolella. Jäsenet itse tiesivät, kuuluivatko he tehdasyhteisöön vai eivät. He määrittivät rajanvetoa ja pohtivat välitilaan jää-

128 Markkola, Snellman & Östman 2014, 9–10.

129 Ahvenisto 2008.

130 Kaihovirta 2014, 174.

131 Kirveenummi & Räsänen 2000, 14.

132 Lappalainen 2008, 58–59.

133 FM MVS1.

mistä. Yhteisö oli myös tunnepitoinen verkosto. Lapsuudessani 1980-luvulla Forssan tekstiiliteollisuus oli vielä laajaa ja monella tapaa voimissaan. Olisi kuitenkin aivan perusteetonta väittää tehdasyhteisön käsittäneen koko kaupungin. Ehkä näin oli joillakin pienillä maaseutumaisilla kylillä, joissa oli yksi iso tehdas, mutta ei Forssassa, jossa oli esimerkiksi laajaa rakennus- ja elintarviketeollisuutta.

Varsinaista tehdasyhteisöä ei enää ole, mutta osaltaan tutkimukseni Forssan tekstiiliteollisuudesta pitää tavallaan yhteisöä hengissä. Yhteisön jäsenten yhteinen muistelemine ja kerronta elvyttävät yhteisön muistia. Koska tehtaas ovat lopettaneet vasta verrattain vähän aikaa sitten, tehdasyhteisön jäseniä elää vielä runsaasti Forssassa. Vaikka yhteisöä ei enää varsinaisesti ole, vanhoilla työntekijöillä on tietoisuus kuumumisesta tuohon aikaisempaan laajaan yhteisöön. Sen nykyisin sama arvostus ja huomio myös antavat tunnusta jäsenille sekä kannustavat muistelemaan yhteisön elämää. Tehtaalaistausta ja -juuret eivät aina ole olleet laajasti arvostettuja, mutta nyt tekstiiliteollisuuden päätyttyä, ne ovat saaneet ihmisten muistoissa lisää nostalgista sädekehää ympärilleen.

Perhe

Tutkimuksessani tärkeä käsite on perhe ja erityisesti lapsiperhe. Perhettä voidaan määritellä eri tavoin.¹³⁴ Kansatieteellisessä tutkimuksessa perhe on mielletty yhteisön perusyksiköksi. Tavallisin perhetyyppi koostui vanhemmista ja lapsista, mutta kansatieteessä on tarkastelu myös laajentuneita perheitä, joita oli erityisesti Itä-Suomessa. Suurperhe muodostui yleensä kahdesta ydinperheestä, esimerkiksi veljeksistä. Keskeisenä tekijänä suurperheissä oli työvoimaa vaativa elinkeino, kuten Itä-Suomessa kaskiviljely. Talonpoikaisyhteiskunnassa työtehtävät perheiden sisällä olivat usein jakautuneet sukupuolen mukaan. Töitä tehtiin yhdessä, mutta naisilla ja miehillä oli omat tehtäväkenttensä. Niissä saattoi olla vaihtelua eri aikoina, eri paikoissa ja olosuhteiden muuttuessa.¹³⁵ Erityisesti 1980-luvulta lähtien kansatieteessä perhe on saanut jalansijaa tutkimuksissa. Esimerkiksi teollisuustyöntekijöitä koskevissa tutkimuksissa on tarkasteltu jonkin verran perhettä erityisesti työn periytymisen ja sukulaisuuden näkökulmista.¹³⁶ Perhettä on tarkasteltu myös demografisesti.¹³⁷ Paradigman muutos käänsi yhtä enemmän tutkimuksen suuntaa maaseudulta kaupunkiin, joten perhe sai osansa kaupunkitutkimuksessa.¹³⁸ Viime vuosikymmeninä perhe on ollut osa useampia kansatieteellisiä tutkimuksia, mutta harvemmin se on noussut tutkimuksen keskiöön.¹³⁹

134 Tilastokeskus määrittelee vuonna 2017 perheen seuraavasti: ”Perheen muodostavat yhdessä asuvat avio- tai avoliitossa olevat tai parisuhteensa rekisteröineet henkilöt ja heidän lapsensa, jompikumpi vanhemmista lapsineen sekä avio- ja avopuolisot sekä parisuhteensa rekisteröineet henkilöt, joilla ei ole lapsia” (Tilastokeskus).

135 Talve 1979, 195–200; Vuorela 1975, 605–606.

136 Ks. esim. Nurmi 1989.

137 Ks. esim. Teinonen 1984.

138 Ks. esim. Kaskö. *Kontinuitet och förändring i en småstad* 1985; Sappinen 2000.

139 Ks. esim. Korkiakangas 1996; Nyman 2011.

Omassa tutkimuksessani perheellä tarkoitetaan yleensä tutkimusajankohtana tyyppillistä perhettä. Toisen maailmansodan jälkeen vallitsi perhekeskeisyyden ja ydinperheen ihanne. Kahden sukupolven perheeseen kuuluivat isä, äiti ja lapset. Forssan tehdasyhteisön lapsiperheet useimmiten koostuivat näistä, mutta ne eivät kuitenkaan olleet aina näin homogeenisiä. Rajanveto perheen määrittelyssä on välillä haastavaa eivätkä viralliset määritelmät aina kohtaa ihmisten omien tuntemusten kanssa. Myös perhe on subjektiivinen kokemus. Tehdasyhteisössä eli yksinhuoltajaperheitä, ja perheiden kodeissa saattoi asua isovanhempia, maalta muuttaneita sukulaisia, kotiapulaisia tai vuokralaisia. Perheestä riippui, keitä miellettiin perheenjäseniksi. Toisaalta kaikki perheeseen mielletyt jäsenet eivät asuneet saman katon alla. Tutkimuksessani olen haastattelut uusperheiden jäseniä, parisuhteessa eläneitä lapsettomia naisia ja miehiä sekä koko ikänsä naimattomina pysyneitä sekä leskiä. Perheiden arkeen vaikutti suvun läheisyys. Muutto työn perässä maalta kaupunkiin erotti ydinperheen suvun ja paikallisyhteisön turvaverkosta. Forssassa asui paljon myös perheitä, joiden suvussa oli työskennelty tehtaalla jo useiden sukupolvien ajan. Kaikki haastatteleman ihmiset tuovat oman äänensä arjen kuvauksiin Forssan tehdasyhteisöstä.

Luokka

Intersektionaalisuudella voidaan tarkastella monien eri yhteiskunnallisten erontekojen yhtäaikaista vaikuttamista. Tarkastellessani työntekijöiden arkea Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla tuon esiin luokan merkitystä läpi työn. Haastateltavat ovat puheissaan kuvanneet erontekoja, jotka pohjautuvat luokkaan. Brittiläisen sosiologi Beverley Skeggsin mukaan luokkaa ei voi sivuuttaa tai häivyttää näkymättömiin. Jos tutkimuksissa luokkaa ei huomioida, Skeggsin mielestä tällöin väistetään vastuuta luokan vaikutuksista.¹⁴⁰

Kulttuuriset käytännöt arjessa, kulutuksessa, työelämässä sekä vapaa-ajalla ovat keskeisiä luokka- ja muiden erojen tuottamisen paikkoja. Vaikka luokkaero olisikin materiaalinen, se ei perustu vain tuloeroon vaan myös yksilön arvottamiseen erilaisilla kentillä.¹⁴¹ Ranskalainen Pierre Bourdieu on merkittävimpiä luokkaa käsitelleitä sosiologeja. Hänen luomansa distinktioteorian mukaan yhteiskunta koostuu erilaisista kentistä, joiden hallinnasta kamppaillaan. Kenttien toimijoilla on eri määrä taloudellista, kulttuurista, sosiaalista ja symbolista pääomaa, joiden avulla he voivat erottautua muista. Luokka on siis sosiaalisesti ja kulttuurisesti rakentuva kokonaisuus eikä vain taloudellinen tai materiaalinen. Habitus on sosiaalisen aseman ruumiillistuma.¹⁴² Bourdieun mukaan erityisesti pikkukaupungeissa ja muissa tiiviissä yhteisöissä ihmisten sosiaalisen arvon määrittäminen voi pohjautua melko täydelliseen tietoon toisten tärkeimmistä taloudellista ja sosiaalisista ominaisuuksista, jolloin symbolista tyylin ja maun määrittelyä tarvitaan vähemmän.¹⁴³

140 Skeggs 2002, 6–8. Ks. myös Anttila, Kauranen, Launis & Ojajarvi (toim.) 2016; Käyhkö 2006, 228.

141 Tolonen 2008, 12–13. Ks. myös Mannevuori 2015, 19.

142 Bourdieu 1984; Kivimäki 2008, 7.

143 Bourdieu 2013, 301.

Kansatieteilijä Eero Sappinen puolestaan kuvaa, miten yhteiskunnan sosiaalisten rakenteiden tutkiminen on ollut monitulkintaista ja käsite yhteiskuntaluokka onkin ollut varsin kiistanalainen. Yleensä luokkateoriat pohjautuvat yhteiskunnalliseen eriarvoisuuteen. Usein luokkia on eroteltu tärkeimpinä pidettyjen luokkakriteerien mukaan. Sappisen mielestä arjentutkimuksen kannalta oleellisinta ovat ihmisten omat käsitykset asemiansa eriarvoisuudesta.¹⁴⁴ Omassa tutkimuksessani olen pitänyt myös keskeisenä ihmisten omia kokemuksia luokasta ja sen vaikutuksesta lapsiperheiden arkeen.

Tutkimuksessani osoitan monien esimerkkien kautta, miten luokka näyttäytyi sekä vaikutti lapsiperheiden arkeen Forssan tehdasyhteisössä tutkimusajankohtana. Luokka on osa kulttuurisia rakenteita, ja se elää arkipäivän käytännöissä. Luokan huomiointi vaatii tunnistamista, sillä tänä päivänä luokka koetaan usein hiukan vaivaanuttavana. Luokka on hiljaista tietoa, hitaasti muuttuvia tapoja ja jatkuvuutta sekä samaan aikaan universaalialia mutta myös paikallista ja erityistä.¹⁴⁵

Sukupuoli

Tutkimuksessani sukupuoli näyttääytyy tärkeänä osatekijänä tarkastellessani tehdasyhteisön lapsiperheiden arkea. Sukupuoli ei ole vain biologinen vaan humanistisessa tutkimuksessa sukupuoli nähdään ennen kaikkea sosiaalisena (gender). Biologinen sukupuoli perustuu ihmisen fysiologiaan ja anatomiaan, mutta sosiaalinen painottaa sukupuolen määrittelyn suhteellisuutta. Sukupuoliin liitetään erilaisia odotuksia, merkityksiä ja rooleja. Sukupuolta ei voi tutkimuksissa sivuuttaa, sillä se on yksi merkittävä kulttuuria jäsentävistä seikoista.¹⁴⁶ Naiseus ja mieheys eivät ole kaikkialla maailmassa ja kaikkina aikoina samalla tavalla miellettyjä ja koettuja, vaan ne ovat pitkälti kulttuurisesti ja sosiaalisesti rakentuneita, sisällöltään vaihtelevia kategorioita. Sukupuolen määrittelyssä ja naisten ja miesten sosiaalisessa asemassa on ollut kuitenkin paljon yhtäläisyyksiä eri yhteisöissä. Jan Löfström muistuttaa, että yleensä miesten asioita on pidetty arvokkaampina ja tärkeämpinä kuin naisten. Arjessa sukupuolittava erottelu on ollut siis arvottavaa ja hierarkisoivaa. Sukupuoliroolit ovat yhteisöllisesti jaettu käsitys ja normi oikeanlaiseksi koetusta naiseudesta ja mieheydestä. Niitä opitaan syntymästä lähtien yhteisön jäsenenä. Ihmiset tarkastelevat maailmaa näiden opittujen ”sukupuolilasiin” lävitse. Sukupuoliroolien ylittäminen voi aiheuttaa yhteisössä erilaisia reaktioita. Rooliodotusten sekoittumista on voitu pitää joskus hyvänä, mutta esimerkiksi länsimaisessa kulttuurissa miehen tulkitseminen naiselliseksi on ollut voimakkaasti negatiivista.¹⁴⁷ Tutkimuksessani on keskeistä se, miten sukupuoli näyttääytyi tehdasyhteisön arjessa, töissä ja kotona. Millaisia erontekoja kertojat ovat kuvanneet ja miten he ovat määritelleet sukupuolten välistä arkea.

144 Sappinen 2000, 43, 386.

145 Kivimäki 2008, 6.

146 Järviluoma, Moisala & Vilkkö 2003, 1; Rossi 2007, 15; Suopajarvi 2009, 30–31; Rossi 2010, 22; Hytönen 2014, 36. Ks. myös Butler 2006.

147 Löfström 1999, 249, 253–254, 259–260. Ks. myös Käyhkö 2005, 25; Beauvoir 1993 (1949).

Sukupuolen merkitystä eri tutkimuksissa tarkastelleen Kaija Heikkisen mukaan kansatieteessä ihminen nähtiin pitkään usein miespuolisena toimijana. Talonpoikaisyhteiskuntaa tutkittaessa keskeisinä osa-alueina olivat miesten työt ja miesten maailma. Maataloudessa sukupuolijakauma oli selvä. Talli ja hevoset olivat miesten maailmaa, navetta ja lehmät naisten. Naisten työt esitettiin kansatieteessä marginaalisina, ja heidät sijoitettiin kodin piiriin.¹⁴⁸ Miesten ja naisten roolit opittiin jo lapsuudessa. Kotityöt pitivät tytöt kotona, mutta pojilla oli enemmän liikkumavapautta, vaikka heillä olikin velvollisuuksia ulkotöissä.¹⁴⁹ Tehdasyhteisöjen arki poikkesi maaseudun arjesta. Forssan tekstiiliteollisuudessa työskenteli sekä naisia että miehiä. Usein perheen molemmat vanhemmat kävivät töissä tehtaalla, joten arjen tarkastelu sukupuolen näkökulmasta avaa yhteisön jokapäiväistä elämää niin työpaikalla kuin kotonakin.

---

148 Heikkinen 2007, 28–29, 35; Löfström 1999, 255, 264–265; Vanha-Similä 2007. Työn tekemiseen liittyy paljon sukupuolittuneita käsityksiä. Naisten rooli työssä, kotona ja julkisissa tiloissa ei ole sama kuin miesten eikä naisten töitä ei ole arvostettu, kuten miesten työpanosta. (Ruotsala 2002, 370–373; Ruotsala 2007b, 156–164.) Ks. myös Östman 2000.

149 Olsson 2009, 36.

TUTKIMUSAINEISTON MUODOSTAMINEN

Tutkimusaineiston esittely on oleellinen osa tutkimustekstiä.¹⁵⁰ Tutkijan tulee kirjoittaa lukijoille konkreettisesti muodostamastaan aineistosta sekä tekemistään valinnoista. Pia Olssonin mukaan samojakin aineistoja voidaan hyödyntää erilaisista lähtökohdista ja erilaisiin tarkoituksiin, joten tutkijan aineiston kanssa käymä vuoropuhelu pitää tuoda esiin. Lukijan tulee olla selvillä tutkimuksen lähtökohdista, jotta voi ymmärtää, miten tutkija on päätenyt tutkimustuloksiin.¹⁵¹

Kuten Outi Fingerroos ja Jukka Jouhki toteavat, kenttätöitä ei voi tehdä tyhjentävästi vaan aina jää jotakin kysymättä, havainnoimatta tai kuvaamatta. Siitä huolimatta tutkimusaineisto voi olla riittävä. Oma tutkimusaineistoni muodostaa tutkimuskysymysteni kannalta hedelmällisen kokonaisuuden eikä uusi lisäaineisto toisi kysymyksenasettelun kannalta merkittäviä uusia piirteitä vaan samat asiat alkaisivat toistua.¹⁵² Käyttämäni haastatteluaineisto on kattava, mutta ei liian laaja ja hallitseman aineisto. Hyvin massiivinen aineisto voi johtaa näkemään tutkimuskohteen kovin yksipuolisesti ja luomaan homogeenisen kuvan aiheesta. Järkevän kokoinen aineisto antaa tilaa yksilöiden kokemuksille eivätkä ne huku massaan tai aiheuta muistitietotutkimuksen vastaisesti tarvetta tulosten tasapäistämiseen.¹⁵³

Tutkimukseni perustuu toteuttamani Forssan museon Muistoja Kutomolta 1979–2009 -muistitietoprojektin ja sen jälkeen tekemiini haastatteluihin. Haastattelut on arkistoitu Forssan museon arkistoon. Tutkimuksessani käytän myös Museoviraston Työväen kulttuuriprojektin Forssa-haastatteluja vuodelta 1980. Haastattelut on arkistoitu Museoviraston Kansatieteelliseen arkistoon Helsinkiin. Tutkimustani tukevat Forssan museon laajat arkistoaineistot. Erityyppiset lähteet täydentävät toisiaan ja tuovat esiin erilaisia näkökulmia. Ne herättävät kysymään ja pohtimaan aihetta moniulotteisesti. Monipuoliset lähteet myös auttavat lähdekriittisessä tarkastelussa. Ajat, määrät, paikat ja muut yksityiskohdat voidaan asettaa paikoilleen arkistolähteiden avulla, ja ne omalla tavallaan tarkentavat kuvaa tekstiiliteollisuuden arjesta. Muistitieto tuo näihinkin seikkoihin lisää ulottuvuutta. Monista, usein arkisista asioista ei ole olemassa arkistoaaineistoja. Haastattelut myös avaavat aivan erilailla kuin muu aineisto tunteja ja kokemuksia, jotka ovat tutkimuksessani keskeisiä.

Omat haastattelut

Toimiessani Forssan museon Muistoja Kutomolta 1979–2009 -muistitietoprojektin tutkijana museon kokoelmiin tuli tekemiäni haastatteluja 24 kappaletta. Näiden lit-

150 Liitteessä 1 on yhteenveto käyttämästäni lähteistä.

151 Olsson 2016, 180–181.

152 Fingerroos & Jouhki 2014, 102–103.

153 Olsson 2011, 22–23. Hyvin laajan tutkimusaineiston käytöstä ja liiallisen yleistämisen karikoista ks. myös Paaskoski 2008, 21.

teroitujen haastattelujen lisäksi on olemassa lukuisia lyhyempiä tiedonantoja, joista osa on äänitetty. Varsinaisten äänitettyjen haastattelujen kokonaiskesto on noin 52 tuntia, joten nauhoitusten keskiarvoksi tulee noin kaksi tuntia haastattelua kohden. Monen henkilön kanssa keskustelut jatkuivat huomattavasti kauemmin mutta ilman nauhuria. Videoituja haastatteluja on lisäksi kolme, ja nauhoitusta on yhteensä noin kuuden tunnin ajalta. Tutkimuksessani viitataan haastatteluihin arkistotunnuksilla FM MK1–24 ja videoituihin haastatteluihin FM MK Video1–3. Museon projektin jälkeen jatkoin haastattelujen tekemistä väitöskirjatutkimustani varten. Myös nämä nauhoitetut ja litteroidut haastattelut on arkistoitu Forssan museon arkistoon. Haastattelut täydentävät aiemmin luomaani muistitietoaineistoa. Näihin haastatteluihin viitataan arkistotunnuksilla, joiden lyhenteenä on FM MVS 1–4.

Nauhoitettujen ja litteroitujen haastattelujen lisäksi olen keskustellut Forssan tehdasyhteisöstä lukemattomien entisten tehdasyhteisön jäsenten ja muiden forssalaisien kanssa. Olen päättänyt nimittämään haastatteluiksi vain nauhoitettuja ja litteroituja keskusteluita, vaikka myös muut keskustelut ovat olleet niin hedelmällisiä, että olen joutunut pohtimaan haastattelun määritelmää. Rajanveto haastattelun ja muun keskustelun välillä on toisinaan hiuksenhieno. En ole määritellyt näitä varsinaisiksi haastatteluiksi, mutta keskustelujen antia olen kirjannut kenttätyöpäiväkirjaani ja olen hyödyntänyt niitä tutkimuksessani.

Tekstiiliteollisuudessa työskenteli ensimmäisistä vuosikymmenistä lähtien paljon naisia, ja he olivat useimmiten työntekijöiden enemmistönä. Teollisuudenala tarjosi paljon töitä myös miehille. Usein heidän ammattikirjonsa oli laajempi kuin naisten. Muistoja Kutomolta 1979–2009 -projektissa haastatteleistani henkilöistä miehiä oli 45 prosenttia. Tämä noudattaa melko hyvin tehdasyhteisön sukupuolijakaumaa. Naiset olivat enemmistönä varsinaisella tekstiilipuolella mutta miehet muovituotannossa.

Sosiologi J. P. Roosin mukaan sukupolvi on ryhmä ihmisiä, joita yhdistävät tiettyjen elämänvaiheiden kokemukset. *Sotien ja pulan sukupolven* merkittäviä tapahtumia olivat sisällissota vuonna 1918 sekä talvi- ja jatkosota. Nuoruus ja elämän rakentaminen osuivat monilla sotien väliseen aikaan, mutta toisaalta moni joutui aloittamaan uuden elämän sotien jälkeen. Tällä sukupolvella elämän lähtökohdat ja olosuhteet olivat usein jaettuja ja samankaltaisia. Vaatimaton maalaislapsuus yhdisti monia. Sodanjälkeisen *jälleenrakennuksen ja nousun sukupolvi* vietti lapsuuttaan ja nuoruuttaan sotavuosina. Tämä sukupolvi oli jälleenrakentamassa vaurastuvaa yhteiskuntaa. Moni tyhjästä aloittanut perhe sai hankittua oman asunnon sekä pystyi kouluttamaan lapsiaan. Roosin mukaan tämä sukupolvi ei kuitenkaan ollut niin yhtenäinen kuin usein halutaan esittää. Sairaudet, alkoholismi, työttömyys ja ahdinko koskettivat tätäkin sukupolvea. *Suuren murroksen sukupolvi* syntyi sodan aikana tai sen jälkeen 1940-luvulla. Ero aikaisempaan sukupolveen oli Roosin mielestä merkittävä. Terveys ja aineellinen hyvinvointi kohenivat, ja myös tavallinen kansa pääsi vähitellen osalliseksi

esimerkiksi parantuneista asumisolosuhteista.¹⁵⁴ Elintason nousu Suomessa mahdollisti koulutus- ja terveydenhoitojärjestelmien kehittämisen.¹⁵⁵ Jäykkä sukupolvikategorioihin perustuva jaottelu on herättänyt myös kritiikkiä.¹⁵⁶ Sukupolvet eivät synny tyhjistä tai tyhjiöön, vaan jokainen sukupolvi kantaa mukanaan jotain vanhaa. Kaikilla sukupolvilla on kokemusta taantumasta ja nousukaudesta. Ne vain osuvat ihmisillä eri kohtiin elämää.¹⁵⁷ Sukupolvijaottelu ei saisi määritellä liiaksi tutkittavia ihmisiä. Saman ikäisilläkin elämä on voinut olla toisista poikkeavaa. Toisaalta liian kriittinen suhtautuminen sukupolven vaikutukseen voi edistää tekemään liian hätiköityjä johtopäätöksiä. Yleensä ihmisiltä löytyy kaikesta huolimatta yhteisiä sukupolvikokemuksia.¹⁵⁸

Omassa tutkimuksessani haastattelemani henkilöt olivat iältään noin 50–90-vuotiaita. Suurin osa oli kuitenkin syntynyt 1940-luvulla, ja he olivat siis 60–70-vuotiaita. Tutkimuksessani haastattelin kaikkiin näihin Roosin esittelemiin sukupolviin kuuluneita ihmisiä, mutta suurin osa heistä lukeutui sodan jälkeisen jälleenrakennuksen ja nousun sekä suuren murroksen sukupolviin. Sukupolvijako on osin melko keinotekoinen, mutta iällä ja sukupolvella oli oma vaikutuksensa yhteisön arkeen. Minulla oli mahdollisuus haastatella eri tehtävissä toimineita entisiä tekstiiliteollisuuden työntekijöitä aivan tutkimusajankohdan alusta lähtien.

Teemahaastattelu on yksi keskeinen kansatieteen tutkimusmenetelmistä. Sen tärkeä apuväline on teemahaastattelurunko, johon on kirjattu haastattelussa käsiteltävät teemat. Tutkija antaa haastateltavalle aiheita, joista hän voi kertoa. Tavoitteena on, että kertoja on huomattavasti enemmän äänessä kuin tutkija. Tutkijan tulee sietää hiljaisia hetkiä ja antaa haastateltavalle aikaa ajatella. Paul Thompson pitää juuri kaikkein tärkeimpänä haastattelijan kykyä pysyä hiljaa ja kuunnella.¹⁵⁹ Haastattelija voi houkutellessa vastapuolta jatkamaan eri keinoin. Hiljaisilla keinoilla, kuten pään nyökkäyksellä tai hyväksyvällä muminalla, haastateltavaa kannustetaan jatkamaan. Tutkija voi myös sanoa jonkin positiivisen sanan tai toistaa haastateltavan viimeisen lauseen. Yleensä ihmiset suostuvat mielellään haastateltaviksi. Heidän motiivinsa voivat kuitenkin vaihdella. Osa haluaa vilpittömästi olla mukana tutkimuksessa, toisille se on mukavaa ajankulua, jollekin taas se tuo ehkä arvostusta ja julkisuutta. Osa haas-

154 Roos 1987, 51–58. Roosin sukupolvijaottelun taustalla on osittain Karl Mannheimin sukupolviteoria (ks. Mannheim 1978).

155 Peltola 2014, 145.

156 Ks. esim. Purhonen 2008.

157 Järvensivu 2014, 25, 32.

158 Willman 2007, 144. Tutkimuksissa on tehty myös muunlaisia sukupolvijaotteluita. Vrt. esim. Snellman 2003a, 171–172. Göteborgin suomalaisia tutkinut Hanna Snellman jakaa haastattelemansa ihmiset kolmeen ryhmään syntymävuoden mukaan: sota-ajan lapset (1931–1944), jälleenrakennusajan lapset (1945–1948) ja suuren muuton lapset (1949–1959). Toisaalta suuri muuttoaalto 1960–1970-luvuilla on ollut suurille ikäluokille erottava kokemus: toiset opiskelivat ja muuttivat, toiset jäivät kansakoulun varassa maanviljelijöiksi tai kotikunnan tehtaisiin ja osa muutti juuri Ruotsiin (Virtanen 2005, 205–206). Myös työelämäntutkijat ovat luoneet sukupolvijakoja. Esim. Anu Järvensivu ja Sannu Syrjä ovat rakentaneet seuraavan mallin: 1. Suuret ikäluokat (1945–1954), 2. Öljykriisin sukupolvi (1955–1964), 3. Hyvinvoinnin sukupolvi (1965–1972), 4. Lamasukupolvi (1973–1979), 5. Y-sukupolvi eli diginatiivit (1980–1990), 6. Z-sukupolvi eli suuren globaalien taantumien sukupolvi (1991–) (Järvensivu & Syrjä 2014, 56).

159 Thompson 2000, 222.

tateltavista haluaa purkaa tutkijalle vaikeitakin asioita, ja haastattelusta muodostuu terapeuttilinen kokemus. Joku saattaa myös haluta haastateltavaksi kertoakseen perimmäisen totuuden tutkimusaiheesta. Peruslähtökohdilta suomalaiset suhtautuvat myönteisesti tieteellisiin tutkimuksiin. Uuden tiedon tuottaminen koetaan tärkeäksi ja monet suostuvat mukaan itseä kiinnostaviin tutkimuksiin.¹⁶⁰

Haastattelussa kysymyksenasettelu on tärkeää. Laajoilla kysymyksillä saadaan usein myös laajempia vastauksia. Tutkimustyön alussa tutkija ei vielä tiedä tutkittavasta asiasta runsaasti, joten ensimmäiset haastattelut ovat usein hankalimpia. Tietojen karttuessa tutkija pystyy osoittamaan omaa osaamistaan. Samalla haastateltavat ovat valmiimpia kertomaan asioista enemmän. Haastattelemineen ei ole vain aineistonhankintaa vaan usein myös oppimisprosessi tutkijalle. Haastattelukokemuksen karttumisen vaikuttaa haastattelutilanteisiin. Alun ehkä jännittyneestä haastattelijasta tulee vapautuneempi keskustelija haastattelujen edetessä. Tutkija alkaa ymmärtää selvemmin, että ihmiset kertovat haastatteluissa sen, mitä pitävät aiheellisena ja tilanteeseen sopivana. Heillä on oikeus päättää, miten omaa elämäänsä haastatteluissa avaavat.¹⁶¹ Toisaalta myös haastattelujen eteneminen tuo Leena Paaskosken mukaan keskustelutilanteisiin omia haasteita. Kun aineisto alkaa olla tutkijalle todella tuttua, hän voi jo kysymyksillään johdatella haastateltavaa, kun tuntee, että osaisi itsekin jo vastata esittämiinsä kysymyksiin.¹⁶²

Haastattelu on aina vuorovaikutustilanne, joka syntyy tutkijan ja kertojan yhteistyönä. Outi Fingerroos muistuttaa, että haastattelu on menneisyyttä koskevaa puhetta ja dialogia, jossa tutkija on mukana tuottamassa tietoa ja merkityksiä. Tutkija kuitenkin lopulta vastaa tilanteen sujumisesta. Hänen täytyy kysymisen ohella keskittyä erityisesti kuuntelemiseen, siihen mitä haastateltava todella kertoo.¹⁶³ Billy Ehnin mukaan juuri haastattelijan ja haastateltavan suhde on tärkeässä roolissa siinä, millaiseksi keskustelu muodostuu.¹⁶⁴ Luottamuksellinen ilmapiiri tukee antoisan keskustelun syntymistä.¹⁶⁵

Oral history -tutkija Lynn Abrams jakaa haastattelun neljään osaan. Varsinaisen alkuperäisen haastattelutilanteen lisäksi tapahtumasta jää jäljelle äänitetty versio. Haastattelun litterointi eli kirjoittaminen tekstiksi on analysointia ja tulkintaa varten välttämätöntä. Nauhojen kuuntelussa haastateltavien ääni tulee parhaiten esiin. Abramsin mukaan tulkinta tapahtuukin kaikista neljästä haastattelun osasta.¹⁶⁶ Litterointitapoja on useita, mutta melko tarkan litteraation tekeminen haastattelusta antaa mielestäni lopulta parhaan lopputuloksen. Silloin tekstistä ei jää mitään oleellista puuttumaan. Tiivistetty teksti on aina tutkijan tulkintaa jo litteraatiovaiheessa. Jos tutkija tekee

160 Ruotsala 2002, 31; Ruotsala 2005, 65; Kuula 2006, 157. Aiheesta myös Kamppinen 1995, 45–49; Rossi 2007, 83–84; Niskanen & Turunen 2007, 87–91.

161 Heimo 2010, 82–83. Ks myös Kamppinen 1995, 40–49; Rossi 2007, 83–84.

162 Paaskoski 2008, 245.

163 Ukkonen 2006, 183–186; Fingerroos 2004, 92.

164 Ehn 1992, 200–210.

165 Ks. aiheesta tarkemmin Strandén 2009, 5.

166 Abrams 2010, 9, 54.

työn itse, hän tutustuu aineistoon läpikotaisin. Haastattelun ääni- tai videotallenne kuitenkin pitää sisällään enemmän informaatiota kuin pelkkä kirjallinen litteraatio, joten aineiston analysoinnissa ei kannata tukeutua ainoastaan kirjoitettuun versioon, jos alkuperäinen tallenne on saatavilla.¹⁶⁷ Alessandro Portelli pitää juuri äänitettyjen haastattelujen kuuntelemista keskeisenä osana tulkintaprosessia. Litteraatioista jää puuttumaan aina puheen ominaisuuksia, kuten intonaatiot, jotka saattavat muuttaa lauseen merkityksen aivan toiseksi. Portellin mukaan äänitettyjen haastattelujen kuunteleminen on erityisen tärkeää työväenluokkaisten ja muiden kansankertojien kohdalla, sillä heillä on usein keskiluokkaa suppeampi sanavarasto, mutta laajempi ääniala ja kyky vaihdella intonaatiota ja äänenvoimakkuutta. Keskiluokkainen puhe muistuttaa enemmän kirjallista tekstiä ollen monotonisempaa.¹⁶⁸

Muistitieto haastateltavien elämästä on hyvin monitahoista. Omassa tutkimuksessani en yleensä ennen haastattelutilannetta tiennyt haastateltavasta muuta kuin hänen työelämänsä keskeisimmät pääkohdat, kuten toimiminen laitoshmiehenä kutomossa 20 vuotta 1960–1980-luvuilla. En tiennyt myöskään, olivatko he perheellisiä vai eivät. Osa haastateltavista oli ottanut osaa aktiivisesti yhtiön vapaa-ajantoimintaan ja asunut pitkään yhtiön asunnoissa, jotkut eivät lainkaan.

Haastattelussa esille tulleet seikat siis muokkasivat niitä teemoja, joista keskustelimme. Haastatteluissa teemahaastattelurunko toimi minulla vain tukena. Usein haastattelukysymykset muotoutuvatkin kenttätöiden edetessä ja tutkimusteemat prosessoituvat ajan kuluessa. Ensimmäinen ja viimeinen haastattelu ovat yleensä erilaisia.¹⁶⁹ Aloitin usein haastattelut yleisistä kysymyksistä, joista siirryin yksityiskohtaisempiin keskustelun edetessä. Muistiinpanovälineet olivat tarpeen, sillä saatoin kirjoittaa ylös teemoja, joihin voisin palata keskustelun edetessä, eikä minun tarvinnut keskeyttää kertojan kuvausta juuri sillä hetkellä.

Monella työntekijällä tehdasyhteisön arki ja erityisesti työtehtävät jäivät kehoon muistiin. Haastatteluissa näitä kehollisia muistoja nousi esiin. Niiden kuvaaminen ja havainnoiminen eivät ole aina yksinkertaisia. Sanallisen kuvauksen lisäksi kertojat viestivät näistä myös nonverbaalisesti. Tässä korostuu tutkijan kuuntelemisen ja havainnoinnin merkitys. Koska kehollisia muistoja voi olla hankala kielellistää, kertojat täydentävät kuvauksiaan käsillä selittämällä, viitteloinneilla sekä turvautumalla konkreettisiin objekteihin, kuten valokuvaan, muistelun tukena.¹⁷⁰ Tekstiiliteollisuuteen liittyi voimakkaita tuoksu- ja äänimaailmoja, joista haastateltavat hyvin usein kertoivat. Erityisesti ensimmäiset kokemukset tehtaista ovat iskostuneet lähtemättömästi työntekijöiden muistiin.¹⁷¹

Välillä haastateltavan oli informoinnista huolimatta ennen haastattelua hankala hahmottaa, mitä minä haastattelijana haastattelulta halusin. Itse haastattelutilanteesta

167 Smith 2010, 14.

168 Portelli 2006, 50–53.

169 Tolonen & Palmu 2007, 92.

170 Aromaa & Tiili 2014; Korjonen-Kuusipuro & Kuusisto-Arponen 2017, 5–6, 9.

171 Aistimuistoista ks. Hamilton 2011; tuoksumuistoista ks. myös Ruotsala 2007a.

oli harvemmin epäselvyyttä. Ihmiset näkevät yhä enemmän mediasta, millaisia haastattelut ovat, vaikka eivät itse aikaisemmin sellaisen kohteena olisikaan olleet. Monet tekemäni haastattelut alkavat kuitenkin toteamuksella ”Minä en tiedä enkä muista mitään”. Osittain syynä oli ihmisten vaatimattomuus tuoda esiin itseä ja omaa osaamista. Kaikki eivät myöskään pidä omia kokemuksiaan arvokkaina tai kiinnostavina.¹⁷² Nämä haastattelut olivat usein antoisammasta päästä, joten opin suhtautumaan tuohon vaatimattomuuteen hyväntahtoisesti. Nämä ihmiset olivat kuitenkin oman arkielämänsä asiantuntijoita. Joitakin mietitytti, että he eivät osaa kertoa tutkijalle tekstiiliteollisuudesta kuin omasta näkökulmastaan, mitä tutkijana halusinkin. Saimme aikaiseksi antoisan keskustelun.

Järjestämäni keskustelu- ja muistelutilaisuudet olivat osittain kuin ryhmähaastatteluja. Ne poikkeavat yksilöhaastatteluista melko paljon, mutta kuten Elina Makkonen toteaa, myös ryhmähaastatteluilla on sekä hyvät että huonot puolensa. Niissä ihmiset kannustavat ja sparraavat toisiaan muistelemaan. Yhdessä pohtiessa mieleen usein nouseekin enemmän asioita kuin yksilöhaastattelussa. Tietoa voidaan tuottaa yhdessä. Toinen voi jatkaa siitä, mihin toinen jäi. Ryhmätilanteet ovat kuitenkin tempoilivia. Niissä liikutaan hyvinkin nopeasti aiheesta toiseen ja usein keskustelu pysyy yleisellä tasolla. Keskustelijat myös keskeyttävät toinen toisiaan.¹⁷³ Ryhmähaastattelut ovat tehokas ja taloudellinen tutkimusmenetelmä, jossa yhdessä herätellään muistoja. Toisaalta ryhmän hierarkkisuus voi olla läsnä tilanteessa. Jäsenten ikä, terveys, asema ja saavutukset voivat hiertää ja vaikuttaa keskusteluun ja sen ilmapiiriin.¹⁷⁴

Tutkimustani tehdessäni olen keskustellut monien haastateltavieni kanssa sekä yksilö- ja ryhmähaastatteluissa että muissa usein Forssan museon järjestämässä tapamisissa, joten olen voinut havainnoida heitä erilaisissa keskustelutilanteissa. Kollektiivinen muisti näyttäytyy tutkimuksessani ennen kaikkea ryhmähaastatteluissa sekä muissa tilanteissa, joissa iso joukko ihmisiä muistelee tehdasyhteisöä. Myös julkista keskustelua osittain ohjaa kollektiivinen muisti. Mitä ja miten tekstiiliteollisuudesta Forssassa puhutaan. Kollektiivinen muisti antaa puitteita, jonka sisällä keskustelua käydään. Tutkimuksessani syvimmat tunteet kerrottiin yksilöhaastatteluissa kahden kesken tutkijan kanssa. Keskustelu- ja muistelutilaisuuksissa pitäydettiin enemmän yleisesti hyväksyttävissä aiheissa ja kommenteissa. Yhteisön kollektiivinen muisti sääteli käytyä keskustelua. Näissä tilanteissa näkyivät myös entisten työntekijöiden vanhat työroolit. Haasteellisten kysymysten äärellä aikaisempi esimies koki ehkä velvollisuudekseen vastata haastattelijan ja tilaisuudenvetäjän kysymykseen, koska oli niin tottunut tekemään työelämässään. Yhteenvedojen tekeminen ja esimerkin näyttäminen muille oli edelleen luontevaa. Ryhmä myös antoi yhteisön arvostettujen henkilöiden muistella menneisyyttä pitkilläkin puheenvuoroilla, mutta tavallisen työntekijän ”pitkäveteinen” puheenvuoro ehkä katkaistiin herkemmin. Toisinaan tilaisuuksissa

172 Ks. esim. Summerfield 1998, 22–23; Davis 2006, 9.

173 Makkonen 2006, 8–11.

174 Morrissey 2006, 184.

syntyi jopa kinaa siitä, miten asiat olivat, ja kuka muistaa oikein tai väärin. Tutkimukseni kannalta sinänsä ei ollut merkitystä, miten pienet yksityiskohdat loppujen lopuksi olivat, sillä tavoitteenani ei ollut metsästää absoluuttista totuutta tehdasyhteisöstä, vaan keskeistä olivat ihmisten omat kokemukset. Yleisesti keskustelu- ja muistelutilaisuuksissa vallitsi välitön ja mukava tunnelma. Myös jonkin verran ”me -henkeä” oli aistittavissa. Kaikki kuitenkin olivat entisiä finlaysonilaisia ja moni asia kosketti osallistujia yleisesti, vaikka osa pitäytyi ehkä yhteisön vaikutuksesta enemmän turvallisisissa asioissa.

Yksilöhaastatteluissa tunteet ja kokemukset olivat eri tavalla esillä. Tehdasyhteisön eri osa-alueet olivat kiehtoutuneet monin tavoin yhteen. Ihmisten henkilökohtainen elämä pyöri tehtaan ympärillä. Yleisissä muistelutilaisuuksissa, mutta myös pienemmän piirin tapaamisissa, ei välttämättä haluttu tuoda esiin kaikkea ja yksilöhaastattelut olivat monitahoisempia. Ympäröivä ryhmä siis osaltaan rajoitti käytyä keskustelua. Ryhmätilanteet olivat kuitenkin hyviä kanavia löytää haastateltavia sekä keskustelunaiheita myöhempiä tapaamisia varten. Ryhmähaastatteluissa osallistujat eivät puhu tasapuolisesti vaan porukassa on aina sellaisia, jotka ovat enemmän äänessä kuin toiset. Takarivin hiljaisilla istujilla saattaa kuitenkin olla ne hedelmällisimmät jutut, joten heille sopii paremmin yksilöhaastattelu tai tutun entisen pienen työkaveriporukan kanssa muistelu.

Yleisiä kommentteja tehdasyhteisöstä muiden ollessa läsnä tai nopeissa kohtaamisissa olivat ”se oli ihan hyvä työpaikka”, ”yhteisöllisyys oli voimissaan”, ”kyllä siellä oli kamalaa” tai diplomaattisempi ”se oli ihan oman maailmansa”. Nämä ovat yleisesti hyväksytyjä, kollektiivisen muistin raameihin sopivia totuuksia Forssan tekstiiliteollisuudesta, ja niitä jokainen voi lausua turvallisesti. Yksilöhaastatteluissa ne olivat yleensä korkeintaan alkulauseita haastattelun avaukseksi, mutta keskustelun edetessä kertojan määrittelyt syvenivät ja laajenivat.

Haastattelu saattoi olla haastateltaville tunteita herättävä ja jopa voimaannuttava kokemus.¹⁷⁵ Haastatteluissa itkettiin ja naurettiin paljon. Haastatteluista muodostunut muistitietoaineisto on hyvin elämänmakuista. Työ oli monelle entiselle tekstiiliteollisuuden työntekijälle keskeinen osa elämää, ja lähes koko elämä saattoi olla kietoutunut yhtiön piiriin. Monella työntekijällä sukulaiset ja ystävät työskentelivät samassa työpaikassa. Harrastukset, asuminen ja lasten päivähoito tulivat useille myös työn kautta. Tekstiiliteollisuuden päättyminen paikkakunnalla koettiin yleisesti surulliseksi tapahtumaksi. Muutaman vuoden kulumisen tekstiiliteollisuuden loppumisesta ennen toteutettuja haastatteluja oli hyvä asia. Suurimmat ja katkerimmat tunteet olivat rauhoittuneet, ja monet pystyivät tarkastelemaan päättynyttä työuraansa ehkä tarkemmin kuin heti irtisanomisilmoituksen saatuaan tai tehtaiden juuri hiljen-

---

175 Ks. esim. Lumme-Sandt 2005, 139.

Kuva 3. Finlayson-Forssan tehtailla järjestettiin vuonna 1959 laboratorioapulaisten peruskoulutukseen liittyvä 38-tuntinen kurssi. Kurssille ottivat osaa kehräämön, viimeistämön ja muovitehtaan laboratorioissa työskennelleet. Forssan museon kokoelma.

nyttyä.¹⁷⁶ Tekstiiliteollisuus oli tehostamisprosessissa viimeiset 30 vuotta, joten monilla oli kokemuksia vaikeista ajoista, vaikka olisikin ollut itse toisessa työpaikassa tai jo eläkkeellä 2000-luvun lopulla. Osa suhtautui muutenkin tyyneesti elämänsä vaikeuksiin ja oli niiden kanssa sinut. Toisilla asioiden työstäminen oli kesken, ja työura tekstiiliteollisuudessa saattoi tuntua äärettömän raskaalta. Osa ihmisistä oli jäänyt katkeruuden alle, mutta nämä haastateltavat olivat pieni vähemmistö. Nämä haastatellut olivat minulle haastattelijana varmasti kaikkein raskaimmat, mutta haastateltaville ehkä vapauttavia

Monet haastateltavistani olivat jo eläkkeellä. Osa oli vielä työelämässä ja osa työttömänä. Jotkut jatkoivat työskentelyä, vaikka eläkeikä olikin jo saavutettu. Erityisesti tekstiilitehtailijat jatkoivat töitä mallien parissa. Eläkkeellä olevilla ihmisillä oli usein parhaiten aikaa osallistua tutkimukseeni. Tein haastattelut pääasiassa päiväsaikaan, mutta työssäkäyviä haastattelin myös iltaisin. Minulle oli alusta lähtien selvää, että kaikkien tekstiiliteollisuuden ammattien edustajat olivat ehdottoman tervetulleita tutkimukseeni. Ammattien kirjo onkin hyvin laaja. Mukana on niin johtajia, toimi-

176 Tutkimusprojektini alkuvaiheessa katselin forssalaisen elokuvaohjaaja Ville Koiviston tekemiä nauhoituksia tekstiiliteollisuuden yksiköiden viimeisistä päivistä. Hän kuvasi esimerkiksi automaattikutomon viimeisiä hetkiä vuonna 1996. Videoilla työntekijät ovat haikeita eivätkä oikein tiedä, mitä tehdä tai sanoa. He istuvat vaitonaisina ja vaivaantuneina. Oli havainnollistavaa nähdä koneet käynnissä viimeistä kertaa sekä niiden hiljentyminen. Monella työntekijällä tunnelmat olivat myös kovin hiljaiset.

henkilöitä, työnjohtoa kuin tuotannon työntekijöitä. Olen haastattelut esimerkiksi insinöörejä, korjaajia, kehrääjiä, kutojia, painajia ja heidän apulaisiaan, varastonhoitajia, siivoojia, kangaskaupan henkilökuntaa, sorvareita, suunnittelijoita, laborantteja, kankaantarkastajia, koneenhoitajia, laitosmiehiä, langanjakajia, luojia, sivelijöitä, var-tijoita sekä monia muita. Pitkillä työurilla moni ehti toimia useammassa ammatissa tai yksikössä. Osa toimi avustavissa tehtävissä koko ikänsä, osa eteni toisiin työteh-täviin. Osalla oli akateeminen loppututkinto, joku oli suorittanut teknillisen koulun ja jollakin oli päästötodistus ammattikoulusta. Jotkut haastattelemani henkilöistä olivat suorittaneet tutkinnon työnantajan järjestämässä koulutuksessa, ja joku oli hankkinut ammattitaidon oppisopimuskoulutuksessa työskennellessään jo tekstii-
liteollisuudessa. Melko moni oli myös vailla pakollisen oppivelvollisuuden jälkeistä koulutusta. Useat heistä valitsivat juuri tekstiiliteollisuuden työpaikakseen, koska sin-ne oli mahdollista päästä ilman koulutusta vielä 1950–1970-luvuilla. Haastatteluihin vaikutti luonnollisesti haastateltavan iän ja sukupuolen lisäksi heidän koulutuksensa ja asemansa tehdasyhteisössä. Myös henkilökohtaiset ominaisuudet sekä esimerkiksi kertojan verbaalisuus olivat läsnä tilanteissa.

Kuvassa on osallistujia laboratorioapulaisten kurssilla vuonna 1959. Työnantajan järjestämä koulutus mahdollisti opiskelun niille, joita se ei ollut aikaisemmin kiinnos-tanut tai joille se ei ollut taloudellisesti tai muuten mahdollista. Laboratoriokoulutus antoi tilaisuuden työskennellä toisenlaisissa olosuhteissa kuin tehdassalit. Valkoisen työtakin saamiseen liittyi tiettyä hohdetta. Se erotti laboratorion väen muista työnteki-jöistä. Pääsy siisteihin tehtäviin oli monelle nuorelle iso asia ja ehkä harppaus toisten-kin silmissä, jos esimerkiksi nuoren vanhemmat työskentelivät tehdassaleissa. Kuvan naisten vaatteet paitapuseroineen ja neuletakkeineen erottivat heidät myös tuotannon työntekijöistä. Näillä vaatteilla olisi tullut liian kuuma fyysisissä töissä, joissa yleensä oltiin lyhytaihaisissa vaatteissa.

Museoviraston haastattelut

Tutkimuksessani käytin myös Museoviraston toimesta vuonna 1980 Forssassa tehtyjä haastatteluja. Ne ovat osa Museoviraston Työnväenkulttuuriprojektia. Haastattelut on arkistoitu Kansallismuseon Kansatieteelliseen arkistoon Helsinkiin. Projektissa haas-tateltiin puuvillantehtaassa työskennelleitä henkilöitä. Haastatteluja tehtiin yhteensä 73. Haastateltavista naisia oli 54 ja miehiä 19. Haastattelut olivat strukturoituja teema-haastatteluja, jotka noudattivat samanlaisia kysymysrunkoja. Kysymykset jakautuivat kahteen sarjaan, joista ensimmäisen tuloksia on käsitelty Pekka Leimun julkaisussa *Elämää tehtaantöihin mukaan* (1983). Kaikilta haastateltavilta ei kysytty molempien kysymyssarjojen kysymyksiä eivätkä kaikki luonnollisesti vastanneet kaikkiin koh-tiin. Haastatteluvastaukset on kirjoitettu puhtaaksi niin, että keskeiset kohdat jokai-sen haastateltavan vastauksista ja elämänvaiheista löytyvät haastattelujärjestyksessä

haastattelijan mukaan. Tarkkoja litteraatioita haastatteluista ei ole käytettävissä, vaan ajan tavan mukaan haastattelut on kirjoitettu ylös tiivistäen. Haastatteluista on olemassa myös referoidut lipukkeet, joissa aluksi esitellään kertojan henkilötiedot. Tämän jälkeen haastateltavan vastauksista on kirjoitettu lyhyt kuvaus vastattujen teemojen alle.¹⁷⁷

Kaikki julkaisun lainaukset ovat itse tekemistäni haastatteluista, koska tarkkoja litteraatioita Museoviraston Forssa-haastatteluista ei ole siis saatavilla. Työväenkulttuuriprojektin Forssa-haastatteluista olen keskittynyt erityisesti kysymyssarjan toiseen osaan, jonka teemat ovat jääneet julkaisun ulkopuolelle. Olen hyödyntänyt erityisesti perhettä, asumista sekä vapaa-aikaa koskevia vastauksia. Monin kohdin Työväenkulttuuriprojektin haastattelut keskittyvät hieman vanhempaan aikaan kuin oma tutkimukseni. Käyttämieni haastatteluvastausten vastaajat olivat syntyneet 1900–1910-luvuilla. Monissa vastauksissa syvennyttiin vastaajien nuoruuteen, mutta koska työurat tekstiiliteollisuudessa olivat pitkiä, vastauksissa menttiin aina 1970-luvulle asti, jolloin useimmat jäivät eläkkeelle. Tutkimuksessani viitataan näihin Museoviraston haastatteluihin numerokoodilla, joita myös Museovirasto itse käyttää, MV F1–F73.

Ajan kuluessa tutkimusaineistojen muodostamisen motiivit voivat olla vanhentuneita, mutta itse aineistot eivät vanhene. Aineistoja pitää vain tarkastella erilaisista näkökulmista ja asettaa niille uudenlaisia tutkimuskysymyksiä. Alun perin vastaajat ovat voineet myös kertoa asioista, joihin aikanaan tutkijat eivät ole kiinnittäneet huomiota tai ovat jättäneet ne tutkimusten ulkopuolelle.¹⁷⁸ Aiempi tutkimus on voinut sivuuttaa monia sisältöjä tarpeettomina tai asiaankuulumattomina. Juuri nämä huomiotta jääneet teemat nousevat mielenkiinnon kohteeksi, kun aineistoa käsitellään alkuperäisestä poikkeavilla näkökulmilla ja analyysillä. Pirjo Korkiakankaan mukaan kansatieteen tutkimusparadigman sekä metodologian muutokset tuovat tutkijoita uudelleen vanhojen aineistojen äärelle. Kiinnostus kohdentuu yhä enemmän yksilön kokemukseen, joten aineistoja pyritään tulkitsemaan yleisen ohella myös yksilöiden kokemusten kautta.¹⁷⁹ Omassa tutkimuksessani tarkastelen Museoviraston aineistoja erityisesti lapsiperheiden arjen näkökulmasta. Olen esittänyt tälle aiemmin luodulle aineistolle uudenlaisia tutkimuskysymyksiä, joilla olen pyrkinyt löytämään vastauksia juuri omaan tutkimusaiheeseen liittyen.

Vaikka toisten tekemät haastattelut saattavat tuntua vieraammilta kuin itsesuoritettut, voi toisten luoman aineiston lukemista kuitenkin Leena Paaskosken mukaan pitää myös henkilökohtaisena kohtaamisena. Toisten ihmisten elämää voi ymmärtää haastateltavaa koskaan kohtaamatta.¹⁸⁰ Työväenkulttuuriprojektin Forssassa haastattelemat entiset tehtaalaiset tulivat minullekin entistä tutummiksi oman projektini edetessä, kun kävin yhä uudestaan lukemassa haastatteluja. Lisäksi tein niistä kattavat muistiinpanot. Toisinaan törmäsin kertojien elämänvaiheisiin myös Forssan museon

177 Kenttätöiden kehityksestä tarkemmin mm. Snellman 2003b.

178 Snellman 2014, 244, 260.

179 Korkiakangas 2016, 271–273.

180 Paaskoski 2008, 14.

arkistoissa. Haastattelujen äärellä havahduin miettimään, mitä kertojat jättivät kertomatta tai mitä heille kuului tuon vuoden 1980 jälkeen, jolloin haastattelut suoritettiin. Omassa tutkimuksessani en haastatellut samoja henkilöitä, sillä en kohdannut enää näitä Museoviraston projektiin osallistuneita. Aikaa oli kulunut jo yli kolmekymmentä vuotta.

Museoviraston vuonna 1980 tekemät haastattelut sekä itse 2010-luvulla suorittamani haastattelut keskustelevat mielenkiintoisella tavalla keskenään. Niillä on yhtäläisyyksiä mutta myös eroja. Työväenkulttuuriprojektin haastattelemat ihmiset olivat lähes aina työskennelleet tehtaalla hyvin pitkään. Aineistoja tutkiessani minulle heräsi kysymys, haettiinko haastateltaviksi juuri sellaisia työntekijöitä, jotka olivat aloittaneet työnsä kovin nuorina ja tehneet yhtiöllä todella pitkän työuran. Usein kysyttäessä sopivia haastateltavia, ihmiset suosittelivat näitä pitkänlinjan tehtaalaisia. Monet omista haastateltavistani olivat myös työskennelleet pitkään Finlaysonilla, mutta mukana on myös sellaisia, jotka aloittivat vasta yli 30-vuotiaina tai olivat siirtyneet muualle töihin jo kauan ennen eläkeikää.

Työväenkulttuuriprojektin haastateltavat olivat usein tehtaalaisia jo monennessa polvessa. Maalta tai muualta muuttaneet olivat pieni vähemmistö. Haastateltavien syntymäpaikka oli pääsääntöisesti Forssa, joskus harvoin Tammela, Jokioinen, Humppila, Ypäjä tai jokin muu lähipaikkakunta. Omassa tutkimuksessani haastateltelin ihmisiä, joiden suvussa oli tapana työskennellä tehtaalla sukupolvesta toiseen, mutta mukana on myös perheensä ensimmäisiä finlaysonilaisia. Maaseudun muroksen myötä maaltamuutto vilkastui 1950–1970-luvuilla, joten oli luonnollista, että sieltä lähdettiin töihin tehdaspaikkakunnalle yhä useammin ja laajemmalla alueella. Myös toimihenkilöiden määrä lisääntyi. Olen haastatellut myös isommista kaupungeista Forssaan työn perässä muuttaneita. Museoviraston projektissa voitiin tarkoituksella etsiä sellaisia haastateltavia, joiden perheessä tehtaalla oli työskennelty jo monen sukupolven ajan. Pekka Leimu nimittää näitä useamman polven tehtaalaisia tehdastyöväestön aristokratiaksi.¹⁸¹ Heidä voitiin suositella haastattelijoille, sillä usein heidät mielletään hyväksi tietolähteiksi. Pia Olssonin mukaan yleensä muistelijat ovat arvostaneet juuri mahdollisimman varhaisia muistoja ja todisteita menneestä.¹⁸² Tutkimusajankohtana aivan 1980-luvun alussa kansatieteessä pyrittiin pääsemään ajallisesti mahdollisimman kauas ja alkuperäisen äärelle. Tätä taustaa vasten on aivan luonnollista, että haastateltaviksi valikoitui iäkkäitä monennen polven tehtaalaisia. He saattoivat kertoa lapsuudenkodistaan ja tehtaalaisten arjesta jo 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä. Lähes kaikki haastateltavat olivat pois työelämästä. He tarkastelivat elämäänsä eläkeläisen näkökulmasta ja haastatteluissa sivuttiin myös heidän sen hetkistä elämäntilannettaan.

Museoviraston Työväenkulttuuriprojektissa ei haastateltu paria harvaa poikkeusta lukuun ottamatta toimihenkilöitä lainkaan. Tutkijat tapasivat yhtiön edustajia, mutta

181 Leimu 1983, 133. Paul Agnidakis on pohtinut ruotsalaisten tehdaspaikkakuntien asukkaiden kokemusta aitoudesta ja paikallisuudesta: kuka on enemmän oikea paikkakuntalainen ja tehtaalainen (Agnidakis 2013, 32–49).

182 Olsson 2013, 168.

näistä keskusteluista ei ole aineistoja saatavilla. Nimensä mukaisesti projektissa haastateltiin työväestöä ja näkökulma oli heidän. Koska itse haastattelin myös toimihenkilöitä, minulla oli mahdollisuus tehdä havaintoja eri työntekijäryhmien toisistaan poikkeavasta arjesta sekä ryhmien välillä vallinneista jännitteistä. Museoviraston projektin naisvastaajat olivat usein kutojia tai kehrääjiä. Nämä olivat suurimmat naisten ammattiryhmät, joiden edustajia itekin haastattelin. Pidin kuitenkin tärkeänä haastatella myös vähemmän tunnettujen ammattien tekijöitä sekä pienemmissä yksiköissä toimineita. Tämä toi esiin tehdasyhteisön moniäänisyyttä.

Työväenkulttuuriprojektin haastatteluista oli kulunut jo vuosikymmeniä, joten minun tutkijana tuli pohtia, miten ihmisten kerronta on muuttunut ajan kuluessa; Jorma Kalelan sanoin miettimään, miten eri tavalla ihmiset tuolloin käsittelivät ja ilmaisivat arkeaan.¹⁸³ Iäkkäiden ihmisten kerronta yli 30 vuotta sitten oli erilaista, kuin mitä nuorelle tutkijalle kerrottiin 2010-luvulla.

Muut aineistot

Tutkimuksessani hyödynnän myös Forssan museolle Renor Oy:ltä deponoitua Finlayson-Forssa Oy:n Tekstiiliarkistoa. Kokoelma sisältää noin 500 hyllymetriä mallikirjoja, kuosiluonnoksia, kankaanpainantaan liittyviä asiakirjoja, valokuvia ja markkinointiaineistoa 1850-luvulta 2000-luvulle. Tekstiiliarkistossa löytyy vuosikerromuksia, erilaisia hinnastoja, inventaariluetteloita, pöytäkirjoja, henkilöstöasioihin liittyviä asiakirjoja sekä opinnäytteitä. Arkisto on asiakirjojen osalta melko järjestämätön. Lisäksi arkistoon on tallennettuna Finlayson-Forssa Oy:n sisäiset lehdet (Tietolanka, Yhdyslanka) sekä jonkin verran vanhoja tekstiiliteollisuuden liittyviä kirjoja, esitteitä ja lehtiä. Forssan museolla on myös osin järjestämätön varasto, jossa sijaitsee tekstiiliteollisuuden päättymisen jälkeen pelastettua aineistoa. Säilytystila sisältää muun muassa kuosikortteja, kuosiluonnoksia, riippu- ja muita kangasnäytteitä, palkka- ja tuotantokirjoja, värjäykseen ja tuotantoon liittyviä asiakirjoja, kuten raportteja, ohjeita ja pöytäkirjoja. Varastossa on huonekaluja, työvälineitä ja markkinointimateriaalia. Varasto sisältää aineistoja noin 1930-luvulta aina tuotannon päättymiseen asti, vuoteen 2009. Osa materiaalista on kerätty työntekijöiden pöydiltä ja laatikoista viimeisinä päivinä ennen ovien sulkeutumista. Aineistoa seulottiin Muistoja Kutomolta 1979–2009 -projektin yhteydessä. Entiset työntekijät sekä muut tekstiilialan ammattilaiset, kuten Tampereen teknillisen yliopiston materiaaliopin tutkijat ja opettajat, olivat mukana seulonnassa.

Tutkimukseni kannalta keskeisin sanomalehti on vuodesta 1917 lähtien ilmestynyt Forssan Lehti. Koska tekstiiliteollisuudella oli pitkään seudulla hyvin merkittävä rooli, paikallinen sanomalehti kirjoitti aktiivisesti tehtaan asioista.

---

183 Kalela 2000, 106.

Kenttätutyöpäiväkirja on kansatieteilijän tärkeä työväline. Kirjoittamani kenttätutyöpäiväkirja valottaa taustoja tutkimustyöstä sekä kertyneestä aineistosta. Siihen kirjoitin omaa suhdettani tutkittavaa aihetta kohtaan. Itsereflektiassa pyrin hahmottamaan omaa asemaani ja rooliani tutkijana. Kirjoittaminen oli prosessi, joka antoi aina tutkimustyölle uusia näkökulmia.¹⁸⁴ Kirjoitin kenttätutyöpäiväkirjaani aivan tutkimukseni ensi hetkistä lähtien. Se on oikeastaan enemmän tutkimuspäiväkirja, sillä se sisältää muistiinpanoja, työsuunnitelmia, varsinaisia kenttätutyömuistiinpanoja esimerkiksi haastatteluista ja havainnoinneista sekä arkistokäynneistä. Kenttätutyöpäiväkirjassani pohdin tutkimusmetodeja sekä tutkimustyön arkea, murheita ja ilonhetkiäkin. Koska koen olevani kuin jatkuvasti kentällä, päiväkirja on kronologinen eikä aiheenmukaisesti järjestetty. Kenttätutyöpäiväkirja on yksi tiedosto tietokoneellani. Sen lisäksi minulla on useita muistiinpanovihkoja, joihin olen kirjannut ylös kaikkea tutkimusprosessiin liittyvää. Kenttätutyöpäiväkirjaan kuuluvia asioita olen myös kirjoittanut puhtaaksi tietokoneen tiedostoon. Olen kokenut hyödyllisenä eri variaatioiden yhdistelmän.

Kuten Tuulikki Kurki toteaa, vain mielikuvitus on rajana kenttätutyöpäiväkirjan muodolle eikä päiväkirjan tarvitse olla juuri tietynlainen vaan monipolvisuus on lähinnä rikkaus. Vuosia kestävässä tutkimusprojekteissa, kuten juuri väitöskirjanteossa, sähköinen kenttätutyöpäiväkirja on kätevä, koska laaja aineisto on näin helposti käsiteltävissä. Aikaisemmin kirjoitettuun on vaivatonta palata yhä uudelleen. Se helpottaa huomioiden sekä tulkintojen tekemistä. Käsikirjoitetut muistiinpanot toimivat varsinaisen päiväkirjan rinnalla. Muistivihkoon voi nopeasti kirjoittaa mieleen nousevia ideoita, joihin voi palata myöhemmin. Paperi ja kynä antavat rajattomasti mahdollisuuksia esimerkiksi tutkimuksen eri vaiheiden ideointiin. Saman voisi tehdä myös tietokoneella, mutta perinteinen malli ei vaadi mitään alkuvalmistelua. Pitää vain avata muistikirja, ottaa kynä käteen ja antaa mennä.¹⁸⁵

Kun tutkija kirjoittaa tutkimuskohteestaan kenttätutyöpäiväkirjaansa nopeasti, asioita suodattamatta ja usein paljon kerralla, hän samalla paljastaa paljon itsestään.¹⁸⁶ Kenttätutyöpäiväkirjani toimii tutkimukseni lähteenä, mutta se on myös hyvin henkilökohtainen kuvaus tutkijana kasvamisesta ja sisältää paljon sellaistaakin tietoa, joka ei päädy väitöskirjan sivuille.

Havainnointi on yksi kansatieteen tutkimusmenetelmistä, mutta se on jäänyt Helena Ruotsalan mukaan liian vähälle huomiolle monissa tutkimuksissa. Havainnointi voi olla joko osallistuvaa tai osallistumatonta. Havainnoinnilla saadaan ennakkotietoja tutkittavasta aiheesta sekä esimerkiksi tietoja ihmisten välisistä suhteista ja yhteisöjen ryhmadynamiikasta. Osallistuvassa havainnoinnissa tutkija sekä osallistuu tilanteen toimintaan että havainnoi. Havainnoija kokee itsensä silloin sekä ryhmän ulkopuoliseksi että sisäpuoliseksi. Hän osallistuu toimintaan, kuten muutkin, mutta

184 Fingerroos & Haanpää 2006, 41.

185 Kurki 2010, 174–175. Ks. myös Tiili 2016, 45–47.

186 Lappalainen 2007, 133.

osallistumisen tarkoitus on toinen. Jotta havaintojen tekeminen on mahdollista, tutkijan on myös asetettava tilanteen ulkopuolelle. Osallistumattomassa havainnoinnissa tutkija seuraa passiivisesti tilannetta ulkopuolelta. Tilanteeseen osallistuvat ihmiset eivät edes tiedosta olevansa havainnoinnin kohteena. Havainnoinnissa on keskeistä muistiinpanojen tekeminen kenttätöypäiväkirjaan.¹⁸⁷

Omassa tutkimuksessani havainnoin tavallaan tehdasyhteisön entisiä jäseniä kaikissa tekstiilitehtaaseen liittyvissä tapahtumissa mutta myös muuten. Kuvaan tätä tarkemmin kenttätöitä kuvaavassa luvussa. Pienellä paikkakunnalla ihmiset tiesivät hyvin tekemästani tutkimuksesta, joten monet lähestyivät minua niin ruokakaupassa, kahvilassa, pankissa, elokuvateatterin jonossa kuin uimahallin saunassakin. Olen myös havainnoinut ulkopuolisena tarkkailijana ihmisten keskusteluja julkisilla paikoilla ympäri kaupunkia. Tehdasrakennukset ovat forssalaisten arkea, joten mennyt tekstiiliteollisuus pysyy mielessä ja puheissa.

Yhtiön vanha lastentarha on paikka, jossa kävin usein kolmen vuoden aikana, sillä oma poikani aloitti siellä päivähoitouransa juuri ennen kolmatta syntymäpäiväänsä aloittaessani tekstiiliteollisuuden tutkimisen. Näiden vuosien aikana kävin lukuisia keskusteluja tarhan entisistä ajoista hyvin pitkään työssä olleiden päiväkodin henkilökunnan jäsenten kanssa. Moni heistä oli aloittanut työnsä jo 1970-luvulla. Osa oli ollut myös itse tarhassa lapsena. Lisäksi tein laajan teemahaastattelun, jossa kävimme läpi lastentarhan vaiheita 1950-luvulta lähtien. Päiväkodin nykyinen henkilökunta katsoi vanhoja tarhan kuvia, kertoi niistä sekä nimesi henkilöitä. Päiväkodilla on sympaattinen museuhuone, jonne on koottu vanhaa tarhan aineistoa. Olen käynyt siellä lukuisia kertoja. Monelle oli luontevaa kuvata tarhan muuttunutta arkea juuri esinemaailman kautta. Useissa päiväkodin järjestämässä tilaisuuksissa myös havainnoin lasten vanhempien ja erityisesti isovanhempien kerrontaa tarhasta. Moni isovanhempi oli ollut samassa tarhassa lapsena. He tulivat mielellään järjestettyihin tilaisuuksiin, sillä pitkästä ajasta heillä oli mahdollisuus päästä sisälle lapsuutensa rakennukseen. Samalla, kun katselin lasten touhuja, kuuntelin näiden isovanhempien omakohtaisia muistoja tarhan arjesta.

---

187 Ruotsala 2005, 58–59. Ks. myös Vilkkä 2006.

Valokuvat

kuvat kaikki katsoin näin
niiden valtaan jäin
elin uudelleen ne hetket sisällään
(...)
ja jonkun kauan sitten unohtuneen
tunsin liikuttavan minua
kun olohuoneen sohvaan juutuin
katselemaan noita kuvia ¹⁸⁸

Valokuvat ovat monella tapaa kiinnostava ja antoisa tutkimuskohde. Mamba-yhtyeen Valokuvia-laulussa pitkästä aikaa löytyneet valokuvat herättävät kertojassa monia tunteita. Laulun sanat kuvaavat hyvin myös valokuvien tutkimuskäyttöä. Kuvat auttavat kertojia muistelemaan menneisyyden tapahtumia, mutta ne herättävät myös nostalgisia tunteita.

Kansatieteessä valokuvaus on merkittävä dokumentoinnin väline. Valokuva ei kansatieteilijä Tellervo Saukoniemen mukaan ole ollut vuosikymmeniin itsenäisenä kansatieteen kiinnostuksen kohteena vaan enemmän tutkimuksen apuväline, kuten piirtäminen, muistiinpanot tai kenttäpäiväkirjat. Valokuvia on käytetty lisäksi teosten kuvittamiseen.¹⁸⁹ Eri arkistoista löytyy lukemattomia työtapojen, juhlien, riittien ja rakennusten kuvia. Vähemmän kuvia on jokapäiväisestä arjesta. Kansatieteellinen valokuvaus alkoi Suomessa 1800-luvun lopulla, mutta laajentui merkittäväksi toiminnaksi 1920–1930-luvuilla. Kansatieteessä kuvattiin aikanaan vallitsevan tutkimusparadigman johdosta runsaasti katoavaa talonpoikaiskulttuuria. Lounais-Hämeessä erityisesti professori Esko Aaltonen kuvasi ahkerasti kotiseudullaan koko elämänsä ajan. Yhteisötutkimus oli voimissaan 1970–1980-luvuilla, ja ajalta on olemassa valokuva-aineistoa esimerkiksi Museoviraston Työväenkulttuuriprojektin synnyttämänä. Kansallismuseon kansatieteellisessä arkistossa on projektin Forssaa käsittelevässä osiossa noin 500 kuvaa vuodelta 1980.¹⁹⁰ Osa on tosin kuvattu Jokioisilla saman projektin toista, Jokioista käsittelevää tutkimusta varten. 1990-luvulta lähtien kuvauskohde on ollut yhä enemmän myös arki. Enää kuvaajat eivät ole pelkästään kulttuurintutkijoita. Tänä päivänä kameroita ja kuvaajia on kaikkialla.¹⁹¹

Tutkimuksessani on paljon valokuvia. Ne ovat Forssan museon ja Museoviraston kokoelmista sekä omista kokoelmistani. Olen pääasiassa valinnut kuvia, joissa on ihmisiä, sillä kansatiede tutkii juuri ihmistä ja hänen kulttuuriaan. Ihminen kokemuksineen on myös tämän tutkimuksen keskeinen teema. Museon kokoelmissa on runsaasti kuvia tehtaan rakennuksista, mutta kuvat ihmisistä palvelevat mielestäni

188 Mamba 1994.

189 Saukoniemi 2008, 27.

190 Osa näistä kuvista on kopioitu Lounais-Hämeen museon (nyk. Forssan museo) kokoelmista.

191 Sinisalo 2005, 208, 213.

paremmin omaa tutkimustani. Mukana on kuitenkin joitakin rakennuskuvia, jotka täydentävät ja avaavat tekstiä. Olen maininnut valokuvaajan, jos hänen nimensä on tiedossa. Kuvissa esiintyvien ihmisten nimet ovat yleensä tiedossani, mutta päätin jättää ne pois kuvateksteistä. Koko tutkimusajan pohdin paljon nimien käytön eettistä puolta. Monet forssalaiset varmasti tunnistavat kuvissa olevia henkilöitä, mutta muille lukijoille ihmisten nimillä ei ole juurikaan merkitystä. Valokuvat ovat pääsääntöisesti tutkimuskohteena olevalta ajankohdalta eli 1950–1970-luvuilta. Minulla on myös paljon kuvia itse tutkimusprosessin ajalta, mutta koin vanhat kuvat keskeisimmiksi tutkimukseni kannalta, vaikka tutkimuksissa on päädytty myös toisenlaisiin ratkaisuihin.¹⁹²

Kansatieteilijä Leena Paaskosken mukaan valokuvia voi käyttää tutkimuksessa haastatteluaineistojen tapaan. Valokuvista voi muistitiedon tavoin etsiä tietoja ja yksityiskohtia, mutta myös ihmisten kokemuksia ja kokonaisvaltaisempia elämäntarinoita.¹⁹³ Sirkku Dölle puolestaan kirjoittaa, että mitä useammin ja pidempään kuvia katsotaan, sitä enemmän niistä voi tehdä havaintoja. Katsoja assosioi nämä huomiot mielessään joka kerta uudelleen, jolloin myös kuvan saamat merkitykset muuttuvat.¹⁹⁴ Pienet detaljit puolestaan antavat vihjeitä kulttuuristen itsestäänselvyyksien havaitsemiseen. Yksityiskohtien huolellinen tarkastelu voi auttaa kysymään sellaisista arkisista asioista, jotka tarkasteluhetkellä ovat jo muuttuneet.¹⁹⁵ Omassa tutkimuksessani olen käyttänyt valokuvia haastattelujen osana ja tukena, mutta myös erillään haastatteluista. Muistitietoaineistojen tavoin olen palannut valokuviin yhä uudelleen tutkimuksen edetessä. Olen katsonut kuvia yksityiskohtineen, mutta olen pyrkinyt pohtimaan niitä myös laajemmassa kontekstissa. Kuvista avautuu tehdasyhteisön maailma eri tavalla kuin pelkästään haastatteluja tai arkistoaineistoja tutkimalla.

Forssan museon hallussa on yli 100 000 valokuvaa, joita parhaillaan digitoidaan aktiivisesti. Valokuvista Forssan tekstiiliteollisuutta koskevia on noin 10 000. Kuvia on paljon esimerkiksi 1950-luvun alkupuolelta, jolloin kaikki Finlayson-Forssa Oy:n Forssan tehtaiden osastot valokuvattiin tarkkaan. Museon kuvista osa on ilmestynyt aikanaan yhtiön sisäisessä lehdessä, Yhdyslangassa.

Forssan museon kokoelmiin tuli Muistoja Kutomolta 1979–2009 -projektin myötä noin 1000 uutta valokuvaa. Myös väitöskirjatutkimukseni kartutti museon valokuvia. Tekstiiliteollisuuden tutkimukseni yhteydessä ihmiset lainasivat minulle kuvia, jotka sitten skannattiin museolla. Itse lisäsin kuvat ja tiedot museon tietokantaan. Tämän jälkeen palautin kuvat lainaajille, mutta museo sai kuvien oikeudet. Sain kuvia myös suoraan sähköisessä muodossa. Kuvia lainasivat erityisesti ahkerat valokuvaajat, kuten tehtaan kamerakerholaiset. Sain kuvia haastattelemiltani ihmisiltä mutta myös muilta henkilöiltä. Ihmiset saattoivat vain tulla luokseni kuviensa kanssa. Joitakin kuvia museolle lahjoitettiin konkreettisina, originaaleina versioina. Yleensä kuvat kuitenkin

192 Vrt. Lagerblom 2004.

193 Paaskoski 2008, 24–25.

194 Dölle 2017, 152–153.

195 Löfgren 2017, 175–176.

olivat tärkeitä muistoja niiden haltioille, ja niiden toivottiin säilyvän perheen piirissä. Kuvia luovuttivat muun muassa kaukaiset sukulaiset, joilla ei enää ollut sidettä kuvien ihmisiin tai tapahtumiin. Nämä vaativat enemmän salapoliisityötä, sillä usein tiedot kuvista olivat jo hajanaisia. Näitä kuvia museo vastaanotti huolellisesti valikoiden.

Tutkimuksessani hyödynsin siis myös valokuvia. Minulla oli usein haastattelutilanteissa mukana kuvia. Haastateltavat kertoivat kuvista, niiden ihmisistä ja tapahtumisista. Miksi ne otettiin ja miltä heistä silloin tuntui. Kuvat kertovat katsojansa maailmankuvasta. Haastatteluissani monet halusivat aloittaa keskustelun valokuvista. Omista valitsemistaan valokuvista puhuessaan kertojat kokivat, että näistä ainakin tiedän ja muistan. Samalla he saivat tunteen, että voivat osittain hallita keskustelua. Haastateltavat valitsivat itse, mitä kuvia luokseni toivat. Usein kuvia oli ehkä jo katseltu perhepiirissä ja palautettu mieleen kuvien tunnelmia. Haastateltavat erottelivat mukaan otettavat kuvat muista. Ehkä osa aiheeseen sopivista kuvista jätettiin myös pois.

Haastattelutilanteissa monet halusivat heti aluksi käydä kuvat läpi. Monet kertoivat niistä ensimmäiseksi sen, mitä olivat jo ennen tilannetta miettineet. Tämän jälkeen katsoimme yhdessä kuvia ja tein niistä kysymyksiä ja havaintoja. Kuvat veivät keskustelua eri suuntiin, mutta autoivat kysymään monia sellaisia asioita ihmisten arjesta, joita en olisi muuten ehkä tullut kysyneeksi. Kuvien käsittelyn jälkeen usein siirryimme varsinaiseen teemahaastatteluun, mutta kuviin palattiin välillä myöhemminkin. Kuunnellessani analyysivaiheessa haastattelunauhoja yhä uudelleen haastattelun eri osiot tulivat selkeästi esiin. Kuvista keskusteltaessa aiheet eivät seuranneet toisiaan kokonaisuuksittain, vaan keskiössä olivat kuvista esiin nousseet yksityiskohdat ja assosiaatiot. Jos keskustelu kuvista ei aina ollutkaan kovin syvällistä, se loi pohjan varsinaiselle haastattelulle, jossa kertojat saattoivat puhua ja pohtia elämänsä arkea, valintoja ja haastaviakin asioita. Olimme tulleet jo hieman tutuiksi haastateltavan kanssa, sillä olinhan jo nähnyt ja kuullut hänen kuvistaan, jotka valottivat monia asioita hänen elämästään. Olen keskustellut Forssan tekstiiliteollisuuden valokuvista paljon myös muiden kuin haastattemieni ihmisten kanssa.

Haastatteluissa vaikeat kysymykset pitäisi esittää vasta, kun haastattelu on jo hyvin käynnissä. Tutkijan pitäisi kuunnella herkäällä korvalla ja ripotella herkkiä aiheita keskustelun lomaan. Tunnelman tulee ehdottomasti olla sellainen, että vastaajalla on tunne, että hän kertoo asioistaan mielellään haastattelijalle.¹⁹⁶ Juuri valokuvien katselu haastattelun aluksi helpotti monilla myöhempää keskustelua.

Valokuvien käyttöä haastatteluissa tutkineen Ulrich Hägelen mukaan kansatieteessä valokuvia tulisikin käyttää juuri osana keskustelua. Valokuvat eivät ole vain arkistoissa olevia kansatieteen lähdeaineistoja, vaan diskurssien kautta ne antavat pohjan laajemmalle laadulliselle analyysille. Hägelen mielestä tutkijan tulee erityisen huolella valmistautua kuvahaastatteluihin. Jos tutkija valitsee kuvat, työ pitää tehdä ajoissa ja ajatuksella. Valokuvia ei saa haastattelutilanteessa olla liikaa, sillä sil-

---

196 Morrissey 2006, 188.

loin keskustelu helposti karkaa sivuraiteille.¹⁹⁷ Tässä tutkimuksessa näytin kertojille osassa haastatteluita kuvia Forssan museon kokoelmista. Pääsääntöisesti he eivät tienneet etukäteen aikeistani näyttää heille kuvia. Ne olivat kuin pallo, jonka heille heitin. He saivat mahdollisuuden ottaa kopin ja kertoa kuvista, jos halusivat ja niistä tiesivät. Kuvien tarjoaminen haastateltaville sekoitti pakkaa, ja usein se rikkoi jään haastattelun aluksi. Osa haastateltavista oli ehkä odottanut virallisen oloista kysymysvastaus-haastattelua, mutta kuvista keskustelu sai usein vastaajat vapautumaan, ja se loi haastattelulle otollisemmat olosuhteet.

Kertoja: Mistä ihmeestä sä olet saanut ton kuvan (naurua)?

Maria: No voidaan aloittaa näistä kuvista tosiaan. Niin mä ajattelin, että mä kysyisin, että osaisitko kertoa näistä kuvista jotakin.

Kertoja: Osaan. Hyvinkin paljon itse asiassa. Nää on varmaankin työkaverin ottamia suurin osa. Hyvät kuvat.¹⁹⁸

Minulla haastateltavista olleiden etukäteistietojen avulla saatoin museon kokoelmista poimia sopivia kuvia haastattelutilanteeseen. Jollekin kuvien katseleminen helpotti kerrontaa. Oli jotakin kättä pidempää, mistä lähteä liikkeelle. Joillekin oli hieman hankalaa kertoa työstään tai muusta arkisesta elämästä, mutta kuvien kautta kerronta helpottui. Jos kuvassa nuoret työntekijät hupsuttelevat kahvitunnilla, siihen oli helpompi palata ja vielä kertoa tutkijalle niitä tunteja, joita kertojalla aikanaan oli ja mitä ajatuksia nyt heräsi. Myös Forssan museon kanssa järjestämissäni keskustelu- ja muistelutilaisuuksissa yleisölle näytin kuvia tekstiiliteollisuudesta ja ihmiset saivat kommentoida niitä ja nimetä kuvissa olevia ihmisiä, koneita ja työvaiheita. Kuvia on katsottu myös pienissä piireissä. Museon kuvienkatselutilaisuudet olivat hyvin suosittuja ja ihmiset olivat otettuja, että tekstiiliteollisuutta paikkakunnalla on alettu tutkia ja arvostaa.

Kuvia katsottaessa moni halusi nimetä mahdollisia kuvien henkilöitä. Sukulaisten ja ystävien nimeäminen vahvisti kertojan yhteyden kuviin. Haastateltava oli osa Forssan tekstiiliteollisuutta, ja nimeämisellä kertoja kuin osoitti, että kuului ryhmään, tehtaalaisiin. Valokuvien nimeäminen legitimoi kuulumisen valokuvan yhteyteen ja todistaa, että kertoja oli mukana menneisyyden tapahtumissa.¹⁹⁹

Valokuvat kertovat myös tehdasyhteisön taloudellisista ja sosiaalisista muutoksista sekä ihmisten henkilökohtaisista vaiheista. Kuvien avulla kertojat paikansivat elämänsä laajempaan kontekstiin. Kuvien avulla kertojat saattoivat kuvata tehdasyhteisön muuttumista ja samalla oman elämänsä kulkua. Ne linkittyivät monella vahvasti yhteen.²⁰⁰ Valokuvat voivat auttaa muistelijaa kertomaan elävämmin menneisyydestä.

197 Hägele 2007, 332–336.

198 FM MK12.

199 Mannik 2011, 83.

200 Modell & Brondsky 1994, 144, 159.

Kuvat voivat kertoa myös sellaisista tapahtumista, joita muistelija ei enää muista, mutta valokuvan kautta kuvaushetken yksityiskohdat avautuvat ja palautuvat mieleen.²⁰¹

Haastateltavalle tulee tunne, että hän voi osittain hallita haastattelun kulkua, jos hän on saanut itse valita haastattelussa käytetyt kuvat ja kertoa niistä haluamansa asiat. Kuvia käytettäessä haastattelussa liikutaan myös vähemmän kronologisesti ja aiheet voivat vaihdella kuvasta nousevien miellelyhtymien mukaan.²⁰² Kuvilla ei ole aina yhtä yksiselitteistä viestiä. Sama kuva voi kertoa toiselle katsojalle eri asioita kuin toiselle.²⁰³

Valokuvat ovat mielenkiintoinen tutkimuskohde. Kuvat kertovat omaa kieltään. Kuvien käytössä, kuten muussakin tutkimuksessa lähdekritiikki on tärkeää. Kuvan kontekstit tulee selvittää.²⁰⁴ Kuvat myös herättävät kysymyksiä ja auttavat tutkijaa pohtimaan tutkimuskohdettaan laajemmin. Valokuvat ikään kuin avaavat ovia tutkimuksen seuraaville tasoille.²⁰⁵ Tutkimuksessani valokuvat auttoivat minua kysymään ja ihmettelemään tehdasyhteisön maailmaa. Yksittäisten ihmisten lainaamat kuvat ovat kuin välähdyksiä tekstiiliteollisuuden arjesta ja juhlasta.

Ajasta ja kuvaajasta on riippunut, mitä yleensä on pidetty kuvaamisen arvoisena. Usein perheissä ennen digiaikaa kamera otettiin esiin lasten kasvuun liittyvissä hetkissä sekä juhlissa ja lomalla. Hääkuvat ovat hyvin tavallisia kuvia ihmisten perhealbumeissa, mutta avioerot eivät niissä näy.²⁰⁶ Työpaikalla kuvattiin useimmiten jonkin merkittävän tapahtuman yhteydessä, kuten ansiomerkkien jakotilaisuudessa, läksiäisissä, syntymäpäivillä, retkillä, menestyksekkään turnauksen tai vaikka arvokkaiden vieraiden läsnä ollessa tai uusien koneiden käynnistyessä. Usein kuvaamisen arvoisena ei pidetty epäonnistumisen hetkiä tai tavallista arkista aherrusta. Iloisena yllätyksenä ihmisillä oli kuvia myös aivan tavallisilta kahvitunneilta tai sorvin äärestä. Harvemmin työtä tehtaassa kuitenkin kuvattiin omalla kameralla, vaikka samaa työtä olisi tehty vuosikymmeniä. Innokkaat kuvaajat, kuten kamerakerholaiset, ottivat kameransa mukaan joskus töihinkin, mutta monet haastattelemani ihmiset kertoivat, että kuvaaminen töissä ei olisi ollut edes sopivaa. Jotkut muistelivat, että se oli jopa kiellettyä, koska näin tiedot valmistusprosesseista olisivat voineet päätyä kilpaileville yrityksille. Myös kamerat olivat harvinaisempia 1950–1960-luvuilla eikä niiden käyttö ollut arkipäiväistä. Amatöörin pikaisesti ottama kellastunut otos tehdasyhteisön arjesta voi kertoa enemmän kuin korkeatasoinen huolellisesti suunniteltu ja toteutettu kuva. Tehtaalla kuvattiin muun muassa Yhdyslanka-lehteä varten. Toisinaan myös työntekijät veivät omia kameroitaan tehtaalle. Ne näyttävät toisenlaista arkea kuin yhtiön omat viralliset valokuvat. Niissä työntekijät ovat itse saaneet päättää, mitä kuvaavat ja miten kuvassa ollaan.

201 Thomson 2011, 170–171.

202 Freund & Thiessen 2011, 29.

203 Kleemola 2015, 33.

204 Koivikko 1996, 59–60.

205 Hartinger 2007, 90.

206 Jalkanen 2005, 78–80.

Kuva 4. Kehräämön laitosmiehiä on asettunut ryhmäkuvaan 1950-luvulla. Forssan museon kokoelma.

Aikaisemmin valokuvan ottaminen oli rituaali jo itsessään. Yleensä kuvia otettiin vain jonkin tietyn tilanteen tai tapahtuman yhteydessä. Kuvaamiseen myös valmistauduttiin. Valokuvaa varten voitiin pukeutua ja laittaa tukka kauniisti. Sitä varten voitiin mennä valokuvaamoon tai pyytää tuttavaa kuvaamaan omaa perhettä, jos omaa kameraa ei ollut. Valokuvuihin asetuttiin huolella ja tietyllä tavalla. Kameroiden yleistyessä kuvaaminen lisääntyi ja arkipäiväistyi, mutta vielä 1950-luvulla ihmiset usein asetuivat kameras eteen ennalta mietityllä tavalla. Nykyään kuvia voidaan ottaa koska tahansa hyvin helposti ja rajattomasti. Valokuvaamista varten ei tarvita välttämättä mitään valmisteluja, mutta halutessaan jokainen voi muokata kuvia mieleisekseen.²⁰⁷ Tehtaalla 1950-luvulla työnantajan toimesta otetuissa kuvissa työntekijät ovat asettuneet kuvattaviksi lähimpien työtovereiden kanssa, kuten luojat²⁰⁸, heidän apulaisensa ja ryhmän laitosmies. Ihmisiä on kuvattu myös heidän työnsä ääressä, mutta harvoin vapaamuotoisissa tilanteissa.

Valokuva-albumi ei ole kuin tietosanakirja, josta voi vain katsoa oikeat vastaukset vaan enemmin juuri kohtauspaikka, jossa tarinat kietoutuvat yhteen. Kun kuvia katsotaan yhdessä, tarkempi huomio ei kiinnity kaikkiin kuviin, vaan osan ohi liu'utaan nopeammin ohitse ja toisista riittää kerrottavaa pitkäksi aikaa. Kuvat herättävät monia tunteita: onnellisuutta, ylpeyttä, haikeutta mutta myös surua ja jopa

207 Gomila 2011, 67–68.

208 Luoja oli luomakoneen hoitaja. Hän loi luomakoneella loimitukkeja kutomakoneille.

vihaa. Kaikkea ei jaeta tutkijalle tai kanssamuistelijoille. Unohdusten ja erehdysten lisäksi kuvien katseluun ja kerrontaan liittyy tietoista vaikenemista.²⁰⁹ Valokuviiin liittyy nostalgiaa, jonka kertojatkin välillä itse tunnistavat. Vaikka kuvat voivat herättää kaipausta menneestä ajasta, ne tuovat muistoja myös asioista, jotka kertoja haluaisi unohtaa.

Tutkittava yhteisö antaa valokuville oman äänensä. Vaikka tutkija tarkastelisi kuvia, yhteisön jäsenet tuovat sellaisia näkemyksiä ja tietoja, joihin tutkija ei muuten tulisi tarttuneeksi. Tutkimuksessani olen havainnut, että kuvia kannattaa katsoa tutkijana mutta ehdottomasti myös kahden kesken haastateltavien kanssa sekä isommalla joukolla. Nämä kaikki tuovat oman lisänsä tutkimukseen, vaikka toisinaan muisteilijoiden näkemykset voivat olla ristiriitaisia. Kuvat ja keskustelut niistä usein myös herättävät tutkijalle vastausten lisäksi uusia kysymyksiä.

Kenttätyöt ja tutkijan positio

Kansatieteessä tutkimusaineistot saadaan usein tekemällä kenttätöitä. Tutkimus pohjautuu tutkijan luomaan kenttätyöaineistoon sekä siitä tehtyihin tulkintoihin.²¹⁰ Käsitteenä kenttätyö tuli kansatieteeseen 1960–1970-luvuilla, sillä aikaisemmin haastatteleamalla ja havainnoimalla tuotettua tutkimusaineistoa kutsuttiin keruuksi. Paradigman muutos positivistisesta kohti hermeneuttista muutti myös ajattelua kenttätöiden luonteesta. Aiemmin ajateltiin, että tutkija keräsi kentältä tietoa ilman, että hänen subjektiivisuutensa vaikutti siihen. Tiedon tuli perustua vain havaittuihin tosiasioihin. Terminä keruusta välittyy kuva, jossa tiedot saattoi vain poimia kentältä. Kenttätyö kuvaa paremmin työn laatua. Haastattelut kansatieteessä olivat kuitenkin vielä 1980-luvullakin pääasiassa keruutyötä. Dialogisesta menetelmästä alettiin puhua laajemmin vasta 1990-luvulla.²¹¹ Keruutyön jatkumista pitkään osoittavat esimerkiksi Työväen kulttuuriprojektin haastattelut 1980-luvulla.

Tutkimusaineiston tulee rakentua vuorovaikutuksessa tutkijan, kentän ja sen jäsenten kanssa. Tutkijan rooli ja persoonallisuus vaikuttavat tutkimusprosessiin.²¹² Varhaisemmassa suomalaisessa kansatieteellisessä tutkimuksessa ei ollut tapana kuvata tutkijan suhdetta kenttään. Monet kansatieteilijät ovat tutkineet omaa kotiseutuaan tai muuten läheistä tutkimuskohdetta vuosikymmenien saatossa.²¹³ Usein tutkimuskohteen vieraudesta tai sen läheisyydestä ei ole tutkimuksessa mitään mainintaa.

209 Langford 2006, 225–226.

210 Ruotsala 2005, 46–47.

211 Ruotsala 2005, 46–47; Niskanen & Turunen 2007, 79–82.

212 Ruotsala 2005, 46–47.

213 Esimerkiksi Kustaa Vilku oli kotoisin Pohjanmaan maaseudulta, mutta käsittelee itselleen hyvin tuttua aihetta väitöskirjassaan Varsinaissuomalaisen kansanomaisesta taloudesta, joka valmistui vuonna 1935. Vilku kirjoittaa luontevasti hänelle jo lapsuudesta asti hyvin läheisistä asioista, kuten maataloudesta, mutta ei tuo lainkaan esiin omaa taustaansa. (Vilku 1935). Hanna Snellman tarkasteli ensimmäisinä kansatieteilijöinä Suomessa vuonna 1996 valmistuneessa väitöskirjatutkimuksessaan huolella omaa suhdettaan kenttään (Snellman 1996. Ks. myös Anttonen 1999).

Tämä asetelma on kuitenkin muuttunut viimeisten vuosikymmenien aikana, ja tutkijan odotetaan kirjoittavan auki omat lähtökohdansa tutkimukseen. Tutkijan tulee asemoida oma paikkansa suhteessa kenttään.²¹⁴

Etnologi Billy Ehn kuvaa, miten havainnot ja tulkinnat aina kietoutuvat yhteen. Hänen mukaansa ei voi nähdä ja kuvata kohdetta ilman enemmän tai vähemmän tietoisia ennakko-oletuksia ja kulttuurisia merkityksiä. Siis myös tutkijat ovat ennakkoluuloisia ja vaikutuksille alttiita, mutta tämän tiedostaminen ja huomioon ottaminen tutkimuksessa on ensiarvoisen tärkeää.²¹⁵ Itselfektio on osa kulttuurintutkijan arkea. Tutkijan tulee huomioida, mitä vaikutuksia omalla suhteella kenttään on kenttätöihin sekä niihin pohjautuviin tulkintoihin.

Tutkimukseni empiirinen osuus alkoi Muistoja Kutomolta 1979–2009 -projektissa. Ennen työskentelyäni tässä Forssan museon projektissa forssalainen tekstiiliteollisuus oli minulle melko vieras maailma. Oma suhteeni kenttään on kuitenkin monitahoinen. Toisaalta olin kansatieteilijä kotikentällä, sillä Forssa on lapsuuteni ja nuoruuteni sekä tutkimustyöni aikainen kotikaupunkini. Toisaalta en ollut tehdasyhteisön jäsen, vaikka tutkimuskohteena olevalla tehdaspaikkakunnalla olenkin asunut ja elänyt pitkään. Kuten Eeva Karhunen hyvin muistuttaa, pelkkä tutkijan ja tutkittavan yhteinen kotiseutu ei välttämättä merkitse samanlaista taustaa.²¹⁶ Forssassa ei myöskään enää ole varsinaista tehdasyhteisöä, sillä tehtaot ovat lopettaneet toimintansa. Helena Ruotsala kirjoittaa, kenttä ei ole vain konkreettinen paikka vaan monitahoisempi suhde itsen ja toisten välillä. Oleellista on tutkijan pyrkimys päästä lähelle tutkimuskohdetta.²¹⁷

Välillä koin olevani kentällä lähes aina, kun astuin ulos kotiovesta, sillä tutkimuskohteena olevan yhteisön jäseniä saatoinkin kohdata kaikkialla asuessani Forssassa. Ehkä onkin helpompi määritellä, milloin en ollut kentällä. Se oli silloin, kun poistuin Lounais-Hämeen ulkopuolelle. Koin osittain olleeni kentällä myös kotonani, sillä usein juuri siellä kirjoitin kenttätöypäiväkirjaani ja pohdin omaa suhdettani kenttään. Omasta taustastani johtuen aloittaessani Forssan tekstiiliteollisuuden tutkimuksen minulla ei ollut juuri tietoa yhteisön arjesta. Vuotta myöhemmin siirtyessäni väitöskirjatutkijaksi minulla oli jo huomattavasti kattavampi ymmärrys tutkimusaiheestani.

Melko pitkään kotikaupunkini Forssa oli jakautunut kahteen osaan, tehtaalaisiin ja muihin asukkaisiin. Perheeni kuului jälkimmäisiin. Vietin lapsuuteni maalaistalossa Linikkalan kylässä aivan kaupungin ydinkeskustan tuntumassa. Lapsuudenkotini on vanha rustholli, joka oli mukana Wahrenin kanssa vuonna 1845 tehdysssä myllysojimuksessa, joka osaltaan mahdollisti Forssan tekstiilitehtaan syntymisen. Lapsuudenkotini säilyi tekstiiliteollisuuden alueelle tuomista suurista mullistuksista huolimatta. Tekstiilitehtaot vaikuttivat Forssan seudulla pitkään, mutta oman perheeni historia alueella ulottuu vielä paljon kauemmas menneisyyteen. Tekstiiliteollisuuden kanssa

214 Ks. esim. Ruotsala 2002, 31; Ruotsala 2005, 46–47; Heikkinen 2010, 217–218.

215 Ehn 2014, 74–75.

216 Karhunen 2014, 62.

217 Ruotsala 2005, 45–49. Ks. myös Hirvi & Snellman (toim.) 2012.

elettiin melko lähekkäin, mutta talonpoikainen maailma ja tekstiiliteollisuuden arki olivat kuitenkin omat maailmansa.

Forssalaisena tiedän joitakin ihmisiä, jotka työskentelivät tekstiiliteollisuudessa, mutta he eivät ole kuuluneet lähipiiriini. Ainoan poikkeuksen teki toinen isoäitini, joka työskenteli Forssan tekstiiliteollisuudessa yli 40 vuotta. Minun syntyessäni hän oli kuitenkin jo eläkkeellä. Isoäiti oli minulle ensisijaisesti mamma, mutta minulle hän edusti myös Finlaysonin tekstiilejä, jotka olivat minulle hänen kauttaan tuttuja jo aivan pienestä pitäen. Isoäiti kuoli vajaa vuosikymmen ennen oman tekstiiliteollisuuden tutkimukseni alkua, joten hän ei ollut enää kertomassa omista kokemuksistaan Forssan tehdasyhteisössä.

Tein kaksi ensimmäistä haastatteluani jo ensimmäisellä työviikollani syyskuun alussa 2011. Ensimmäinen haastateltava oli keskeinen avaininformantti, joka valaisi minulle Forssan tekstiiliteollisuuden maailmaa sekä antoi vinkkejä haastateltaviksi sopivista henkilöistä. Toisen haastattelun nopea ajankohta johtui siitä, että haastateltava oli tulossa toiselta paikkakunnalta käymään Forssan museolla. Tutkijana vain sopeuduin näihin olosuhteisiin. Nämä kaksi haastattelua auttoivatkin minut alkuun.

Osa haastateltavista henkilöistä tuli melko tutuiksi, koska tapasin heitä useampaan kertaan muun muassa museon tilaisuuksissa. Näistä kohtaamisista kirjoitin kenttätyöpäiväkirjaani. Vaikka Forssa on minulle hyvin tuttu kaupunki, en tutkimustyössäni haastatellut sukulaisiani tai ystäviäni. Tästä syystä en joutunut tasapainoilemaan useassa roolissa, kuten helposti käy tehtäessä tutkimusta omalla kotiseudulla. Saatoin aina olla tutkija enkä esimerkiksi haastateltavan sukulainen tai ystävä, jolle olisi ehkä kerrottu asioita eri tavalla. Sukulaisten ja ystävien jättäminen pois haastateltavien joukosta ei ollut vaikeaa, sillä heissä ei ole vanhoja finlaysonilaisia. Monien kanssa kuitenkin keskustelin, miltä tehdasyhteisö näytti muiden forssalaisten silmissä. Enää harvoille omanikäisilleni tehdas oli ollut oma työpaikka.

Haastatteleman ihmiset olivat kaikki entisiä tekstiiliteollisuuden työntekijöitä, mutta he olivat haastatteluissa läsnä myös monissa muissa rooleissa. He olivat äitejä, isiä, tehtaalla työskennelleiden lapsia, aviopuolisoita, vanhempia, yhtiön asuinalueiden asukkaita ja muualta tehdasyhteisöön muuttaneita. Nämä kaikki roolit vaikuttivat käytyihin keskusteluihin.

Paikallisten ihmisten tunteminen helpotti haastateltavien löytämistä sekä keskustelua heidän kanssaan. Tuttu puhe- ja ajattelutapa teki kommunikoinnista vaivattomampaa molemmiin puolin. Toimiminen museon ja yliopiston piirissä toi kuitenkin etäisyyttä minun ja haastateltavien välille. Minulle saattoi kertoa asioita vapaasti, sillä olin tehdasyhteisön piirien ulkopuolella. Monelle haastateltavalle tämä tuntui olevan erityisen tärkeää, samalla kuitenkin oltiin huojentuneita siitä, että tutkimusta tekee forssalainen tutkija.

Jos tutkija olisi ollut tehdasyhteisön jäsen, hänellä olisi ollut laajemmat esitiedot tutkimusaiheesta. Samalla hän olisi saattanut jättää haastattelutilanteissa kysymättä itselleen selviä asioita. Sisäpiiristä tullut tutkija olisi ollut myös tietoinen yhteisön kir-

joittamattomista säännöistä ja saattanut jättää käsittelemättä vaikeita ja arkaluontoisia aihealueita. Ulkopuoliselle tutkijalle kertojat yleensä voivat kuvata henkilökohtaista elämäänsä vapaammin. Yhteisön ulkopuoliselle haastattelijalle helpommin suodaan jokapäiväiseen arkeen liittyviä kysymyksiä, jotka yhteisön sisältä tulevalle tutkijalle olisivat tuttuja ja siksi helposti sivuutettavia.²¹⁸ Yhteisön kollektiivinen muisti ei sido muualta tullutta tutkijaa samalla tavalla kuin yhteisön sisältä tullutta tutkijaa. Ulkopuolisella tutkijalla ei ole niin vahvoja ennakkokäsityksiä siitä, miten yhteisöä pitäisi muistella.

Tutkimuskohteen läheisyys vaikuttaa haastatteluissa käsitelyihin asioihin. Kun tutkija tulee yhteisön sisältä, hän tietää jo etukäteen, mistä ei ole soveliaista kysyä tai keskustella. Omalla kotikentällään poronhoitoon liittyvää tutkimusta tehdessään Helena Ruotsala tiesi, että haastatteluissa ei esimerkiksi käsiteltäisi porovarkauksia tai eri sukuryhmien välisiä riitoja. Näistä asioista ei keskustella yhteisön sisällä. Ulkopuolinen tutkija olisi Ruotsalan mukaan kuitenkin mahdollisesti saanut keskustelua aikaiseksi myös näistä aiheista. Toimiminen omalla kotikentällä toi Ruotsalalle monenlaista etua, mutta se osaltaan rajasi tutkimusta. Ruotsala ei voinut kysyä yhteisön sisällä vaietuista asioista.²¹⁹

Folkloristi Anne Heimo, joka on tutkimuksessaan käsitellyt vuoden 1918 sisällissodan tapahtumia, on todennut kipeän aiheen olleen osalle muistelijoista liian vaikea kuvailtavaksi. Heimo myös havaitsi, että ulkopuoliselle tutkijalle usein ehkä annettiin maltillisempi kuvaus tapahtumista kuin esimerkiksi sukulaisten keskinäisissä keskusteluissa. Kuten Heimo toteaa, haastateltavilla on oikeus kertoa tarinansa tilanteeseen sopivaksi katsomallaan tavalla.²²⁰ Varmasti omissa haastatteluissanikin joku jätti kertomatta joitakin asioita, koska ei pitänyt sopivana keskustelua kaikista asioista. Osa raotti enemmän henkilökohtaista arkeaan, toiset vähemmän. Koska tein haastatteluja tutkimusta varten enkä esimerkiksi yhtiön virallisen historiikin johdosta, osa haastateltavista ehkä koki, että tehdasyhteisön arkea ei tarvinnut erityisemmin kaunistella.

Sanna Kaisa Spoof tutki hänelle itselleen aluksi vierasta tiiliteollisuutta sekä Jokelan tehdasyhteisöä. Kuten hän väitöskirjassaan toteaa, aluksi haastatteluissa olisi ollut hyötyä paikallistuntemuksesta, mutta tutkimustyön edetessä Spoofista tuli myös merkittävä Jokelan paikallishistorian asiantuntija. Hän oppi tunnistamaan, missä kohdin ihmiset muistivat väärin yksityiskohdat Jokelan historiassa, joten ulkopuolisestakin tutkijasta tulee oman aiheensa asiantuntija tutkimustyön edetessä.²²¹ Jos tutkija tulee yhteisön sisältä, haastateltavat saattavat epäillä tutkijan motiiveja. Metsä- ja uittotöitä tutkinut Hanna Snellman kuvaa tekemiään kenttätöitä tutussa ympäristössä. Toisaalta toimintatapojen ja ihmisten tuntemisesta oli hyötyä, mutta osa haastateltavista suhtautui häneen varauksella ja piti tutkijaa työnantajan edustajana.²²²

218 Ruotsala 2002, 31; Larson 2006, 121–122.

219 Ruotsala 2002, 31. Ks. myös Siivonen 2008, 125–128.

220 Heimo 2010, 82.

221 Spoof 1997, 31.

222 Snellman 1996, 29–30.

Tutkijan ulkopuolisuudessa tai hänen kuulumisessaan tutkittavan yhteisön sisäpiiriin on molemmissa siis omat hyvät ja huonot puolensa, joiden kanssa tutkijan on vain elettävä. Tutkija päätyy tutkimusaiheensa pariin monia reittejä pitkin. Usein sattumalla on oma osuutensa, kuten oli oman tutkimusaiheeni kanssa, kun aloitin Forssan tekstiiliteollisuuden tutkijana Forssan museon aloitteesta ja innoittajana.

Omassa tutkimuksessani olen keskustellut ihmisten kanssa monenlaisista tehdasyhteisön asioista. Jotkut asiat olivat joillekin haastateltaville arkaluontoisempia kuin toisille. Yksi vähemmän sovelias aihe oli ehkä harmaalla alueella toiminen tehdasyhteisössä. Tällainen teema oli esimerkiksi kielletyn ja sallitun rajapinnassa oleva toiminta, kuten tavaroiden ottaminen tehtaalta omaan käyttöön. Monet asiat olivat yleisesti hyväksytyjä, mutta muuttuivat luvattomiksi aivan tehtaiden toiminnan viime metreillä. Useampi työntekijä menetti työnsä varkauden johdosta.²²³ Ennen oli ollut yleistä, että purkutöiden yhteydessä materiaaleja ja niiden tuottoja voitiin käyttää yhteisesti. Työnantajan suhtautuminen tiukentui, eikä viimeisten kuukausien kiristynyt tunnelma yhteisössä ainakaan auttanut asiaa. Tekemissäni haastatteluissa sekä muissa keskusteluissa ihmiset olivat vähän hämmentyneitä aiheesta, eikä osa halunnut puhua siitä lainkaan, mutta osa koki tärkeäksi pohtia aihetta. Yleisen käytännön muuttuminen rikolliseksi toiminnaksi sai jotkut ehkä miettimään, onko soveliasta enää kertoa, mitä kaikkea tehtaalta kulkeutui vapaa-ajantoimintaan tai omaan kotiin tai välitettäväksi asti. Toisaalta olin ulkopuolinen tutkija, jolle haluttiin kuvata näitäkin käytäntöjä. Usein kertojat painottivat omalla kohdalla esimerkiksi esimiehen lupaa. Jollekin huumori oli tapa avata firabelitöitä²²⁴ tai muita arkaluontoisia teemoja.

Tutkimuskohteeni ajallinen etäisyys etäännytti minua tutkijana tehdasyhteisöstä. Minulla ei ole henkilökohtaisia muistoja 1950–1970-luvuista. En ole myöskään koskaan käynyt tehtailla niiden ollessa toiminnassa. Minulle ovat tuttuja tyhjät tehdasalit sekä muuhun käyttöön saneeratut punatiiliset tehdasrakennukset. Kuten Leena Enbom toteaa, taustatiedot tutkittavan aiheen paikoista, tapahtumista ja ihmisistä auttavat haastattelujen tulkinnessa ja kuvausten paikantamisessa, joten paikallistuntemuksesta on hyötyä haastatteluissa.²²⁵

Tein monia haastatteluja työhuoneellani Forssan kirjastossa sekä joitakin kirjaston kuunteluhuoneessa. Ne olivat oivallisia paikkoja haastatteluille. Kirjasto on paikkana neutraali ja sinne oli haastateltavien helppo tulla. Kirjastot ovat matalimman kynnyksen kulttuuri-instituutioita Suomessa. Monelle tuleminen haastateltavaksi museoon olisi ollut vieraampaa. Haastattelin ihmisiä myös heidän kodeissaan ja työpaikoilla sekä vanhalla tehdasalueella. Tutkijan työhuone oli kuitenkin usein stimuloivampi ja rauhallisempi ympäristö kuin haastateltavan keittiö tai olohuone. Työhuoneellani minulla oli käytössäni valokuvia sekä muita aineistoja Forssan tekstiiliteollisuudesta.

223 Hovioikeus kumosi myöhemmin käräjäoikeuden antamat varkaustuomiot (http://yle.fi/uutiset/hovioikeus_ku-mosti_kuparivarkaustuomiot/5693162).

224 Firabelitöillä tarkoitetaan töitä, joita työntekijät tekivät itselleen työpaikalla, työnantajan välineillä ja materiaaleilla. Ks. tarkemmin firabelitöistä Suomessa Pesonen 2014.

225 Enbom 2014, 29.

Monet haastateltavat tuntuivat ajattelevan, että omasta elinpiiristä irrallaan olevassa tilassa tutkijan työhuoneella he voisivat vapaasti ja luottamuksellisesti puhua haastavistakin asioista. Moni tuntui miettineen juuri näitä haastatteluja etukäteen enemmän. He olivat kuin paremmin virittyneet keskustelutaajuudelle.

Kulttuurihistorioitsija Leena Rossi pitää puolestaan haastateltavan kotia kertojalle tuttuna ja turvallisenä keskustelupaikkana, jossa voi luottamuksella puhua asioista.²²⁶ Kotona tehtävissä haastatteluissa saattaa kuitenkin olla enemmän ihmisiä paikalla, kuten esimerkiksi puoliso, lapsia, ystäviä, naapureita tai kotipalvelun työntekijöitä. Tutkija ei koskaan tiedä mennessään kotiin tekemään haastattelua, mikä häntä odottaa ja ketkä kaikki tilanteeseen osallistuu. Muiden olleessa läsnä haastattelusta muodostuu erilainen kuin kahdenkesken käytävästä keskustelusta.²²⁷ Kontiomäen rautatieläisyhteisöä tutkinut etnologi Kimmo Lagerblom kertoo, miten hän toivoi omaan tutkimukseensa myös naisten arjen kuvauksia, mutta tutkimuksesta tuli kuitenkin hyvin miehinen. Haastattelutilanteissa läsnä olivat lähes aina sekä mies että vaimo. Lagerblom kuvaa, miten mies hallitsi keskustelua eikä naiselle suotu tilaa kertoa omista kokemuksistaan. Mies saattoi jopa vastata Lagerblomin suoraan vaimolle osoitettuihin kysymyksiin.²²⁸

Mitä paremmin haastattelija on jo ennen haastattelua pyrkinyt sisäistämään perustietoja aiheesta, sitä enemmän hän voi haastattelutilanteessa oppia uutta. Kun tiedossa ovat esimerkiksi yrityksen keskeisimmät vaiheet ja yksiköiden toimintaperiaatteet, tutkija voi haastattelussa keskittyä tutkimuksen kannalta keskeisiin teemoihin, joita omassa tutkimuksessa olivat arjen kokemukset ja arjessa tapahtuneet muutokset yksilön näkökulmasta.²²⁹ Jos tutkija on kuitenkin muodostanut jo etukäteen liian vahvan kuvan tutkimuskohteesta, hän ei välttämättä ole niin avoin uusille näkemyksille.²³⁰

Anne Heimo toteaa, että mitä perusteellisemmin tutkija tuntee tutkittavan aiheen ennen haastatteluja, sitä paremmin hän osaa tunnistaa niissä nyansseja. Kaikkea osaaamista ei saa perehtymällä huolellisesti aikaisempaan tutkimuskirjallisuuteen vaan haastattelujen edetessä tutkijan oma osaaminen kasvaa. Haastateltavien kuvaukset avautuvat ja saavat uusia merkityksiä. Myöhemmin haastattelunauhoja kuunnellessa myös ensimmäisistä haastatteluista löytää merkityksiä ja voi tehdä tulkintoja, vaikka haastatteluhetkellä moni asia voi tutkijalta mennäkin tutkimuksen alkuvaiheessa ohitse.²³¹ Katriina Siivosen mukaan tutkijan taustasta nouseva esiyymmärrys sekä kenttätöiden ja kirjallisuuden myötä vähitellen kehittyvä esiyymmärrys vaikuttavat aina tutkijan tekemiin rajauksiin, tutkimuskysymyksiin sekä itse kenttätöihin.²³² Oma

226 Rossi 2015, 24–25.

227 Morrissey 2006, 183–184; Heimo 2010, 83–84.

228 Lagerblom 2004, 45.

229 Morrissey 2006, 170–206; Thompson 2000, 222–223.

230 Ukkonen 2000, 47–48, 75–76.

231 Heimo 2010, 87.

232 Siivonen 2008, 127.

tekstiiliteollisuuden tuntemukseni oli empiirisen osuuden alkaessa vielä ohutta, joten olin aikalailla avoin haastateltavien kuvauksille ja mielipiteille. Tutkimus kohdentui ja tarkentui vähitellen työn edetessä.

Tein joitakin parihaastatteluja, mutta lähes kaikki haastattelut olivat yksilöhaastatteluja. Parihaastatteluissa tunnelma oli usein välitön ja iloinen. Yhteisesti muistelemalla asioita muistui mieleen ehkä helpommin. Toinen saattoi jatkaa siitä, mihin toinen jäi. Haastateltavat virkistivät toistensa muistia. Yhteishaastatteluista jäi kuitenkin toisinaan kepeä olo. Haastateltavat eivät halunneet avautua vaikeista ja raskaista asioista, kuten yksilöhaastatteluissa. Sosiaalinen paine vaikutti käytyihin keskusteluihin. Vaikka toinen olikin vanha tuttu työkaveri, moni halusi vain muistella, miten asiat tehdasyhteisössä ennen olivat, ei niinkään, miltä itsestä silloin tuntui tai miten itse koki arjen. Parihaastattelussa keskustelu myös ajautui helpommin sivuraiteille. Kuunnellessani jälkikäteen haastatteluja huomasin, miten yhdessä parihaastattelussa toinen haastateltava keskeytti toisen kesken lauseen. Keskeyttäjä palasi nykyhetkeen ja pyysi toista käymään luonaan. Keskeytetty vastaa kysyjälle, mutta ei enää jatka aikaisemmin keskustelemastamme aiheesta vaan aloittaa uuden aiheen parissa. Palaan myöhemmin tuohon keskeytyneen aiheeseen, mutta haastateltavalla ei enää ole mielessä siitä muuta sanottavaa. Tilanne meni jo ohi.

Kertoja1: Että joka toisesta viikosta, niin se oli halpa se hoitokin (yhtiön lastentarhassa). Ettei missään niin halpaa olis ollu.

Maria: Ja varmasti helpotti sitä työssäkäyntiä?

Kertoja1: Juu, kyllä. Ja sai...

Kertoja2: Jos joskus (...) poikkeet?

Kertoja1: Sä saisit antaa puhelinnumeros tähän, jos mä vaikka soitan sulle joskus.

Kertoja2: Pannaan se siihen alle.

Kertoja1: Mut tota noin. Kyllä mä olen kaiken kaikkiaan sillain. Mies on ehkä vähän katkera Finlaysonille sillai, ku joutu sillon lähteen.²³³

Tutkimuksessani suunniteltu yksilöhaastattelu muuttui parihaastatteluksi, kun haastateltava olikin kutsunut kotiinsa vanhan työkaverinsa. Haastattelusta tuli antoisa, mutta ehkä se olisi ollut vieläkin hedelmällisempi, jos olisin tiennyt toisesta henkilöstä etukäteen. Olisin voinut perehtyä valmiiksi myös hänen työympäristöönsä. Toisaalta nyt haastateltavat saivat yhdessä kertoa ja kuvailla 1950–1970-luvun tehdasyhteisön arkipäiväisimpiäkin asioita rauhassa, kun jouduin aloittamaan perusasioista- ja tiedoista. Ystävät ja vanhat työkaverit myös haastoivat toisiaan ja tutussa seurassa tehdasyhteisön elämää oli mahdollista tarkastella monesta eri näkökulmasta.

Parihaastattelut poikkeavat ryhmähaastatteluista, joissa koolla on vähemmän tuttuja ihmisiä. Sosiaalinen muisti liittyy tiiviimpiin ja pienempiin tehdasyhteisön osiin. Esimerkiksi perheissä työtä tehtaassa on muisteltu eri tavoin kuin ryhmätilanteis-

---

233 FM MK17.

sa. Tutkimuksessani sosiaalinen muisti on läsnä erityisesti juuri parihaastatteluissa. Haastateltavat olivat ystäviä ja vanhoja työkavereita. Parihaastatteluissa kaikki ovat tietoisia keskustelun tarkoituksesta. Tutkijalle pyritään kertomaan tehdasyhteisöstä. Ryhmätilanteisiin mukaan lähtenyt ihmisiä enemmän esimerkiksi katsomaan vanhoja valokuvia eivätkä keskustelijat niinkään ajattele olevansa tuottamassa tietoa.

Yleensä haastateltavat olivat luonani yksin. Toisinaan vanhemmilla ihmisillä oli saattaja mukana. Yleensä saattaja poistui omasta aloitteestaan haastattelun ajaksi esimerkiksi lukemaan lehtiä kirjaston lukusaliin, mutta toisinaan saattaja jäi kuuntelemaan haastattelua. Haastatellessani iäkkäämpää naista häntä saattanut tytär jäi mukaan haastattelutilanteeseen. Haastateltava kuitenkin kertoi avoimesti elämästään ja työvuosistaan, vaikka muistot olivat henkilökohtaisia eivätkä aina niin kultaisia. Äiti ja tytär olivat ilmeisen läheisiä, ja äiti saattoi puhua vapautuneemmin kuin ehkä toiset olisivat vastaavassa tilanteessa voineet. Monille on ollut tärkeää, että he tapaavat minut yksin. Osa jopa mainitsi tästä useampaan kertaan. Yksityisyys on aina henkilökohtainen kokemus. Esimerkkitapauksen haastattelutilanteessa tytär pysytteli pääasiassa hiljaa, mutta kertoi omista kokemuksistaan, kun vanhemmat työskentelivät tehtaassa. Samoin hän muisteli vuosiaan yhtiön lastentarhassa. Haastattelusta sain siis sekä vanhemman että lapsen näkemyksiä ja kokemuksia tehdasyhteisöstä sekä sen järjestämisestä päivähoidosta. Haastattelun jälkeen tytär oli huojentunut ja tyytyväinen. Hänestä oli ollut mukava kuunnella äitinsä elämäntarinaa, joka oli ehkä melko tuttu entuudestaan, mutta haastattelun myötä hän ymmärsi enemmän äitinsä elämää ja valintoja. Kuten tytär sanoi, hän ei ollut itse osannut kysyä näistä asioista, vaikka elämä tehtaalla kiinnostikin ja hän sitä arvosti. Äidille haastattelu oli tapa valottaa elämäntarinaansa myös tyttärelle. Tässä tapauksessa ylimääräisen henkilön osallistuminen haastatteluun ei ollut ongelma vaan enemmänkin rikastuttava tekijä.

Muistoja Kutomolta 1979–2009 -projekti oli melko paljon esillä paikallisessa mediassa, joten julkisuuden myötä halukkailla oli mahdollisuus ottaa osaa projektiin. Muutamien avainhenkilöiden kautta löytyi myös muita haastateltavia. Järjestämistäni keskustelu- ja muistelutilaisuuksista osa taltioitiin videolle ammattilaisten toimesta. Näiden tilaisuuksien yhteydessä halukkaat saivat ilmoittautua haastateltaviksi. Tilaisuudet olivat suosittuja ja monin tavoin antoisia. Niiden kautta sain useita ihmisiä mukaan tutkimusprojektiini. Tilaisuuksissa oli helppo jättää yhteystietonsa ja lähteä mukaan. Tätä kautta sain esimerkiksi sellaisia haastateltavia, jotka olivat innostuneita ja kiinnostuneita, mutta eivät kuitenkaan olisi ottaneet suoraan yhteyttä esimerkiksi soittamalla ja tarjoutumalla haastateltaviksi. Haastateltavia kanavoitui luokseni myös toteuttamani Muistoja Kutomolta 1979–2009 -projektin näyttelyn kautta. Tekstiiliteollisuuden tutkimukseni myötä olen rakentanut Forssassa sellaisen verkoston, jossa on mukana entisiä finlaysonilaisia, joista osaa olen haastattelut ja osa on ollut muuten mukana, esimerkiksi lainaamalla valokuvia ja osallistumalla tapahtumiin. Saadessani erilaisia haastateltavia monia eri reittejä, tehdasyhteisön moniäänisyys tuli paremmin esille.

Tutkimuksessani hyödynsin myös lumipallomenetelmää, jossa haastateltavilta kysytään suosituksia mahdollisista muista sopivista haastateltavista.²³⁴ Aika usein sainkin ehdotuksia. Ensimmäiset haastateltavat sain museon kautta. He olivat innokkaita Forssan tekstiiliteollisuusperinnön vaalijoita ja entisiä ammattilaisia. Tutkimuksen alkuvaiheessa sain jopa eräältä henkilöltä kopioidun puhelinmuistion entisistä finlaysonilaisista. Muistioon oli merkitty sellaisia henkilöitä, joita hän katsoi sopiviksi muisteilijoiksi kertomaan tekstiiliteollisuudesta oikein, siten kuin hän halusi. Minua pyrittiin selvästi palauttamaan kollektiivisen muistin asettamiin puitteisiin. Koin, että haastateltava näin pyrki vaikuttamaan, että pysyisin sellaisissa aiheissa, jotka eivät rikkoisi sitä kaavaa, joka Forssan tekstiiliteollisuudesta voidaan julkisuudessa antaa. Helena Ruotsala kysyy aiheellisesti, edustaako tällainen avainhenkilö yhteisöä vai haluaako hän kontrolloida sitä kuvaa, minkä tutkija yhteisöstä saa.²³⁵ Myös toisessa haastattelussa kertoja kysyi minulta useampaan kertaan, keitä muita olen haastatellut. Hänellä oli paljon ehdotuksia henkilöistä, joita minun ehdottomasti pitäisi haastatella liittyen kulloiseenkin käsiteltävään aiheeseen. Kertoja myös pyrki hienovaraisesti ohjaamaan tutkimustani sellaiseen suuntaan, jossa käsitelisin vain Forssan tekstiiliteollisuuden yleviä hetkiä ja osa-alueita. Tein kuitenkin aina omat punnitut ratkaisuni siitä, ketä minun pitäisi haastatella ja mihin suuntaan tutkimustani viedä. Muistoja Kutomolta 1979–2009 -projekti tutustutti minut Forssan tekstiiliteollisuudessa toimineisiin ihmisiin, joten saatoin vain jatkaa haastateltavien kartoittamista väitöskirjatutkimustani varten.

Olen tehnyt videotallenteita kolmesta eri haastattelutilanteesta. Myös näistä olen tehnyt litteraatiot eli olen kirjoittanut keskustelujen pääkohdat tekstiksi. Kirjoitettuun muotoon olen laittanut myös kommentteja haastattelun kulusta. Analyysivaiheessa olen kuitenkin käyttänyt pääasiassa kuvanauhoja, koska ne mahdollistavat kehonkielen tarkastelun, jota litteraatio tai pelkkä ääninauha eivät kerro. Koska videointien teknisen toteutuksen teki alan ammattilainen, saatoin kuvaustilanteessa keskittyä sisältöön. Olin valmistautunut huolellisesti taltiointeihin etukäteen niin, että minulla oli jo ennen nauhoituksia tilanteen pääkohdat selvillä. Kaikki nauhoitukset ovat erilaisista tilanteista. Kaksi on yksilöhaastatteluja, ja yhdessä koolla on isompi joukko. Kahdessa tehdasyhteisön arkea käydään läpi valokuvien avulla. Yksi on kuvattu työntekijän vanhalla työpaikalla, jonne on varastoitu tehtailta jäänyttä materiaalia. Nauhoilla kertojat kertovat ja esittelevät heille tärkeitä asioita. Videomateriaali antaa tähän aivan toisenlaisen ulottuvuuden kuin pelkkä ääni.²³⁶

Haastattelujen lopuksi kysyin vielä kaikilta haastateltavilta, tulisiko heille vielä mieleen jotakin sellaista tehdasyhteisöstä, jota en ole kysynyt tai haluavatko he vielä palata johonkin aikaisemmin käsitellyyn aiheeseen. Tämä on tärkeä osa haastattelua, jotta kertojalla on sopiva mahdollisuus puhua itselle tärkeistä asioista. Moni koki keskuste-

234 Larson 2006, 124.

235 Ruotsala 2005, 55.

236 Ronkainen, Pehkonen, Lindblom-Ylänne & Paavilainen 2011, 120.

lun olleen tässä vaiheessa jo tyhjentävä, mutta toisinaan osalla oli vielä uutta kerrottavaa. Välillä laitoin nauhurin uudelleen päälle, kun kertojalla oli vielä mielenkiintoista sanottavaa monen tunnin keskustelun jälkeen takkia päälle pukiessa.

On osoitettu, että haastatteluissa miehillä on naisia useammin tapana päättää keskustelu tietyistä aiheesta toteamalla tyyliin, että se oli siinä tai siinä oli tosiaan kaikki siitä aiheesta. Näin miehet kuin sulkevat keskustelun, kun aiheesta on heidän mielestään sanottu jo kaikki tarpeellinen. Naiset tekevät näin harvemmin. He jättävät usein kertomuksensa lopun avoimemmaksi niin, että ovat valmiimpia jatkamaan yhä aiheesta, jos haastattelija niin toivoo.²³⁷ Omissa haastatteluissanikin jollakin miehillä oli toisinaan tapana sulkea keskustelu. He saattoivat jonkin kuvauksensa päätteeksi todeta, että se oli sellainen tapaus tai se oli siinä se juttu. Naiset sanoivat näin tähän tapaan useimmiten vain haastattelun loppuksi, kun kysyin vielä, että tulisiko heille mieleen vielä jotakin jo keskustelluista aiheista tai jostakin muusta tekstiiliteollisuuden liittyvästä. Muutama nainen päätti tässä vaiheessa keskustelun toteamalla, että eiköhän siinä ala olla jo kaikki, kun niin paljon olemme puhuneet. Myös miehillä oli samanlaisia toteamuksia.

Tutkimusetiikka

Tutkimuseettiset kysymykset ja pohdinnat ovat osa tutkimusprosessia. Omassa tutkimuksessani noudatan hyvää tieteellistä käytäntöä sekä Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohjeita. Kuten Sinikka Vakimo kirjoittaa, tärkeitä ovat tutkijan avoimuus sekä kyky ennakoita ja ottaa huomioon tutkimuksessa mukana olevien asema ja oikeudet.²³⁸

Tutkimuksessani haastatteluihin osallistuminen oli aina haastateltaville vapaaehtoista. He saivat rauhassa miettiä osallistumistaan ja ennen haastattelua kerroin heille kaikille tutkimuksestani, sen tavoitteista sekä arkistoinnista. Pysin varmistaamaan, että jokaiselle haastatteluun osallistuvalla oli selvää, mitä osallistuminen käytännössä heidän kannaltaan tarkoitti. Heillä oli myös mahdollisuus keskeyttää osallistumisensa milloin tahansa. Lisäksi kerroin, mistä olin saanut henkilön yhteystiedot, jos haastateltava ei ottanut minuun itse yhteyttä. Haastateltavien kanssa on tehty sopimukset haastattelujen käytöstä ja arkistoinnista.

Lähtökohdat haastatteluille olivat aina erilaisia. Periaatteessa kaikki haastateltavat olivat kiinnostuneita osallistumaan haastatteluun sekä kertomaan omasta elämästään. Kaikilla oli kuitenkin mahdollisuus kieltäytyä haastattelusta, eivätkä aivan kaikki haastatteluun pyytämäni henkilöt siihen suostuneet. Joku sanoi suoraan, että aihe on vielä niin kipeä, että ei pysty puhumaan työvuosistaan.

237 Daniel & Thompson 2005, 167.

238 Vakimo 2010, 102–103.

Olen huolehtinut tutkimuksessani haastateltavien anonymiteetin säilymisestä. Tutkimuksen kohteena olevat ihmiset eivät esiinny teksteissä omilla nimillään vaan arkistokoodilla. Ihmistietieteissä tutkittavien tunnistamattomuus on keskeinen arvo. Kansatieteessä haastateltavat voivat olla merkittäviä perinteentuntijoita, jotka voivat hyvin esiintyä tutkimusjulkaisuissa myös omilla nimillään. Tätä täytyy kuitenkin tarkkaan punnita sekä luonnollisesti hankkia lupa haastateltavilta.²³⁹

Pia Olssonin mukaan tutkijan tulee suojata haastateltaviaan niin, että heitä tai heidän kuvauksiaan ei voi tunnistaa tekstistä.²⁴⁰ Kansatieteilijä Hanneleena Hiedan mukaan tutkimusaineistojen käsittely niin, että henkilöt eivät ole tunnistettavissa, ei ole suositeltavaa tehdä vain varmuuden vuoksi. Käsiteltäessä yksityisluontoisempia asioita, tutkimusaineistojen karkeistaminen eli anonymisointi on kuitenkin paikallaan.²⁴¹ Omassa tutkimuksessani keskityin erityisesti perheiden arkeen, joka on jo lähtökohdaisesti yksityisluontoinen aihe. Tämän johdosta olen esimerkiksi karkeistanut väitöskirjan sitaatteja. Poistin niistä identifiointia helpottavia nimiä, tarkkoja paikkoja jne. Annan yleensä jotakin lainauksen kannalta oleellista taustatietoa kertojasta, kuten ”tehtaalle töihin 1960-luvulla tullut nainen kuvaa ensihetkiään tekstiiliteollisuudessa”. Samankaltaista tilannetta olisivat voineet kuvata sadat eri naiset, joten tunnistaminen on haastavaa. Karkeistamisesta huolimatta lukijat saattavat pohtia kertojien henkilöllisyyttä. Arkaluontoisimmat asiat olen anonymisoinut tarkemmin, mutta yleisluontoisempia vähemmän. Lainauksista jätin toisinaan pois joitakin täytesanoja, mutta muuten sitaatit vastaavat haastateltavien kertomaa. Arkistoiduissa litteraatioissa ovat myös nämä poistetut kohdat. Haastateltavat esiintyvät teksteissä vain koodilla, joista lukija ei voi päätellä kenenkään henkilötietoja. Pohdin myös syntymävuoden ja sukupuolen lisäämistä sitaattien koodeihin, mutta jätin ne kuitenkin pois. Lisätiedot olisivat auttaneet tekstin lukijaa, mutta samalla edistäneet henkilöiden tunnistamista erityisesti pienissä yksiköissä.

Harri Nymanin mukaan haastateltavien suojelu on usein hienosäätöä ja tasapainoilua. Ulkopuolisen näkökulmasta jokin mitättömältä vaikuttava sivuseikka voi-kin saada tutkittavassa yhteisössä ison merkityksen. Tutkija ei kuitenkaan saa liikaa arastella, vaan tieteessä on käsiteltävä ja analysoitava myös vaikeita asioita.²⁴² Omassa tutkimuksessani olen tuonut esiin monipuolisesti haastateltavien kerrontaa. En vain arjen onnea ja sujuvuutta vaan myös haasteita ja epäkohtia, kuten haastateltavat ovat niistä kertoneet.

---

239 Kuula 2006, 203–204.

240 Olsson 2005b, 286.

241 Hieta 2016, 72–73.

242 Nyman 2011, 52.

TÖISSÄ FORSSAN TEKSTIILITEOLLISUUDESSA

Töihin tekstiiliteollisuuteen

Töiden vähentyminen maataloudessa ajoi työntekijöitä teollisuustyöhön vähitellen 1950-luvulta lähtien, jolloin maatalouteen palkattiin yhä vähemmän ulkopuolista työvoimaa. Vuonna 1950 maa- ja metsätalousväestöä oli Suomessa vielä 1,67 miljoonaa, mutta määrä pieneni vähitellen 1950-luvun kuluessa. Erityisesti 1960-luvulta lähtien yhä useammat suuntasivat maaseudulta töihin kaupunkeihin ja teollisuuteen. Vuonna 1970 maatalous antoi elannon noin 800 000 suomalaiselle. Maatalouden jättivät useimmiten 20–30-vuotiaat nuoret naiset ja miehet.²⁴³ Myös forssalainen tekstiiliteollisuus veti puoleensa työntekijöitä Hämeen maaseudulta ja kauempaakin. Yleisiä ammatteja tai entisiä työpaikkoja Finlayson-Forssa Oy:n työntekijöiden keskuudessa 1950–1970-luvuilla olivat juuri maa- ja metsätaloustyöt, teollisuuden työpaikat sekä toiminen kotiapulaisena tai sekalaisissa töissä.²⁴⁴

Hyvin usein miehet mainitsivat haastatteluissa oman armeija-aikansa. Juuri armeijankäynti oli rajapyykki, joka siivitti nuorten miesten siirtymistä maaseudulta tehdastyöhön. Varusmies aika myös laajensi heidän maailmankuvaansa. Uudet ympäristöt ja ihmiset auttoivat näkemään vaihtoehtoja elämälle maaseudulla.²⁴⁵ Armeija-aika oli erityinen ja muusta irrallinen ajanjakso nuorten miesten elämässä. Kokemukset jäivät lähtemättömästi miesten mieleen. Varusmiespalvelus suoritetaan vain kerran, joten miehet muistavat hyvinkin tarkasti oman armeija-aikansa ajankohdan.²⁴⁶ Haastatteluissa miehet määrittivät hyvin usein työuransa alkuvaiheita armeijan kautta. Monilla työt alkoivat armeijan jälkeen, mutta osa kävi sen vasta työnsuhteensa aikana. Miehet palasivat takaisin tekstiiliteollisuuteen, mutta osalle tehdas jäi vain ensiaskeleiksi työelämään, sillä jotkut nuorukaisista päätyivät opiskelemaan tai toiselle työuralle eivätkä palanneet takaisin tehtaalle asepalveluksen jälkeen. Museoviraston Työväenkulttuuriprojektin haastatteluissa harvemmin mainitaan armeija-aikaa työnaloittamisen yhteydessä. Koska näitä haastatteluja ei ole litteroitu, muistiinpanoihin on ehkä vain merkitty työvuodet, eikä tieto armeijankäymisestä ole kirjautunut ylös. Tiedot rintamapalveluksesta voivat tulla esiin muiden seikkojen yhteydessä. Kysyttäessä radion hankinnasta, yksi vastaaja muistaa hankkineensa ensimmäisen radionsa heti saamallaan kotiutusrahoilla vuonna 1944.²⁴⁷

Seuraavissa haastattelukatkelmissa miehet kuvaavat armeijan vaikutusta työurilleen. Ensimmäinen mies tapasi kadulla vanhan armeijakaverinsa, ja koska kumpikaan

243 Markkola 2004, 16; Haapala 2004, 235–248; Ahponen & Järvelä 1983, 2–29.

244 Finlayson-Forssa Oy:n henkilölomakkeet 1950–1970-luvuilta.

245 Järvelä 1987, 121–122.

246 Leimu 1985, 9, 21.

247 MV F22.

ei ollut saanut töitä armeijan jälkeen, nuorukaiset päättivät yrittää seuraavana päivänä töitä tehtaalta. Molemmille Finlayson-Forssasta tuli työnantaja moneksi vuosikymmeneksi, vaikka alun perin he ajattelivat työtä vain väliaikaiseksi, ensihätään vastaanotetuksi. Toisessa kuvauksessa mies kertoo, miten laajassa tehdasyhteisössä oli aina tulossa ja menossa miehiä armeijaan. Kertoja pääsi siirtymään oman alansa töihin tehtaalla, kun seuraava erä nuorukaisia lähti armeijaan ja työpaikkoja vapautui.

Tää oli hauskakin juttu, että armeijan jälkeen tapasin yhden entisen armeijakaverin täältä samalta seudulta kadulla. Ja kyseltiin molemmat, onkos töitä saanu ja ei kumpikaan ollu töissä niin sovittiin, että mennään huomenna tonne Finlaysonille. Niin, ollaan siellä, kunnes saadaan oikein töitä. Molemmat olimme siellä sitten tota elokuusta -70 tähän saakka, kun loppu. Vaikka silloin tuntu vähän siltä, että mennään siks aikaa, kunnes töitä saadaan.²⁴⁸

No oikeestaan se oli melko luontaista, että ku ammattikoulusta pääsi, niin haki työpaikkaa ja eihän seudulla niitä hirveesti niitä vaihtoehtoja ollu. Ei ollu vielä siihen aikaan vielä muuta kun Rakenusvalmiste. Sitten oli Finlayson-Forssa Oy ja hain Finlayson-Forssa Oy:lle. En päässy heti oman alan töihin vaan pääsin muovitehtaalle sivelijäksi. Sellai luvattiin, että syksyllä, ku lähtee armeijaan nuorempia ni sit mä pääsen niiden tilalle.²⁴⁹

Pitkät työsuhteet olivat tyypillisiä Forssan tekstiilitehtaissa, mutta työntekijöiden vaihtuvuuttakin esiintyi melkoisesti. Halukkaille yleensä töitä löytyi, jos ei ollut kovin tarkka työn sisällöstä. Vuonna 1973 töihin pyrki 907 henkilöä, joista töitä löytyi 70 prosentille. Töihin pyrkijöistä miehiä oli 49 prosenttia ja naisia 51 prosenttia. Miehillä töitä löytyi hieman helpommin kuin naisille, sillä mieshakijoista töitä sai 79 prosenttia ja naisista 61 prosenttia. Työntekijän fyysisillä ominaisuuksilla oli merkitystä töihin sijoittumisessa. Hyväkuntoiselle ja ahkeralle työntekijälle löytyi töitä. Tyypillinen kuvaus työhausta on, että hakija ilmoittautui työhönottokonttoriin, josta ilmoitettiin, että tule huomenna seitsemäksi töihin. Samanlaisia kokemuksia oli sekä naisilla että miehillä.²⁵⁰ Seuraavassa kuvauksessa mies kertoo, miten urheilutausta auttoi häntä saamaan työpaikan tehtaalta, vaikka kertojalta puuttui ammatillinen koulutus alalle. Hyväkuntoiset ja urheilulliset työnhakijat olivat työantajan näkökulmasta haluttuja työntekijöitä raskaaseen teollisuustyöhön.

Maria: Miten alun perin päädyitte sitten Finlaysonille? Ei ollu vanhemmat taikka oliko muita tuttuja töissä tai sukulaisia?

Kertoja: Ei ollu. Ihan vaan sit, ku mä tulin armeijasta, niin kävin kysymässä töitä ja se oli sillä selvä. Kävi helposti.

Maria: Oliko teillä joku koulutus vai?

248 FM MK3.

249 FM MK4.

250 Finlayson-Forssa Oy:n työvoiman vaihdunta v. 1973; FM MK6; FM MK7; FM MK9; Pättiniemi 1994, 278–280.

Kertoja: Ei ollu, mutta siinä oli ehkä vähän semmosta, kun mä siihen aikaan vähän kiertelin tuolla maailmalla suksien kans ja nää oli kauheen innokkaita silloin nää työhönottajat, ottaan urheiluihmisiä. Se ehkä vähän edesauttoi sitä sitten. Samaten kun sitä siirtymistä kehräämöstä viimeistämön puolelle. Urheilutausta.²⁵¹

Kirsi-Maria Hytönen tulkitsee tutkimuksessaan haastattelujen ajankohdan vaikutusta ihmisten kerrontaan heidän kuvatessaan 1940-luvun työnsaannin helppoutta ja työpaikkojen runsautta. Kertajat käsittelevät menneisyyttä aina kerrontahetken näkökulmasta. Jälkeenpäin tarkasteltuna asiat vaikuttavat ehkä helpommilta, kuin mitä ne todellisuudessa olivat.²⁵² Omassa tutkimuksessani monissa haastatteluissa kuvataan juuri työpaikan saamisen helppoutta 1950–1970-luvuilla. Usein töitä löytyi tarvittaessa heti tai ainakin muutaman viikon sisällä. Työt saatettiin myös aloittaa jostakin avustavasta tehtävästä, jossa jonotettiin oman alan töihin tai muuten parempiin tehtäviin.²⁵³ Vaikka Forssan tehdasyhteisössä työnsaanti oli tilastojenkin valossa suhteellisen helppoa 1950–1970-luvuilla,²⁵⁴ tulkintoihini vaikuttaa osaltaan haastattelujen ajankohta. Rakennemuutoksen seurauksena Forssasta katosi merkittävästi teollisuuden työpaikkoja 2000-luvulla. Työttömyys oli edelleen korkea haastatteluja tehdessä 2010-luvulla. Työpaikan saaminen entisille tekstiiliteollisuuden työntekijöille on usein ollut haasteellista, joten tämän päivän näkökulmasta Forssasta löytyi halukaille töitä helposti 1950–1970-luvuilla. Työntekijöillä oli osittain valinnanvaraa, jota kuvaavat esimerkiksi työntekijöiden siirtymiset omasta halustaan osastolta toiselle.

Työnsaannin helppouden lisäksi haastatteluissa kerrotaan myös 1950–1970-luvuillakin vallinneista melko lyhytaikaisista matalasuhdanteista, jolloin tehtaalla oli irtisanomisia ja lomautuksia. Myös töihin pääsy lama-aikoina oli normaalia haastavampaa. Töitä saattoi joutua kyselemään monta kertaa ennen kuin tehtaan portit avautuivat. Jo parinkin kuukauden työttömyysjakso saattoi tehdastyöntekijälle olla tuolloin taloudellisesti tiukka, kun 2000-luvulla työnsä menettäneitä auttoi alkuun ansiosidonnainen työttömyyskorvaus. Tekstiiliteollisuuden loppuessa Forssassa monella entisellä työntekijällä suurin hätä alkoi vasta korvauspäivien täytyttyä, kun uutta työtä ei edelleenkaan löytynyt. 1950–1970-luvuilla monelle tehtaalaiselle työ merkitsi toimeentuloa, mutta töiden puuttuminen tarkoitti, että myöskään rahaa ei tullut mistään. Työhön pääsyn vaikeus tarkoitti monelle niukkoja aikoja. Tunne tästä on jäänyt monelle mieleen, joten työnsaannin helppous ei ollut aivan yksiselitteinen, sillä tämän päivän näkökulmasta lyhyetkin työttömyysjaksot olivat monelle kovia aikoja. Jokaisen perheen tilanne oli kuitenkin yksilöllinen. Taloudelliset olosuhteet riippuivat monista asioista. Toisinaan äidin töiden loputtua hän saattoi jäädä huoletta kotiin hoitamaan lapsia, jos perheen isällä oli hyvä ja turvattu toimeentulo. Osalle äideistä oli

251 FM MK20.

252 Hytönen 2014, 99.

253 Esim. FM MK6; FM MK7; FM MK9; Finlayson-Forssa Oy:n työvoiman vaihdunta v. 1973.

254 Finlayson-Forssa Oy:n työvoiman vaihdunta v. 1973.

mahdollista lähteä etsimään tehtaalta työtä vasta, kun lapset kasvoivat ja noususuhdanteen myötä tehtaalla kaivattiin jälleen lisää työntekijöitä.

Koska töiden saanti tehtaalta oli suhteellisen helppoa 1950–1970-luvuilla, työpaikkaan saatettiin suhtautua osittain myös melko kevyesti. Finlayson-Forssa Oy:n henkilölomakkeissa toistuu melko usein merkintä ”ei tullut”. Tämä tarkoittaa sitä, että osa työnhakijoista sai työpaikan, mutta ei kerta kaikkiaan saapunut paikalle sovittuna aikana. He eivät ilmoittaneet myöhemminkään syytä sille, miksi eivät tulleet töihin. Välillä työnhakijat saivat töitä vasta jonkin ajan kuluttua. Tehtaalla oli tarjota heille työtä esimerkiksi parin viikon tai kuukauden päästä. Tänä aikana joku sai työtä muualta, josta työnhakijat kertoivat tehtaalle. Joissakin tapauksissa tehtaalta ilmoitettiin työnhakijalle, että nyt sovittu työ voisi alkaa. Toisinaan työnhakijaa ei enää tässä vaiheessa tavoitettu, joten tarjottu työ meni sivusuun. Työnhakija oli ehkä muuttanut, yhteystiedot olivat puutteelliset tai hänellä oli jo siinä vaiheessa muita suunnitelmia. Joku tuli myös aivan viime hetkillä katumapäälle eikä halunnutkaan aloittaa sovituksessa työssä. Henkilölomakkeissa toisinaan mainitaan, että työnhakija ei hyväksynytkään työnantajan tarjoamaa palkkaa, vaan työsuhde kariutui jo ennen kuin työt alkoivat. Osa työntekijöistä lopetti työt pian töiden alkamisen jälkeen. Joku viihtyi tehtaalla vain joitakin tunteja, päiviä, viikkoja tai kuukausia.²⁵⁵

Sytä hyvin lyhyeksi jääneisiin työsuhteisiin oli varmasti monia. Tehdastyö oli monelle vierasta, mutta koska työpaikan saaminen oli usein vaivatonta, työtä tekstiiliteollisuudessa saattoi käydä helposti kokeilemassa. Haastatteluissa moni kuvaa ensimmäisiä hetkiä tehtaassa jopa pelottavina, mutta kun pääsi alkujärkytyksen yli, arki alkoi helpottaa. Osa uusista työntekijöistä koki, että ei sopeudu tehdastyöhön vaan jäi heti pois. Aika nopeasti myös tehtaalla havaittiin työntekijöiden sopivuus tai sopimattomuus tehdastyöhön. Työnantaja saattoi irtisanoa työntekijän, jos yhteistyö ei sujunut toivotulla tavalla tai työt vähenivät. Tekstiilitehtaalle tuli töihin ihmisiä hyvin erilaisista lähtökohdista: osalle työ tekstiiliteollisuudessa oli välttämätön taloudellinen pakko, ja sinne oli mahdollista päästä nopeasti, vaikka paikka olisikin ollut vieras entuudestaan. Toisinaan ihmisillä myös elämäntilanteet muuttuivat nopeasti, joten henkilökohtaisen elämän käänteet saattoivat vaikuttaa siihen, että työsuhde jäikin hyvin lyhyeksi.

Seuraavassa nainen kuvaa tuntemuksiaan aloittaessaan vieraalta tuntuvassa työpaikassa. Tekstiiliteollisuudessa ei ollut kertojalle tuttuja tai sukulaisia entuudestaan, joten tehdas oli hänelle kovin vieras. Nainen myös pohtii, miten poikkeuksellista oli, kun forssalainen ei tuntenut yhtiöstä ketään entuudestaan.

En tuntenut ketään aiemmin. Se oli mulle ihan uusi maailma. En ollut koskaan tuntenut ketään. Mun sukulaisista ei ollut. Isä oli ollu joskus muutaman päivän ennen armeijaa, mutta ei sen kau-

---

255 Finlayson-Forssa Oy:n Henkilölomakkeet.

Kuva 5. Kehräämön konttorin naistyöntekijöitä 1950-luvulla. Forssan museon kokoelma.

empaa kukaan. Enkä tuntenut ketään. Ei ollut tuttavapiirissä. Se onkin aika erikoista, että ei osunut yhtään tuttavapiiriin ihmisiä, jotka olis ollu siellä töissä.²⁵⁶

Keskimääräinen koulutustaso Suomessa oli alhainen vielä vuonna 1950, mutta suunta oli kohti koulutusyhteiskuntaa, sillä yhä useammat työläis- ja maanviljelijäperheiden lapset suuntasivat opintielle. Yli neljännes oppikoululaisista oli lähtöisin työläiskodeista. Yhä useampi lapsi siirtyi kansakoulun neljännen luokan jälkeen oppikouluun.²⁵⁷ Suurten ikäluokkien mahdollisuudet koulutukseen olivat huomattavasti mittavammalla aikaisemmilla sukupolvilla. He myös opiskelivat sankoin joukoin, mutta siitä huolimatta merkittävä osa vuosina 1945–1950 syntyneistä ikäluokista päätyi työelämään pelkällä kansakoulu- tai kansalaiskoulupohjalla. Oppikoulu rajasi nuorten opintomahdollisuuksia, joten valinta tehtiin usein jo varhaisella iällä. Oppikouluväylän sulkeutuminen vaikutti koko loppuelämään, ja koulutusvalinta jakoi suuria ikäluokkia.²⁵⁸ Vuosikymmenien kuluessa myös työssäkäyvien nuorten koulutustausta oli aikaisempaa huomattavasti parempi. Vuonna 1970 useampi kuin joka toinen nuori aloitti ikäluokasta oppikoulun ja keskikoulutodistus oli jo hyvä pohjatutkinto moniin ammatteihin.²⁵⁹ Työväenluokkaisissa perheissä keskikoulun käyminen merkitsi jo pidempää koulutusta kuin edellisillä sukupolvilla.²⁶⁰

256 FM MK12.

257 Rahikainen 2011, 372.

258 Hoikkala 1999, 400, 419; Hoikkala 2008, 85–86; FM MVS1; FM MK9.

259 Haapala 2003, 77.

260 Selin 2017, 173.

Seuraavassa katkelmassa naiskertoja kuvaa työuransa alkua 1960-luvun jälkipuolella, jolloin hän aloitti työt Finlayson-Forssa Oy:llä seuraten useiden sukulaistensa esimerkkiä siirtyen suoraan koulun penkiltä tehtaan arkeen. Ilman sen laajempaa koulutusta ei vaihtoehtoja juuri ollut. Keskikoulu laajensi opintomahdollisuuksia, mutta antoi myös hiukan etua siirryttäessä työelämään, vaikka ei olisikaan suorittanut lukioluokkia ja ylioppilastutkintoa. Useissa kertomuksissa tekstiilitehdas tuntui aluksi kovin pelottavalta ja vieraalta paikalta, mutta jännittävästä alusta huolimatta elämä tehtaalla vei monet menneessään.

Se oli siihen aikaan vielä hyvä, varma työpaikka, mistä aina sai työpaikan. Kun ei ollut kouluhaluja, niin sitten täyty mennä töihin. Kun en sitten enää keskikoulun jälkeen käynyt mitään. Ja siitä se sitten alko. Eihän siellä mitään halua sen paremmin ollut, että ihan sillai vaan sitten ajauduin sinne. Äiti on ollut ja äitin suku melkein kaikki. Se oli äitin ohjausta. Kyllä siellä hyvin tunnettiin ja tiedettiin. Sukulaiset, kun olivat jo olleet. Äitin siskokin oli just siellä viimeistämässä töissä ja äitin veli oli sahalla töissä ja isoisä oli oikeinkin hyvä värjäri ollut aikansa ja isoäiti kutojana. Kyllä sieltä suosituksia tuli.²⁶¹

Koulutus oli pitkään tärkeä väylä sosiaaliseen nousuun. Vielä 1950-luvulla opiskelupaikkoja yliopistoissa riitti lähes kaikille halukkaille uusille ylioppilaille. Korkea koulutus oli vielä harvinaista, sillä esimerkiksi vuonna 1960 kaikista yli 15-vuotiaista suomalaisista akateeminen loppututkinto oli vain yhdellä prosentilla. Koska yliopistokoulutusta oli vielä vähän, akateemisesti koulutetut pääsivät usein melko vaivatta hyvän työuran alkuun valmistumisensa jälkeen. Koulutus koki seuraavilla vuosikymmenillä inflaation eikä korkeakoulutus ollut enää välttämättä tae hyvästä työpaikasta ja sosiaalisesta asemasta.²⁶² Siirtyminen peruskouluun paransi edelleen työväestön lasten koulutusmahdollisuuksia 1970-luvulla, jolloin yhä useampi siirtyi koulutuksen kautta keskiluokkaan.²⁶³ 1980-luvulta lähtien koulutuksen ja osaamisen merkitys alkoivat kasvaa tekstiiliteollisuudessa eikä työntekijöitä tarvittu enää yhtä paljon. Tekstiiliteollisuus myös tehosti toimintaansa ja keskittyi ydintoimintaan.

Tekemissäni haastattelussa koulutetut toimihenkilöt kertovat tuotannon työnteekijöitä monitahoisemmasta työnhakuprosessista. Yleensä työpaikka saatiin avointen työpaikkojen kautta. Töitä löytyi myös harjoittelun tai oman aktiivisuuden kautta. Osa oli lähtöisin Lounais-Hämeestä, mutta myös toimihenkilöitä muutti paikkakunnalle työn perässä. Vielä 1950-luvulla Finlayson-Forssa Oy:n palvelukseen tuli toimihenkilöitä, joiden äidinkieli oli ruotsi. Monet heistä oppivat suomea paremmin vasta Forssassa.²⁶⁴ Ylempien toimihenkilöiden ruotsinkieli piti yllä välimatkaa suomenkie-

---

261 FM MVS1.

262 Nevala 2008, 105.

263 Sarantola-Weiss 2003, 24.

264 FM MK2; FM MK5; FM MK14.

lisiin työntekijöihin, mutta puhekielen vaihtuminen suomeen madalsi osaltaan raja-aitoja.²⁶⁵

Toisinaan Finlaysonilla oli tapana, että johtajat, ylemmät toimihenkilöt ja suunnittelijat kävivät ensin harjoittelemassa jossakin toisessa Finlaysonin tehtaassa ennen kuin aloittivat varsinaisessa työssään Forssassa. Tutustumisaikana uudet työntekijät saivat kulkea vapaasti tehtaalla, tehdä havaintoja ja kysellä. Samalla he perehtyivät Finlaysonin laaja-alaiseen toimintaan ja eri yksiköiden vastuualueisiin ja mahdollisuuksiin. Myös Forssassa oli harjoittelijoita, jotka siirtyivät tutustumisjakson jälkeen muille Finlaysonin paikkakunnille, kuten esimerkiksi Tampereelle.²⁶⁶

Toimihenkilöiden määrä lisääntyi voimakkaasti toisen maailmansodan jälkeen ja erityisesti 1960-luvulta lähtien. Syntyi myös paljon uusia työtehtäviä ja tehtävänimikkeitä. Konttoreissa tarvittiin yhä enemmän tekijöitä, vaikka vähitellen myös automatisoituminen vähensi yrityksissä esimerkiksi palkanlaskennan ja kirjanpidon henkilökuntaa. Hallintohenkilökunnan määrän kasvua edisti yritysten ripeä kasvuvauhti sekä julkisen sektorin lisääntyneet vaatimukset yrityksille. Erityisesti eläke- ja verotusjärjestelyiden veloitteet kasvoivat. Sotien jälkeen konttoreissa tehtävä työ teknistyi, mutta myös naisistui. Sukupuoli määritteli työtehtäviä, sillä usein naiset hoitivat rutiiniluontoisia konttoritehtäviä, mutta miehet vaativimmiksi määriteltyjä toimia.²⁶⁷ Toisen maailmansodan jälkeen tehtaissa ryhdyttiin määrätietoisesti rationalisoimaan työntekoa. Teollisuusyrityksiin palkattiin työntutkijoita ja tehtaisiin tuli ”kellokalleja” mittaamaan työtehtäviin kuluva aikaa.²⁶⁸ Myös Finlaysonille perustettiin 1950-luvulla työntutkimusosasto, joka pyrki mittaamaan työntekijöiden kuormitusta. Työntutkijat seisoivat työntekijöiden vieressä ja mittasivat sekuntikellolla työn eri vaiheisiin kulutettua aikaa prosessin eri kohdissa. Tutkimustuloksia hyödynnettiin, kun urakoille laskettiin yksikköhintoja.²⁶⁹

Taloushallinnon ja markkinoinnin asiantuntijoiden merkitys kasvoi huomattavasti teollisuudessa 1960-luvun lopulla ja 1970-luvulla verrattuna teknisiin toimihenkilöihin, kuten insinööreihin. Yrityksiin palkattiin talousjohtajia, myynti- ja markkinointipäälliköitä ja myyntisihteereitä. Teollisuuslaitoksissa alettiin käydä läpi organisaatiomuutoksia, kun töitä ja tehtäviä suunniteltiin ja järjestettiin uudelleen.²⁷⁰ Näin tehtiin myös Forssan tekstiiliteollisuudessa, jossa organisaatiomuutokset vain kiihtyivät vuosikymmenien saatossa.

Forssan tehdasyhteisöstä lähdettiin myös paremman elintason perässä Ruotsiin 1950–1970-luvuilla. Jotkut haastattelemistani ihmisistä kertoivat perheenjäsentensä maastamuutosta työn perässä. Haastatteluissa ulkomaille lähteneet työtoverit tulevat

265 Tehdasyhteisöjen johdon muuttumisesta suomenkielisiksi ks. esim. Raiskio 2012, 65–66.

266 Ilvo 2002, 19.

267 Fellman 1999, 130–131. Ks. myös Leminen 1999, 184; Cullinane 2013, 185. Konttoriteknikan kehityksestä tarkemmin ks. Hynninen, Keitele & Lehti 2009.

268 Kettunen 1999, 249.

269 Muistoja Finlaysonilta 2008, 13.

270 Fellman 1999, 141–142.

Kuva 6. Finlayson-Forssan Oy:n vanhan muovitehtaan konttoria 1960-luvulla. Forssan museon kokoelma.

puheeksi erityisesti kuvia katsottaessa. Ryhmäkuva helposti muistuttaa, että tuo henkilö lähti kuvanoton jälkeen Ruotsiin ja tuo perheineen Australiaan. Ruotsi näyttäytyi korkean elintason maana, josta sai helposti hyvän työpaikan, joten Forssastakin lähdettiin onnea etsimään. Osa jäi lopullisesti uusille kotiseuduille, osa palasi takaisin.²⁷¹

Yhtiöön, yhtiöön! Tehtaaseen sukupolvesta toiseen

Osalle forssalaisista hakeutuminen töihin tekstiiliteollisuuteen oli selvä vaihtoehto, toiset sen sijaan vain ajautuivat tehtaalle töihin ja jäivät alalle. Jos tekstiiliteollisuudessa työskenneltiin suvussa sukupolvesta toiseen, tehdas oli tuttu työpaikka entuudestaan, kuten muusikkoveljekset Mika ja Turkka Mali laulavat Yhtiön laulussa²⁷². Jos vanhemmat tai muut sukulaiset työskentelivät Finlayson-Forssa Oy:llä, niin monen nuoren tie vei yhtiöön. Tehdasyhtiö tarjosi kesätyötä tai muuta tilapäistä työtä jo ennen varsinaista työuraa. Tekstiiliteollisuus nähtiin luonnollisena vaihtoehtona työllistyä myös myöhemmin. Se oli tuttu jo entuudestaan, joten työt oli helppo aloittaa koulunkäynnin jälkeen. Kesätöiden kautta nuori sai realistisen kuvan tehtaasta; siitä millaista työ tehtaalla oikeastaan oli ja oliko se itselle sopiva vaihtoehto. Vaikka

271 FM MVS4; kenttätyöpäiväkirja.

272 Laulussa kuvataan 1800–1900-luvun vaihteen elämää Forssan tehdasyhteisössä, mutta monet asiat olivat yhä samoin 1950–1970-luvuilla, jolloin moni nuori meni vielä töihin tehtaalle seuraten perheensä esimerkkiä.

tehdas oli monille tuttu vanhempien työpaikkana, omakohtainen kokemus kesätöistä kuitenkin antoi vielä paremman kuvan tehdastyöstä. Omiin ansioihin kiinni pääseminen osaltaan auttoi sopeutumaan tehdasympäristöön. Jos tehtaalla oli työskennelty jo monta sukupolvea ja nuori oli jo mennyt tehtaalle, niin alan vaihtaminen tai opiskelemaan ryhtyminen oli vaikeampaa. Toisaalta aika tehtaalla saattoi myös avata silmät muille vaihtoehtoille ja saada kaipaamaan jotakin muuta elämänuraa.

Jos tällai nyt sanotaan ronskisti, jos ihminen meni Finlaysonille töihin, se oli lopullinen työpaikka, jos ei itte sitä pilannu. Se oli hyvä työpaikka.²⁷³

Työurat Forssan tekstiiliteollisuudessa olivat usein pitkiä ja työnteko tehtaalla voitiin aloittaa jo hyvin nuorena, mutta paljon oli myös sellaisia, joilla työura tehtaalla loppui lyhyeen. 1950-luvun alussa 64 prosenttia 15–19-vuotiaista suomalaisnuorista oli jo työelämässä. Eniten heitä työskenteli maa- ja metsätaloudessa sekä juuri teollisuudessa. Vuonna 1960 työssä kävi enää puolet nuorista. Yhä useampi hakeutui opiskelemaan.²⁷⁴ Forssan tekstiiliteollisuudessa nuoria työntekijöitä kuitenkin usein kaivattiin ja työnantaja oli kiinnostunut saamaan luotettavia ja ahkeria nuoria palvelukseensa. Erityisesti syksyllä, kun kesätyöntekijät palasivat takaisin opintojensa pariin, tehtaalla oli pulaa aputehtävissä toimineista nuorista. Nuoret tytöt vaihtoivat mielellään yleisen lastenhoitotyön tehdastyöhön, jossa oli säännölliset työajat ja parempi palkka.²⁷⁵

Pidentyneet vuosilomat mahdollistivat nuorisolle ja koululaisille yhä enemmän kesätöitä. Myös ostovoiman kasvu tarjosi työmahdollisuuksia kiireapulaisena joulun aikaan. Suomessa vallinneen täystyöllisyyden aikaan 1960-luvulta aina 1970-luvun alkuun asti nuorimpienkin oli melko helppo saada työtä. Työttömyys kasvoi 1970-luvun lopussa, ja erityisesti juuri nuorten työllisyys heikkeni.²⁷⁶

Olen haastatellut entisiä työntekijöitä, joiden suvussa on työskennelty Forssan tekstiiliteollisuudessa aivan sen alkuvuosikymmenistä lähtien. Pienellä paikkakunnalla, jossa oli vain yksi huomattava työnantaja, ammattien periytyminen sukupolvelta toiselle oli yleistä vielä 1950–1970-luvuilla. Monella tehdasyhteisön nuorella oli realistinen käsitys omista mahdollisuuksistaan eikä opiskelu pidemmälle tai hakeutuminen ansiotyöhön aivan toiselle alalle tuntunut helpolta tai luontaiselta vaihtoehdolta. Tieto ja kokemus opiskelusta ja koulutuksesta puuttuivat aikaisemmilta sukupolvilta, joten ne eivät näyttäneet vakavasti otettavina vaihtoehtoina. Työläisperheissä ei juuri puhuttu koulutuksesta. Näin se jäi helposti nuorille vieraaksi. Työnteko oli keskeinen arvo, joten työelämään pyrittiin siirtymään mahdollisimman nopeasti. Raskas teollisuustyö ei ollut monelle unelmien työpaikka, mutta usein siihen tyydyttiin, koska ei

273 FM MK7.

274 Vehkalahti 2013, 64.

275 FM MK8. Kotiapulaisten määrä Suomessa laski noin 40 000:sta noin 30 000:een vuodesta 1960 vuoteen 1970; Rahikainen 1999, 368.

276 Rahikainen 1999, 343–344.

Kuva 7. Kehräämön työntekijöitä ryhmäkuvassa venytyskoneella 1950-luvulla. Forssan museon kokoelma.

nähty muitakaan vaihtoehtoja. Se tarjosi myös nopean tien kiinni omiin ansioihin.²⁷⁷ Työ toi nuorille itsenäisyyttä ja vahvisti näiden roolia aikuisina.²⁷⁸ Perheen kulttuurinen pääoma vaikutti nuorten opiskelumahdollisuuksiin. Keskiluokkaisissa perheissä lasten opiskeluun oli enemmän taloudellisia mahdollisuuksia, mutta niiden lisäksi muitakin resursseja, kuten tietämystä eri opiskeluvaihtoehdoista. Opiskelu oli yhtä luonnollinen valinta kuin työväenluokan nuorten nopea siirtyminen työelämään.²⁷⁹

Forssan tehdasyhteisössä lapsille vanhempien työnantaja tuli tutuksi monin tavoin, ja he huomaamattaan kasvoivat usein ”finlaysonilaisuuteen”. Yhtiöllä oli oma lastentarha,²⁸⁰ ja tehdas järjesti lisäksi työntekijöidensä lapsille kesäisin nuorisoleirejä. Monet myös asuivat tehtaan omistamissa asunnoissa ja asuinalueilla. Usein perheenjäsenillä oli mahdollisuus osallistua yhtiön järjestämään vapaa-ajantoimintaan.

Työhönottotilanteessa sukulaisten ja tuttavien suositukset olivat pitkään painavassa asemassa. Niitä kysyttiin työhaastattelussa ja ne myös merkittiin ylös. Monien työnhakijoiden henkilölomakkeissa on merkintä, jos tehtaassa työskenteli jo joku sukulainen. Vaikka kontaktien avulla saatiin tietää, minne ja millaisiin töihin olisi työnantajalla juuri sillä hetkellä tarvetta, monelle oli sattuman kauppaa, mille osastolle päätyi.

277 Käyhkö 2006, 52–53; Selin 2013, 95–97; FM MVS 1; FM MK19; MV F51; MV F55.

278 Davis 2012, 170.

279 Ks. esim. Lawler 2000, 110.

280 Ahonen 1978, 121; Hänninen & Valli 1986, 111.

Pitkä työura saattoi alkaa sen suuremmin miettimättä, kunnes se päättyi eläkkeelle jäämiseen. Sukulaiset etsivät työpaikaltaan sopivaa työtä esimerkiksi valmistuvalle tai armeijasta pääseväälle nuorelle, mutta myös työpaikan vaihtajia autettiin. Tehtaan sisäisessä lehdessä toisinaan ilmoitettiin töistä, jotka kaipasivat tekijää. Työntekijöitä kehoitettiin etsimään omasta tuttavapiiristä sopivia työntekijöitä tehtaalle.²⁸¹

Jos vanhemmat työskentelivät Finlaysonilla, oli luonnollista, että he yrittivät järjestää töitä tehtaalta myös lapsilleen, kun he lopettivat koulun tai muuten tulivat sopivaan ikään. Haastatteluissa kuvataan, miten äiti tai isä kysyi töitä nuorisolle. Usein hakijan piti vielä käydä näyttäytymässä työhönottokonttorissa, mutta vanhemmat olivat ratkaisevassa asemassa työhön pääsyssä. Rekrytoinnissa hakijan taustalle annettiin iso painoarvo. Sukuselvitys oli tärkeä tekijä valitessa työntekijöitä töihin. Vanhempien työskentely tehtaalla ehdottomasti helpotti työnsaantia. Työnantaja toivoi ehkä saavansa työhön ja tehtaaseen sitoutuneita työntekijöitä, joille tehdasyhteisön arki ja käytännöt olivat tuttuja jo lapsesta asti. Työvoimapulan vallitessa työnantaja joutui houkuttelemaan työntekijöitä yhä kauempaa, mutta monen polven yhtiöläiset ehkä sopeutuivat paremmin tehtaalle, jossa muualta muuttaneita ei välttämättä heti hyväksytty joukkoon.²⁸²

Monissa tekemissäni haastatteluissa kuvataan, että ilman koulutusta oli hankala saada muuta työtä. Tekstiiliteollisuus tarjosi vielä 1970-luvullakin runsaasti töitä ilman koulutusta tai kokemusta oleville naisille ja miehille. Jotkut tuntevat jälkikäteen hieman katkeruutta ja haikeutta, koska kotona ei kannustettu opiskelemaan ja hankkimaan muunlaista työtä. Jos tekstiiliteollisuus oli elättänyt sukua ja perhettä jo useita vuosikymmeniä, tehdas koettiin hyvänä ja turvallisenä vaihtoehtona, joka tarjosi nopean väylän päästä työelämään ja ansaitsemaan elantoa. Monissa perheissä tehtaalle ”kuului mennä töihin” eikä jälkikasvun muita vaihtoehtoja suvaittu. Aika kuitenkin muuttui, ja tehtaan valta paikkakunnalla alkoi mureta. Melko harva 1940–1950-luvuilla syntynyt haastateltava kertoi omien lastensa työskennelleen tehtaalla, vaikka perheen edelliset sukupolvet olisivat tehneet koko työuransa tehtaalla. Osa lapsista työskenteli tekstiiliteollisuudessa esimerkiksi tilapäisesti opiskeluaikana, mutta ei enää myöhemmin. Aika oli myös jo toinen 1990–2000-luvuilla, jolloin tekstiiliteollisuuden työt koko ajan vähenivät. Lisäksi monet vanhemmat toivoivat lapsilleen toisenlaista työuraa. Myös nuoriso pyristeli irti vanhoista perinteistä.²⁸³ Vaikka vanhemmat eivät suoranaisesti vaatineetkaan lapsiaan opiskelemaan hyvää ammattia, monet heistä toivoivat lapsilleen kevyempiä työtehtäviä kuin omat työt tehtaassa olivat. Moni vanhempi halusi, että nuoret opiskelisivat ainakin sen verran, että heidän ei tarvitsisi ansaita elantoaan raskaassa kolmivuorotyössä.²⁸⁴

281 Työhön pyrkineet naiset 1950-luvulla; Työnhakijoiden henkilötietolomakkeet; FM MK6; FM MK15; FM MK19; Tietolanka 1980:4, 4.

282 FM MK13; FM MVS1; MV F1; MV F6; MV F44; MV F45.

283 FM MK 6; FM MK 15; FM MK 19. Ks. Myös Selin 2017, 139, 191.

284 Ks. myös Kasvio 1982, 431–432.

Monet tutustuivat työpaikalla tulevaan puolisoonsa. Erityisesti yövuorojen aikana tehtaalla oli vapaampi ilmapiiri, jolloin jäi aikaa myös seurusteluun:

Kun -58 määki menin. (...) Siel oli toisella puolella vessa tälläi, ja tässä semmonen välikkö missä oli siivoojan tavaroita ja ovi ja tällä puolella oli miesten vessa. Aina yövuorossa mentiin siihen välikköön ja pistettiin valot pois ja oltiin pimmeessä, kutkuteltiin. Kyl siel kuule monta romanssia tuli yövuorossa.²⁸⁵

Yhtiöllä töissä ollut nainen saattoi löytää aviomiehen myös jostakin ympäristökunnasta. Avioliiton solmimisen jälkeen myös miehen kannatti pyrkiä töihin tehtaalle, jos tämä oli työtä vailla. Miehen oli yleensä helpompi saada tehtaalta töitä, jos vaimo oli jo yhtiön palveluksessa. Koska tekstiiliteollisuudessa oli usein naisenemmistö, kaikille naisille ei löytynyt puolisoa työpaikalta. Naisia jäi naimattomaksi, mutta toisaalta naimisiinmeno ei ollut välttämätöntä, sillä naiset ansaitsivat itse elantonsa tehtaalla.²⁸⁶

Työn perässä Forssaan

Kaikilla ei ollut tuttuja tekstiiliteollisuudessa entuudestaan. Työ tekstiiliteollisuudessa oli melko pitkään työvoimavaltaista, joten työntekijöitä tarvittiin paljon. Ennen voimakkaampia supistuksia aivan 1970-luvun lopulla Forssan tekstiiliteollisuus pyrki houkuttelemaan työntekijöitä myös kaukaa, erityisesti rakennemuutosalueilta, muun muassa Savosta. Finlayson-Forssa Oy:n työnhakijoista 46 prosentilla kotipaikka oli Forssa vuonna 1973.²⁸⁷

No maalta lähdettiin työnhakuun. Kylältä lähti kaikki ikäkaverit. Mä tulin tänne (Forssaan) vuonna -50, ja mitäs sillohan tehtaalle pääsi töihin. Töihin noin vaan. Että lääkärintarkastus täyty käydä ja sitte töihin. Ja sinne mä jäin sitte.²⁸⁸

Perheellä oli usein monin tavoin suuri merkitys hakeutumisessa töihin tekstiiliteollisuuteen. Kokonaisvaltainen tehdasyhteisö pystyi tarjoamaan sellaisia etuja, joita muualta oli hankala saada. Esimerkiksi sotien jälkeen asunnon löytäminen pääkaupungista oli vaikeaa. Työnantajan tarjoama asunto painoi usein vaakakupissa merkittävästi. Se auttoi alkuun myös maaseudulta töihin tulleita, joille omalla kotiseudulla ei enää ollut riittävästi töitä. Forssassa on Suomen ensimmäinen maaseudulle perustettu oppikoulu, joka aloitti toimintansa vuonna 1899. Osa vanhemmista arvosti koulunkäyntiä ja opiskelua, joten lasten mahdollisuudet parempaan tulevaisuuteen kannustivat osaa perheistä ottamaan elämässään uuden suunnan ja muuttamaan teh-

285 FM MK7.

286 MV F51.

287 Finlayson-Forssa Oy:n työvoiman vaihdunta v. 1973; FM MK6.

288 FM MVS4.

daspaikkakunnalle. Työpaikan ja asunnon lisäksi Forssasta löytyivät läheltä koulut ja harrastusmahdollisuudet.²⁸⁹

Luokan ja perheen vaikutusta nuorten uravalintoihin 1950–1960-luvun Helsingissä tutkineen Sinikka Selinin mukaan perhetaustalla oli iso rooli nuorten opinto- ja työsuunnitelmissa. Työväenluokkaisten oppikoululaisten ja heidän vanhempiensa välillä valitsi kuilu. Äidit ja isät eivät osanneet neuvoa välttämättä kovin pitkälle läksyissä tai auttaa valinnoissa, mutta vanhempien kiinnostuksella sekä kannustuksella opiskelua kohtaan oli huomattava merkitys nuorten opiskelussa.²⁹⁰ Seuraavassa kaksi naista kuvaa perheidensä muuttoa Forssaan töiden perässä. Tärkeänä vaikuttimena heille paikkakunnalle päätymisessä oli lasten koulunkäynti. Koska molemmat perheet tarvitsivat elämäänsä uuden alun, suunnaksi valikoitui Forssa, jossa lapsilla oli mahdollisuus koulunkäyntiin. Myös tehtaan tarjoama asunto ja muut edut auttoivat perheiden elämänmuutoksessa.

Me muutettiin 43 vuotta aikaa. Pantiin kimpsut ja kampsut auton lavalle. Meitil oli maapaikka, ja sitte lapset tartti koulua, ja koulut oli kaukana. Sanottiin, et lähdetään ja me fundeerattiin, lähdetäänkö Loimaalle vai lähdetäänkö Forssaan. Mä olin joskus täällä käyny. Me suunniteltiin sitä lähtöä, ja me käytiin täällä useemmat paikat ja sit oma myytiin joulukuun puolessa välissä, maatila poies, ja elukat ja sit tammikuussa muutettiin ja sit mä pidin lapsia vähän siinä alkuun ja sit mä olin syksyllä vähän aikaa Rokkasella (Liha ja Säilyke Oy/Atria Suomi Oy) sit kurkkuja lajittelemassa. Sit ku se loppus, niin mä sit kävelin työvoimatoimistoon ja sieltä, käskettiin tänne sit. Meittää alotti kolme poikaa ja minä. Kaikki muut oli nuoria, mä olin yli kolmenkymmenen jo sillan.²⁹¹

Niin se vaikutti aika paljon, että täällä oli peruskoulu. Niin mun vaakakupissa paino, mä sain ihan hyvän lausunnon Forssan koulusta, että on erinomainen koulu, tää Linikkalan koulu. Et sinne vaan, että se on ihan hyvä paikka kouluttaa lapsia. Sitten just tää harrastusmahdollisuuksien läheisyys paino aika paljon. Kun lapset oli tehtaan portilla odottamassa, että koska äiti tulee töistä. Monet näki sitten lapseni siellä. Eli tää oli turvallinen paikka juuri sen takia, kun lapsia vähän naapuritkin katso lasten perään ja muistutettiin, että mä näin sun poikas siellä, että mitähän se siellä oikein teki myöhemmin sitten. Kyllä se Forssa oli ihan hyvä paikka kasvattaa lapsia. Ja sitten Forssan erittäin suuri plussa on se, että ensimmäisenä, kun mä jäin tänne, että kun perhe muutti tänne oli, että me saatiin asunto.²⁹²

Työpaikka tehtaassa ei välttämättä vaatinut muuttoa Forssaan, sillä lähikunnista saattoi kulkea töihin, vaikka ei omistanutkaan autoa. Työmatkat kuljettiin linja-autolla, kimppekyydeillä ja jotkut myös pyöräilivät, kun olosuhteet sen sallivat. Etenkin nuoret kulkivat töissä tehtaassa lapsuudenkodistaan käsin. Kun itsenäisempi arki alkoi houkuttaa ja elämä alkoi vakiintua, nuori saattoi muuttaa lähemmäs työpaikkaa.

289 Vanha-Similä 2014b, 79.

290 Selin 2017, 180.

291 FM MK17.

292 FM MK1.

Julkisilla busseilla kulki myös lapsia ja nuoria kouluun ja opiskelemaan Forssaan. Matkoilla kohtasivat nuoret, jotka olivat ehkä käyneet ennen koulua yhdessä, mutta tiet olivat erkaantuneet toisten jatkaessa opintoja ja toisten suunnatessa kohti tehdasta.

Maria: Oliko teillä tuttuja jo aikasemmin Finlaysonilla, silloin kun menitte?

Kertoja: Ei ollu oikeastaan sillain, että mä oisin tiennyt, että niitä on. Mutta sitte ku mä tulin tehtaalle, niin sittehän niitä siellä oli kyllä. Mä kuljin bussilla, aamullakin tultiin. Sieltä oli työmatkakuljetus Kojjärveltä. Niin sieltä huomasi sitte, kyllähän Finlaysonille oli aika paljonkin sieltä tulijoita, että bussia odottamassa Saviniemen risteyksessä aamulla oli paljon väkeä. Mutta etukäteen ei tiennyt.²⁹³

Maria: Ja silloin -71 aloititte sitte Finlaysonilla. Asuuteko silloin täällä Forssassa vai kuljitteko sieltä Jokioisilta?

Kertoja: Mä kuljin linja-autolla silloin, muutin kyllä 16-vuotiaana sit kyl omaan asuntoon, mutta silloin kävin kottoo, kun silloin oli tosi hyvät kulkumahdollisuudet, et autoja kulki ihan ussempi tunnissa. Oli melkeen niinkun kaupungeissa, et autot meni sillai puolen tunnin välein.²⁹⁴

Ensihetket tekstiiliteollisuudessa

Alessandro Portellin mukaan erityisesti työväenluokkaiset kertojat aloittavat haastatteluissa kuvauksensa elämästään usein ensimmäisestä työpäivästään eivätkä omasta syntymästään.²⁹⁵ Tutkimuksessani huomasin tämän saman, sillä monet muistelivat mielellään ensimmäistä työpäiväänsä. Työntekijöille ovat usein jääneet elävästi mieleen ensimmäiset hetket työssä tekstiiliteollisuudessa. Toisille tekstiiliteollisuuden maailma oli jo tuttu entuudestaan, mutta useimmille punaisten tiilirakennusten suojissa odotti uudenlainen maailma. Niin naiset kuin miehetkin kertoivat kutomossa kohtaamastaan kovasta melusta, pölystä ja kosteudesta sekä muovitehtaan voimakkaasta ominaishajusta. Kutomo ja kehräämö olivat naisvaltaisia työpaikkoja, mutta työnhakijat mielsivät kehräämön hiukan vähemmän houkuttelevaksi sen likaisuuden johdosta.²⁹⁶ Samantyyppistä ilmiötä kuvaa Tytti Steel, jonka mukaan satamissa lika merkitsi raskasta purkaustyötä tehneet naiset. Työtä etsivät naiset pyrkivätkin ottamaan vastaan siistimpää lastaustyötä.²⁹⁷

Maria: Minkälainen maailma siellä voimalaitoksella odotti?

Kertoja: Se oli ihan uus maailma, kun mä ensimmäiseksi kävelin silloin aamulla. Totta kai toiveikkaana si ja vähän hämmennyneenä menin sinne. Ihmettelin ja kattelin ympärille. Tervehdin ensin niitä kavereita siellä. Jonkun vähän tunsinkin ennestään. Miten maailmassa tulee tämmöseen paikkaa,

293 FM MK4.

294 FM MK9.

295 Portelli 1992, 56.

296 FM MK4; FM MK8; FM MVS1; Leimu 1983a, 149–150.

297 Steel 2013, 69.

että tästä ei tiedä yhtään mitään. Mää olin nähny sen profilin ja sen piipun ja muuta, mutta ei mitään. Ei minkäänäköstä hajua tosta. Mutta kuinka ollakaan, kyllä se siitä lähti.²⁹⁸

Tehtaan voimakkaat äänet ovat syöpyneet entisten työntekijöiden muistiin. Haastatteluissa kertojat kuvaavat ääniä ja niiden aiheuttamia jopa fyysisiä tuntemuksia. Erityisesti ensimmäinen kerta tehdassaleissa on ollut monelle hyvin vaikuttava kokemus. Seuraavassa katkelmassa kertoja on 1960-luvulla nuorena tyttönä tekstiiliteollisuuteen töihin tullut nainen. Hän kuvaa työuransa alun jännittäviä tunnelmia. Pelko tehdasta kohtaan oli niin suuri, että nainen soitti tehtaalle peruukseen jo sovitun työpaikkahaastattelun. Lopulta hän kuitenkin uskaltautui tehtaalle, ja työura saattoi alkaa. Tekstiiliteollisuus oli naiselle vieras, mutta toisaalta luontainen valinta, koska jatko-opinnot eivät häntä kiinnostaneet.

Hain Finlaysonille. En meinannut ensin uskaltaa mennä. Kauhee melske, kun sieltä kappeesta solasta mentiin. Ja sit, kun mun piti mennä haastatteluun, soitin sinne, että en uskaltanut tulla, kun siellä oli niin kova meteli. (...) tuli vastaan portille, sanoi, että tule vaan, että hän tulee sua vastaan. Ja mä sanoin, että tonne mä en ainakaan uskalla mennä.²⁹⁹

Toinen kertoja aloitti myös nuorena tyttönä työt kutomossa 1970-luvun alussa ja palasi muutaman vuoden poissaolon jälkeen samaan työpaikkaan vuosikymmenen lopussa. Hänelle aloituskerrat olivat erilaiset. Ensimmäisellä kerralla kokemus oli uusi ja jännittävä, mutta toisella kerralla kertoja jo tiesi, mitä oli tulossa. Tunnelma oli melko epätoivoinen, koska nainen joutui palaamaan takaisin jo kerran jättämänsä työpaikkaan. Tehtaan raskas arki oli naiselle tuttua, ja kuvauksessa heijastuu kertojan ahdistus, koska taustalla oli tilanteen pakonomaisuus ilman vaihtoehtoja.

Työn epätyytyväisyys sekä stressaavuus vaikuttavat myös perheenjäseniin kotona. Raskas työ voi viedä työntekijältä kaiken energian, eikä sitä riitä enää perheelle. Työn epätyytyväisyys voi saada työntekijän hakemaan myös kompensatiota jostakin muusta, kuten vapaa-ajantoiminnasta, mutta myös perheeseen keskittyminen voi tuoda sisältöä elämään.³⁰⁰ Kertoja joutui palaamaan tehtaalle, jotta voisi elättää itsensä ja lapsensa. Hänellä oli tietämys siitä, että tehtaalle paluun jälkeen hänellä olisi turvattu toimeentulo. Vaikka hän ei halunnut tehtaalle takaisin, lasten takia kertoja tarttui työpaikkaan. Erityisesti perhe, mutta myös muut työpaikan ulkopuoliset positiiviset asiat antoivat tyydytystä ja toimivat vastaparina työn ankeudelle ja raskaudelle.

Maria: No minkälainen maailma se sitten oli nuorelle tytölle?

Kertoja: No se oli hyvin erilainen, mutta en mä sitä mitenkään säikähtänyt, vaikka se melu oli niin kova, että meinas jalat pudota alta. Se paha haju ja pöly tuli päin naamaa. Niitä koneita oli siel silmän

298 FM MK22.

299 FM MVS1.

300 Mortimer & Sorensen 1984, 140–141.

kantamattomiin. Kaikki löi eri tahtia, mutta sitä oli niin lapsellinen, että se oli vaa jännää. Sitte, kun mä menin toisen kerran, mä tiesin millasta siellä on. Tuli sellanen tunne, että onks mun pakko tulla tänne, et eiks mitään muuta vaihtoehtoo oo. Ja sillon se oli aika raskasta.³⁰¹

Monet muistelevat tehneensä vielä 1960–70-luvuilla täyttä työpäivää alle 16-vuotiaana. Isokokoiset ja vanhemman näköiset tytöt ja pojat sulautuivat joukkoon esimiesten siunaamina. Nuorena tyttönä aivan 1960-luvun alussa työt aloittanut kertoja kuvaa tätä sormien läpi katsomista:

Mä olin just kuukautta aikasemmin täyttäny sillon viistoista, kun mä olin ollu jonkun aikaa töissä, niin sitten tuli joku työhönottotoimistosta. Niin hän oli sillon jollakin lomalla taikka matkoilla, kun mä töihin menin. Sitten kun hän tuli takaisin, niin hän tietysti oli soittanu heti viimeistämön johtajalle, että ”Se on liian nuori. Se ei saa tehdä täyttä päivää”, mut sittenhän insinööri oli sanonu, että ”Joo et se on niin vanhannäkönen ja iso ettei sitä kukaan huomaa, et se on alaikänen, että hän ottaa vastuun siitä”. Tein sitten täyttä päivää.³⁰²

Tehtaalla usein työtehtävät opittiin työtä tekemällä. Haastatteluissa etenkin miehet kuvaavat, miten työt piti oppia kantapäähän kautta ja miten itse piti keksiä, miten työvaiheet kannattaa suorittaa. Monet haastateltavat kertoivat, että eivät saaneet juuri perehdytystä työhönsä. Ammattimiehet saattoivat jopa pitää tehdastyössä oppimansa ammattisalaisuudet itsellään. Uudet työntekijät yrittivät oppia toisilta vilkuilemalla oikeita toimintatapoja. Yleisellä avuliaisuudella he pyrkivät saamaan vanhempien työntekijöiden neuvoja. Teollisuudessa uusia tulokkaita voitiin suoranaisesti myös kiusata.³⁰³ Gösta Arvastsonin mukaan etenkin vanhemmat miehet pyrkivät salaamaan tietoaan ja ammattiniksejään. He jopa saattoivat kääntää selkensä uuden tulokkaan edessä, jotta tämä ei näkisi, miten työvaihe kannattaisi suorittaa.³⁰⁴

Teollisuustyöväestön tulokastapoja tutkineen Leena Hilpisen mukaan uusiin työntekijöihin suhtauduttiin tehtaissa yleensä myönteisesti. Tämä kuitenkin saattoi vaihdella samankin tehtaan eri yksiköiden välillä. Lisäksi tulokkaan oma toiminta vaikutti siihen, miten hän sulautui joukkoon. Hilpisen mukaan ammattikateus vaivasi erityisesti vanhempia työntekijöitä, jotka pelkäsivät nuorempien vaikutusta pitkäaikaisten työntekijöiden työuriin. Uusia työntekijöitä ei haluttua neuvoa etenkään, jos he olivat tulleet tehdasyhteisön ulkopuolelta. Koska lapset usein seurasivat vanhempiaan tehtaalle töihin, heitä pyrittiin neuvomaan ja ohjaamaan työssään.³⁰⁵

Seuraavassa nainen kertoo siirtymisestään kesken työpäivän erilaiselle koneelle töihin. Kuvaus on melko tyyppillinen esimerkki siitä, miten työtehtävät ensin tuntuivat mahdottomilta, mutta pian tulivat tutuiksi ja työ alkoi sujua, vaikka perehdytys oli-

301 FM MK9.

302 FM MK8.

303 FM MK6; FM MK13; FM MK22. Ks. myös Teräs 2011, 112.

304 Arvastson 1987, 78–79.

305 Hilpinen 1981, 12–13. Tulokastapojen muutoksesta ks. Teräs 2001, 55.

Kuva 8. Kutomakoneilla kutoja ja laitosmiehiä Finlayson-Forssan kutomon oppikopilla eli työhuoneella, jossa työnopastajat opettivat uusia työntekijöitä 1950-luvulla. Forssan museon kokoelma.

sikin jäänyt saamatta, kuten esimerkin naisella. Hänelle tehdastyö oli jo tuttua, joten esimies katsoi, että parhaiten nainen oppisi erilaisen koneen käytön harjoittelemalla itseksensä. Tärkeintä oli, että koneet pysyivät käynnissä.

Maria: No, miten opitte ne työtehtävät siellä töissä?

Kertoja: No, kattomisen kautta. Kyllä yhtiöllä opetettiin, mutta paljon riippu. Siellä oli kolme konetta ja se yks oli semmonen vanhanaikainen ja sen koneen käyttäjä oli sairauslomalla. Pomo tuli sanoo mulle, että mees tonne toiselle koneelle. Mä sit, että en mä siel ossaa olla. Mä en ollu ikinä sitä konetta käyttäny ja jos siin menee saumat niihin koneiden, siihen pinnin sekaan, ni se mennee poikki. ”No, ei se oo kuule pääasia, että miten siellä pärjää, vaan se on pääasia, et siel on ihminen”, sano pomu mulle. Mä sanoin, et siitä sit vaan, mutta et hauku mua, jos mennee monta kertaa poikki. Mutta kyllä, siihen oppi, kun hiljaa sitä käytti päivän verran, niin kaikki niksit kantapään kautta opetteli, niin oppihan siihen.³⁰⁶

Aina uusiin työntekijöihin ei suhtauduttu positiivisesti. Tulokkaiden neuvominen hidasti urakatyössä vanhojen työntekijöiden työtehoa. Lisäksi uusia tulokkaita täytyi pitää silmällä, jotta nämä eivät loukkaisi itseään uudenaikaisessa ympäristössä.³⁰⁷ Finlayson-Forssa Oy:n kutomossa Forssassa oli erityinen työhuone eli oppikoppi, jossa työhönopastajat opettivat uusia työntekijöitä. Näin tulokkaat olivat jo hieman

306 FM MK7.

307 Nummi 1974, 2.

tottuneempia uusiin tehtäviinsä aloittaessaan työt tehdassalin puolella, eivätkä työt hidastuneet niin paljon, kuin jos kaikki opettelu olisi tapahtunut vasta tehdassalissa. Työhön perehdytys vaihteli eri yksiköissä, mutta yleensä se lisääntyi vuosien saatossa.

Erityisesti Forssan tekstiiliteollisuuden pienemmissä yksiköissä työskennelleet miehet kertovat kaikenlaisista jäynistä, pienestä kiusanteosta ja suunsoitosta. Työssä sai aina olla tarkkana joka tilanteessa, tai esimerkiksi kahviin joku kaatoi heti suolaan silmän välttääksään. Nuoret työnsä aloittaneet joutuivat toisinaan kokemaan monenlaisia haasteita ennen kuin tulivat hyväksytyksi osaksi työporukkaa.³⁰⁸

Leena Hilpisen mukaan tehtaissa työkaverit testasivat enemmän ja vähemmän uuden työntekijän huumorintajua, sopeutumista, oppivaisuutta sekä työkykyä monin eri tavoin. Tulokkaalla voitiin teettää ylimääräisiä töitä tai vaikeuttaa työtehtäviä, haetuttaa olemattomia esineitä tai vaatia kestitystä. Hilpisen mukaan tällaisia tulokastapoja esiintyi erityisesti työpaikoilla, joissa työntekijät työskentelivät kiinteissä ryhmissä tai muuten lähekkäin. Ne vaativat aikaa suunnitteluun ja toteutukseen, joten tulokastavat edellyttivät joutoaikaa työn ohessa.³⁰⁹ Tämä tuntuu päteeneen myös Forssan tekstiiliteollisuudessa. Yhtiö työllisti tuhansia ihmisiä, joten uudet tulokkaat eivät olleet mitään poikkeuksia vaan normaalia arkea. Kovalla työtahdilla koneisiin sidotuissa tehtävissä työntekijöiden mielenkiinto ei välttämättä riittänyt uusien työkavereiden juoksuttamiseen ja muuhun kujeiluun. Sen sijaan pienemmissä yksiköissä, joissa oli vapaampi ilmapiiri, tulokastapoja ja muita kepposia esiintyi enemmän. Jos työntekijöillä oli mahdollisuus päättää edes osittain työnteostaan tai siihen sisältyi esimerkiksi odottelua, jäi aikaa myös hupailuun. Erityisesti yövuoroissa oli vapaampaa, koska esimiehiä ei ollut juuri paikalla. Pienessä työporukassa haluttiin päästä selville, millainen uusi työntekijä oli ja toisaalta osoittaa, miten meillä ollaan yhdessä.

Metsätyötä tutkineen Katri Kauniston mukaan uudet, nuoret työntekijät pyrkivät tekemään töitä innokkaasti ja usein myös kilpailuhenkisesti. Ahkeralla työnteolla he koettivat osoittaa vahvuuttaan ja osaamistaan sekä samalla nostamaan omaa statustaan työyhteisössä. Kauniston mukaan metsätyö ei sinänsä ollut arvostettua, mutta toisaalta siihen liittyi sankarillisia piirteitä juuri työn fyysisyyden johdosta. Miehet kamppailivat raskaissa fyysisissä töissä riskeeraten jopa terveytensä parempien ansioiden toivossa. Kaunisto linkittää tämän perinteiseen työväenluokkaiseen maskuliinisuuteen.³¹⁰ Työyhteisöissä siis vanhat työntekijät pyrkivät punnitsemaan tulokkaan taitoja ja jaksamista, mutta vastaavasti myös uusi työntekijä pyrki näyttämään parhaimmassa mahdollisessa valossa, jotta tulisi hyväksytyksi yhteisöön kivuttomammin.

Lasiteollisuutta tutkinut Virpi Nurmi toteaa, että myös lasihyteissä monenlaiset kepposet ja kiusaaminen olivat yleisiä. Raskas ja rivakka työskentely saattoi kiristää työntekijöiden välejä. Toisaalta myös tehokas ja kiivastahtinen työ vaati jous-

308 FM MK6.

309 Hilpinen 1981, 13–14,17. Ks. myös Teräs 2011, 114.

310 Kaunisto 2009, 139–141.

toa ja yhteistyötä, jota edistivät työntekijöiden hyvät keskinäiset välit.³¹¹ Mia-Leena Tiilin mukaan merivartiostossa harjoitettiin paljon sanallista kisailua, mutta tehtiin myös kaikenlaisia käytännöllisiä piloja. Pilailun kohteeksi joutunut alkoi pian suunnitella vastavetoa, joten yhteisössä koston kierre jatkui. Arkipäiväisen sanailun ohessa kehiteltiin pienempiä ja isompia kepposia, joita voitiin toteuttaa työtilanteesta riippuen.³¹²

Nauru ja huumori olivat siis osa tehdasyhteisöjen arkea. Seksuaalipilailu kuitattiin niissä usein huumorilla. Pieni hauskuus piristi yksitoikkoisia työpäiviä. Niina Lappalainen kysyy kuitenkin aiheellisesti, oliko seksuaalinen häirintä vain helpompi kuitata vitseinä kuin tuntee itsenä uhriksi.³¹³ Yleensä tyydyttiin vain nauramaan toisten mukana, vaikka toisten hauskuus on pilan kohteessa voinut herättää harmin, nolouden ja ärsytyksen tunteita.

Eerika Koskinen-Koivisto on tutkimuksessaan tarkastellut tehdastyön likaisia puheita. Hänen mukaansa myös nuorten naisten oli opittava sietämään rasvaisia juttuja tehdassaleissa. Likaiseen työhön miellettiin kuuluvaksi likaiset jutut, jotka kuitattiin juuri huumorilla. Koskinen-Koiviston mukaan oli tärkeää myös oppia puolustamaan itseään ja vastaamaan likaisiin puheisiin samalla mitalla.³¹⁴ Kari Teräs kirjoittaa, että myös satamissa naisten tuli sopeutua maskuliiniseen työympäristöön. Ronskista kielenkäytöstä ei pitänyt välittää tai sitten naisten tuli antaa takaisin yhtä voimakkailla puheilla. Naiset valitsivat toimintatapansa tilanteen mukaan.³¹⁵

Jyrki Pöysän mukaan pilailu työpaikalla ei välttämättä ole lainkaan hauskaa, sillä pilailua ei voi samaistaa humoristisuuteen. Tosin myös jonkin asian humoristisuus on riippuvainen tulkitsijan subjektiivisesta kokemuksesta. Mikä on toisen mielestä hauskaa, voi toisen mielestä olla jotain ihan muuta.³¹⁶

Saamissani muistitietokirjoituksissa kerrotaan haastatteluissa esiinnousseita tapauksia rankemmasta työpaikkakiusaamisesta. Kirjoitusten mukaan siihen osallistuivat niin työtoverit kuin esimiehetkin. Vaitiolovelvollisuudesta ei ollut aina tietoa, vaan esimerkiksi työntekijän terveystilannetta voitiin ruotia yleisesti. Myös perättömät juorut, jotka kiisivät hurjaa vauhtia ympäri tehdasyhteisöä, pahoittivat monen mielen. Kirjoituksista nousi esiin myös aihe, jota ei käsitelty missään haastattelussa. Eräs kirjoittaja kuvaa tapaa, jolla vajaakuntoisia, kehitysvammaisia ja mielenterveysongelmista kärsiviä kohdeltiin tehtaalla. Esimerkiksi kehitysvammaisilla teetettiin fyysisesti hyvin raskaita töitä, kuten kantamista ja nostamista: tehtäviä, joita muut eivät suostuneet tekemään. Vaikka menettely tuntuu kohtuuttomalta, tapa ei ollut tuntematon muillakaan teollisuudenaloilla. Kirjoittaja jäi pohtimaan 1970-luvun tilannetta 2010-luvun näkökulmasta, jossa vammaisten oikeuksista puhutaan yleisesti jo pal-

311 Nurmi 1999, 102–104.

312 Tiili 2016, 186. Ks. myös Silvén 2004, 86–88.

313 Lappalainen 2008, 64.

314 Koskinen-Koivisto 2013, 84. Naisten huumorista tehdastyössä ks. myös Ehn 1981, 44–47.

315 Teräs 1999, 276.

316 Pöysä 2012, 146–147. Huumorista metsätöissä ks. Pöysä 1997.

jon aikaisempia vuosikymmeniä enemmän. Kohtasin myös muita ihmisiä, jotka kertoivat lyhyesti haastattelujen ulkopuolella näistä toimintatavoista. Yleensä todettiin kehitysvammaisten kohtelun olleen ajan tapa, mutta että arki tehtaassa ehkä sisälsi myös kehitysvammaisillekin positiivisia näkökohtia. Se toi heidät laitosten ja kotien ulkopuolelle. Muistelijoiden mukaan raskas fyysinen työ kuitenkin rapautti monien terveyden.³¹⁷

Työt päättyivät

Työnteko ja työteliäisyyden eetos ovat yhdistäneet suomalaisia. Yhteiseksi mielletty ihanne ja arvomaailma on voitu jakaa eri sosiaaliryhmien välillä vastapainona muulle eronteolle.³¹⁸ Työnteko oli 1950–1970-luvuilla hyvin arvostettua, ja se määräiti pitkälle ihmisen arvostusta yhteisössään. Työttömyys voitiin kokea jopa häpeällisenä. Työ oli monille työntekijöille elämää rytmittävä ja määrittävä elementti, joka merkittäväällä tavalla ohjasi perheiden arkea. Työttömyys oli pelottava ja osalle hyvinkin tuntematon olotila. Työ oli monelle yksinkertaisesti keino selviytyä elämässä eteenpäin, ja sen loppuminen toi voimakkaan huolen jokapäiväisen elämän järjestymisestä.

Inkeri Ahvenisto kuvaa, miten sukupuolella oli merkittävä vaikutus työsuhteeseen ja sen pysyvyyteen Verlan tehdasyhteisössä. Tehtaan tuotannon pysähtyttyä osittain tai kokonaan miespuolisille työntekijöille pyrittiin antamaan jotakin korvaavaa työtä, mutta naiset yleensä jäivät joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta ilman työtä. Miesten työsuhteet olivat ensisijaisia vaimojen töihin verrattuna myös tehtaan alasajovaiheessa 1950–1960-luvuilla. Miestä pidettiin perheen pääasiallisena elättäjänä, ja vaimo toi perheeseen lisäansioita, sillä naisten palkat olivat miesten palkkoja pienempiä. Miesten ammattitaitoa pidettiin tärkeämpänä kuin naisten, ja myös siksi miehiä pyrittiin pitämään töissä tehtaalla seisautusten aikana. Naimattomien naisten ja miesten sekä yksinhuoltajaäitien erilainen tilanne alettiin ottaa huomioon vasta lakkauttamisvaiheessa.³¹⁹

Työoura Forssan tekstiiliteollisuudessa saattoi naisilla sekä miehillä muodostua pitkäksi, mutta osalla työoura loppui lyhyeen. Talouden heilahtelut aiheuttivat tekstiiliteollisuudessa lomautuksia ja työajan supistuksia eri aikoina, mutta työntekijät olivat tottuneet, että töiden väheneminen oli usein vain tilapäistä. Yksiköiden lakkauttaminen ja töiden loppuminen jättivät ihmisiä kuitenkin työttömiksi. Monet nuorena työt aloittaneet ja pitkän työuran tehneet kokivat yllättävän elämänmuutoksen erityisen raskaana. Vuosien aherrus pysähtyi työttömyyteen.

Finlayson Oy ilmoitti alkuvuodesta 1978 lopettavansa Forssan puuvillakehräämön. Ensin irtisanottiin alle yhdeksän kuukautta töissä olleet, sitten yli 58-vuotiaat.

317 FM MK Muistitietokirjoitukset, kenttätyöpäiväkirja.

318 Tuomaala 2004, 159

319 Ahvenisto 2009, 72–73.

Kehräämö sulki ovensa lopullisesti keväällä 1979. Neuvostoliitosta tullut huomattava tilaus hiukan siirsi suunniteltua aikataulua eteenpäin. Pienempi karhe- eli jätekeh- räämö jatkoi vielä jonkin aikaa toimintaansa. Osa kehräämön työntekijöistä sai töitä muista yksiköistä. Suurin osa kehräämön työntekijöistä oli naisia. Monet heistä oli- vat työskennelleet koko työuransa tekstiiliteollisuudessa. Jos ei saanut siirtoa toiseen yksikköön, etenkin iäkkäämpien oli vaikeampi löytää töitä Finlaysonin ulkopuolet- ta. Useille kehruu oli ollut ainoa työpaikka vuosikymmenien ajan. Monia vanhem- pia työntekijöitä odotti ensin työttömyys ja sen perään työttömyyseläke. Tuon ajan lehtihaastatteluista- ja kirjoituksista tulee selvästi esiin, miten kokonaisvaltaisesti yh- tiö oli vielä osana työntekijöidensä elämää. Laajat irtisanomiset varmana pidetystä työpaikasta aiheuttivat huolta kaikille. Työnsä menettäneet olivat neuvottomia uu- dessa tilanteessa, jossa tulevaisuus näytti epävarmalta. Irtisanomisilmoituksen saa- tuaan heillä ei ollut tietoa, kuinka pitkäksi aikaa yhtiön asuntoon saisi jäädä asumaan, lakkaavatko sairauskassan edut lopullisesti tai miten ylipäätään pärjätä ilman yhtiön suomia etuja. Toimeentulo huoletti erityisesti iäkkäämpiä, sillä heille uuden työn löy- täminen oli epätodennäköistä eivätkä kaikki päässeet vielä suoraan eläkkeelle. Monia huolestutti lisäksi uuden asunnon löytäminen, sillä irtisanotuilla muutto oli edessä jossakin vaiheessa. Muuttaminen pois yhtiön asunnosta tarkoitti yleensä myös kal- liimpia kustannuksia samaan aikaan, kun tulotaso aleni merkittävästi. Työntekijöille tuntui ajatus säännöllisestä ilmoittautumisesta työttömyyskortistoon olevan vieras, mutta samalla myös nolo ja nöyryyttävä kokemus. Yleisesti toivottiin, että olisi voitu päästä ansaitulle eläkkeelle ilman irtisanomista.³²⁰

Erityisesti 25 viimeistä vuotta olivat Forssan tekstiiliteollisuudessa jatkuvia muu- tostenvuotia, jolloin tapahtui kiihtyvällä tahdilla monia muutoksia. 1990- ja 2000-lu- vulla yksiköt sulki ovensa yksi toisensa jälkeen. Lopetetuista yksiköistä vapautu- neille työntekijöille pyrittiin löytämään töitä muilta osastoilta, joten uutta työvoimaa ei juuri palkattu. Esimerkiksi kehräämötöimintöjen päättyessä 1970–1980-lukujen taitteessa sekä kutomon loppumisen myötä vuonna 1996 työntekijöitä siirtyi muun muassa muovitehtaalle. Luonnollisesti kaikille uusia töitä ei löytynyt, ja osa ihmisistä joutui työttömiksi.³²¹ Seuraavassa kertoja kuvaa oman yksikkönsä tunnelmia 1990-lu- vun laman aikana. Epävarmuus sai ihmiset pysymään epämurkaviksikin koetuissa töissä, sillä uuden työn löytäminen olisi ollut hyvin haastavaa. Moni menetti työnsä, joten työpaikasta pyrittiin pitämään kiinni. Kertojan mukaan esimerkiksi eläkkeel- le jääneiden tilalle ei otettu uusia työntekijöitä, joten työyhteisö ikääntyi ja vetäytyi sisäänpäin. Kertojan ei ollut helppo päästä sisään työpaikan arkeen, sillä työkaverit jarruttivat uudistuksia ja halusivat pitää kiinni vanhoista työ- ja ajattelutavoista.

Olin valmistunut -93 ja olin muualla töissä, mutta jäin työttömäksi silloin 90-luvun lamassa. Olen täältäpäin kotoisin, joten laitoin tännepäinkin hakemuksia eri paikkoihin. Kävi niin, että mulle

320 Forssan Lehti 11.2.1978; Forssan Lehti 15.3.1978; Forssan Lehti 10.11.1978; Forssan Lehti 6.4.1979; Turun Sanomat 9.2.1979; Hämeen Kansa 22.6.1978.

321 FM MK6; FM MK7; FM MK9.

soitettiin jossain vaiheessa puoli vuotta hakemuksen jälkeen, että olisitko vielä kiinnostunut. (...) Kaikki vanhat pysy siellä, niin se vaihtuvuus siellä oli pientä. Omalla tavallaan vähän vaikea päästä sisään niihin ympyröihin. Ihmisillä oli kuitenkin niin tiiviit välit ja kaikkea tällaista. Ja sitten kun tulee uutena, niin se oli vähän sellaista. Erilaista kuin missään aikaisemmassa työpaikassa, mihin mä olin mennyt. Siellä oli muutosvastarintaa vähän joka asiassa, koska ihmiset ovat tottuneet tekemään asioita näin, niin asioita tehdään aina sitten näin. Lähteminen pois omasta tahdostaan oikeastaan juuri kukaan, kukaan ei halunnut lähteä, vaikka kaikki aina vähän valitti. Ja sitten kuitenkin ei otettu uutta porukkaa, ei ollu tarvetta, vaan enemmänkin haluttiin vähentää. Ihmisiä jäi pois, eläkkeelle, ei otettu uutta tilalle. Se oli se 90-luvun lama paha siinä mielessä.³²²

Etenkin 1990-luvun isojen supistusten aikana monilla oli jopa epärealistisen pelottavia tunteita työttömyyttä kohtaan. Monet työntekijät olivat tehneet töitä vuodesta toiseen tutussa työpaikassa, ja kun töiden päättymisestä ilmoitettiin, osa vakaasti uskoi, että viimeistä työpäivää seuraavana päivänä uhkasi todellinen hätä, josta perheellä ei olisi mitään mahdollisuutta päästä pois. Moni oli nimenomaan huolissaan perheen tilanteesta ja selviytymisestä olivat lapset minkä ikäisiä tahansa. Tehdastyötä tehneet tukeutuivat laman ja yhteiskunnan murroksen aikana omaan perheeseensä, joka oli monelle turvapaikka muuttuneessa työtilanteessa.³²³ Töiden loppuminen varmaksi koetussa työpaikassa aiheutti monenlaisia tunteita. Pelosta ja häpeästä huolimatta uusiakin ovia avautui työntekijöille. Osalle löytyi töitä tehtaan toisilta osastoilta, mutta kaikille nämä uudet toimet eivät olleet mieluisia. Toisaalta ajateltiin, että piti olla tyytyväinen työstä, jolla saattoi elättää perheen, kun moni muu jäi ilman työtä vaikean laman aikana.

Velat paino päälle, niin totta kai se pelotti sitte, ku joutu jäämään pois.³²⁴

Maria: Että monella sitte kuitenkin se elämä järjesty?

Kertoja: Kyllä kaikilla järjesty. Mutku ihmisillä oli aina pelko. Semmosella, joka ei oo koskaan ollu työtön ja aina ollu niin kauheen turvattu toimeentulo. Ja sit se häpeä. Ihmisillä oli kauhee häpeä siinä, että hän on syyllistyny johonkin, kun työ loppuu. Ja sitä sit tosiaan pidettiin ihan omituisena, että joku voi sannoo, et mä jäisin mielellään pois, kun oli kolme pientä lasta. Olin sit jo lupautunu menee opiskelemaan syksyllä. Et sitä ei monikaan käsittäny.³²⁵

Työttömyys oli vieras ja pelottava asia eikä suuren muutoksen aikana osattu aina ajatella järkevästi. Ajan kuluessa asiaan totuttiin ja saatiin tietoa vaihtoehtoista. Ansioidonnainen työttömyyskorvaus auttoi alkuun, osalle löytyi töitä toisaalta, joku kou-

322 FM MK12.

323 FM MVS1; FM MK9; FM MK15.

324 FM MK17.

325 FM MK9.

luttautui uudelleen ja joku pääsi eläkeputkeen. Aivan kaikki eivät saaneet elämälleen uutta suuntaa.³²⁶

Seuraavan kertojan mukaan raskainta tekstiiliteollisuuden viimeisinä vuosina oli epävarmuus, joka aina vain jatkui.

Nimenomaan siinä oli ehkä raskainta se, että niitä lomautuksia oli todellakin monena vuonna peräkkäin. Ja silleen aika säännöllisestikin vois sanoa. Ihan viimeiset vuodet, kun lomautusuhka oli koko ajan päällä. Se oli hyvin raskasta. Ihmiset ei oikein uskaltaneet tehdä paljon suunnitelmia. Oli pelko päällä, että nyt tapahtuu. Harvoin ne oli pitkiä, et ne oli sellaisia, et oltiin viikko ja sitten mahdollisesti oli niin, et maksimissaan oli viikko kuukaudesta. Eri osastoja lomautettiin eri aikoihin. Sitten menttiin siihen, että yritettiin vähän kattoo sen mukaan miten töitä oli enemmän. Aluksi lomautettiin koko tehdasta.³²⁷

Kunnollista nousua ylöspäin ei enää tullutkaan, vaan yksiköt todella lopettivat toimintansa. Vaikka tekstiiliteollisuuden epävarmuus oli jatkunut pitkään, moni ei uskonut viimeisinä vuosina, että tekstiiliteollisuus loppuisi kokonaan Forssasta. Tekemissäni haastatteluissa sekä muissa keskusteluissa monet sanoivat, että eivät tuoloin uskoneet tekstiiliteollisuuden kaatumiseen, vaikka asiat näyttivät huonoilta ja monet asiat enteilivät loppua. Tehdessäni haastatteluja muutama vuosi tehtaiden oven sulkeuduttua, ihmisillä oli monenlaisia näkemyksiä viimeisistä ajoista ja omista epävarmoista aavistuksistaan tehtaiden toiminnan päättymisestä. Jälkikäteen oli ehkä hiukan noloa tunnustaa, että ei aikanaan uskonut tehtaiden kaatumiseen. Monet ajattelivat tehtaiden porskuttavan yli vaikeiden aikojen supistuneella kapasiteetillä, mutta osa aisti tekstiiliteollisuuden lopun jo hyvissä ajoin.

---

326 FM MVS1; FM MK9; FM MK15.

327 FM MK12.

ARKEA TEHTAALLA

Hierarkkinen työyhteisö

Maaseudun tehdasyhteisöissä vallitsi vielä 1950–1970-luvulla tarkat rajat työntekijöiden välillä, mikä vaikutti niin työntekoon, asumiseen kuin vapaa-ajanviettoonkin. Virkailijat, toimihenkilöt, työnjohtajat ja työläiset olivat omia ryhmiään. Työtehtävät jakoivat työntekijät omiin lokeroihinsa. Forssan tehdasyhteisön tavoin samanlaista jaottelua oli muissakin paikoissa.³²⁸ Karkeasti jaoteltuna työntekijät olivat niitä henkilöitä, jotka työskentelivät ilman esimiesasemaa. Esimiesasemaan pääsivät ne ihmiset, joille nimitettiin alaisia tai annettiin muuten huomattava vastuu tehdastyöstä.³²⁹ Friitalan nahkatehtaan työntekijöitä tutkinut Eero Sappinen jakoi työntekijät viiteen sosiaaliryhmään. Nämä olivat tehtaan johtaja, tehtaan insinöörit/konttorihenkilökunta, työnjohtajat, ammattimiehet ja muut työntekijät.³³⁰ Myös Ilmar Talven mukaan sosiaalisia rajoja oli muitakin kuin jako työläisiin ja virkailijoihin. Työntekijöiden asemassa oli monia tasoja riippuen työntekijöiden työtehtävistä ja niiden arvostuksesta.³³¹ Koulutukseen ja työtehtäviin perustuva hierarkia näkyi työpaikoilla monin eri tavoin. Se ilmeni tehtävien ja vastuualueiden jakamisessa, palkassa ja vallassa. Hierarkiaa voitiin osoittaa myös korostamalla työntekijän asemaa ulkoisesti.³³² Vaikka erilaiset käytännöt ja tavat heijastivat hierarkiaa ja sosiaalisia suhteita, Leena Paaskosken mukaan todelliset hierarkiat sijaitsivat ennemminkin ihmisten ajattelutavoissa kuin organisaatorakenteissa. Ne eivät siis voi kokonaan kadota, vaikka miten organisaatiota uudistettaisiin tai yleinen tapakulttuuri muuttuisi.³³³

Jokelan tiilitehdasyhteisöä tutkinut Sanna Kaisa Spoof näkee, että yhteisön herrasväkeä ja työläisiä erotti toisistaan ruotsin ja suomen kieli, osallistuminen ruumiilliseen työhön ja muut ulkoiset tunnusmerkit sekä tietoisuus siitä, ketkä yhteisön sisällä kuuluivat meihin tai heihin. Tiilitehdasyhteisössä kaikki tiesivät oman paikkansa, kuten usein muillakin pienillä tehdaspaikkakunnilla.³³⁴

Likaa laajasti tutkineen antropologi Mary Douglasin mukaan likaisuus riippuu aina asiayhteydestä. Mikään ei ole likaista tai puhdasta sinänsä. Vasta väärään paikkaan joutunut asia muuttuu likaiseksi. Douglas mainitsee esimerkkinä ruuan, joka ruoka-

328 Ks. esim. Spoof 1997, 115–116; Lund 2003, 33–34; Kortelainen 2008, 164–173.

329 Raiskio 2012, 20.

330 Sappinen 1974, 41.

331 Talve 1979, 350. Forssan tekstiiliteollisuuden työntekijöitä ei ole järkevää eikä aina oikein mahdollistakaan jakaa sosiaaliryhmän mukaisiin tiukkoihin kategorioihin. Esimerkiksi työväenluokkaisissa tehtävissä oli hyvin monta tasoa. Tilapäinen siivoaja tai apulainen oli aivan eri asemassa kuin arvostettu ammattitaitoinen työntekijä. Myöskään johtajat tai toimihenkilöt eivät olleet kiinteä tai yhtenäinen ryhmä. Työntekijät usein myös vaihtoivat tehtäviään työvuosiensa aikana. Osa liukui hiukan ylös tai alas, mutta jotkut kokivat todellista sosiaalista nousua.

332 Paaskoski 2008, 118.

333 Paaskoski 2008, 121.

334 Spoof 1997, 259.

tahroina vaatteissa edustaa likaisuutta, vaikka sekä ruoka että vaatteet ovat sinänsä puhtaita.³³⁵ Samoin voidaan ajatella esimerkiksi Finlayson-Forssa Oy:n värikeitillä olleiden värien olleen puhtaita, mutta ne muuttuivat likaisiksi värien jouduttua työntekijöiden vaatteisiin ja käsiin. Työntekijät likasivat kätensä, mutta konttoreissa työskennelleet toimihenkilöt ja johtajat eivät niinkään.³³⁶

Naisten tehdastyötä tutkineet Kirsi-Maria Hytönen sekä Eerika Koskinen-Koivisto toteavat, että juuri lika erotti eri työntekijäryhmät toisistaan. Lika kuului keskiluokan mukaan ruumiillista työtätekevälle työväenluokalle. Toisaalta se myös korosti työntekijöiden yhteenkuuluvuutta tehtaissa. Kätensä liannut työntekijä on kuin täyttänyt oman paikkansa yhteisössä.³³⁷ Sanna Kivimäen mukaan luokkaa luetaan juuri ennen kaikkea vaatteista ja ulkonäöstä, joten ulkoasulla oli merkitystä.³³⁸

Forssan tekstiiliteollisuudessa esimerkiksi vaatetus ilmensi ammatillisia ja sosiaalisia eroja. Fyysisen ja henkisen työn tekijät olivat pukeutuneet eri tavoin. Muun muassa työnjohtajat, jotka olivat virkailijoiden ja työntekijöiden välissä, käyttivät usein samantapaisia työtakkeja, jotka korostivat heidän ammattiasemaansa suhteessa alaisiin mutta myös omiin esimiehiin. Työnjohtajat olivat kuin välitilassa, sillä he usein osallistuivat jonkin verran johtamiinsa töihin. Työnjohtajat olivat yhteisön välikerrosta, joka ei kuulunut johtajistoon eikä myöskään aivan tavallisiin työläisiin. He valvoivat alimman tason työntekijöiden suoriutumista sekä estivät näitä ottamasta liiaksi vapauksia työpaikalla.³³⁹ Suorittavan työn tekijöissä oli myös monta kerrosta. Ammattitaitoiset avaintyöntekijät olivat eri asemassa kuin hierarkian alimmalla tasolla olevat avustavat ja tilapäiset työntekijät.³⁴⁰ Myös tehtaan puhuttelutavat ilmensivät yhteisön hierarkiaa. Auktoriteettia ylläpidettiin teitittelemällä. Usein samalla tasolla olevat työntekijät sinuttelivat toisiaan, mutta eri tasolla olevat teitittelivät. Toisinaan jäykät puhuttelutavat jatkuivat pitkään.³⁴¹

Jos iso johtaja soitti, niin maisteri nousi ylös ja pokkaili koko ajan puhelimelle. (naurua). Siihen aikaan teititeltiin. Se oli ihan ehdoton silloin alkuun ensin. Vasta tässä joskus 80-luvulla taidettiin tehdä sinunkaupat insinöörien kanssa.³⁴²

335 Douglas 2000, 86. Ks. puhtaudesta ja liasta myös Lagerspetz 2008.

336 Liasta myös Frykman 1987.

337 Hytönen & Koskinen-Koivisto 2009, 147. Ks. myös Arvastson 1987, 14–15, 82–85.

338 Kivimäki 2008, 10.

339 Teräs 2001, 108–109.

340 Tehdasyhdyskuntien sosiaalisista suhteista ja hierarkkisista rakenteista ks. Talve 1972, 98; Haapala 1986; Koinuniemi 2000. Tehdasyhteisön rakenteesta ja mikrotason muutoksista myös Marttila 2014.

341 1960–1970-luvuilla sinuttelu yleistyi vähitellen Suomessa, kun haluttiin päästä eroon siitä, että ylempi ja alempi puhuttelivat toisiaan eri tavoin. Tasavertaisuuden ja yhdenmukaisuuden ajatusta toivottiin myös puhutteluun. (Laitamo 2003, 59–60.) Oheinen kuvaus kuitenkin ilmentää, että kaikkialla muutos ei tapahtunut kovin nopeasti. Tekstiiliteollisuudessa ei tehty kovin aikaisessa vaiheessa sinunkappoja vaan vanhat tavat olivat vallalla pitkään monella osastolla.

342 FM MVS1.

Koulutusvaatimusten lisääntyessä myös jako ylempiin ja alempiin toimihenkilöihin vahvistui. Esimerkiksi kaupallinen koulutus kehittyi ja laajeni merkittävästi. Laajentunut kaupallisen korkeakoulututkinnon suorittanut henkilökunta valtasi itsenäisemmät työtehtävät konttoreissa, kun alemman kaupallisen koulutuksen saaneet, kuten merkonomit, jäivät rutiinitehtäviin.³⁴³ Myynnin ja markkinoinnin parissa ei välttämättä kuitenkaan kaivattu muodollista pätevyyttä, vaan henkilökohtaisilla ominaisuuksilla saattoi vielä edetä. Forssan tekstiiliteollisuudessa insinööreillä oli keskeinen asema 1950–1970-luvulla tehtaan arjen eteenpäin viemisessä. Tekninen osaaminen oli tärkeää. Insinöörit liikkuvat myös tehdassaleissa, joten tavalliset työntekijät tiesivät ja tunsivat insinöörejä tai ainakin lähimmän esimiesasemassa olevan. Muut toimihenkilöt jäivät usein vieraammiksi, jos he pysyttelivät vain konttoreissa eivätkä liikkuneet tehtaalla. Työntekijäasemassa olevat eivät usein liikkuneet omia työtilojaan kauemmaksi tehtaalla eivätkä siten toimihenkilöitä nähneet. Monissa haastatteluissa kuvataan tilannetta, jossa tehtaalla kierrätettiin vieraita. Näistä tilanteista on myös paljon valokuvia. Forssassa käymässä olleet korkea-arvoiset vieraat vietiin luonnollisesti tutustumaan tekstiilitehtaisiin. Monia taisi enemmän jännittää johtajien silmien alla työskentely kuin hyväntahtoisten vieraiden ihmettely. Poikkeukselliset tapahtumat katkaisivat arkea, ja kriittisellä hetkellä tapahtuneet sattumukset jäivät monelle elävästi mieleen.

Työläisille konttorihenkilökunta oli usein siis melko näkymätöntä. Työpaikan arjessa työnjohtaja oli työläisille pienempi herra, insinööri suurempi. Muistitiedossa kuvataan usein kohtaamisia ja keskusteluja yhtiön insinöörien kanssa. Insinöörin kehu tai moite on jäänyt monen työntekijän mieleen vuosikausiksi. Insinöörit olivat monille työntekijöille etäisiä, ja heidän henkilökohtainen huomionsa syöpyi harvinaisuudessaan työntekijöiden mieleen erityisen tarkkaan. Myös perheenjäsenet tunsivat esimiehet ja heidän edesottamuksensa. Haastattelemani insinöörit kertoivat usein vain tehneensä työtään. Heidän piti pitää tehdas toiminnassa mahdollisimman hyvin. Insinööreille kohtaamiset työntekijöiden kanssa olivat arkipäivää eivätkä ainutlaatuisia tapahtumia, jotka olisivat jääneet mieleen.³⁴⁴

Myynnin ja markkinoinnin henkilöstö liikkui maailmalla tehden tehtaan tuotteita tunnetuksi. Keskusteluissa kuvattiin erityisesti Neuvostoliittoon suunnattua kauppaa sekä sinne tehtyjä messumatkoja. Näiden työntekijöiden arki oli kovin toisenlaista kuin tehdastyössä olleiden. Toimihenkilönainen kuvaa työnsä arkea miehisessä maailmassa 1970–1980-lukujen taitteessa:

Elikkä silloin alettiin Finlaysonista tekemään brändiä, jo silloin. Ja sitä tehtiin sitten isosti ja komeasti. Muuten oli mulle ihan uutta se, että asiakkaitten kanssa piti olla tekemisissä, joka oli jännää ja toisaalta vähän rasittavaakin. Mä olin silloin vielä nuori ja nätti (naurua), ja ne oli kaikki miehiä ja sitten mentiin illalliselle ja se oli aina tanssiravintola. Piti tanssia niitten kanssa, piti olla ystävällinen

343 Fellman 1999, 146. Konttorityön muutoksesta ks. myös Conradson 1988.

344 FM MK5; FM MK6; FM MVS4; MV F44.

Kuva 9. Työntekijän ja esimiehen erotti tehtaalla myös vaatteista. Kuvassa muovitehtaan Stork-koneen 1. vuoron miehistö ja vuorotyönjohtaja, jonka tunnustaa erilaisesta pukeutumisesta. Kuva vuodelta 1980. Forssan museon kokoelma.

ja nätti, mutta ei liian ystävällinen tietenkään. Ja piti jaksaa loppuun saakka, ja ei saanu sylkeä lasiin. Aamulla piti olla pirteenä töissä.³⁴⁵

Yleensä osa tehdastyöntekijöistä toivoi omien lastensa nousua tehdassaleista konttorien puolelle siistimpiin töihin. Työväenluokkaiset vanhemmat saattoivat panostaa lasten koulunkäyntiin, jotta nämä pääsisivät töihin oman tehtaan konttoriin. Vanhempien tavoitteena oli etenkin pienillä tehdaspaikkakunnilla juuri oman tehtaan konttori, jonne he toivoivat lasten pääsevän ja sitä kautta saavan avaimia parempaan elämään. Toisaalta tehdassaleissa myös naureskeltiin konttoriväelle, joiden töitä ei välttämättä pidetty aina oikeina töinä.³⁴⁶ Konttorityöt erosivat tehdassalien työstä myös siinä, että konttorissa sai istua. Raskasta fyysistä seisomatyötä tehneen näkökulmasta istuminen koko työpäivän paikollaan oli kevyttä.³⁴⁷

Työtehtävät konttoreissa olivat Forssan tekstiiliteollisuudessakin vieraita monille ruumiillista työtä tehneille, ja heidän näkökulmastaan toimistotyöt olivat vaivattomia

345 FM MK2.

346 Leminen 1999, 188; Lappalainen 2008, 61.

347 Ks. myös Kaarninen 1995, 200–205.

eikä siis töitä oikeastaan lainkaan. Eroa voitiin tehdä korostamalla omaa osaamista todellisissa, fyysisissä töissä. Työntekijät saattoivat pitää toimihenkilöitä taitamattomina ja tietämättöminä tehdassalien töistä ja tehtävistä. Joskus kuunneltiin ensin insinööri- en ohjeet, mutta sitten tehtiin, kuten parhaaksi nähtiin tuttujen koneiden ja tehtävien kanssa.³⁴⁸

Sosiaalisella liikkuvuudella tarkoitetaan tapaa, jolla verrataan lapsen saavuttamaa asemaa omien vanhempien asemaan. Tampereen työväestöä tutkinut Pertti Haapala muistuttaa, että sosiaalisessa nousussa on ollut erilaisia asteita eikä kaikilla suunta ollut aina ylöspäin. Esimerkiksi taustasta riippuen tehtävät työnjohtajana olivat joko sosiaalista nousua tai laskua tai pysymistä samassa luokassa.³⁴⁹ Monen työntekijän luokka-asema pysyi samana koko elämän ajan, mutta tutkimuksessani olen haastatellut myös työntekijöitä, jotka nousivat työväenluokasta keskiluokkaan tai heidän luokka- asemansa oli eri työuran aikana kuin lapsuudessa.

Tekemistäni haastatteluista välittyy kuva, jonka mukaan tehdas oli erilainen työpaikka jo 1970-luvulla kuin vielä 1950-luvulla. Monien mielestä se oli vielä 1970-luvulla hyvin vanhanaikainen vähitellen vapautuneista tavoista huolimatta. Jotkut myös päivittelivät viimeisten vuosikymmenien liiankin rentoa menoa, kuten seuraavassa muistelija kertoo. Kertoja kuului aivan eri sukupolveen kuin nuoret, jotka suhtautuivat hänen mukaansa työpaikkaan eri tavalla kuin aiempi sukupolvi.

Kertoja: 90-luvun puolessa välissä, ku oltiin yövuorossa kerran siellä. Kyl ne on hurjia. Ku siellä oli se tunneli, joka menee siellä kutomon ja viimeistämön välillä, siellä maan alla. Me ollaan siellä viimeistämössä ihan kaikessa rauhassa ja tulee porttivahti siihen ja sanoo, että onks teillä jotain asiaa, et mä käyn tunneliin. Me oltiin siel ihan ihmeissämme, et sit mentiin kattomaan, niin sinne oli tullu sit vähän aika sinne sit semmosia nuoria poikia, niin ne oli pistäny, kankaan sinne käytäville, vetäne sen tunnelin pohjalle ja siihen rasvaa ja menivät tolla trukilla sitä pitkin rasvaliukua. Mä aattelin, et siellä oli varmaan seinät kovilla. Varmaan meni seiniä päinkin. No siitähän tuli kyllä loppu, no ne pojat ei ollu kai siellä kovin kauaa, ainakaan sit kaikki. Mutta että, nuoret on hurjia, ja mahtoko säilyä trukkikaan ehjänä.

Maria: Olisko tää ollu mahdollista 60-luvulla? Oisko uskallettu?

Kertoja: En mä usko, kyllä siihen aikaan oli ihan toisenlainen kuri, muutenkin siis, kun tosiaan muistaa senkin ajan kun mä olin -67 siellä kutomossa, ja -68, kuinka tarkkaa oli kun niitä ovia ei saanu pitää auki, kuinka lattialla ei saanu olla puolia, ei mitään roskaa. Juu ei.³⁵⁰

348 FM MK6.

349 Haapala 1986, 270–271.

350 FM MK13.

Naisten ja miesten töitä eri yksiköissä

Forssan tehtaat tarjosivat alusta lähtien naisille runsaasti työmahdollisuuksia. Naiset ovat aina tehneet käsitöitä,³⁵¹ joten tekstiiliteollisuuden katsottiin soveltuvan heille erityisen hyvin. Metallitehtaiden töitä pidettiin raskaina, ja ne miellettiin raavaiden miesten työpaikoiksi. Vaikka myös työ tekstiilitehtaassa oli raskasta, sitä pidettiin naisille sopivana. Kevyet työt yleisesti määriteltiin naisille kuuluviksi, raskaat miehille. Usein ensimmäinen ajatus tekstiilitehtaan työntekijöistä on, että lähes kaikki olivat naisia. Todellisuudessa tekstiiliteollisuus kuitenkin tarjosi paljon työtä myös miehille. Miehet olivat useimmiten vähemmistönä, mutta heidän ammattijakaumansa oli huomattavasti laajempi kuin naisten. Teollisuudessa perinteisesti työt jakautuivat sukupuolen mukaan. Tiina Suopajarvi on tarkastellut sukupuolen näkökulmasta miehisenä pidettyä metsätaloutta. Metsäteollisuudessa sukupuolittuneen työnjaon mukaisesti miehet valvoivat ja käyttivät koneita, mutta naiset tekivät ripeyttä ja näppäryyttä vaativia usein huonommin palkattuja tehtäviä. Myös Forssan tekstiiliteollisuudessa jako naisten ja miesten töihin oli melko selvä. Tekstiiliteollisuudessa naiset usein kehäsivät, kutoivat ja valmistivat trikoita. Miehille puolestaan kuuluivat valkaisu, värjäys sekä kankaiden painaminen. Tekstiiliteollisuuden tavoitteena oli voitontavoittelu, joten naisten hyödyntäminen laajasti oli kustannustehokasta, koska heidän palkkansa jäi miesten paikkatasosta. Forssassa jo 1930-luvulla kehoitettiin toimintojen tehostamisen ja kustannusten karsimisen yhteydessä teettämään mahdollisimman paljon töitä naisilla, jotta kannattavuus paranisi. Työtehtävät eivät siis olleet aivan kiveen hakattuja sukupuolen mukaan. Yleisesti naisten töiden kirjo laajeni.³⁵²

Että miehille se oli huilaussonni, mutta naisille se ei ollu. Joo huilaussonista aina puhuttiin mutta, se ei tosiaan naisille ollu sitä, mutta miehille oli huilausson.³⁵³

Usein työtehtävät tehtaalla kuitenkin jakautuivat tarkasti sukupuolen mukaan, mutta osa työtehtävistä muuttui molempien tehtäväksi tai jopa kokonaan toiselle sukupuolelle. Vielä 1970-luvulla sivelijän³⁵⁴ työ muovitehtaassa oli työtä, jota pääasiassa vain miehet tekivät. Menetelmien kehittyttyä työ muuttui kevyemmäksi ja naisia tuli sivelijöiksi. Muovituotannon loppuessa 2000-luvun lopulla lähes kaikki sivelijät olivat naisia.

351 Käsitöitä ja ompelua pidettiin hyödyllisinä kaikille naisille. Ylä- ja keskiluokan naiset valmistautuivat käsitöitä tekemällä aviovaimon ja äidin rooliin, mutta työläistyöille käsityöt saattoivat johtaa myös ansiotyöhön. (Oittinen 1989, 76–78.)

352 FM MK9; FM MK17; FM MVS4; Leimu 1997, 215; Markkola 1990, 386–388; Ahvenisto 2008, 196–197; Suopajarvi 2009, 248; Suoranta 2009, 65–68.

353 FM MK9.

354 Sivelijän työ oli usein ensimmäinen tehtävä, josta työura muovitehtaalla alkoi. Työ oli vielä 1970-luvulla fyysisesti raskasta, sillä siinä kauhalla kaadettiin paksua, painavaa muovitahnaa kaukaloon, josta kone levitti sen tuotteen pintaan, esimerkiksi kankaalle, jolloin saatiin kerniä. Sivelijän työ naisistui erilaisten kaatolaitteiden ja pumppujen myötä, jotka kevensivät työtä merkittävästi. (FM MK Video2.)

Kuva 10. Finlayson-Forssan Oy:n viimeistämöstä 1950-luvulta. Huivikangasta kiinnitetään ”tähtihöyryyn”, laitteeseen, jossa painoväri kiinnitettiin höyryttämällä. Tähtihöyryä käytettiin myös painetun froteen värien kiinnitykseen. Forssan museon kokoelma.

Muovitehdas oli yksi forssalaisen tekstiiliteollisuuden osa-alue. Se oli oma erillinen Finlayson-Forssa Oy:n yksikkönsä, vaikka toimi yhteistyössä muiden osastojen kanssa. Muovitehtaalaiset olivat finlaysonilaisia, mutta vahvasti myös muovitehtaalaisia. Koska työntekijät saattoivat työskennellä eri osastoilla työuriansa aikana, heille muodostui käsityksiä eri yksiköistä ja niiden tavoista toimia. Muovitehtaan koettiin usein edustavan uudempaa, modernimpaa aikaa verrattuna yhtiön varsinaiseen tekstiilipuoleen, jolla oli sata vuotta vanhemmat perinteet työn tekemiseen sekä sen valvontaan. Muovitehtaalakin koneet määrivät tuotannon työntekijöiden arkea, mutta paikka koettiin vapaamuotoisemmaksi kuin kutomo. Muovitehtaalla ei ollut perinteiden taakkaa velvoittamassa toimintaa vaan se otti kevyemmin käyttöön uusia toimintamalleja.³⁵⁵

Seuraavassa nainen kuvaa muovitehdasta, jossa hän aloitti hiukan yli 30-vuotiaana aivan 1960-luvun lopussa. Aluksi työskentely nuorten poikien kanssa samoissa tehtävissä tuntui vieraalta ja hankalalta, mutta siihenkin tottui. Kuten haasteltava kertoo, vanhempien miesten läsnäolo rauhoitti tilannetta. Nainen koetti keskittyä omiin töihinsä ja pyrki antamaan ”rasvaisimpienkin” juttujen mennä ohi korvien.

355 FM MK3.

Maria: Oliko siellä paljon naisia hitsareina?

Kertoja: Oli. Meittä oli aika monta siellä. Mut oli siel kyl poikiakin. Siel oli noita juur semmosia just ammattikoulusta tulleita poikia. Siellä oli hiukan vaikee alkuun olla, kun ne oli semmosia, et siellä oli vanhempia miehiä, mitkä vähän rauhotti.³⁵⁶

Yleensä naisten töissä palkka oli pienempi kuin miesten töissä.³⁵⁷ Seuraavassa nainen kuvaa tekstiiliteollisuuden palkkatasoa, jota yleisesti pidettiin matalana, jota se olikin verrattuna esimerkiksi paperiteollisuuteen.³⁵⁸ Töitä ja tehtäviä oli kuitenkin monenlaisia, joten palkatkin vaihtelivat melkoisesti. Naisten palkat jäivät miesten palkkojen taakse, mutta aputehtävissä toimineilla miehilläkin palkka jäi kauas ammattimiesten palkoista. Kuten haastateltava kertoo, edut tehtaalla olivat hyvät ja työpaikka suhteellisen varma, joten ansioitakin kertyi. Nainen kouluttautui myöhemmin hoitoalalle. Hänellä oli siis omakohtaista kokemusta palkkojen suuruudesta muualtakin kuin tekstiiliteollisuudesta. Yleisesti sairauskassan etuja on pidetty hyvänä palkanlisänä.

Maria: Teillä oli osittain se urakkapalkka, niin miltä se palkka tuntu, oliko se siihen aikaan iso vai pieni vai tuliko sillä toimeen?

Kertoja: Siis sitähän puhuttiin siihen aikaan, että apinakin nauraa sitä Finlaysonin palkkaa, mutta ei se sit kyllä pitäny loppupeleissä paikkaansa, ku se oli itse asiassa aika hyvä palkka, ku siel oli hyvät etuudet. Ku oli urakalla. Hoitoalalla mä en koskaan päässy niille tuloille, paitsi jos mulla oli jotain viikonlopputöitä niin sit, mutta ettei se niin apinan naurama palkka sit loppujen lopuks ollukkaa.

Maria: Entä oliko sit naisilla verrattain vaikka näihin laitospöyhämiin niin minkälainen palkka heillä oli?

Kertoja: Paljon pienempi.

Maria: No oliko sit jotakin etuuksia?

Kertoja: No siel oli paljon etuuksia. Kangasta sai ostaa halvemmalla, sit oli sairaskassa, että sairastaminen oli ilmasta ja ilmaset lääkkeet, hammashoito, silmälasit. Ja sit tätä virkistystoimintaa siel oli paljon kaikkea.³⁵⁹

Useimmiten naiset työskentelivät kehrääjinä, kutojina tai näiden töiden aputehtävissä. Naisten ammattiura kulki usein näiden aputehtävien kautta kehrääjäksi tai kutojaksi. Moni työskenteli kuitenkin koko uransa tehdassaleissa päätyttä koskaan kutojaksi tai kehrääjäksi. Esimerkiksi kutomossa naiset yleensä aloittivat työt patterintäyttäjinä³⁶⁰ ja siirtyivät siitä päättenlaitajiksi³⁶¹. Osa siirtyi siitä aikanaan kutojak-

356 FM MK17.

357 Ahvenisto 2008, 210.

358 Vuonna 1979 tekstiiliteollisuudessa miesten tuntiansio oli 13,7 prosenttia ja naisten 12,7 prosenttia alhaisempi kuin koko teollisuudessa (Lariola 1980, 52).

359 FM MK9.

360 Patterintäyttäjät huolehti, että kutomakoneiden pattereissa oli tarpeeksi kudepuolia.

361 Päättenlaitaja eli päättenparantaja korjasi loimien katkelmia sekä huolehti, että kutomakoneiden niisitys oli kunnossa. Osa erikoistui pahanlaitajaksi eli huonon kuteen purkamiseen.

si. Varsinainen kutojan työ aloitettiin yleensä yhdellä kutomakoneella, mutta taitojen karttuessa koneiden määrä lisääntyi. Myös kudottavien kankaiden vaikeusaste riippui kutojan ammattitaidosta. Kutojan työ oli haastavaa, joten kaikki eivät siihen päässeet. Osa ei tehtävään myöskään halunnut, sillä työ oli sitovaa ja urakkatahti kova. Kutojan työ oli kuitenkin arvostettua, ja siinä oli mahdollista päästä parhaille naistentöiden ansioille.³⁶²

Kutojana työuransa viimeiset vuodet työskennellyt nainen kuvasi haastattelussa kutojan työn yksitoikkoisuutta ja haasteiden puutetta. Hän siirtyi tehtävään pienestä yksiköstä, jossa työ oli itsenäisempää kuin suuressa tehdassalissa koneiden ääressä. Hänen mielestään kutojan työn arvostus oli vailla kunnon pohjaa. Työn fyysinen raskaus sekä pitkä historia loivat ammatin ympärille tiettyä hohdetta, vaikka joissakin muissa tehtävissä omaa luovuutta ja osaamista vaadittiin enemmän.³⁶³

Maria: No minkälaista työtä se kutojan työ oli?

Kertoja: Ei työssä ei mittään vikkaa. Olihan se tietysti toisenlaista. Kova meteli ja sit se oli paljon yksinkertaisempaa työnä paljon. Voimia tarvi. Paljon raskaampaa, mutta sitten taas loppujen lopulta ei ollut minkäänäköistä vastuuta.³⁶⁴

Miesten työt liittyivät usein tekniikan alaan. Esimerkiksi laitospöyhä, huoltomiehet, sähkömiehet, painajat, lämmittäjät ja vartijat olivat miehiä. Osa töistä säilyi loppuun asti miestenä, mutta joihinkin tehtäviin viimeisinä vuosikymmeninä tuli mukaan naisia. Myös tekninen kehitys toi naisten ulottuville lisää erilaisia työtehtäviä. Tekstiiliteollisuus tarjosi miehille myös muuta työtä valimossa, konepajalla ja autoverstaalla sekä maataloudessa. He toimivat niin puuseppinä, putkimiehinä kuin maalaareina.

Yhtiön toimihenkilöiden henkilöstötarveilmoituksissa vuodelta 1975 esimiehen tuli ilmoittaa toimen asettamat vaatimukset, joista sukupuoli oli yksi. Esimiehen piti ratkaista, tuliko tulevan toimihenkilön olla mies, nainen vai kävikö toimeen kumpi tahansa.³⁶⁵ Töiden jakautuminen sukupuolen mukaan viitoitti esimiehen ratkaisua, mutta esimerkiksi naisten koulutuksen laajentumisen myötä naisia tuli yhä enemmän muun muassa insinööreiksi, vaikka se miellettiin aikaisemmin miesten tehtäväksi.

Viimeistämässä työskenteli suhteellisesti enemmän miehiä kuin kehräämässä tai kutomossa. Yksikössä suoritettiin hyvin monenlaisia työvaiheita, joten työtehtävien kirjo oli laaja. Osassa tehtävistä vaadittiin lisäksi pitkälle erikoistunutta ammattitaitoa.³⁶⁶ Seuraavassa mieskertoja kuvaa syitä naisten ja miesten tehtävien erilaisuuteen. Hän määrittää tehtävien jaon perustuneen fyysiseen suorituskyykyyn. Kertoja perus-

362 Ilmar Talven mukaan kutojan ammatti oli yksi tekstiiliteollisuudessa selvästi omaksi ryhmäkseen erottuva joukko, joka oli apotehtäviä paremmin palkattu, arvotettu ja toi etuja, kuten paremman asunnon (Talve 1972, 98); FM MK9; FM MK17; FM MVS4. Ks. myös Leimu 1983a, 150; Leimu 1997, 215.

363 FM MVS4.

364 FM MVS4.

365 Finlayson Oy:n Henkilöstötarveilmoitukset toimihenkilöistä v. 1975.

366 Leimu 1983a, 150.

Kuva 11. Sorvari polttaa kopiointilakan valssiin kiinni 1970-luvun alkupuolella. Kuvaaja Pentti Tuomola. Forssan museon kokoelma.

telee naisten tehneen värjäämössä avustavia tehtäviä, koska ne olivat kevyempiä ja vastasivat naisten kehollista kapasiteettiä.

Maria: Oliko täällä värjäämössä, oliko siellä miehiä vai naisia vai sekä että?

Kertoja: Sekä että. Mutta naisia vähemmän.

Maria: Tehtiinkö samoja töitä vai oliko ne...

Kertoja: Samoja töitä jonkun verran siellä tekivät kyllä, mutta kyl ne apulaisen hommia pääasiassa oli. Semmosia kevyempiä ne naisten työt, koska siihen aikaan oli raskaita vielä nämä kangasrullatkin. Ne tukit. Nehän paino aika paljon. Kolme-neljä sataa metriä saatto olla kangasta. Niitä nostettiin sinne, niin painohan se. Se oli nyt puoltoista metriä leveetäkin.³⁶⁷

Työyhteisöstä saattoi muodostua tiivis porukka, joka vietti paljon aikaa yhdessä, kuten kertoja seuraavassa kuvaa. Pelkästään naisista koostuvassa yksikössä käsiteltiin usein myös perhe-elämän arkea iloineen ja suruineen. Kertojasta tiivis työporukka edisti työssä viihtymistä, mutta toisaalta naisporukan tapa toimia ja tehdä töitä muuttui vähitellen vuosien kuluessa rasitteeksi. Kertoja kaipasi työpaikalle miehiä tuomaan toisenlaista näkökulmaa työpaikan arkeen. Nainen jätti tekstiiliteollisuuden ja siirtyi toisenlaisen työnantajan palvelukseen. Vanhalta työpaikalta mukaan tarttuivat ystä-

367 FM MK20.

vyysuhteet. Ne olivatkin ehkä hänelle työpaikan parasta antia, sillä vuosikymmeniä myöhemminkin vanhat työkaverit pitävät yhä yhteyttä. Ehkä kaikille arkinen työ vain naisten kesken ei sopinut, mutta vapaa-ajalla yhteistyö kulki paremmin.

Maria: No minkälainen se oli työyhteisönä?

Kertoja: Hyvä ja huono. Hyvä sinällensä. Meillä oli tosi kiva porukka. Meillä oli saunailtoja. Me käytiin teatterissa. Me käytiin jopa ulkomaanmatkoja yhdessä aina osa. Meiltä osa osallistu aina ja osa vaan joskus. Mutta tosi kivoja nää meidän keväiset ja syksyiset saunaillat aina tuolla Ruostejärvellä. Ne oli semmonen kohokohta, että mä olen aina ollu sitä mieltä, että hyvä työyhteisö tarvii vapaa-aikana olla myös joskus yhdessä. Ehkä siellä rohkeemmin sitten siellä vapaalla uskaltaa vähän sitten niin ku tuoda asioita esille kun tossa työaikana. Vaikka nyt kahviajat oltiin nyt yhdessä tietysti siinä. Ihan hyvä työyhteisö kyllä. Ja sillai, kun vähän sentään vaihtukin porukka siinä. Ja aina vähän tuli uusiakin ihmisiä. Mutta ainahan, kun on naisporukka. Meillä ei ollut yhtään miehiä. Harjottelijoita kävi joskus miehiä, mutta ei ollu vakituista henkilökuntaa. Mies tekis siihen vähän särmiä siihen asiaan. Naisilla vähän tuppaa menemään välillä kotiasioihin sun muihin. Muuten ihan hyvä porukka, koska edelleenkin osan porukan kanssa ollaan vielä kavereita ja yhdessä jonkun verran.³⁶⁸

Osastolta toiselle

Monet työntekijät työskentelivät eri työtehtävissä työuransa aikana. Siitä huolimatta lähes kaikilla oli jokin työtehtävä, johon he identifioituivat ja jonka he kokivat lähimmäksi ja merkityksellisimmäksi. Usein se oli työntekijän pitkäaikaisin työtehtävä: se, josta jäätin eläkkeelle tai joka muuten jäi viimeiseksi tekstiiliteollisuudessa. Työurat olivat monilla työntekijöillä mutkikkaita polkuja, joihin vaikuttivat työnantajan tarpeet. Jos omassa yksikössä työt loppuivat, työntekijä siirtyi sinne, missä häntä tarvittiin. Perhetilanne ja lastenhoitoon liittyvät kysymykset myös siirsivät työntekijöitä tehtävistä toisiin. Myös terveydentila tai työntekijän omat mieltymykset saivat heidät toivomaan siirtoa toisiin tehtäviin. Työntekijä saattoi haluta raskaasta työstä kevyempiin töihin, jos voimat vähenivät ja sairaudet³⁶⁹ hankaloittivat työntekoa. Kun vanhemmat naiset eivät enää kyenneet raskaisiin töihin esimerkiksi kutojina samaan tahtiin kuin nuorempana, heillä oli välillä mahdollista siirtyä viimeisiksi työvuosikseen siivoojiksi. Tosin tämäkään työ ei ollut kevyttä. Myös palkka oli monilla siivoojiksi siirtyneillä naisilla huomattavasti pienempi kuin aikaisemmissa tehtävissä.³⁷⁰

Suomenlahden merivartioston virkamiehiä seurannut Miia-Leena Tiili kuvaa tutkimuksessaan työntekijöiden väsymystä ja pitkällisempää uupumusta. Työntekijät

368 FM MVS1.

369 1970-luvun alussa Suomen tekstiilitehtaiden naistyöntekijöitä haastatelleen Marja-Leena Mikkolan mukaan naiset kärsivät erityisesti selkärangan ja niskan kulumista, erilaisista reumaattisista sairauksista, hermostollisista häiriöistä, ihottumista, kuulovammoista, henkitorven- ja munasarjan tulehduksista sekä pölykeuhkosta (Mikkola 1972, 12).

370 FM MK6; FM MK17; FM MK 21.

tekivät kuormittavaksi koettua vuoro -ja jaksotyötä. Tiili nimeää väsymyksen merivartioston henkilöstön yhteiseksi kokemukseksi. Valvominen, herääminen ja nukkuminen ovat keskeisiä arjen teemoja, jotka toistuvat kuvauksissa. Väsymys ei kosketanut vain merivartioston työntekijöitä vaan myös heidän perheitään. Tiilin mukaan merivartiomiehet avasivat väsymystään juuri perheensä kautta. Vuorotyö uuvutti ja nukkuminen päivällä ei välttämättä aina onnistunut hyvin, jos kotona oli lapsia.³⁷¹

Samanlaisia väsymyksen tunteita koettiin Forssan tehdasyhteisössä, sillä vuorotyö oli yleistä. Se toisaalta koettiin hyväksi ratkaisuksi, koska vuorotyö kasvatti palkk pussia ja lastenhoito oli helpompi järjestää, mutta vuorotyön raskaus oli monille uuvuttavaa. Tosille se sopi toisia paremmin. Kaikille ei sopinut myöskään uuvuttava yötyö. Haastatteluissa kuvataan kolmivuorotyön sekä erityisesti yötyön raskautta. Joku piti työskentelystä öisin, mutta usein työntekijät kokivat sen heikentävän omaa hyvinvointia. Etenkin työvuosien karttuessa työntekijät alkoivat miettiä yhä enemmän yötyön kuormittavuutta ja suunnitella toisia tehtäviä talon sisällä kevyemmällä työajoilla. Moni toivoi siirtoa kolmivuorosta ainakin kaksivuoroon. Muutokset työtehtävissä tarkoittivat välillä muutoksia työaikoihin.³⁷² Kolmivuorotyö oli keskeytyvää tai keskeytymätöntä kolmivuorotyötä, jolloin työvuorot jakautuivat vielä monitahoisemmin myös viikonloppuisin.

Nainen kuvaa seuraavassa siirtymistään kehräämöltä kutomolle töihin. Vaihdoksen taustalla ei ollut suuria asioita, mutta kertoja halusi siirtyä kutomolle työskenneläkseen samassa yksikössä kuin puolisoikin. Lapsiperheen arkea oli helpompi sovitella, kun molemmat vanhemmat työskentelivät samassa paikassa. Nainen ei kokenut siirtoa suurena elämänmuutoksena vaan arkisena tapahtumana.

Maria: Oliko se yleistä, että vaihdettiin näiltä osastoilta. Niin kuin tekin siirryitte täältä kehräämöltä kutomolle, niin?

Kertoja: Niin mä en tiedä, mutta mä luulen, että se oli yleistä. Se oli niin ku yhtä, vaikka se oli eri tietysti osastot, niin kyllä sitä sillai pääsi. Kun mäkään en muista, että siinä olis ollu mittään semmosta mulla, vaikka mä kutomolle vaihdoin niin, olis ollu mittään siinä sitten hankaluuksia.

Maria: Oliko ne erilaisia työpaikkoja tämä kehräämö ja kutomo?

Kertoja: On ne ihan erilaisia. Siellä kutomossa on kauhee melske ja kova semmonen häly, kun siellä on niin paljon niitä kutomakoneita. Niin kyllä siellä on ihan erilainen. Ihan hyvä ilmapiiri siellä oli, kun pääsi sinne. Mutta niin kiirettä siellä oli, kun urakalla tehtiin, että ei siinä paljon kerinnyt sillai oikeestaas kauheesti tutustuun, mutta kyllähän siellä tutustuki kyllä sitten taas toisiin ihmisiin, jotka siinä lähellä kuto.³⁷³

Tekstiiliteollisuuden tekninen kehitys siirrätti myös työntekijöitä osastolta toiselle. Uudet koneet ja laitteet muuttivat työvaiheita, joissa osa ihmisistä tuli tarpeettomaksi.

371 Tiili 2016, 99–102.

372 FM MK6; FM MK17; FM MK 21.

373 FM MVS2.

Työtehtävien kadottua töitä saattoi löytyä samasta yksiköstä tai sitten aivan eri puolelta tehdasyhteisöä. Erityisesti 1980-luvulta lähtien työntekijän monipuolisempaa osaamista alettiin arvostaa enemmän. Työnantajan kannalta oli tärkeää, että työntekijä saattoi siirtyä tarvittaessa toisiin tehtäviin. Myös työntekijä hyötyi kokemuksestaan eri tehtävissä. Jos hän hallitsi useampia työtehtäviä, hänelle löytyi helpommin töitä muilta osastoilta, jos omat työt päättyivät.³⁷⁴ Vaikka yksiköitä ja työtehtäviä vaihdeltiinkin työntekijöiden henkilökohtaisten toiveiden tai työtilanteen muutosten johdosta, ei kuitenkaan ollut tavatonta työskennellä koko työuraa samoissa tehtävissä tai yksikössä. Työstä, jossa työntekijä aloitti, hän saattoi jäädä vuosikymmeniä myöhemmin eläkkeelle. Näin kävi sekä naisille että miehille. Jos työskenteli koko työuran samassa yksikössä, muut osastot jäivät helposti vieraisiksi.

Maria: Vallitsiko eri osastoilla erilainen tunnelma?

Kertoja: Juu, ku esimerkiksi viimeistämöön haluttiin, koska siellä ei ollu tomusta, ja pakkaamo oli jotensakin valoisa, ei koneet jyskyttäny. Et jollain lailla varmaan niinku semmonen lepposampi tunnelma. Kylhän siellä aina niinku kuuluttiin yhteen perheeseen. Että, mä en sit tiedä, mun täytyy sanoo, että kehruu oli niin eristetty, et sinä aikana, ku mäki 23 vai 24 vuotta olin, niin en mä ollu ku kerran käyny kehruulla. Mä en tienny siitä mitään. Musta se oli niin hauskaa, ku tuolla valimossa, mikä nyt on Tyyki-museo, oli se 120-vuotisnäyttely ja (...), joka oli siellä insinöörinä, viimeistämössä, lähti katsomaan sitten näyttelyä, ei meinannu löytää. Et ei jollain lailla, ei oltu tekemisissä ollenkaan.³⁷⁵

Aina viimeinen työtehtävä ei ollut työntekijälle se mieluisin ja merkittävin tehtävä tekstiiliteollisuudessa. Jos oma työ oli pitkän työuran jälkeen lakkautettu, monelle sopeutuminen uusiin työtehtäviin ei ollut aivan helppoa. Kutomon lakkauttamisen myötä vuonna 1996 moni jäi työttömäksi. Osalle löytyi töitä toisaalta, mutta kaikille uudet toimet eivät olleet mieluisia. Kypsemällä iällä piti aloittaa jälleen alusta uusissa tehtävissä ja usein myös uudessa yksikössä. Haastatteluissa kertojat pyrkivät olemaan kiitollisia, koska muuttuneessa tilanteessa heille löytyi uusi työ, kun osa työkavereista jäi työttömäksi. Uusi työ saattoi kuitenkin olla aiempaa tehtävää vaatimattomampaa ja huonommin palkattua. Työstään ylpeä ammattilainen joutui esimerkiksi hetkessä apulaisen rooliin tehtäviin, joista yleensä työura vasta alkoi.

Ohessa kutomosta muovitehtaalle siirtynyt mies kuvaa omia tuntojaan työpaikan vaihtumisen yhteydessä. Oman alansa ammattilaiselle siirtyminen hanttihommiin hieman yli 50-vuotiaana oli kova pala. Perheen tilanne kuitenkin sai työntekijän pysymään toimessaan reilut kymmenen vuotta aina muovitehtaan sulkemiseen asti vuonna 2007, jolloin edessä oli jälleen työttömyys ennen eläkkeelle pääsyä. Haastattelussa mies tunnistaa tunteidensa aiheuttajan. Palkkatulojen merkittävä pieneneminen sekä töiden yksinkertaistuminen saivat kertojan ihannoiden kaipaamaan työtään ku-

374 Leimu 1983a, 150; FM MK3.

375 FM MK11.

tomossa. Siellä hänellä oli parempi palkka ja arvostetumpi asema, joten työn muistelu ihanteellisessa valossa tuntuu inhimilliseltä. Mies myös korostaa omaa rooliaan hyvänä isänä, joka on huolehtinut perheen toimeentulosta. Kertoja esittää lapset syynä pysyä hanttihommissa muovitehtaalla. Jos lapset olivat olleet jo työelämässä, mies olisi mahdollisesti etsinyt muita vaihtoehtoja. Siirtyminen osastolta toiselle näyttäytyy lopulta helppona vaikkakin epätydyttävänä ratkaisuna.

Tiesin, että sen ikäsenä ei oo enää kovin helppo saada töitä. Mullaki kaks lasta opiskeli, niin se oli vähän niinku pakkorako ottaa (vastaan työpaikka muovitehtaalta), jos olis ollu hiukan nuorempi niin en mä siellä olis ollu. Olis ehkä odottanut hiukan haastavampaa mitä siellä oli. Se oli sitä samaa junaamista päivästä toiseen. Kyl se ihan mukava paikka oli, sillai työskennellä. Siinä oli vaan sit se työ semmosta. Se oli tylsempää. Toi oli samanlaista koko ajan. Ehkä sekin oli yks, että siinä putos palkka niin paljon, kun mä siirryin sinne. Sanotaan, että se putos hiukan alle 20 prosenttia se palkka. Kyllä se niinku aika suuri pudotus on. Sekin saattaa nyt vaikuttaa näihin lausuntoihin jonkun verran.³⁷⁶

Tekstiiliteollisuudessa työskenteli paljon väkeä ja monenlaisia persoonia. Yhteistyö ei aina sujunut työtovereiden välillä. Työntekijöiden viihtyvyys ja työnteko kärsivät, jos arki oli riitelyä ja syyttelyä. Suuren teollisuuslaitoksen etuja oli se, että työnantajalta oli mahdollista pyytää siirtoa toiselle osastolle, jos väsyi ikävään tilanteeseen. Monissa haastatteluissa kuvataan, että esimiesten kohtelu sekä työkavereiden kielenkäyttö ja epämieluisa käytös eivät edistäneet työssä viihtymistä. Osa siirtyikin niiden johdosta toisiin töihin, mutta moni pysyi sitkeästi omalla paikallaan. Moni ajatteli, että töissä oltiin tekemässä töitä eikä siellä tarvinnut viihtyä. Haastatteluissa tätä sitkeyttä jonkin verran kadutaankin. Monilla oli mielessä, että ehkä olisi aikanaan kannattanut edes kokeilla muita tehtäviä, jos arki työpaikalla oli uuvuttavaa. Tehtävien vaihtaminen olisi ollut monissa tapauksissa mahdollista ainakin jossakin vaiheessa. Ikävässä työssä saatettiin pysyä myös siksi, että se muuten sopi hyvin perheen arkeen. Vaihtaminen pienempipalkkaiseen ja epäsovunvampiin työvuoroihin ei ollut kaikille todellinen vaihtoehto, joten moni jatkoi töitä päivästä toiseen, jotta rahat riittivät ja lapset saatiin hoidetuksi.³⁷⁷

Haastatteluissa tuodaan myös esiin, että työntekijät eivät juuri voineet vaikuttaa työhönsä. Vaikka työntekijöillä oli mahdollista siirtyä osastolta toiselle omasta toiveestaan, työnantajan tarpeet menivät kaiken edelle. Työntekijöiden mielipidettä ei kysytty vaan ratkaisut tehtiin aina jossakin ylempänä. Haastateltavat ovat jonkin verran arvostelleet työnantajan toimintatapaa, mutta samalla se koettiin ajan henkeen kuuluvaksi. Toisaalta tulee myös tunne, että työntekijät kokivat sen osin turvallisenä. Koska asioihin ei koettu voivan vaikuttaa, kannatti keskittyä vain omaan tekemiseen. Yhtiö kertoisi aikanaan, jos jotakin muutoksia olisi tulossa.

376 FM MK15.

377 FM MK1; FM MK9; FM MK13; FM MK21. Ks. myös Siltala 2007, 41; Virtanen 2004, 26.

Tää on vielä sitä aikaa, kun ei vielä kauheesti mistään puhuttu eikä sanottu. Siellä ei koskaan kysytty mitään. Kaikki mikä tuli, se oli periaatteessa, ilmoitusluontoisena asiana, että näin on ja näin on ja näin on. Taikka luettiin Forssan Lehdestä.³⁷⁸

Työkaverit olivat osalle raskas painolasti, mutta monelle työkaverit olivat työpaikan paras asia, joiden takia jaksettiin tehdä töitä. Työkavereista tuli osalle parhaita ystäviä, joiden kanssa vietettiin paljon aikaa myös työpaikan ulkopuolella ja työuran päättymisen jälkeen. Erityisesti monissa pienissä yksiköissä työporukasta muodostui tiivis yhteisö, joka myös piti hauskaa. Monissa kuvauksissa vanhan kutomon kolmas kerros, jossa suoritettiin kudonnan esivalmistelutöitä, oli yksi tällainen paikka. Paikka oli oma maailmansa, jossa työskenteli vähemmän ihmisiä kuin kutomosolissa. Sieltä harvemmin hakeuduttiin toisiin töihin. Toimintojen supistuessa myös sieltä työntekijöitä siirrettiin muihin tehtäviin, mutta useimmat kokivat tuon paikan mielekkäimpänä työpaikkanaan juuri hyvän ilmapiirin johdosta, vaikka itse työ ehkä miellettiin stressaavammaksi kuin muualla.³⁷⁹ Eri yksiköissä vallitsivat siis jonkin verran vaihtelevat käytännöt, mutta usein myös tunnelmat muuttuivat osastolta toiselle siirryttäessä. Yhteisö koostui erilaista jäsenistä, joten harmonia ja dissonanssit vaihtelivat.

Hyvä porukka ja työilmapiiri oli, et ei muuten tämmösiä kahveja ja tommosia olis. Se oli melkein joka perjantaiehtoo, niin saatiin siivous, sit juotiin kahveet. Jonkun kissanristiäisten.³⁸⁰

Seuraavassa kertoja kuvaa painoa, jossa osa kertoo olleen myös vapaampi ilmapiiri. Lisäksi erilaiset kepposet pitivät mielen virkeänä kolmivuorotyössä. Työnteko oli paljon muutakin kuin hupailua, mutta tutkijalle oli helppo kertoa iloisia ja hauskoja juttuja työvuosilta. Haastateltavalla on oikeus kertoa asioistaan haluamallaan tavalla. Jäin kuitenkin miettimään, että miksi kertoja keskittyi vain kevyisiin aiheisiin. Työvuosista oli kulunut haastatteluhetkellä jo muutama vuosi, joten ne olivat ehtineet saada nostalgista hohdetta ylleen. Kertoja tuo esiin oman yksikkönsä erityisyyden ja osoittaa omaa arvostettua asemaansa. Itsenäisempi ja vapaampi tunnelma toi painoon osaltaan lisää arvostusta.

Joo oli siel painossa oli paljon kaikkea hauskaa siel. Jos oli vaan vajaa limsapullo ni ei kyllä parantunu jättää mihkään, kyllä sinne melkeen jotain sekotettiin aina. Pantiin jotain tenuous aina ja ku toinen otti ni kyl siel tarkkana täyty olla kaikki. Oli meitillä hauskaa kaikkia. Kyllä sielä kaikkia mahdollista tehtiin siellä. Ykskin kaveri kova mettämies ja yövuorossa oltiin, niin se oli ketun ampunu sitte, se nylki sen siellä painossa yöllä. Painotyö oli vähä semmosta. Ei se muualla ois onnistunu. Tämmöttä poikia kaikki oli ni jotka ei ikinä vanhentunu, aina mukuloita. Kaikki oli tommottia lapsellisia

378 FM MVS1.

379 FM MK 17; FM MVS2; FM MVS4.

380 FM MK17.

Kuva 12. Trikoo-osaston nuoria työntekijöitä tauolla vuonna 1978. Forssan museon kokoelma.

koltiaisia. Nuoria kun oltiin. (...) ne oli vanhempia, ne oli sodassaki ollu ja kyllä ne aina puhu. Me oltiin Syvärilläki ne puhu.³⁸¹

Finlayson-Forssa Oy:n valimossa 1960-luvulla töissä ollut mieskertoja kuvaa arkea miesvaltaisessa yksikössä. Nostalgia siivittää iloisia muistoja pienestä tiiviistä yhteisöstä, jossa oli oma tunnelmansa. Työntekijät hitsautuivat yhteen, ja tätä pyrittiin vielä vahvistamaan yhteisellä vapaa-ajalla.

Mutta työyhteisö oli tiivis. Huuli lensi ja kaskuja ja juttuja. Seurattiin, et kuka mitäkin tekee. Aina on tehny viikonvaihteessa ja kiusattiin sitä aina. (naurua). Ketä vuorollaas. Joutu itse kukin. Että kuka oli likkapelillä käyny missäkin ja kelle oli tapahtunu. Ketä oli nähty jossain, että oli ollu vähän seikkailumielellä ja muuta. Se käytiin läpi aina. Tosi hauskaa olikin. Meillähän oli aina tämmönen vähän irrottelupäivä sit aina. Järjestettiin tämmönen ja käytiin vähän saunomassa yhdessä ja kaikennäköstä tämmöstä. Ei semmosia kiistoja ollu ollenka. Se oli semmosta hupia. Siihen aikaan ei oikein kiusaamisesta tiennykkä, mutta kyllä sitä välillä tunti ittensä punaseks. Sai omalle kohdallees. (naurua).³⁸²

381 FM MK6.

382 FM MK22.

Kerrostaloissa asuessa naapureihin tutustuminen oli hankalaa, kun yhteisiä tiloja ja kohtaamisia ei juuri ollut, joten työpaikan ihmissuhteet olivat monelle tärkeitä.³⁸³ Erityisesti muualta työn perässä Forssaan muuttaneet saivat uusia ystäviä ja tuttavuuksia työpaikalta, jos eivät osallistuneet yhtiön vapaa-ajantoimintaan. Työtovereilta sai myös vinkkejä elämään uudella paikkakunnalla. Erityisesti ennen lauantain muuttamista vapaapäiväksi viikonloppu oli lyhyt, joten aikaa työpaikalla vietettiin paljon ja työkaverit tulivat monille läheisiksi.³⁸⁴ Siirtyminen viisipäiväiseen työviikkoon lisäsi vapaa-aikaa, mutta osa työntekijöistä oli pahoillaan tästä palkan pienentyessä.³⁸⁵

Ruokailu työpäivän aikana

Tehdasruokalat aiheuttivat keskustelua eri teollisuuslaitoksissa ympäri Suomea eri vuosikymmenillä. Niiden tarve tiedostettiin, mutta ne eivät välttämättä tulleet kovin suosituiksi, vaikka niitä rakennettiin. Tehdasruokaloita perustettiin erityisesti 1920–1940-luvuilla. Tuula Leimun mukaan ruokalot eivät muuttaneet merkittävästi ruokailua työpaikoilla. Monet työntekijät jatkoivat eväiden syömistä työpaikalla tai kävivät kotona, kuten ennenkin. Leimu mainitsee syyksi ruokaloiden vieroksuntaan niiden sijainnin sekä ruuan hinnan. Ruokalassa käyntiin saattoi kuluu kohtuuttomasti aikaa eikä omaa työtä voinut aina jättää pitkäksi toviksi. Omat eväät tulivat myös edullisemmaksi kuin syöminen ruokalassa, vaikka siellä hinnat olivatkin yleensä kohtuulliset. Leimun mukaan miehet kävivät naisia useammin tehdasruokaloissa.³⁸⁶

Finlayson-Forssa Oy:n tehdasalue oli Forssassa hyvin laaja, joten sinne mahtui monia arkipäivän käytäntöjä, jotka vaihtelivat osastosta ja työntekijäryhmästä toiseen. Myös aika muutti arkea, vaikka perinteisessä ympäristössä monet asiat pysyivätkin samoina vuosikymmenestä toiseen. Ruokailu työpäivän aikana riippui työtehtävistä mutta myös henkilökohtaisista mieltymyksistä. Usein myös Forssassa syötiin omia eväitä. Joku pärjäsi koko päivän pelkällä kahvilla. Toisilla tauot olivat selkeitä ja säännöllisiä, mutta toisinaan esimerkiksi urakkatyötä tehneet eivät juurikaan keskeyttäneet töitään. Forssassa asuneet saattoivat käydä ruokatunnilla kotona syömässä. Nopeasti kotona suoritettu ruokailu katkaisi työpäivän kahteen osaan. Monelle teki hyvää hetkellinen pääsy pois meluisista tehdassaleista kesken työpäivän. Kotimatkan raitis ilma virkisti, mutta toisaalta kiire oli läsnä myös kotona syömässä käyneiden lounashetkessä. Jos puoliso oli kotona, ruuaksi oli ehkä houkutteleva lounas, mutta moni lämmitti pikaisesti edellisen päivän tähteitä tai söi nopeasti jotakin, mitä sattui kaapista löytymään. Lapset saivat ruuan yhtiön lastentarhassa ja ilmainen kouluruo-

383 Sappinen 2000, 357–359.

384 Kenttätyöpäiväkirja.

385 MV F26; kenttätyöpäiväkirja.

386 Leimu 1977a, 82–84.

kailu saatiin kansakouluissa jo vuodesta 1948,³⁸⁷ joten lasten syömisestä päiväsaikaan vanhemmillä oli vähemmän huolta.

Ruokalan puuttuminen aiheutti paljon pohdintaa vuosien saatossa. Osa työntekijöistä kaipasi ruokalaa, mutta eivät kaikki. Ruokalatoimikunnan selvityksen jälkeen ruokala perustettiin – heti kun sopiva tila löytyisi. Edellytyksenä ruokalalle oli myös se, että ruokala ei saanut haitata varsinaista työntekeä. Vanhan kutomon tiloissa avattiin työpaikkaruokala vuonna 1974. Kerralla ruokailemaan mahtui 136 henkilöä. Ruokala toimi itsepalveluperiaatteella, ja aluksi käytössä olivat kertakäyttöastiat.³⁸⁸

Tehtaan ruokalaa kuvataan monissa haastatteluissa. Osalle siitä muodostui arkinen lounaspaikka, mutta monelle se oli vielä 1970-luvulla jotakin uutta ja erityistä, jossa käynnit olivat ainutlaatuisia tapahtumia. Ennen ruokalan avaamista ruokaa ja juomaa oli mahdollista ostaa tehdaskiertokaupasta. Monelle ruokala jäi vieraammaksi paikaksi, jossa ei juuri käyty. Keskustelu- ja muistelutilaisuuksissa juuri ruokalasta keskusteltiin melko kiivaastikin. Erityisesti perheenäidit kokivat, että ruokalassa syömistä pidettiin 1970-luvulla tuhlavaisuutena ja saamattomuutena, koska naiset saattoivat järjestää ruokansa itse ja vielä huomattavasti edullisemmin. Työntekijät pitivät usein jokapäiväistä syömistä ruokalassa myös omaan tilipussiin suhteutettuna liian kalliina. Joidenkin mielestä taas ruokailu oli siellä melko edullista. Jos oma talous ja työtehtävät antoivat myöden, ruokala oli kätevä ratkaisu. Jossakin vaiheessa työntekijät saattoivat hyödyntää ruokalaa myös ilta- ja yövuorossa, jolloin ruuan lämmitysvuorossa olleet naiset kävivät oman työn ohella laittamassa ruuan ruokalassa valmiiksi. Yksi haastateltava kuvasi yövuorolaisille järjestettyä ateriaa lämmitettäväksi pakasteruokailuksi. Toisaalta keskusteluissa nousi esiin myös eri työntekijäryhmien yhdessä syömisestä haasteet 1970-luvulla. Jotkut kokivat, että ruokalassa vallitsi kirjoittamattomat säännöt siitä, missä kukin sai istua. Osa jätti käynnit väliin, koska koki epämukavaksi oman paikan löytämisen.³⁸⁹

Perhe vaikutti osaltaan myös työntekijöiden syömiseen työpäivän aikana. Seuraavassa perheenäiti kuvaa omia ruokailutottumuksiaan. Kertoja oli tottunut tekemään ruokaa perheelleen työpäivän päätyttyä. Jättämällä ruokatunnin pitämättä aikaa ei kulunut syömiseen. Kahvitunneilla juotiin kahvia ja haukattiin samalla hiukan voileipää, jotta jaksoi koko työpäivän. Sukupuoli vaikutti äidin tapaan toimia, sillä naisten yleisesti odotettiin huolehtivan lasten ruuasta ja syömisestä. Näin ajateltiin etenkin äidin tehdessä pelkästään päivätöitä. Kertojan oli hankala muuttaa tutuksi tulleita tapoja elämäntilanteen vaihtuessa. Lasten lähdettyä maailmalle hänellä olisi ollut mahdollisuus ryhtyä käymään työpäivän aikana ruokalassa syömässä, mutta joutilaisuus kotona työpäivän jälkeen tuntui haastateltavasta vieraalta, kun ruokaa ei enää tarvinnutkaan valmistaa heti töistä tultua.

387 Hytönen 2013, 47.

388 Yhdyslanka 1974: 4, 18–19

389 FM MK Video3; Forssa Finlayson-Forssa Oy:n tuotanto- ja päiväkirjat; kenttätyöpäiväkirja; MV F6; MV F11; MV F22; MV F39.

Finlaysonillahan oli loppuaikana ruokala, mut mä en ikinä käyny ruokalassa syömässä, kun mulla oli semmonen tilanne, ku tääl oli lapset kotona, niin ehtoolla täyty laittaa jottain ruokaa. Mä en pitäny koko tarhaoloaikana ruokatuntia, vaan mä olin putkeen töissä, ilman ruokatuntia. Sit kun viimenenki lähti pois kottoo, niin mä mietin tällei kotona, että no juu, määhän nyt sitten rupeen elää herroiks, et menen yhtiölle aamulla töihin ja menen ruokalaan syömään. Tein sen ensimmäisenä päivänä, tulin kotiin ja keitin kahvit ja mietin mielessäni, että eihän tästä tuu yhtään mitään, en mee huomenna enää. Ku mä en osannu kerta kaikkiaan aatella, että mut tarttis jotain töitäkin tehdä.³⁹⁰

Ruokala toimii edelleen ravintolana. Sodexon Vorssan Vapriikki henkii menneen ajan tunnelmaa, sillä esimerkiksi kalustus on edelleen alkuperäinen. Finlaysonin tekstiilit ovat kuitenkin vaihtuneet moneen kertaan muodin mukana vuosikymmenien saatossa. Seuraavassa kahdessa sitaatissa naiset kertovat syömisestä työpäivän aikana sekä ruokalan merkityksestä. Ennen kunnollisia sosiaalityöjä eväitä saatettiin syödä töiden lomassa, vessassa tai missä vain, mihin saattoi hetkeksi istahtaa. Jälkimmäinen nainen kävi kotona ruokatunnilla syömässä. Hän kuvaa ruokalaa vielä tuolloin uudeksi ja vieraaksi paikaksi, joka kuvasti työntekijäryhmien eroja.

Maria: Oliko siinä tapahtunut jotakin muutosta työpaikalla sinä aikana kun olitte pois? (Kertoja palasi tehtaalle töihin 1970-luvun lopulla).

Kertoja: Kyllä siellä jonkun verran. Sillon oli tullu esimerkiks taukotilat ja ruokala. Osa söi pukukoppilla ja sit käytiin ruokalassaki, ku ruokala tuli 70-luvulla, ja kyllä joku sisukas sissi vielä söi siellä koneen vieressäki. Haukkas leipää ja teki lenkin ja taas haukkas. Sillon aikasemminhan vessa oli ainoo taukopaikka missä sitte istuttiin ja juoruttiin ja toiset kävi vessassa ja toiset söi samaan aikaan ja eväitä syötiin myöskin siellä koneitten välissä.³⁹¹

Maria: No miten sitten ruokailu? Kävitte kotona syömässä?

Kertoja: Käytiin juu. Se oli ihan normaalia. Käytiin kotona polkupyörällä.

Maria: Niin siinä tunnissa ehti sitten?

Kertoja: Juu ehti hyvinkin käymään. Polkeen kottiin ja syömään ja takasin.

Maria: No te ette sitten ruokalassa käyneet, (...) väki?

Kertoja: Kyllä jonkun verran, sitten kun se tuli. Mutta ei me kauheen usein. Se oli vähän semmonen. Jos oli joku masennus, että nyt jotain piristystä taikka sitten muuten vaan jonkun kunniaks. Että nyt lähdetään ruokalaan syömään tai kahville. Me keitettiin itte siellä kahvi. Siellä kävi myös insinöörit kahvilla. Niin tuli siinä se samalla sekin juotua. Ei siellä kauheen usein tullu käytyä. Ei meistä ketään käyny vakituisesti siellä.

Maria: Minkälainen paikka se ruokala oli?

Kertoja: Kyllä siellä ensin alkuun ruoka oli vähän semmosta ei niin kovin erikoista, mutta se loppua kohti mun mielestä parani. Onhan siellä emännätkin vaihtunut tietenkin. Valmisruoka siihen aikaan oli tommonen. Olihan se nyt suurta juhlaa, kun menee kotiin ja lämmittää äkkiä jonkun sopan

390 FM MK7.

391 FM MK9.

lopun. Niin olihan se ihan erilaista, kun saa valmiin ruuan etteensä, mutta. Siihen aikaan palkka oli kans pieni, että ei siellä kans kauheen usein, ei se ollu semmosta, kun nykyaikana, kun käydään ruokatunnilla syömässä. Se oli vielä semmosta uutta tossa tehdasmiljöössä.

Maria: Kävikö joku kuitenkin säännöllisesti siellä ruokalassa?

Kertoja: No en usko. Ehkä yksinäisiä miehiä saatto käydä. Niille se oli varmaan. Että sai edes kerran päivääs lämpösen ruuan. Semmosia ehkä. Saattasin kuvitella, että niitä ehkä olis käyny. Ja sitten tietysti näitä kävi jonkun verran kai näitä insinöörejä ja näitä kävi. Että he kai ottivat sen enemmän omaksensa.³⁹²

Tupakanpolttto oli tehdassaleissa ehdottomasti kielletty. Vanhempien naisten kuvataan tupakoineen vähemmän, mutta 1970-luvulla nuorempien naisten jo ahkerammin. Tupakointi tapahtui yleensä vessoissa ja kahvihuoneissa, joissa toiset olivat saamaan aikaan syömässä eväitään. Oheisessa lainauksessa nainen kertoo, miten tupakointikieltoa ei aina noudatettu. Esimiehen poistuttua paikalta tupakointi saattoi jatkua. Erityisesti miesten tupakointi oli vielä hyvin yleistä 1950–1970-luvulla.³⁹³

Maria: Tupakointi oli sitte yleistä?

Kertoja: Kyllä. Kyllä siellä poltettiin aika paljon. Ei ne lopeta, jotka on alottanutki. Siitä (...) (insinööri, esimies) oli tarkka, et tupakkaa ei ois saanu polttaa missään. Ku tupakkalaki tuli, no sille viis veisattiin. Heti, ku selkä katos näkyvistä, niin taas poltettiin.³⁹⁴

Seuraavassa miesjohtaja kuvaa Yhtiönpuistossa sijainnutta virkailijakerhoa eli klubia. Siitä muodostui kertojalle tärkeä paikka, jossa hän kävi pitkään päivittäin. Virkailijakerholla tietty piiri vietti aikaa yhdessä. Sunnuntaisin kertojan mukana olivat myös vaimo ja lapset. Kaikille Forssan tehdasyhteisön jäsenille arki ei ollut samanlaista. Työntekijöiden ruokailuun työpäivän aikana vaikuttivat henkilökohtaiset mieltymykset, työn asettamat rajoitukset sekä sukupuoli ja luokka. Naiset harvemmin saivat valmiin ruuan eteensä ruokatauolla. Luokka määritteli, missä ja miten työntekijät söivät. Kertojan kuvaamalle klubille pääsi vain pieni osa tehdasyhteisön jäsenistä.

Kertoja: Täällä oli toiminta niin hyvää, että täällä oli se klubi, mistä sai ruokaa kaksi kertaa päivässä.

Maria: Kävitte siellä usein syömässä?

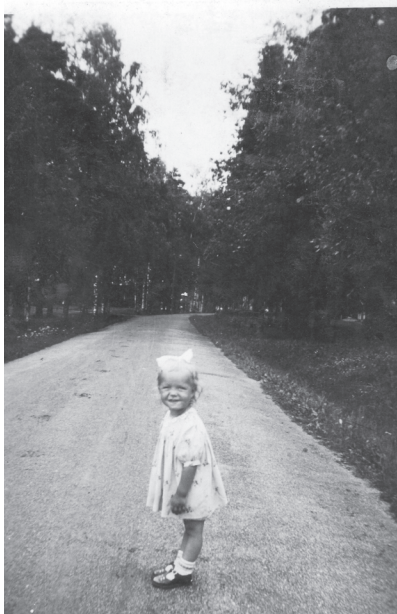
Kertoja: Käytiin siellä aina syömässä. Silloin, kun perhe kasvoi vähän niin sunnuntaisin menimme perheen kanssa syömään sinne. Silloin, kun tv tuli, niin se oli niin ihmeellinen peli ettei jokainen hankkinu vaan hankittiin tv klubille ja sunnuntai-iltapäivä katottiin tv:tä siellä.³⁹⁵

392 FM MVS1.

393 FM MK9. 15–64-vuotiaista miehistä tupakoi päivittäin 36 prosenttia ja naisista 18 prosenttia vuonna 1979. Vuonna 2010 miehistä tupakoi 23 prosenttia ja naisista 16 prosenttia. (Terveysten ja hyvinvoinninlaitos; Tupakkatilasto 2010.)

394 FM MK13.

395 FM MK5.

Kuva 13. Tyttö Yhtiöpuistossa 1940-luvulla. Monissa haastatteluissa ja muissa keskusteluissa kuvataan, miten tavallisella kansalla ei ollut asiaa koko Yhtiöpuistoon. Useat kertovat, että se ei varsinaisesti ollut kiellettyä, mutta rajaa ei kuitenkaan voinut ylittää. Se ei olisi ollut sopivaa. Toiset muistelijat ovat kertoneet säännöllisesti oikaisseensa puiston kautta, eikä siihen liittynyt mitään salailua tai sopimatonta. Maria Vanha-Similän kokoelma.

Virkailijakerholla oli tarkka nimilista niistä johtajista ja toimihenkilöistä, joilla oli oikeus käydä siellä syömässä. Rajat olivat tarkat ja selkeät. Klubilla kestettiin myös yhtiön vieraita. Virkailijakerho paloi vuonna 1969, jolloin lounasruokailu siirtyi ahtaisiin korvaaviin tiloihin Teatteritalolle. Sosiaalipäällikön ehdotuksen mukaisesti ruokailuoikeutta pyrittiin rajaamaan ja kaikkia kehoitettiin mahdollisuuksien mukaan syömään kotona etenkin, jos vaimo ei käynyt ansiotyössä vaan oli kotirouva. Poikkeuksellisissa olosuhteissa etusija annettiin yksinasuville poikamiehille. Oletettiin, että he eivät saisi vatsaansa muuten täytetyksi. Myös työssäkäyvät pariskunnat, joilla molemmilla oli ruokailuoikeus virkailijakerholle, saivat jatkaa lounasruokailujaan entiseen tapaan.³⁹⁶

Lainauksessa mies kuvaa myös television tuloa arkeen. Television katselu oli tuolloin sosiaalista, sillä usein keräännettiin yhteen katsomaan ohjelmia. Perheet katselivat yhdessä, mutta myös naapurit ja työkaverit tulivat ihmettelemään uutta kapistusta. Televisiot yleistyivät Suomessa 1960-luvulla. Vuonna 1969 maassa oli jo miljoona televisiolupaa. Televisio laajensi maailmaankuvaa, ja Forssastakin käsin nähtiin maailman ihmeitä. Televisio muokkasi käsityksiä hyvästä elämästä. Ohjelmista saatiin viitteitä siihen, millaista perhe-elämän kuuluisi olla. Televisio-ohjelmat vaikuttivat perheiden ajankäyttöön ja aikatauluihin.³⁹⁷ Televisio toi myös turvaa ja lohtua työn takia Forssaan muuttaneille, jotka eivät olleet vielä löytäneet tuttavuuksia uudelta paikkakunnalta. Televisiokasvot olivat tuttuja roolissa, jos Forssasta ei heti löytynyt ystäviä tai tuttavuuksia. Museoviraston Työväenkulttuuriprojektin haastatteluissa vastaajilta ky-

396 Sosiaalipäällikön ilmoitus toimihenkilöille 14.1.1970; Forssan Lehti 28.12.1969.

397 Heinonen 2008, 117–118; Kortti 2003, 78.

syttiin, milloin he hankkivat ensimmäisen television. Moneen kotiin Forssan tehdasyhteisössä se hankittiin juuri 1960-luvulla. Joihinkin koteihin televisio saapui vasta 1970-luvun alussa.³⁹⁸ Kuten Eero Sappinen toteaa arkielämänmurrosta 1960–1970-luvuilla käsittelevässä väitöskirjassaan, televisio hankittiin kotiin yleensä heti, kun se oli taloudellisesti mahdollista.³⁹⁹

Työ kehossa

Kehon ja ruumiin tulkinnat vaihtelevat eri tutkimuksissa. Miia-Leena Tiilin mukaan ruumis viittaa ihmisen tahdosta ja tunteista riippumattomaan somaattiseen kokonaisuuteen. Keho liittyy siihen osaan ruumiista, josta voimme olla tietoisia. Ammatti ja työ iskostuvat kehoon ja ruumiiseen työn tekemisen kautta.⁴⁰⁰ Kehon avulla ihminen aistii, kokee, näkee, tuntee, mutta myös tulkitsee ja määrittelee itsensä ja maailman ympärillään. Ihminen siis saa kehonsa avulla tietoa ympäristöstään. Keholla ihminen myös kokee ja ilmaisee tunteita ja kipua.⁴⁰¹ Kaisu Kortelainen kuvaa Penttilän sahayhteisöä koskevassa tutkimuksessaan, miten monelle entiselle tehdastyöntekijälle arki tehtaalla jäi ruumiinmuistiin. Esimerkiksi vielä eläkkeelle jäätyään entiset työntekijät heräsivät aamuisin vanhasta tottumuksesta vuosikymmenien kokemuksella samaan aikaan kuin ennen töihin lähtiessään.⁴⁰²

Forssan tekstiilitehtaat ovat lopettaneet toimintansa, mutta monelle entiselle työntekijälle arki tehtaalla on yhä ruumiin muistissa. Osa vanhoista tehdasrakennuksista on tänä päivänä avoinna kaikille kaupunkilaisille. Monet entisistä finlaysonilaisista käyvät mielellään ostoksilla automaattikutomossa sijaitsevassa ostoskeskuksessa tai Kehräämön alueella kirjastossa, museoissa, näyttelyissä tai kahvilla. Jotkut suuntaavat kävelyretkensä vanhojen tehdasalueiden läpi samalla muistellen vanhaa työpaikkaansa. Tehdasalueet ovat luonnollisesti muuttuneet, kun niiden funktio on nyt erilainen. Anna Sivulan sanoin tehtaista on tullut alkuperäisen käyttötarkoituksen muuttuessa todisteita menneisyyden läsnäolosta.⁴⁰³ Niissä on kuitenkin paljon vanhaa tuttua entisille finlaysonilaisille. Kaikki eivät kuitenkaan halua tunnelmoida vanhoilla tehdasalueilla. Osalle entisistä työntekijöistä ne ovat yhdentekeviä, mutta osa on tehnyt aivan tietoisien päätöksen, että ei esimerkiksi asioi lainkaan Kutomon kauppakeskuksessa vaan käy aina muissa kaupoissa. Nämä vanhaa työpaikkaansa tarkasti karttavat ovat haastatelluista vähemmistö.

398 MV F4; MV F24; MV F45; MV F47; MV F49; MV F50; MV F72.

399 Sappinen 2000, 246.

400 Tiili 2016, 88. Ks. myös Parviainen 2006, 39. Kehon ja ruumiin merkityseroista ks. myös Eilola 2009, 7. Sanana ruumis on sekä elävä keho että kuollut ruumis. Yksityiskohtaisempaa tarkastelua ks. ja vrt. Parviainen 2006, 69–81.

401 Eilola 2009, 7. Ks. myös Hyvönen 2004, 69–71, 79–80.

402 Kortelainen 2008, 106.

403 Sivula 2013, 161.

Mua kiinnostakka. Mää en menis sinne Kutomon kauppaanka. Kaks kertaa olen käyny. En millään. En viitti edes koko nurkkiin mennä. Vaikka ei mitään huonoo, mulle mittään pahhaa sieltä mieessä, mutta en mää vaan viittis mennä.⁴⁰⁴

Sekä miehet että naiset ovat kuvanneet tekemissäni haastatteluissa ja muissa keskusteluissa nykyistä suhdettaan tehdasalueisiin. Monet vanhat työntekijät ovat sanelleet käytyään tyhjissä tehdassaleissa, että he eksyvät sinne, koska ne ovat vain yhtä tyhjää hehtaarihallia. Tehdassaleista puuttuu elämä, koneet ja ihmiset. Tilat ovat toisaalta tuttuja, mutta samaan aikaan vieraita. Vanhat rakennukset ovat muuttuneet tunnistamattomiksi, ja ne elävät entisenlaisina vain kertojien muistoissa.⁴⁰⁵

Forssan tekstiiliteollisuuden eri yksiköt poikkesivat jonkin verran toisistaan, joten niistä muistiin jääneet jäljet ovat myös hieman erilaisia. Kehräämöstä monelle jäi kokemus pölyisenä ja likaisena paikkana, mutta siellä oli hiljaisempaa, kuten seuraavan kuvauksen mies kertoo.

Kehruussa ei tarvinnu niitä kuulosuojaimia. Jossain sielläkin oli, mutta ei joka paikassa tarvinnu käyttää. Siinä tuli tämmöstä ajatusten, mielipiteitten vaihtoo paljon enemmän muittenki kans. Että kutomo oli just tosta kovasta melusta, siitä niin erityyppinen.⁴⁰⁶

Poikkeuksetta kaikki kutomossa työskennelleet haastattelemani henkilöt ovat kertoneet tehdassalien voimakkaasta melusta. Se tuntui koko kehossa, kun silmänkantamattomiin jatkuvat koneet hakkasivat eri tahdissa. Etenkin ensimmäinen käynti kutomossa oli monelle järkytys. Korvia huumaava melu löi vasten kasvoja ja oli pudottaa tulijat polvilleen. Kova ääni otti sydäimestä, mutta kuten olen esittänyt, alkujärkytyksestä toivuttuaan uudet työntekijät yleensä tottuivat meluun. Läheisten työkavereiden kanssa ei välttämättä tarvittu sanoja eri työvaiheiden toteutuksessa. Puhuminen ja kuuleminen olivat osassa kutomoa jopa mahdottomia, joten viestiä piti muuten. Toisaalta sanallista viestintää ei aina tarvittukaan, sillä työntekijät oppivat tarkkailemaan koneita ja toisiaan. He tiesivät, mitä piti tehdä seuraavaksi. Monella työ sisälsi paljon samanlaisia toistoja. Keho oppi työssä tarvittavat liikkeet, joten omissa ajatuksissaan työntekijä saattoi työvuoron aikana haaveilla tai miettiä arkisia kotiasioita, jos työ ei vaatinut jatkuvaa erityistä tarkkaavaisuutta. Ruumiillisen tiedon hyödyntäminen oli osa työntekijöiden ammattitaitoa.⁴⁰⁷

Seuraavassa haastateltava kuvaa, millaista kuumassa, kosteassa ja meluisassa kutomossa oli työskennellä. Haastava työympäristö sai kehon kaipaamaan raitista ilmaa kesken työpäivän.

---

404 FM MVS4.

405 Ks. myös Kivilaakso 2016, 441.

406 FM MK15.

407 FM MK4; FM MK9; FM MVS1; FM MVS2.

Siellä oli kuitenkin tuhatkunta konetta. Isossa salissa siellä oli hirveen jyrinä siel salissa. Ja ku ne langat piti pitää kosteena. Ettei ne katke, ni siel oli se sumutusjärjestelmä sellanen, että suihkutettiin koko ajan sinne kutomosaliin. Siellä oli hirveen kosteus ja sillä sidottiin sitä pölyäkin sitten vielä. Siitä huolimatta siel oli kova pöly, mutta siinä hankaantuu teksiilipölyä, ku toi tuhat konetta hankaa koko ajan. Kesällähän se oli hirmunen työpaikka. Ne isot kattoikkunat ja sitten niin kauhee tuottolämpö. Siellä oli hirveen kuuma sisällä. Ovella kyllä käytiin aina sitten kun vähänki, niin ulko-ovella vähä happee haukkaamassa.⁴⁰⁸

Jos työntekijät työskentelivät työuransa aikana eri yksiköissä, he usein myös kuvasivat eri osastoilta kehon muistiin jääneitä tuntemuksia. Muovitehdas oli kutomoa huomattavasti hiljaisempi työympäristö. Sille oli tyypillistä voimakas ominaishaju, joka ei ole unohtunut siellä käyneiltä. Myös muissa yksiköissä saattoi törmätä voimakkaisiin kemikaaleihin. Lisäksi erilaiset työtapaturmat aiheuttivat isompia ja pienempiä haavereita eri vuosikymmenillä. Voimakkaaseen hajuun tottui, mutta sitä ei unohda:

Toisaalta sit taas muovitehdas oli ympäristönä sellanen, et siellähän oli aika hiljasta. Siellä ei ääntä ollu paljon, mut siellä oli taas sitten nää käryt. Mä muistan, ku tuli jotain opiskelijoita sinne kiertämään ja olin siinä. (...). Yks semmonen nuori poika tuli kysyy multa että ”saatteks te välillä käydä ulkona hengittämässä?” Itse olin tottunu siihen hajuun, mutta niin tyrmistyttävänä sitä kyllä piti. Mä sanoin ihan leikilläni, että ”ei, kyllä meitin täytyy olla päivä hengittämättä”⁴⁰⁹

Kehoon iskostuneen työn kuvaaminen sanoin oli monille haastatelluille hankalaa. Tehdassalit ovat tyhjentyneet tutuista koneista, joten työvaiheita ei voinut konkreettisesti näyttää. Valokuvien avulla moni kertoja pääsi hiukan lähemmäs koettua työtehtävää. Seuraavassa laitosmies kuvaa tilannetta, jossa kankaaseen on tullut virhe. Haastattelussa kädet käyvät, kun hän kertoo, millainen tuo öljyinen, pölyn aiheuttama virhe on. Hän tuntee sen käsissään, mutta kuvaa tilannetta ehkä ensi kertaa. Myös tutkijalle tilanteen havainnointi ja tulkinta on haastavaa. Haastattelunauhojen, kentätäyöpäiväkirjan ja valokuvien kautta tutkija voi kuitenkin palata haastattelutilanteeseen, tunnetilaan ja aistihavaintoihin.⁴¹⁰

Mut sit nää oli jotkut puuvillatuotteet, olkoon nyt mikä sidos tahansa, niin ne tosiaan pöllys paljon enemmän. Niin ettei tahri konetta niin paljon, ja sit just semmonen hiukan öljyinen, miks sitä ny sanois niin, pellava, taikka tämmänen, puuvillamöykky menee sinne kankaaseen. Se tosiaan näkyy siellä sitten, että se ei väri jäänykään edes enää sit kunnolla. On tietysti ihan virhe jo kankaassakin. Niin näissä ei ollu ollenkaan niin paljon semmosta. Koneet pysy puhtaampana näissä, tämmösissä keinokuitu, taikka niinku Duunarissa (tekokuitukangas) missä oli keinokuituloimi.⁴¹¹

408 FM MK4.

409 FM MK4.

410 Ks. myös Aromaa & Tiili 2014, 277.

411 FM MK15.

Monilla tuotannontyöntekijöillä työ oli raskasta ja rutiininomaista. Yhä uudelleen samalla tavoin toistetuista liikkeistä osalle tuli monenlaisia kulumia ja muita sairauksia. Haastatteluissa kertojat kuvaavat työssä tekemiään liikkeitä. Osa pysytteli työpäivänsä lähes paikoillaan, osa liikkui jonkin verran ja osa enemmän. Monet tekemistäni haastatteluista on tehty Kehräämöllä tai Kutomolla, joten entiset työntekijät saattoivat kuvata omaa liikkumistaan elävästi. Kehon muistoja on kertojien hankala määritellä sanoin, mutta nonverbaalinen elehdintä vanhalla työpaikalla avaa niitä tunnelmia, joita kertoja yrittää tavoitella.⁴¹²

---

412 Ks. myös esim. Makkonen 2008, 37.

”KYLLÄ SE AINA JOLLAINLAILLA SITTEN TAAS JÄRJESTY”⁴¹³ – TYÖNTEKIJÖIDEN LASTENHOIDON JÄRJESTÄMINEN

Äitien työssäkäynti Forssan tekstiiliteollisuudessa

Naisten työssäkäynti kodin ulkopuolella alkoi tehdastyöstä. Se erottautui selvästi kotityöstä, joko omassa tai toisessa kotitaloudessa. Työ tehtaassa tarjosi naisille mahdollisuuden omiin ansioihin. Se antoi vapautta ja uudenlaista varmuutta, sillä aikaisemmin naisilla ei välttämättä ollut käytössä omaa rahaa. Aluksi naiset olivat usein naimattomia, mutta 1920-luvulta lähtien naimisissa olevien naisten osuus teollisuustyöntekijöistä alkoi kasvaa.⁴¹⁴ Tästä alkoi myös naisten tasapainoilu työn ja kodin välillä. Toisen maailmansodan jälkeen ydinperheen malli oli normi, jonka mukaan muut perhemuodot olivat poikkeamia. Suuret ikäluokat syntyivät sodan jälkeen, ja yhteiskunnan perhemyönteinen ilmapiiri jatkui 1950-luvun loppuun asti. Ajan hengen mukaisesti äitien paikan katsottiin olevan kotona. Erityisesti keskiluokkaisissa perheissä äidin odotettiin jäävän kotiin hoitamaan lapsia, jolloin perheen isän ajateltiin selviytyvän perheen elatuksesta. Perhekeskeistä ajattelutapaa vahvisti myös vuonna 1942 perustettu Väestöliitto.⁴¹⁵ Äitien tehdastyötä pidettiin vielä 1950-luvulla lähinnä sosiaalisena ongelmana, osana köyhyyttä, vaikka Suomessa naisten ansiotyö oli yleisintä länsimaissa.⁴¹⁶

1940–1950-lukujen perheille suunnattuja elämäntapaoppaita tutkineen Päivi Kerosen mukaan ajan ihanteena oli tilanne, jossa mies elätti perheen ja vaimo huolehti kodista ja lapsista. Koska perheellisten naisten lisääntynyt ansiotyö kodin ulkopuolella oli tosiasia, oppaissa annettiin neuvoja, miten ansiotyön negatiivisia vaikutuksia äitien velvollisuuksien hoitoon voitiin vähentää. Tarkka töiden suunnittelu sekä kotiapulaisen palkkaaminen nähtiin ratkaisuna arjen sujumisessa. Isien aktiivisemmasta roolista kotona ei vielä puhuttu mitään. Oppaista huokuu sotien jälkeinen perhekeskeisyys, johon turvauduttiin vaikeiden aikojen jälkeen.⁴¹⁷ Kotiäitiyden ihanteesta huolimatta perheelliset naiset kävivät kuitenkin myös töissä. Naisten työssäkäynti jopa lisääntyi 1950-luvulla. Toisen maailmansodan jälkeen käyntiin lähtenyt teollisuus tarvitsi runsaasti työvoimaa. Vuonna 1960 kaupungeissa asuvista, naimisissa olevista naisista

413 FM MVS2.

414 Kansainvälissä tutkimuskirjallisuudessa on esitetty, että jotkut työnantajat suosivat naimisissa olevia naisia, koska nämä olivat naimattomia pysyvämpiä ja luotettavampia. Molemmille naisryhmille piti maksaa miehiä vähemmän, mutta naimattomat naiset olivat tehtaalla kuin läpikulkumatalla odottamassa avioliittoa. Naimisissa olevilla ei ollut enää kiire kuin korkeintaan kotiin. (Simonton 1998, 228.)

415 Ranta 2012, 47–48; Lähteenmäki 1994, 69–71.

416 Julkunen 1999, 79.

417 Keronen 1996, 127–128.

Kuva 14. Finlayson-Forssa Oy:n muovitehtaan kernimainos 1960-luvulta. Kuva viestittää, miten helpoitoinen kernipöytäliina helpottaa erityisesti äitien arkea lapsiperheissä. Forssan museon kokoelma.

45 prosenttia kävi töissä.⁴¹⁸ Kotiäitikkulttuurin odotettiin ensin vahvistuvan elintason nousun myötä, mutta sosiaalisen ongelman sijaan vaimojen ja äitien ansiotyö alettiin nähdä enemmän naisten taloudellisen ja sosiaalisen itsenäisyyden mahdollistajana 1960–1970-luvuilla.⁴¹⁹

Forssan tekstiiliteollisuudessa työskenteli alusta lähtien paljon naisia. Työtä oli tarjolla heille eri osastoilla. Usein puoliso löytyi samasta työpaikasta, sillä tekstiiliteollisuus tarjosi töitä myös miehille. Aikaisemmin työ saattoi naisilla olla myös vaihtoehto avioliitolle, sillä työllä oli mahdollista elättää itsensä. Naimisiinmenon jälkeen usein naiset jatkoivat työskentelyä tekstiiliteollisuudessa.⁴²⁰ Pienten lasten äidit eivät voineet samanaikaisesti työskennellä tekstiiliteollisuudessa ja hoitaa pieniä lapsiaan. Työ tehtaassa oli kokoaikaista eikä sinne voinut ottaa lapsia mukaan edes hetkeksi tehdastyön luonteesta johtuen, joten jonkun muun tuli hoitaa työssäkäyvän äidin lapsia.⁴²¹

Finlayson-Forssa Oy:n Forssan tehtaan naistyöntekijöistä naimisissa oli 65 prosenttia vuonna 1965, joten naimisissa olevien naisten työssäkäynti oli tehdasyhteisössä huomattavasti keskimääräistä yleisempää. Miehistä naimisissa oli 69 prosenttia.⁴²² Kuten nykyäänkin, naiset tasapainoilivat monien lastenhoitoon liittyvien tunteiden kanssa. Miten sovittaa yhteen äitiyden velvollisuudet ja työhön liittyvät taloudelliset sekä sosiaaliset toiveet. Monissa perheissä laskettiin, kannattiko äidin työ, jos hänen tilalleen piti palkata lastenhoitaja tai kotiapulainen.

Talouden suhdannevaihtelut vaikuttivat äitien työssäkäyntiin sekä toivat oman lisänsä lastenhoidon järjestämiseen. 1930-luvulla taloudellisen laman aikana Forssan tekstiiliteollisuuden kaikille työntekijöille ei töitä riittänyt, joten pienten lasten äidit jäivät lasten syntymän jälkeen usein kotiin pidemmäksi aikaa kuin normaaliaikoina, jolloin synnytyssloma oli hyvin lyhyt. Äiti saattoi olla vauvan kanssa kotona puoli-kin vuotta ennen kuin pääsi jälleen töihin. Tämä helpotti lastenhoitoa, mutta kiristi perheen taloudellista tilannetta, kun äidin palkka jäi saamatta. Tekstiiliteollisuudessa tehtiin myös lyhennettyä työviikkoa, koska töitä ei riittänyt kaikille työpäiville. Myös toinen maailmansota vaikutti äitien työssäkäyntiin. Vaikka Finlayson-Forssa Oy:n tehtailla valmistettiin sotatarvikemateriaaleja, töitä ei riittänyt kaikille. Jälleen äidit olivat pidempään kotona lasten kanssa.⁴²³ Pitkistä työurista huolimatta monien äitien työ oli pätkätyötä. Sodan jälkeen tekstiiliteollisuus lähti jälleen nousuun, joten töitä riitti hyvin 1950–1960-luvuilla. Toiminnan supistuessa seuraavalla vuosikymmenellä äidit tekivät jälleen enemmän pätkätöitä. Eri vuosikymmenillä myös äitien sairaudet aiheuttivat poissaoloja töistä. Monilla tekstiiliteollisuuden työntekijöillä työ oli ras-

418 Hytönen 2012, 332; Ollila 1990, 334–338.

419 Julkunen 1999, 79.

420 Maataloudessa ja luontaiselinkeinojen parissa äidit työskentelivät kotona, joten lastenhoidon järjestäminen oli erilaista. Lapset olivat äidin lähellä ja osallistuivat vanhempien töihin ja oppivat samalla mahdollista tulevaa ammatiaan. (Ks. Ruotsala 2002, 292–295.)

421 Hänninen & Valli 1986, 111; Kaukoluoto 2010, 300.

422 TA Finlayson-Forssa Oy:n työntekijämäärä 1.10.1965. Samana aikana työntekijöistä naisia oli 51 prosenttia.

423 Sama toistui Suomessa myös 1990-luvun lamassa, jolloin kotiäitiys lisääntyi (Lammi-Taskula & Salmi 2016, 167).

Kuva 15. Sota-aikana työ tekstiiliteollisuudessa oli osalle pätkätyötä. Pienten lasten äidit jäivät kotiin hoitamaan lapsia, jos töitä ei riittänyt tehtaalla kaikille. Maria Vanha-Similän kokoelma.

kasta ja sisälsi paljon toistoja. Lyhyet synnytysslomat eivät edistäneet äitien terveyttä. Forssan tehtailla noudatettiin työntekijöiden kohdalla lain määräämää neljän viikon synnytysslomaa 1950-luvun alkupuolella. Keskinäisellä sopimuksella työntekijällä oli mahdollista olla pois jonkin verran pidempään työsuhteen katkeamatta. Toimihenkilöiden ja virkailijoiden synnytyssloma oli kaksi kuukautta.⁴²⁴ Naisten luokka-asema siis määrätti synnytyssloman pituuden. Keskiluokkaisilla naisilla oli mahdollisuus olla pois töistä vauvan syntymän yhteydessä kaksi kertaa pidempi aika kuin työväenluokkasilla naisilla. Koska molemmilla synnytyssloma oli lyhyt, pyrkivät tulevat äidit käymään mahdollisuuksien mukaan töissä viimeiseen asti, jotta saisivat hoitaa vauvaa kotona synnytyssloman ajan.

Vuodesta 1949 lähtien kaikki äidit saivat varallisuudesta riippumatta äitiysavustusta joko äitiyspakkauksena tai rahana, jos kävi neuvolassa tai lääkärissä ennen neljännen raskauskuukauden päättymistä. Neuvoloissa aloitettiin vastasyntyneiden rokotukset tuberkuloosia ja kurkkumätää vastaan. Rokotusten myötä tartuntatauti- ja imeväisyyskuolleisuus vähenivät nopeasti. Neuvoloilla oli suuri vaikutus myös lastenhoitotapoihin Suomessa. Äidit saivat neuvoloista samalla tukea ja ymmärrystä arjen haasteisiin kättilöiltä ja terveydenhoitajilta. Tuoreet äidit kokivat neuvoloiden henkilökunnan erityisenä tukena etenkin, jos perheellä ei ollut sukulaisia tai he asuivat kaukana.⁴²⁵ Oy Finlayson-Forssa Ab:n Forssan tehtaitten sairaus-, äitiys- ja hautausavustuskassaan vähintään puoli vuotta kuuluneet jäsenet saivat myös kassasta äitiysavustusta. Vuoden 1946 sääntöjen mukaan avustusta maksettiin 28-kertaisesti päivän sairausrahaa vastaava rahamäärä. Sairausraha oli 50 prosenttia sitä saavan jäsenen päiväpalkasta.⁴²⁶

Äitien taloudelliseen asemaan vaikutti osaltaan myös lapsilisä, joka maksettiin pääsääntöisesti perheen äidille. Tapio Bergholmin mukaan vuodesta 1948 maksetut lapsilisät pienensivät naisten ja miesten käytettävissä olevien tulojen eroa ja siten

424 MV F20; MV F46; MV F48; MV F54; Muistoja Kutomolta 1979–2009 -muistitietokirjoitukset; Eläke- ja avustushakemukset 1954–1977; Selostus sosiaalisista eduista ja määrättyistä käytännöistä Forssan tehtailla 17.3.1954.

425 Sarkki 2012, 24; Nätkin 1993, 171.

426 Oy Finlayson Ab:n Forssan tehtaitten sairaus-, äitiys- ja hautausavustuskassan säännöt v. 1946.

edistivät vanhempien taloudellista tasa-arvoa.⁴²⁷ Esimerkiksi maalaistalojen emännille lapsilisiä saattoi olla ainut oma tulo, mutta monille työssäkävyllekin äideille se oli oleellinen palkanlisä, jota käytettiin perheen arkiseen kulutukseen, kuten lastenvaatteiden hankintaan.

Suhdanteet vaikuttivat arkeen tehtaalla. Tilaukset tuli saada ajallaan valmiiksi, joten tarpeen vaatiessa oli tehtävä ylitöitä. Kertoja kuvaa tilannetta raskaana olevan työtoverinsa kautta. Myös hän oli velvoitettu jäämään pitkälle venyneeseen ylityöhön. Kotiinlähtö ei mennyt helpoimman kautta. Kertoja antaa haastattelukatkelmassa nostalgisen kuvan työnteon arjesta. Työn vahva eetos ja ahkeruuden arvostus heijastuvat kuvauksesta. Samalla kertoja haluaa antaa vaikutelman, että työntekijät tekivät kaikkensa työnantajan hyväksi. He venyivät, jotta tilaukset saatiin valmiiksi. Kertoja ei lainkaan viittaa siihen, että viimeisillään raskaana olevalle naiselle olisi voinut riittää normaali työaika, vaan kertoja esittää naisen lähinnä sankariroolissa, joka antaa kaikkensa yhtiön hyväksi. Haastattelua tehdessä tehtaiden ovet olivat jo sulkeutuneet, joten kertoja osaltaan pyrkii myös osoittamaan, että tekstiiliteollisuuden loppuminen ei johtunut ainakaan hänen osastonsa työntekijöiden sitoutumattomuudesta tai laiskuudesta.

Mä taisin ensimmäisellä viikolla, kohta sillan olla sit ylitöissäkin, ku oli johonkin kiiru. Tuli tilaus ja vaihtu väri. Me oltiin ylitöissä, ehtovuorossa oltiin. Me oltiin johonkin aamuöihin sit, kahteen, kolmeen asti me oltiin sit täyttämässä. Sit ku me lähdetään poies, sit totta kai me Kauppakadun portista tultiin, ku se meitille sopi. Siel on kuule portti kiinni, ei porttivahtia missään. Mä en muista ketä se laitosmies sit oli, ku oli meitin kans siinä. Se näki sieltä sinisen tynnyrin ja se kieritti sen siihen aidan viereen ja meniks se mies ensin. Meni vissiin, ja sit meni (...) ja me sit katottiin, kun hän oli sit, mä sanon seittemännellä, mut kyl se oli sillan sit jo, ku ei menny montaa viikkoo aikaa sit kun hän jäi äitiyslomalle sit jo. Et hän sai sen vauvan.⁴²⁸

Työssäkävien äitien tuli palata siis työhönsä pian synnytyksen jälkeen tai jäädä kokonaan pois töistä. Lyhyet synnytys- ja äitiyslomat olivat haastavia koko perheelle. Yhdeksän viikon äitiyspäiväraha-astui voimaan vuonna 1964. Synnytysloma oli kuitenkin usein lyhyempi työtehtävistä riippuen. Työntekijöiden luokka-asema vaikutti synnytysloman pituuteen, sillä teollisuustyöntekijöillä synnytysloma oli neljä viikkoo ja konttorityöntekijöillä yleensä noin kuusi viikkoo. Vasta vuonna 1971 lakisääteinen synnytysloma pidennettiin koko äitiysrahan maksukaudelle. Pian synnytysloman ja äitiysrahan pituudet jatkettiin 12 viikkoon eli kolmeen kuukauteen. Synnytyslomaa pidennettiin vuonna 1974 seitsemään kuukauteen sekä 1970–1980-lukujen taitteessa vielä niin, että vuonna 1981 synnytysloma oli 258 arkipäivää eli noin 10 kuukautta.⁴²⁹

427 Bergholm 2005, 184–185.

428 FM MK17.

429 Haataja 2007, 14–16; Sosiaali- ja terveysministeriö: Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointiyhteiskuntaan.

Haastatteluissa monet äidit kuvaavat lyhyitä synnytys- ja äitiyslomia. Pienen lapsen jättäminen toisten hoitoon työpäivän ajaksi tuntui raskaalta, mutta toisaalta siinä ei ollut mitään poikkeuksellista, sillä työnantaja odotti nopeaa paluuta töihin. Jo raskausaikana naisille oli selvää, että töihin tuli palata pian synnytyksen jälkeen, jos halusi pitää työpaikkansa. Koska sama käytäntö oli vallalla muillakin aloilla, töihin paluu ei ollut erikoinen ratkaisu. Pienten lasten äitien työssäkäynti Forssan tekstiiliteollisuudessa oli niin yleistä, että töihin palanneet naiset eivät tunteneet itseään poikkeustapauksiksi. Monet työkaverit olivat samassa tilanteessa. Forssan tekstiiliteollisuudessa kävivät töissä sekä yksi- että monilapsiset äidit. Perheiden lapsilukuun vaikutti moni asia, mutta keskeinen merkitys syntyvien lasten määrään oli naisten osallistumisella palkkatyöhön. Nuorena naimisiin menneet ja lapsia hankkineet äidit saattoivat ensi kertaa tulla töihin tekstiiliteollisuuteen vasta perheen perustamisen jälkeen. Siitä huolimatta heille kertyi pitkäkin työura.⁴³⁰ Vuonna 1965 ensimmäistä lastaan synnyttäneiden naisten keski-ikä Suomessa oli 23 vuotta.⁴³¹

Maria: Miten muuten se työn ja perheen yhteensovittaminen onnistui, jos äitiyslomakin oli niin lyhyt?

Kertoja: Hmm. Kai se sit vaan onnistu, kun oli pakko. Ei oo ollu semmosta murhetta, että kyllähän ne aina on yhteen tarvinnut sopia koti ja työ. Ei siitä muuten tuu mittään.⁴³²

1960-luvulla Suomessa oltiin lastenhoidon kannalta haastavassa tilanteessa. Pienten lasten äitien työssäkäynti lisääntyi ja nuoret perheet muuttivat työn perässä kaupunkeihin. Samaan aikaan lastenhoidon ongelmat kasaantuivat. Sukulaisten apu ei ollut enää välttämättä lähellä, lasten päivähoito oli vielä suppeaa eikä nuoria tyttöjä saatu enää helposti kotiapulaisiksi huolehtimaan lapsista. Usein nuorten kotiapulaisten ja lastenhoitajien vaihtuvuus oli suurta. Osaltaan myös alentunut syntyvyys vähensi kotiapulaisten tarvetta. Kaupan ala, teollisuus sekä kouluttautuminen houkuttivat nuoria naisia enemmän niin, että he lopettivat sitä mukaan työnsä kotiapulaisena, kun pääsivät opiskelemaan, vaihtoivat ammattia tai menivät naimisiin.⁴³³

Naiset palkkatyöllistyivät Suomessa jo ennen järjestettyjen päivähoitopalveluiden antamaa yllykettä ja turvaa. Raija Julkunen kuvaa 1960-luvun ja 1970-luvun alun tilannetta kaksinaismoralistiseksi. Yhteiskunta tarvitsi äitien palkkatyötä, mutta samaan aikaan lasten päivähoiton järjestäminen oli vielä lapsenkengissä. Ainoa julkisesti hyväksytty tapa oli Julkusen mukaan juuri luotettavat kotiapulaiset, jotka todellisuudessa olivat monien työssäkävien äitien taloudellisten resurssien ulottumattomissa. Päivähoitolaki astui voimaan vuonna 1973, ja se toi helpotusta vanhempien työssäkäyntiin Suomessa, vaikka lastentarhoista löytyi aluksi paikka vain osalle lapsista.

430 FM MK8; FM MK 9; FM MVS2; Eläke- ja avustushakemukset 1954–1977; Nätkin 1997, 173–174.

431 Ensisynnyttäjien keski-ikä on noussut. Vuonna 2013 keski-ikä oli tilastokeskuksen mukaan 28,5 vuotta. Tilastokeskus: Äidit tilastoissa vuonna 2013.

432 FM MVS1.

433 Hänninen & Valli 1986, 151; Rahikainen 2006, 229, 239.

Päivähoitolain myötä myös perhepäivähoito tuli julkiseksi päivähoitomuodoksi. Päivähoitolaki sai lopulta varsin yleisen kannatuksen yhteiskunnassa, vaikka lasten kotihoidollakin oli merkittävä kannattajajoukkonsa. Uuden lain myötä päivähoitopaikat yleistyivät Suomessa. Vuonna 1970 valtionapuun oikeutettuja päivähoitopaikkoja oli 28 000, mutta kymmenen vuotta myöhemmin jo 131 640. Päivähoitolaki teki osaltaan pienten lasten äitien työssäkäynnistä oikeutetumpaa ja moraalisesti hyväksyttävämpää. Vuodesta 1978 lähtien myös isät ovat voineet jäädä vanhempainlomalle. Arvot ja asenteet muuttuvat kuitenkin hitaasti. Kymmenen vuotta lain voimaantulon jälkeen vain pieni osa isistä hyödynsi oikeuttaan vanhempainvapaaseen.⁴³⁴

1950–1970-luvuilla oli melko yleistä perustaa perhe nuorena. Yhdessä ei voinut oikeastaan asua menemättä naimisiin.⁴³⁵ Naimisiinmeno tarjosi nuorille naisille myös väylän muuttaa pois lapsuudenkodista, jossa he usein asuivat naimisiinmenoon asti, jos töihin pääsi kulkemaan sieltä helposti. Maalta Forssaan työn takia muuttaneet nuoret asuivat usein ensin yksinään tai ystävän tai sukulaisen kanssa.⁴³⁶ Tämä asumismuoto tarjosi hiukan enemmän vapautta kuin lapsuudenkoti, jossa nuoren naisen elämää ja menoja tarkkailtiin koko muun perheen voimin.

Nuoret miehet viihtyivät pidempään lapsuudenkodissa, koska se tarjosi miehille enemmän vapautta, mutta myös käytännöllisiä palveluita, kuten äidin valmistaman ruuan ja vaatehuollon. Nuorten naisten täytyi miehiä enemmän osallistua näihin tehtäviin eikä heillä ollut samanlaista vapautta liikkua kuin miehillä.⁴³⁷ Sukupuoli siis vaikutti nuorten asumiseen sekä vapaa-ajankäyttöön. Nuoret naiset saattoivat paeta elämää lapsuudenkodissa omaan avioliittoon, mutta moni asia ei oikeastaan muuttunutkaan naimisiinmenon jälkeen. Nuorten aviovaimojen elämä oli Forssan tehdasyhteisössäkin usein työntäyteistä tasapainoilua tehtaan, kodin, aviomiehen ja lasten välillä.

Työnantajana tehdas osaltaan suosi perheellisiä työntekijöitä, sillä he suunnittelivat naimattomia harvemmin nykyisestä työstään luopumista. Naimisiinmeno ja vakiintuminen samalla kiinnittivät työntekijät vahvemmin työpaikkaansa.⁴³⁸ Tehtaan etu olivat työhönsä sitoutuneet työntekijät, jotka olivat paikkakunnalla jäädäkseen. Perheen taloudellinen tilanne vaikutti teollisuudessa työskennelleiden äitien työssäkäyntiin. Molempien vanhempien työssäkäynti ei välttämättä ollut valinta vaan pakon sanelema ratkaisu.⁴³⁹ Osa naisista jäi kotiin lasten ollessa pieniä, mutta palasi takaisin töihin tekstiiliteollisuuteen, kun lapset kasvoivat tai taloudellinen tilanne muuttui vaikeammaksi esimerkiksi avioeron tai leskeyden myötä. Äidit saattoivat työskennellä myös muilla aloilla muutamia vuosia lasten syntymän jälkeen, jos työ Finlayson-Forssa Oy:llä oli hankalaa lastenhoidon kannalta. Erityisesti vuorotyötä tehneet äidit pyr-

434 Julkunen 1994, 195, 197–198; Markkola 1990, 360. Ks myös Parrila 2002.

435 1960-luvun alkupuolella lähes 40 prosenttia naisista avioliiton solmimishetkellä oli raskaana (Haavio-Mannila 1968, 184).

436 FM MK7; FM MK8; FM MK9; FM MK13; FM MK17; FM MVS4.

437 Olsson 2009, 38–39.

438 Kasvio 1982, 441.

439 Hytönen 2012, 332; Leimu 1997, 213; FM MK7; MV F48. Kotiäitiydestä sekä naisten työssäkäynnistä ks. myös Marander-Eklund 2014.

ktivät siirtymään muualle päivätöihin, mutta palasivat takaisin parempien ansioiden toivossa. Vielä 1950–1970-luvuilla töitä tekstiiliteollisuudesta sai melko helposti, joten paluu entisen työnantajan palvelukseen yleensä onnistui, kun työntekijä sitä toivoi.⁴⁴⁰ Aina töitä ei välttämättä heti löytynytäkään lasten kanssa kotona vietettyjen vuosien jälkeen.⁴⁴¹ Joillakin kotona vietetty aika muodostui siis toivottua pidemmäksi. Suhdannevaihtelut vaikuttivat Forssan tekstiiliteollisuudessakin työvoiman kysyntään.

Kone- ja paperitehtaan työntekijöitä 1970–1980-lukujen taitteessa tutkineen Antti Kasvion mukaan työntekijöiden asumismuodolla tai -ympäristöllä ei ollut merkitystä äitien työssäkäyntiin. Sen sijaan perheen lasten määrä vaikutti naisten työssäkäyntiin. Mitä enemmän perheessä oli pieniä lapsia, sitä todennäköisemmin äiti oli kotona eikä tehdastyössä. Aviomiehen vuorotyö ei vaikuttanut vaimon työssäkäyntiin. Sitä vastoin naisten koulutustaso vaikutti yleisesti naisten ansiotyöhön kodin ulkopuolella. Mitä korkeampi naisen koulutus oli, sitä useammin hän kävi töissä.⁴⁴² Samoja piirteitä oli myös äitien työssäkäynnissä Forssan tehdasyhteisössä. Usein ratkaisu oli monen tekijän summa.

Museoviraston Työväenkuulttuuriprojektin vuoden 1980 haastatteluissa useampi nainen kertoi aviomiehensä kuolleen 1940-luvun alussa. Nämä naiset palasivat nuoruutensa työpaikkaan tehtaalle tai aloittivat työuransa vasta leskeyden myötä. Monet heistä olivat todennäköisesti sotaleskiä. Pienten lasten äideillä ei ollut paljon vaihtoehtoja toimeentulon järjestämiseksi. Osa naisista palasi takaisin Forssaan aviomiehen kuoleman jälkeen muualla vietettyjen vuosien jälkeen. Nuoruuden tehdasyhteisö tarjosi heille ratkaisun arjen järjestämiseksi tarjoten työtä, asunnon, lasten päivähoiton ja mahdollisesti myös sukulaisten tukiverkoston.⁴⁴³ Sotien miesmenetykset myös osaltaan laajensivat naisten työmahdollisuuksia. Sodassa kaatuneiden miesten työpanos oli korvattava ainakin osittain naistyövoimalla.⁴⁴⁴ Naiset kävivät aikaisempaa useammin töissä jo sota-aikana ja moni huomasi, että heidän työpanostaan tarvittiin myös myöhemmin.

Sota-aikana avioliittoja solmittiin aikaisempaa lyhyemmän tuttavuuden jälkeen, jolloin avioliitolta toivottiin emotionaalista, sosiaalista sekä taloudellista turvaa epävarmoina aikoina. Sodan jälkeen menttiin Suomessa naimisiin ennätystahtia, mutta kaikilla avio-onni ei jäänyt pitkäaikaiseksi, vaan avioliitto saattoi purkautua nopeasti ja äiti jäädä yksin lastensa kanssa.⁴⁴⁵ Naiset saattoivat joutua ryhtymään elättämään perhettä, vaikka puoliso olisikin selvinnyt hengissä sodasta. Aviomies oli mahdollisesti työkyvytön osittain tai kokonaan vammautumisen tai mielenterveyden järkkymisen johdosta. Kaikilla sodasta palanneilla miehillä työkyky ei ollut enää entinen.⁴⁴⁶ Perheen isän sota-ajan kokemukset vaikuttivat myöhemmin merkittävällä tavalla

440 FM MK7; FM MVS4; MV F38.

441 Kasvio 1982, 411–412.

442 Kasvio 1982, 409.

443 MV F4; MV F5.

444 Lähteenmäki 1999, 53.

445 Nevala & Hytönen 2015, 166–168; Valtonen 2004, 93–94.

446 Valtonen 2004, 95. Ks. myös Heikkinen 2012, 160–161; Nevala & Hytönen 2015, 166.

perhe-elämään sodan jälkeisessä perhearjessa. Osa miehistä kärsi kivuista tai mielenterveysongelmista. Sodan jälkeen alkoholinkäyttö lisääntyi, sillä monet miehet eivät osanneet käsitellä sodasta kumpuavia traumoja muilla tavoin. Sodasta palattuaan miehet saattoivat olla vieraantuneita perheestään. Puolisot olivat ehkä toisilleen melko tuntemattomia ja lapset jäivät etäisiksi, jos arki perheissä oli yhtä ahkerointia ja kovaa työntekoa. Osa myös eli kuin viimeistä päivää tai hukutti murheensa juuri ylitiöpäiseen työntekoon ja elintason nostoon.⁴⁴⁷ Sodan jälkeen usein vaiettiin vaikeista asioista, eikä niitä käsitelty perhepiirissä. Tunteiden peittäminen oli helpompaa kuin vanhojen traumojen käsittely. Jo sodan aikana totuttiin vaikenemaan sekä rintamalla että kotona. Kuitenkin osa sodan käyneistä miehistä toisti loputtomasti sota-ajankokemuksiaan. He eivät päässeet niistä yli vaan esimerkiksi nauttiessaan alkoholia alkoivat suoltaa perheelleen sodan kauhuja yhä uudelleen.⁴⁴⁸

Naisten koulutus nähtiin vakuutuksena, johon naiset saattoivat turvautua, jos aviomiehestä ei ollut turvaamaan perheen taloutta tai vaimo jäi leskeksi.⁴⁴⁹ Koulutus auttoi leskeksi jääneitä sekä eronneita äitejä siirtymään työelämään, mutta monet etenkin työväenluokkaiset naiset joutuivat menemään töihin ilman koulusta, jolloin vaihtoehdot olivat rajallisemmat. Työpaikka ja koko tehdasyhteisö toivat turvaa, josta monen yksinhuoltajan oli vaikea lähteä muualle. Säännölliset tulot ja etuudet pitivät kiinni yhteisössä, joka mahdollisti yksinäisten äitien elättää perheensä.

Maria: Ei koskaan käyny mielessä työpaikan vaihto?

Kertoja: No, ei oikeastaan. Tehtaan sisällä työpaikat vaihtu. Mä olin yksinhuoltaja, niin jotenkin ei rohjennukaan lähteä sillä lailla hakemaan mitään muuta työpaikkaa. Sitte tuli ikä vastaan, että ei ois enää päässy mihkään, kun tytär oli muuttanu pois kotoo.⁴⁵⁰

Yhteiskunnassa käytiin 1960–1970-luvun taitteessa aborttikeskustelua. Tekemissäni haastatteluissa aiheesta ei juuri keskusteltu, mutta muistitietokirjoituksissa ja muissa keskusteluissa aihetta sivuttiin. Kuten Hilikka Helsti toteaa, intiimeistä ja vaikeista aiheista on helpompi kirjoittaa kuin kertoa suoraan haastattelijalle. Aihe on haastava eikä omista kokemuksista helpolla puhuta.⁴⁵¹ Naiset kuitenkin viittasivat aiheeseen yleisellä tasolla kertoessaan tehdasyhteisön arjen raskaista puolista: äideillä työ oli uuvuttavaa, lapsia monta, ansiot pienet, terveys huono, ahtaat asunto-olot, vaikeuksia puolison kanssa tai naiset olivat yksinhuoltajia. Tehdasyhteisössä oli alusta lähtien töissä paljon nuoria naisia, joten aviottomia lapsia syntyi kaikkina aikoina.⁴⁵² Toisaalta myös ehkäisymenetelmät kehittyivät ja niiden käyttö yleistyi vähitellen 1960-luvun kuluessa.⁴⁵³

447 Nätkin 1993, 176; Valtonen 2004, 95; Kirves 2015, 258.

448 Tuominen 2016, 221–226.

449 Summerfield 1998, 203.

450 FM MK8.

451 Helsti 2000, 31–32.

452 FM MK Muistitietokirjoitukset; kenttätyöpäiväkirja.

453 Sarantola-Weiss 2008, 57.

Historioitsijat Sofia Kotilainen ja Pasi Saarimäki, jotka ovat tutkineet 1800-luvun lopun maaseutuyhteisöissä aviottoman lapsen saantia, toteavat mielestäni hyvin osuvasti, että avioton lapsi ei ollut ainutlaatuinen tai harvinainen tapaus vaan aviottomat lapset olivat paikallisyhteisön normistossa normaaleja poikkeuksia.⁴⁵⁴ Samalla tavalla voisi kuvata Forssan tehdasyhteisön tilannetta. Suurin osa lapsista syntyi, kun vanhemmat olivat keskenään naimisissa. Aviottomia lapsia voisi hyvinkin kuvata 1950–1970-luvuillakin normaaleiksi poikkeuksiksi yhteisössä.

Miina Keski-Petäjän mukaan sotien jälkeinen yleinen leskeys ja kasvaneet avioeromäärät tekivät yksinäisistä äideistä aikaisempaa tavallisemman ja arkisemman osan suomalaista yhteiskuntaa. Naimattomilla, työssäkäyvillä äideillä kuitenkin riitti arjessa haasteita. Toivottomuus ajoi eri elämäntilanteissa olevia naisia myös raskaudenkeskeytyksiin. Ensimmäinen abortin salliva laki astui Suomessa voimaan vuonna 1950, mutta mahdollisuus lailliseen raskaudenkeskeytykseen vaati hyvin painavia perusteita. Monet aborttia hakeneista työläisnaisista olivat naimissa ja monen lapsen äitejä, jotka elivät niukoissa olosuhteissa. Vapaampi aborttilaki tuli voimaan vuonna 1970. Tästä lähtien raskaudenkeskeytyksen on saanut myös pelkästään sosiaalisin perustein. Abortteja tehtiin paljon juuri 1970-luvulla, jolloin vuosittain aborttien määrä Suomessa oli lähellä kahtakymmentätuhatta.⁴⁵⁵

Brittiläinen sosiologi Anna Pollert tutki Iso-Britannian tehtaissa työskennelleitä naisia 1970–1980-luvuilla. Monella tapaa näiden naisten kokemukset vaikuttavat samanlaisilta kuin Forssan tehdasyhteisössä. Usein lyhytaikaiseksi ajateltu työ muuttui pysyväksi. Nuoret naiset suunnittelivat jäävänsä kotiäideiksi naimisiinmenon jälkeen, mutta todellisuudessa heidän palkkaansa kuitenkin kaivattiin kotona, joten monella työt tehtaissa jatkuivat myös lasten syntymän jälkeen. Ennen naimisiinmenoa naiset toivoivat, että avioliitto vapauttaisi heidät lopulta tehdastyöstä. Vuosien kuluessa heille kuitenkin valkeni, että muita vaihtoehtoja ei enää ollutkaan. Koska työläisnaisten koulunkäynti ja opiskelu olivat syystä tai toisesta jääneet lyhyiksi, heillä ei ollut usein toivoa muusta. Etenkään, jos aviomiehen palkka ei riittänyt elättämään koko perhettä. Nämä naiset laittoivat toivonsa seuraavaan sukupolveen. Omille tyttärilleen he toivoivat parempaa tulevaisuutta muualla kuin tehdastyössä.⁴⁵⁶

Anna Pollert kirjoittaa, että naiset usein jäivät pois tehdastyöstä päälle kaksikymmentenvuotiaina perheen kasvaessa, mutta palasivat takaisin kolmenkymmenen ikävuoden vaiheilla, kun lapset suuntasivat kouluun, jolloin lastenhoito oli helpompi järjestää. Pollertin mukaan naiset saattoivat ajatella käyvänsä töissä vain vähän aikaa saadakseen hiukan rahaa kattaakseen joitakin ylimääräisiä menoja, mutta lasten kasvettua myös kulut nousivat, joten äidin palkalle oli tarvetta jatkossakin. Äidin ansiot auttoivat arjessa, joten työpaikkaa oli vaikea jättää, jos työtä oli tarjolla, siitähän huolimatta, että naisia usein odotti toinen urakka kotitöiden ja lastenhoidon parissa.

454 Kotilainen & Saarimäki 2013, 139–140.

455 Keski-Petäjä 2012; Keski-Petäjä 2015, 219; Väestöliitto: Raskaudenkeskeytysten absoluuttiset määrät Suomessa 1975–2012. 2010-luvulla Suomessa tehdään noin 10 000 aborttia vuosittain.

456 Pollert 1981, 109–112.

Osaa niissä auttoi aviopuoliso, oma äiti tai anoppi. Jos molemmat vanhemmat tekivät vuorotyötä, isät saattoivat huolehtia lapsista omalla vuorollaan ehkä enemmän kuin perheissä, joissa tehtiin vain päivätyötä.⁴⁵⁷

Forssan tekstiiliteollisuudessa työskennelleet naiset kuvasivat elämän rakentamista niin, että ensin mentiin naimisiin, saatiin lapsia ja sitten vasta ruvettiin hankkimaan leipäpuuta.⁴⁵⁸ Lasten ollessa pieniä monella oli tiukkaa, mutta tilanne helpottui lasten kasvaessa. Perheen tulot säännöllistyivät, kun äiti ei enää jäänyt äitiyslomalle. Koska vanhemmat olivat nuoria, he jaksoivat fyysisesti raskasta yhteistä alkutaivalta, kuten molempien vuorotyötä, taloudellisesti haastavia aikoja sekä lastenhoidon jokapäiväistä vaikeutta toisinaan ilman paikkakunnalla olevia tukiverkostoja. Lasten tullessa täysi-ikäisiksi vanhemmat olivat itsekin vielä suhteellisen nuoria ja saattoivat keskittyä enemmän parisuhteeseensa ja vapaa-ajan viettoon. Nyt he myös pystyivät halutessaan auttamaan lapsiaan taloudellisesti ja kohentamaan omaa elintasoaan. Keskusteluissa nuorena äideiksi tulleet naiset kuvaavat, että he eivät olisi jaksaneet perheen ja työn yhteensovittamista, jos eivät olisi tulleet äideiksi nuorina. He eivät olisi voineet kuvitella perustavansa perhettä vasta neljäkymmenen ikävuoden nurkilla, jolloin tehdastyön arkinen uuvuttavuus olisi ollut liikaa. Kaikesta huolimatta eri-ikäiset naiset saivat lapsia tehdasyhteisössä.⁴⁵⁹

Lapset tarhaan

Tekstiiliteollisuudessa työskennelleet naiset olivat kustannustehokasta työvoimaa. Teollisuustyön tehostamisen kannalta työssäkäyvien äitien lastenhoidon järjestäminen työnantajan toimesta oli järkevää. Forssan tekstiiliteollisuudessa oltiin tässä suhteessa edelläkävijöitä, sillä vuonna 1902 aloitti toimintansa yhtiön oma lastentarha. Arkkitehti Birger Federleyn suunnittelema talo on Suomen ensimmäinen lastentarhaksi suunniteltu rakennus. Tarha muodostui monelle lapsiperheelle arjen pelastukseksi. Äidit saattoivat elättää lapsensa tehdastyössä saamallaan ansioilla, kun lapset viettivät äitien työpäivän ammatillisen varhaiskasvatuksen piirissä.⁴⁶⁰

Tekstiiliteollisuudessa työskennelleiden vanhempien lastenhoidon järjestäminen vaati monenlaisia järjestelyjä. Joissakin perheissä lastenhoito järjestyi hyvinkin helposti, toisissa se vaati suuria ponnisteluja. Erityisesti yksinäisiltä äideiltä ja yksinhuoltajilta vaadittiin neuvokkuutta, olivat he sitten tehdastyöntekijöitä tai toi-

457 Pollert 1981, 109–112. Ks. myös Sangster 2016, 67.

458 Tommi Hoikkala ja Semi Purhonen ovat kuvanneet tätä suurten ikäluokkien hyvin yleiseksi ja yksinkertaiseksi parituumismalliksi. 1960-luvulla mentiin varhain naimisiin ja lapset hankittiin nuorina. Malli kosketti niin koulutettuja kuin kouluttamattomiakin nuoria. (Hoikkala & Purhonen 2008, 56.)

459 Kenttätyöpäiväkirja.

460 Hänninen & Valli 1986, 111; Kaukoluoto 2010, 300. Myös muilla paikkakunnilla oli joitakin tehtaiden omia lastentarhoja. Finlayson-Forssa Oy:n sosiaaliosasto lähetti kyselyjä lastentarhan laajentuessa 1950-luvun alussa muille suurille teollisuuslaitoksille niiden mahdollisista tarhoista. Forssaa kiinnosti erityisesti lastentarhanopettajien palkkaus. Tarhoja oli muun muassa Suomen Gummitahtia ja G. A. Serlachius Oy:n Mäntän tahtia. Myös Rauma-Repolalla ja Arabia Oy:llä oli lastentarhat. (Finlayson-Forssa Oy:n kysely.) Fazerin 60-paikkainen päiväkotitoimii edelleen tehtaan suojissa Vantaan Vaaralassa (Moisio 2013).

Kuva 16. Lapset leikkivät Finlayson-Forssan lastentarhan pihalla vuonna 1947. Päiväkoteja tutkineen etnologi Billy Ehnin mukaan arki päiväkodeissa on rutiinien täyttämää. Aikuisten aikataulut määrittävät päiväkodin rytmin. Lastentarhan päiväohjelmassa toiminnot seuraavat toisiaan. Ne toimivat päiväkodin arkea ylläpitävänä ja uusintavana rakenteena (Ehn 1983, 72–80). Aallon valokuvaamo. Forssan museon kokoelma.

mihenkilöitä. Moni heistä koki erityisesti lastentarhan mahdollistavan oman työssäkäyntinsä.

Oy Finlayson-Forssa Ab:n lastentarhaan pääsivät ensisijaisesti lapset, joiden yksinhuoltajaäiti työskenteli yhtiön palveluksessa. Toisella sijalla olivat lapset, joiden molemmat vanhemmat olivat töissä yhtiöllä. Tämän jälkeen vuorossa olivat lapset, joiden äiti työskenteli yhtiöllä, ja viimeisenä, jos tarhassa oli vielä tilaa, tarhaan pääsivät lapset, joiden isä oli yhtiöllä. Vanhempien toiveita pyrittiin kuuntelemaan lastentarhan kehittämisessä. Äitien pyynnöstä lastentarhan kevätlukukautta jatkettiin kesäkuun loppuun vuonna 1947, koska äidit olivat silloin yleisesti töissä ja lastenhoito tarhan loma-aikaan aiheutti monille hankaluuksia. 1940–1950-lukujen vaihteessa lastentarhassa oli päivittäin lapsia keskimäärin noin 80.⁴⁶¹

Lastentarhassa oli vuonna 1973 kokopäiväosastolla 65 lasta. Heistä 24 lapsella molemmat vanhemmat olivat yhtiöllä töissä, 40 lapsella äiti ja yhdellä isä, joka oli yksinhuoltaja. Puolipäiväosastolla lapsia oli 38, joista yhdeksällä molemmat vanhemmat olivat töissä Finlayson-Forssa Oy:llä. Puolipäivälapsista vain kahdella pelkästään äiti

461 Heinonen 1983; Ilmoitus Suomen Punaiselle Ristille 1948; Sosiaaliosaston ilmoitus 1947.

työskenteli yhtiössä, mutta 27 lapsella vain isä. Todennäköisesti äiti hoiti lapsia kotona, mutta vanhemmat halusivat lapsensa osaksi aikaa tarhaan. Myös toimihenkilöperheissä lapset saattoivat olla puolipäivähoidossa, vaikka äiti olikin kotona. Tekemisäni haastatteluissa vanhemmat kertoivat kokeneensa tärkeäksi, että lapset oppivat toimimaan ryhmässä ja harjaantuivat tarhassa muutenkin koulua varten. Myös isovanhempien hoidossa olevat lapset olivat toisinaan tarhassa puolipäivähoidossa. 1950–1970-lukujen kasvatusalan asiantuntijoiden mukaan lapsuus laitostui liiaksi, jos lapsi oli koko päivän tarhassa, joten puolipäivähoito koettiin ihanteeksi, jota tavoiteltiin. Tämä onnistui, vaikka molemmat vanhemmat kävivät töissä, jos isovanhemmat auttoivat.⁴⁶²

Kaikille halukkaille ei toivottuja hoitopaikkoja aina löytynyt. Erityisesti kokopäiväosastolle oli enemmän tulijoita kuin paikkoja. Vuonna 1967 puolipäiväosastolle pyrki 54 lasta, joista 33 sai hoitopaikan. Kokopäiväosastolle halukkaita oli 87, joista 70 valittiin ryhmään. Tehtaan vuorotyön johdosta lapsia oli mahdollista ottaa kokopäiväosastolle enemmän kuin paikkoja varsinaisesti oli. Yleisesti sovitettiin kaksi lasta yhden lapsen paikalle, jos vuorotyöstä johtuen lasten hoidontarve vaihteli. Kokopäiväosasto oli avoinna vuonna 1972 klo 6.30–16.30 ja puolipäiväosasto klo 8.30–13.30.⁴⁶³

Se lasten tarhaan vieminen, yleensä ne ihmiset aina myöhästy. Myöhästy sieltä (töistä). Se on vähä semmonen opittu tapa se myöhästyminenkin, et mun täytyy sanoo, että mä olen kerran eläessäni tai kahdenkymmenen vuoden aikana nukkunu pommiin. Mulla oli aina semmonen tapa, että mä menin puol seittemältä tarhalle, jos oli jotain juttua tarhatätien kans, niin mä kerkesin vielä seittemäks töihin. Ja sitten mentiin ja leimattiin kellokortti ja mentiin koneelle ja siitä sit ruvettiin töihin.⁴⁶⁴

Seuraavissa katkelmissa kaksi Forssan tekstiiliteollisuudessa työskennellyttä äitiä kertovat kokemuksistaan yhtiön lastentarhasta 1960–1970-luvuilta. Ensimmäinen äiti kuvailee Forssaan työn perässä muuttaneen perheen tilannetta, jossa molemmat vanhemmat työskentelivät yhtiöllä, äiti kaksivuorotyössä ja isä pelkästään päivävuorossa. Perheen ainut lapsi ei tarvinnut joka toisella viikolla tarhapaikkaa kuin reilun tunnin ajan päivässä, kun vanhemmat vaihtoivat vuoroa. Kaksivuorotyössä äidin iltavuoro alkoi klo 15 ja isän työ päättyi säännöllisen päivätyön mukaan arkisin klo 16.

Maria: Miten tulitte Finlaysonille lähteneeksi töihin?

Kertoja: (...) mies lähti töihin ja mä olin sitten toista vuotta vähän ollu tyttären kanssa tota kotona, kun sain tietää, et tänne pääsee (Finlaysonille töihin). Lapskin pääsee tarhaan, ja minä lähdin silloin sit töihin. Ja kahteen vuoroon heti sillain, että mies oli joka toinen viikko sit lapsen kanssa. Haki tarhasta, oli vaan tunnin siellä tarhassa sit sillä viikolla. Mä menin kolmeen töihin. (...) tyttö tykkäs kovasti olla tarhassa. (...) siellä oli tosi kiva henkilökunta, ja sit sillai sanotaan, kun mäkin menin

462 Heinonen 1983; Oy Finlayson Ab:n Forssan päiväkotit 1973; FM MK14; FM MVS3; MV F51.

463 Kouluhallitus/Lastentarhanopettajia koskeva tiedustelu päivähuoltolaitosten johtajille 1972; FM MK17.

464 FM MK7.

iltavuoroon, niin siitä tunnista, mikä se rohkee tunti oli ennen ku mies haki, niin ei otettu mitään maksua. Että joka toisesta viikosta, niin se oli halpa se hoitokin. Ettei missään niin halpaa olis ollu.⁴⁶⁵

Toinen äideistä oli yksinhuoltaja, joka tuo esiin tehtaalaisten alemmuudentunnetta sekä hänen kohtaamiaan ennakkoluuloja yhtiön tarhaa kohtaan. Lastentarhat olivat harvinaisia vielä 1950–1960-luvuilla. Forssan ensimmäinen kunnallinen päiväkotitoiminta aloitti toimintansa vuonna 1967. Kertojan mukaan lastenhoitoa kaipaavilla perheillä oli usein hoitaja kotona, joten lastentarha oli monelle vieras ajatus. Erilaisena ratkaisuna se ehkä herätti oudoksuntaa, vaikka nuori tyttö lastenhoitajana ei aina todellisuudessa ollut kovin luotettava ratkaisu. Taustalla oli ehkä myös ajatus siitä, että tarha tarjosi historiansa aikana hoitopaikkoja juuri hankalimmassa tilanteessa olleille tehtaalaisille. Ajan ihanteena oli, että äidit hoitivat lapsia kotona, mutta jos äitien oli välttämätöntä käydä töissä, ihanteiden vastainen arki ei ainakaan auttanut alemmuudentunteeseen. Kuten kertoja kuvaa, tarhojen yleistyttyä asenteet muuttuivat. Koska myös muiden kuin yhtiöläisten lapset menivät tarhoihin, tehtaalaisperheet eivät enää poikenneet lastenhoitojärjestelyineen niin paljon muista kaupunkilaisista. Yhtiön tarha mahdollisti kyseisten äitien työssäkäynnin, sillä he eivät voineet turvautua sukulaisten lastenhoitoapuun. Molemmat äidit kokivat Finlayson-Forssa Oy:n lastentarhan nimellisen maksun olleen helpotus, sillä heidän palkkansa olivat pieniä, eikä muuta paikkaa lapsille oikein ollut. Vuonna 1975 lasten vanhemmat maksoivat lastenhoidosta lastentarhan kokopäiväosastolla kaksi markkaa päivässä ja puolipäivähoito maksoi markan päivässä. Hoito seimessä maksoi kaksi markkaa.⁴⁶⁶

Maria: Oliko tyttärenne tässä yhtiön päiväkodissa tai tarhassa?

Kertoja: Joo oli. (...) sitä pidettiin kai vähän ehkä huonona vaihtoehtona, kun monella oli sitte joku kotona lapsenpiiat, ettei haluttu tarhaan, ku se oli vaan niinku Finlaysonin, mutta sitte ku noi tarhat yleisty niin, sittehän asennekin niinku muuttu. (...) olkalaukku semmonen, että se aina sitte perjantaina sinne laitettiin se maksu ja ne lapset vei sen... Se oli silloin seitsemän ja puoli markkaa viikko, niin tota se tarhamaksu, niin se aina perjantaiamuna laitettiin sinne, niin, rintaan taikka kaulaan, niin, se laukku.

Tutkija: Oliko se seitsemän ja puoli markkaa, oliko se paljon vai vähän vai...?

Kertoja: No, kyllä, kyllä se oli vähän. Se oli kuitenkin vähän sillä lailla, että koska se oli Finlaysonin. (...) mä en tiedä et minkä verran, mut ei seitsemällä ja puolella markalla silloin mitään hoitajaa ois saanu.⁴⁶⁷

465 FM MK 17.

466 Sosiaalitoimintojen ja etuuksien rekisteröinti 14.4.1975. Nykyrahassa (v. 2014 taso) kahden markan päivämaksu vastaa noin 1,60 euron summaa. Nykyrahan-arvo on laskettu tilastokeskuksen ilmoittamalla rahanarvonkertoimella vuodelta 1975, joka perustuu viralliseen elinkustannusindeksiin (0,7982 x 2,- = 1,60€). Vuoden 1954 maksut olivat kokopäiväosastolla 80 mk = 2,54€, puolipäiväosastolla 30 mk = 0,95€, ja seimiosastolla hoitopäivä maksoi 100 mk = 3,18 €. Vuoden 1954 rahanarvokerroin oli 0,0318.

467 FM MK 8.

Valittaessa lapsia tarhaan noudatettiin myös periaatetta, jonka mukaan yhteiskunnan vastuu lapsen hoidosta ja kasvatuksesta ei saanut olla liian suuri vaan päävastuu lapsista oli vanhemmilla. Tämän johdosta lastentarha tarjosi hyvin niukasti hoitopaikkoja alle 3-vuotiaille. Lapsi saattoi olla tarhassa yhdeksän kuukauden ikäisestä aina kaksivuotiaaksi asti, kunnes joutui jäämään pois, sillä odotettiin, että vanhemmat itse huolehtivat lapsesta seuraavan vuoden, kunnes lapsella oli jälleen 3-vuotiaana mahdollisuus päästä tarhaan. Ajan käsityksen mukaan erityisesti kaksivuotiaiden tuli olla äitien hoidossa, jotta lapsen kehitys ei vaarantuisi, jotta kiintymissuhde ja lapsen normaali kehitys jatkuisi suotuisasti. Käytännössä monet äidit jatkoivat työskentelyä tekstiiliteollisuudessa entiseen tapaan, mutta lapsi meni hoitoon jonnekin muualle välivuodeksi. Monet vanhemmat kokivat erityisesti tuon pakollisen väli vuoden lastentarhasta aiheuttaneen monenlaisia vaikeuksia lapsiperheiden arjessa. Osa ratkaisi lastenhoito-ongelmat jäämällä pois töistä siksi ajaksi, toiset turvautuivat sukulaisiin tai yksityisiin hoitajiin. Jos perheessä oli useita lapsia, hankala väli vuosi osui kohdalle monta kertaa.⁴⁶⁸

Forssaan muuttaneen monilapsisen perheen äiti kuvaa lastenhoidon järjestämiseen liittyviä ongelmia. Lastentarha helpotti perheen arkielämää ja mahdollisti osaltaan molempien vanhempien työssäkäynnin, mutta se ei ollut ongelmaton valinta. Tarhan ikärajat ja muut haasteet ovat esillä tässäkin katkelmassa. Vanhempien näkökulmasta tarha saattoi olla peruslähtökohdiltaan sujuva ratkaisu, mutta perheen lapset kokivat paikan pelottavana. Lastentarha oli lapsille vieras maailma, joka tyystin poikkesi vanhempien sekä isovanhempien hoidosta, johon lapset olivat tottuneet. Äidin tunteiden raskautta lisäsi juuri lasten sopeutumattomuus lastentarhaan.

Maria: Minkälainen paikka se oli (lastentarha)?

Kertoja: Sinne on aika monta kilometriä, tohon keskustaan. Aamulla täyty jo seittämäks mennä töihin, niin ennen seittämää jo lähteä lasten kans. Vaunujen kanssa sieltä tulla sitten. Olisko sieltä kolme kilometriä. Siihen tarhaan. Niin aikaisin sitten. Meilläkin oli niitä (1–2-vuotiaita), että vietiin yksityiselle taikka sitten mummolaan taikka johonkin aina sitten. Että sai siks ajaks, kun ei saanu siihen tarhaan. Meidän vanhempi tyttö ei kerennyt olemaan siellä ollenkaan. Se huusi niin kauheesti ja sai kiellon. Sehän meni mammalle silloin sitten. Aina viikoks pois sitten. Aina semmosia ongelmia oli.

Kertojan tytär: En mäkään sopeutunut. Mä karkasin sieltä (lastentarhasta) kolme kertaa.⁴⁶⁹

Katkelmassa kertoja kuvaa myös tarhamatkoja. Hän kuljetti lapsia tarhaan vau- nuilla kävellen useamman kilometrin. Sotien jälkeen koettiin monenlaista puutetta ja taloudellista niukkuutta, jolloin lastenvaunut olivat iso investointi. Vähitellen

468 Heinonen 1983; Kouluhallitus/Lastentarhanopettajia koskeva tiedustelu päivähuoltolaitosten johtajille 1972; FM MVS3.

469 FM MVS2.

Kuva 17. Yhtiön lastentarhan seimiosastoa vuonna 1950. Aallon valokuvaamo. Forssan museon kokoelma.

1950–1960-luvuilla elintason noustessa lastenvaunuista tuli kuitenkin arkea helpotettava joka perheen varuste.⁴⁷⁰

Yhtiön lastentarhaa laajennettiin vuosina 1949–1950 arkkitehti Erik Bryggmanin suunnittelemalla seimiosastolla, jonne pienempien lasten hoito keskitettiin. Keväällä 1972 lastentarhan kokopäiväisellä seimiosastolla oli kaksi alle yksivuotiaista lasta sekä kymmenen yksivuotiaista lasta. Kaksivuotiaita ei ollut yhtään. 3–7-vuotiaita lapsia kokopäiväosastolla oli 60 ja puolipäiväosastolla 40.⁴⁷¹ Usein vanhemmat kokivat tarhan hyvänä ratkaisuna, jossa myös lapset viihtyivät. Aina lasten sopeutuminen lastentarhaan ei ollut kuitenkaan ongelmatonta, kuten edellisestä katkelmasta kävi ilmi. Ei ol-

470 Miehii ilmestyi lastenvaunumainoksiin 1950-luvulla, mutta heitä ei juuri näkynyt kadulla vaunuja työntämässä. Miehet kuitenkin monesti osallistuivat vaunujen ostoon, sillä usein miehillä oli vastuu perheen kalliimmista hankinnoista. 1970–1980-luvuilta lähtien isät alkoivat varovasti esiintyä yhä enemmän yhdessä lastenvaunujen kanssa muuallakin kuin kotona. 1960-luvulla lastenvaunut muuttuivat kevyemmiksi, korkeammiksi sekä helpommin mukana kuljetettaviksi. Vainuihin sai kiinnitettyä ratasistuimen, jonka ansiosta vaunuja saattoi käyttää myös lapsen kasvettua ohi varsinaisen vaunuiän eikä erillisiä lastenrattaita tarvinnut hankkia. Vaunukopan alle ilmestyi samalla vuosikymmenellä metallikori ostoskassia varten. Äitien arki hieman keveni, kun ruokakassin sai laitettua vaunujen kyytiin. Ruokakaupassakäynti oli pitkälti naisten vastuulla ja monissa perheissä äiti sai poiketa kaupassa lähes päivittäin. 1960-luvulta lähtien kaupat vähitellen muuttuivat tilavimmiksi, joten niissä oli mahdollista liikkua myös vaunujen kanssa. Oli kuitenkin aivan yleistä jättää vauva vainuihin kaupan ulkopuolelle äidin kaupassakäynnin ajaksi. Hanna Forssell vertaa vaunujen hankintaa autonostoon, jossa tekniset ominaisuudet tekivät tapahtumasta miehiseemmän. Autojen tapaan vaunut kertoivat perheen elintasosta, sillä molemmat olivat vielä kalliita hankintoja 1950-luvulla. Vaunuja kierrätettiin ahkerasti, ja jotkut käsistään kätevät isät tekivät niitä myös itse lapsilleen. (Forssell 2014, 63–65, 72, 99, 101–105.)

471 Heinonen 1983; Kouluhallitus/Lastentarhanopettajia koskeva tiedustelu päivähuoltolaitosten johtajille 1972.

Kuva 18. Miehet lakkaavat lasten askartelupalikoita yhtiön lastentarhan isien nikkarointi-illassa vuonna 1973. Valokuvat ovat fragmentaarinen tutkimuskohde, mutta ne auttavat herättelemään keskustelua konventioita ylittävistä tilanteista. Lastentarha miellettiin naisten tilaksi, mutta tällaisten kuvien kautta kertojien oli helpompi muistella isien osuutta niin arkisissa lastenhakutilanteissa kuin erityisissä isien toimintailloissakin. Forssan museon kokoelma.

Kuva 19. Isät rakentavat leikkimökkiä yhtiön lastentarhan pihalle keväällä 1974. Miehiseksi mielletyllä rakentamisella ja talkootyöllä isät osallistuivat omalta osaltaan lastentarhan kehittämiseen ja lasten arjen elävöittämiseen. Forssan museon kokoelma.

lut aivan tavatonta, että vanhempien täytyi järjestää lapsille hoitaja kotiin, jos lasten arki ei tarhassa lähtenyt sujumaan toivotulla tavalla.⁴⁷²

Lasten päivähoitoon liittyvät kysymykset olivat pitkään äitien vastuulla. Tarvittaessa isät kuljettivat lapsia tarhaan, mutta muuten monissa perheissä lastentarhan asiat kuuluivat äideille. 1970-luvun kuluessa myös isät ottivat yhä enemmän osaa lastentarhan toimintaan. Vanhempainillat olivat pitkälti vielä äitien maailmaa, mutta vuonna 1973 lastentarhassa järjestettiin ensimmäinen isien ilta, jossa isät rakensivat ja korjasivat lapsille leluja. Illan satoa olivat nukketatteri, postilaatikko sekä vanerijuna. Seuraavana vuonna isät rakensivat lapsille talkoilla leikkimökin.⁴⁷³ Miehisellä tekemisellä lastentarha oli saanut houkuteltua isiä lastentarhan kehittämiseen.

Silloin oli niitä äitieniltoja. Järjestettiin täällä lastentarhassa. Kyllä isät sillä tavalla, mutta aika paljon kuitenkin vanhempainilloissa oli äitivoitosempaa tää osallistujakaarti. Ja sitten oli välillä niitä isien talkoiltoja, jollonka tuli just se leikkimökkikin tohon pihalle. Ja varmaan jotain muutakin. Isien talkoissa rakennettu uus iso leikkimökki ja se toimikin tosi monta vuotta, mut sit siihen tuli jo tämänönen sisätilaongelma, että se ei ollu ilmeisesti tää ilmastointi niin ku pelannu ihan sen sääntöjen mukaisesti, että sit siitä luovuttiin.⁴⁷⁴

472 FM MVS2; FM MVS3.

473 FM MVS3; Yhdyslanka 1973: 6, 11; Yhdyslanka 1974: 3, 22.

474 FM MVS3.

Yhtiön lastentarhalla oli käytössään melko niukat rahavarat, mutta vanhemmat arvostivat tarhan suomia mahdollisuuksia. Päivittäiset ateriat olivat usein keitto- ja vellivoittoisia, mutta hyvin tärkeitä lapsen ravitsemuksen kannalta. Tarhassa kävi säännöllisesti myös lääkäri ja lapsille annettiin erilaisiin iho-oireisiin valohoitoja vielä 1950-luvulla.⁴⁷⁵ Maitorupi ja muut ihon ongelmat olivat melko yleisiä, ja niitä pyrittiin parantamaan. Tarhassa oli luonnollisesti käytössä paljon kangasta ja muuta tehtaalta ylijäänyttä materiaalia askarteluun.

Tarha oli oma yksikkönsä mutta kuitenkin läheisessä yhteistyössä tehtaiden kanssa. Työntekijät olivat Finlayson-Forssa Oy:n palveluksessa, mutta kokivat työskentelevänsä erillään muista työntekijöistä ja yksiköistä. Lastentarhan työntekijät identifioituivat nimenomaan lastenkasvatukseen ja hoitoon. Lasten vanhemmat ja tekstiiliteollisuuden erityispiirteet tulivat kuitenkin monille vuosien varrella tutuiksi. Lastentarha siirtyi kaupungille vuonna 1976. Muutos ei juuri tuntunut päiväkodin arjessa vaan toiminta jatkui samansuuntaisena.⁴⁷⁶ Rakennus on edelleen päiväkotina, nyt nimellä päiväkotit Augustina. Se on ollut nyt yli sadan vuoden ajan lasten käytössä. Jatkosodan aikana tiloissa toimi kahteen otteeseen sotasairaala.⁴⁷⁷

Isovanhemmat, naapurit, sukulaiset ja tuttavat lastenhoitajina

Lastentarha oli selkein lastenhoidon ratkaisu, mutta kaikki lapset eivät sinne päässeet. Lastentarhan aukioloajat eivät myöskään vastanneet kaikkien vanhempien työaikoja, joten tarvittiin myös muita vaihtoehtoja. Isovanhemmat olivat usein hyviä lastenhoitajia, joita vielä 1950–1970-luvuilla käytettiin paljon. He olivat useimmiten edullisia, luotettavia ja joustavia. Toisinaan isovanhemmat asuivat jopa samassa taloudessa tai ainakin lähiympäristössä. Isovanhemmat myös kuljettivat lapsia tarhaan ja auttoivat kotitöissä.⁴⁷⁸

1960–1970-luvuilla yhteiskunnan rakennemuutoksen myötä Forssaan tuli paljon nuorta väkeä töihin tekstiiliteollisuuteen. Erityisesti työn takia muuttaneiden nuorten lapsiperheiden arkeen vaikutti merkittävästi se, että isovanhemmat asuivat kaukana. Silloin isovanhemmista ei ollut juuri helpottamaan perheen arkea. Näillä perheillä myös muut sosiaaliset verkostot paikkakunnalla saattoivat olla suppeita. Jos isovanhemmat asuivat kaukana eikä lapselle löytynyt muuta hoitopaikkaa, vanhemmat joissakin tapauksissa lähettivät lapsensa asumaan joksikin aikaa isovanhempien luokse. Jos kulkuyhteydet olivat suotuisat, viikonloppua vietettiin yhdessä.⁴⁷⁹

475 Haastattelussa kuvataan myös, miten Urho Kekkonen sai tarhassa valohoitoa haavoihinsa, kun oli Forssassa toipumassa puukotuksesta. Hänen kerrotaan asuneen tällöin Yhtiönpuistossa. (FM MVS3; FM MK19.)

476 FM MVS3; Ahonen 1978, 121.

477 Yhdyslanka 1952: 4.

478 FM MVS2; FM MVS3; MV F72.

479 FM MVS2; FM MVS3; FM MK6.

Vanhempien työskennellessä lapsista huolehtivat isovanhempien lisäksi myös muut sukulaiset, naapurit ja tuttavat. Lastenhoitajia olivat usein hieman vanhemmat naiset, joille maksettiin pientä palkkaa. Työkaverit ja muut tutut auttoivat hoitajien etsinnässä. Tehdasyhtiön lastentarhassa oli paljon harjoittelijoita. Alalle vaadittiin vähintään puolen vuoden harjoittelu jo ennen opiskelujen aloittamista, joten harjoittelijoita oli talossa useita samaankin aikaan. Harjoittelunsa ohella monet työskentelivät vapaa-ajallaan tekstiiliteollisuudessa toimivien perheiden lastenhoitajina. Vanhemmat kysyivät suosituksia sopivista harjoittelijoista suoraan lastentarhasta. Vanhemmat kokivat lapsille tutut harjoittelijat hyvinä vaihtoehtoina helpottamaan tilapäistä lastenhoitotarvetta. Harjoittelijat olivat nuoria, joten he jaksoivat työntäyteisten lastentarhapäivien lisäksi hoitaa vapaa-ajallakin lapsia. Tarhassa harjoittelijat olivat työntekijöiden arvoasteikolla alimpina, joten heidän työpäivänsä koostuivat pitkälti avustavista tehtävistä. Harjoittelijat eivät viettäneet kaikkea aikaansa lasten kanssa, vaan iso osa heidän työajastaan kului pyykinpesuun, vaatehuoltoon ja siivoukseen. Perheissä vietetty aika antoi mahdollisuuksia harjoitella lastenhoitoa itsenäisesti.⁴⁸⁰

Satamatyöntekijöiden arkea tutkinut Tytti Steel kirjoittaa, että työssäkäyvät äidit tunsivat huonoa omatuntoa, koska olivat joutuneet jättämään lapsensa työpäivän ajaksi joko hoitoon sukulaisten tai naapureiden luokse tai keskenään kotiin. Yhteiskunta mutta myös sukulaiset ja naapurit odottivat äidin huolehtivan kodista ja lapsista, mutta satamatyö oli monille äidille taloudellinen välttämättömyys. Tasapainoilu todellisuuden ja ihanteiden välillä ei ollut helppoa. Moni äiti joutui käymään töissä, ja lasten- ja kodinhoitoon liittyvät asiat piti ratkaista joka päivä, joten perheen valintoja piti säännöllisesti puntaroida ja perustella, vaikka todellisuudessa vaihtoehdot olivat vähissä.⁴⁸¹

Vanhemmilla lapsilla oli usein iso vastuu nuorempien sisarusten hoitamisesta Forssan tehdasyhteisössä. Erityisesti yksihuoltajien mutta myös muiden vanhempien oli tosinaan jätettävä lapsensa keskenään kotiin. Tehtaan portilla norkoili usein lapsia odottamassa vanhempia kotiin työvuoron päättyessä. Monelle lapselle portinvarti-joista tuli tuttuja vuosien varrella.

Kyllä mejänki tytöt aina sanoo, että kyllä oli niin kivaa, kun kolmen aikaan mentiin tehtaan portille äitiä vartoon töistä kotia. Kyllä se lapsillekin oli sellanen oma kohokohtaas.⁴⁸²

Edellisen kuvauksen äiti muistelee kaiholla, miten lapset ovat kertoneet, millaista oli mennä tehtaanportille äitiä vastaan. Hän ei tuo lainkaan esiin, millaista oli jättää lapset selviämään keskenään työpäivän ajaksi. Vanhempiaan portilla odottavat lapset olivat yleinen näky tehdasyhteisön arjessa. Kun vanhemmat ja lapset kohtasivat portilla, tilanteeseen liittyi huojennusta ja iloa. Molemmat olivat tahoillaan selvinneet

480 FM MVS3; MV F27.

481 Steel 2013, 76.

482 FM MK 7.

päivästä, joten vuosikymmeniä myöhemmin tuota hetkeä oli helpompi muistella lämmöllä kuin ajatella vaikeampia tunteita, joita tilanteeseen liittyi.

”Yleensä se oli semmosta, että eri vuoroissa oltiin”⁴⁸³

Jos molemmat vanhemmat työskentelivät tehtaassa, moni ratkaisi lastenhoidon työskentelemällä eri vuoroissa. Vanhempien lastenhoitovuoro vaihtui kellokortilla tai tehtaan portilla vuorojen vaihtuessa. Näin välttyttiin lastenhoitajan palkkiolta tai lapsen viemiseltä lastentarhaan, jonne oli säädettyt ikäraajat ja kellonajat. Työskentely eri vuoroissa ei kuitenkaan ollut aivan aukoton ratkaisu. Vanhempien työvuorot vaihtuivat samalla kellonlyömällä eikä lapsia saanut vielä tehdassaleihin. Lopulta vuonna 1974 otettiin tehtaalla käyttöön Tenavatupa, johon eri vuoroissa työskentelevät vanhemmat saattoivat viedä lapsensa vuoronvaihdon ajaksi. Tenavatuvassa oli päivystys ja iltavuorolaisten lapset pääsivät sinne puoli tuntia ennen ja jälkeen vuoron vaihdon. Tämä lastenvaihtuhuone toimi vuoteen 1977 asti.⁴⁸⁴

Lastenhoito saatettiin hoitaa myös niin, että toinen vanhemmista teki töitä arkisin ja toinen viikonloppuisin. Esimerkiksi kutomossa tehtiin viikonloppuisin 12 tunnin työpäivät lauantaina ja sunnuntaina, jolloin arkipäivät jäivät vapaiksi. Haastattelemani kutomossa työskennellyt mies kertoi tehneensä useita vuosia pelkkää viikonloppuvuoroa⁴⁸⁵, jolloin hän vastasi arkisin lasten- ja kodinhoidosta vaimon ollessa töissä. Työaikajärjestely oli osa arkipäivän selviytymisstrategiaa, mutta sen myötä isällä oli mahdollisuus osallistua aktiivisesti lastenhoitoon ja ylipäätään viettää aikaa omien lastensa kanssa. Lapset olivat läheisiä isänsä kanssa ja heillä oli arkisin aikaa tehdä asioita yhdessä. Samaa työvuoroa tekevät isät myös kokoontuivat viikolla yhteen ja ottivat lapset mukaan muun muassa kalastamaan tai opintokerhoihin.⁴⁸⁶ Pitkistä viikonloppun työtunneista huolimatta arkivapailla koettiin olevan hyvätkin puolen- ja yhteinen aika lasten kanssa tuntui tärkeältä, mutta miesten lasten- ja kodinhoidosta ei tehty haastatteluissa isompaa numeroa. Ne kuuluivat niin vahvasti naisten alueelle vielä 1950–1970-luvuilla, että vaikka rajan ylittäminen vuorotyöperheissä olikin melko yleistä, sitä ei haluttu korostaa tai tuoda erityisesti esiin. Tästä herää kysymys, oliko äitien vastuu lapsista ja kodista niin itsestäänselvyys, että naiset eivät itsekään ajatelleet, että asiat voisivat olla toisin. Haastatteluajankohtana 2010-luvulla isien osallistuminen on jo aivan toista luokkaa kuin tutkimusajankohtana. Ruokaa laittavat ja lapsista huolehtivat isät ovat esillä mediassa, joten isien osallistumisesta miehet voivat puhua nyt jo luontevammin ilman leimaantumisen pelkoa, toisin kuin

483 FM MVS2.

484 Yhdyslanka 1975: 1, 27; Yhdyslanka 1979: 3, 14–16, Yhdyslanka 1979: 4, 30–31; Harjunen 1999, 35; FM MK1; MV F28.

485 Tekstiiliteollisuudessa viikonloppuvuoroa tekivät sekä isät että äidit. Ks. tarkemmin viikonloppuvuoroista tekstiiliteollisuudessa Kasvio & Piispa 1985, 102–103.

486 FM MK15.

Kuva 20. Finlayson-Forssa Oy:n piha-alueetta Kutomolla. Työntekijöitä on tulossa töihin, ja osa on vuorostaan lähdössä kotiin. Kuvassa näkyy myös useita lapsia. Forssan museon kokoelma.

saattoi aikaisempina vuosikymmeninä olla. Miesten lastenhoitoa voitiin pitää toisen maailmansodan jälkeen miehen arvoa alentavana, epämiehekkäänä ja hieman nolona asiana. Miehet eivät juuri tehneet perinteisiä naisten töitä 1950–1960-luvuilla eikä sitä pidetty edes suotavana. Kotitöitä tehnyt mies koettiin naismaiseksi ja miehisyytensä menettäneeksi. Ajan pilapiirroksissa esiliinassa häärinyt kotitöitä tehnyt mies oli yleinen pilkan ja naurun kohde.⁴⁸⁷

Isät ottivat 1970-luvulla aiempaa aktiivisempaa roolia perheissä. Esimerkiksi isien osallistuminen synnytyksiin oli 1950-luvulla harvinaista, mutta 1980-luvulla jo yleistä. Lisääntyneestä osallistumisesta huolimatta, päävastuu lastenhoidosta oli naisilla. 1940–1950-luvulla syntyneet miehet, jotka tulivat isäksi 1970-luvulla ja 1980-luvun alussa, olivat uudenlaisen tilanteen edessä. Miehet eivät enää voineet turvautua edellisen sukupolven traditioon, oman isän tapaan toimia. Perinteinen autoritääriäinen isähahmo ei enää vastannut odotuksia. Tutkimuksissa 1970-luvun isää kuvataan osuvasti siirtymävaiheen isiksi, jotka loivat pohjaa myöhemmälle isyyden muutokselle.⁴⁸⁸ Lasten määrä ei vaikuttanut miesten kotitöihin osallistumiseen. Monilapsisissa perheissä isät eivät välttämättä olleet sen aktiivisempia kuin muissakaan perheissä.⁴⁸⁹

Etnologi Hilikka Helsti toteaa äitiydestä tekemässään tutkimuksessa, että miehet osallistuivat 1900-luvun alkupuolella lasten- ja kodinhoitoon usein vain poikkeusaikoina, jos ketään muutakaan ei ollut töitä tekemään. Synnyttäminen ja lapsivuodeaika saattoivat estää äitiä tekemästä tavallisia töitään, joten isän oli ehkä pakko huolehtia sellaisista toimista, joihin hän ei juuri muuten osallistunut.⁴⁹⁰ Voidaan pohtia, hoitivatko isät lapsia ja tekivät kotitöitä 1950–1970-luvuillakin osittain siksi, että ketään muutakaan ei ollut saatavilla avuksi. Oliko eri vuoroissa työskentely yleistä, koska muutakaan vaihtoehtoa ei ollut? Oliko tämä yleisempää työn perässä Forssaan muutaneilla, joilla tukiverkosto oli ohuempi?

Isien aktiiviseen rooliin kotona vaikutti moni asia. Käydessäni yhä uudelleen läpi haastatteluaineistoja, huomasin, että osa isistä osallistui aktiivisesti kotitöihin, jos olivat tottuneet tekemään niitä jo lapsuudenkodissaan. Jos isän oma äiti oli käynyt työssä, mahdollisesti vuorotyössä, isä oli nähnyt oman isänsä aktiivisen roolin kotona. Jos äiti kävi töissä, lapsilta ehkä odotettiin ahkerampaa osallistumista kotitöihin. Sitä kautta ne tulivat tutuiksi myös pojille, etenkin jos perheessä ei ollut tyttöjä tai pojat olivat iältään työhön näitä sopivampia. Eräässä haastattelussa vaimo kertoi miehensä valmistaneen perheelle aina ruuan, kun vaimo oli iltavuorossa. Mies teki vain päivävuo-roa. Mies oli oppinut tavan jo lapsuudenkodissaan, jossa hän laittoi ruuan valmiiksi tehtaassa töissä käyville vanhemmilleen. Vaimo kuitenkin suoritti aina ruokaostokset.⁴⁹¹ Miehen astuminen julkisesti naisille varattuun tehtävään olisi ollut monille miehille liikaa, mutta kotona muiden katseilta suojassa miehetkin saattoivat

487 Ranta 2012, 211; Helsti 2000, 105; Kekäle & Eerola 2014, 27.

488 Korhonen 1999, 88–89, 209.

489 Kasvio 1982, 418.

490 Helsti 2000, 111–116.

491 FM MK15; MV F21; MV F24; MV F37; MV F51.

tilanteen vaatiessa kotitöihin ryhtyä. Osa halusi tehdä myös tietoisesti eroa oman lapsuudenkodin aikaisiin käytäntöihin.

Monissa perheissä sukupuolenmukainen ruuanvalmistusvastuu oli kuitenkin tiukka. Vaikka molemmat vanhemmat kävivät töissä kodin ulkopuolella, äidit saattoivat huolehtia kotona kaikesta ruokaan liittyvästä. Suomalaisia ruoka- ja keittämisperinteeseen liittyviä muistitietokeruuaineistoja tarkastelleen Maarit Knuutilan mukaan esimerkiksi isän jäädessä leskeksi mies ei välttämättä ryhtynyt edelleenkään laittamaan ruokaa, jos perheessä oli kotitaloustyöhön kykeneviä tyttäriä. Ruuanvalmistus kuului leimallisesti naisten työkenttään, jonka tietotaito opittiin sukupolvelta toiselle. Knuutilan mukaan naisten pitkät keittämisen perinteet ovat pitäneet miehiä loitolla keittiöistä eikä miehillä ole naisten tapaan sukupolvelta toiselle kulkevaa keittämisperintöä.⁴⁹² Jos miehet eivät ole löytäneet omaa tapaansa toimia keittiössä, he ovat voineet jättää ruuanvalmistuksen perheen naisille.

Isän hoitoroolia perheessä 1970–1980-lukujen taitteessa tutkineen Anna Raija Nummenmaan mukaan isän työaikajärjestelyt vaikuttivat merkittävästi isän ja lasten yhdessä viettämään aikaan sekä isien osallistumiseen kotitöihin. Äidin työssäkäynti lisäsi isän aktiivisuutta jonkin verran, mutta vanhempien vuorotyö oli merkittävin tekijä isien osallistumisessa. Jos vanhemmat olivat päivätöissä, äiti huolehti lapsista ja kodista. Vuorotyötä tehneet isät viettivät päivätöitä tehneitä isiä enemmän aikaa lastensa kanssa ja osallistuivat yleisemmin myös kodinhoitotöihin. Säännöllisiä kahdeksan tunnin työvuoroja tehneet isät olivat enemmän lastensa kanssa kuin pitkiä työpäiviä tehneet johtavassa asemassa olevat isät. Sama vaikutus oli, jos isät tekivät paljon epäsäännöllistä matkatyötä. Ylemmissä sosiaaliryhmissä myös kotiapulaiset vapauttivat miehiä kotitöistä, vaikka vaimo olisikin käynyt ansiotyössä. Elina Haavio-Mannilan mukaan mitä enemmän miehet tekivät kotitöitä, sitä positiivisemmin he niihin suhtautuivat. Myös vaimot, joiden puoliset tekivät kotitöitä, pitivät sitä hyvänä ja suotuisana asiana.⁴⁹³

Ruotsalainen etnologi Björn Ohlsson tarkasteli tutkimuksessaan Volvon tehdasta Göteborgissa työpaikkana 1970-luvulta lähtien. Ohlssonin mukaan työssäkäyvillä naisilla oli usein kaksoistaakka, koska oman toimensa ohella he huolehtivat lapsista ja kotitöistä. Kuitenkin myös Volvon tehtailla vuorotyötä tehneet miehet joutuivat ottamaan vastuuta lastenhoidosta. Vanhemmat työskentelivät eri vuoroissa, jos perheen ei ollut taloudellisesti mahdollista palkata lastenhoitajaa tai äidin jäädä kotirouvaksi. Lasten kasvaessa puoliset alkoivat mahdollisuuksien mukaan noudattaa samoja työaikoja, koska lastenhoidossa ei tarvinnut enää vuorotella.⁴⁹⁴

Vanhempien työskentely eri vuoroissa heikensi perheen eheyttä, mutta toi isät osaksi lasten arkea. Isien osallistuminen kotitöihin näytti myös mallia perheen lapsille tasapuolisemmasta kotitöiden tekemisestä. Tekemissäni haastatteluissa erityisesti

492 Knuutila 2006, 308; Knuutila 2007b, 203.

493 Nummenmaa 1986, 31–32,35; Nummenmaa 1987, 18; Haavio-Mannila 1968, 177–178, 224–225.

494 Ohlsson 2008, 172–173.

vuorotyötä tehneet isät kuvaavat perheen merkitystä omalle urapolulleen. He vaihtoivat työtehtäviä lastenhoidon järjestämiseksi. Lasten takia uuvuttavaa eri vuoroissa elämistä jaksettiin. Monilla päällimmäisenä tekijänä oli järjestelyn taloudellisuus, monilla jopa pakko, koska muuta vaihtoehtoa ei ollut. Nämäkin isät kuitenkin kokivat tärkeäksi, että lapset saivat kasvaa kotona vanhempien ja sisarusten kanssa.⁴⁹⁵

Antti Kasvio kuvaa paperiteollisuudessa työskennelleiden isien kokemuksia vuorotyöstä aivan 1980-luvun alussa. Monet haastateltavat kertoivat, että vuorotyö mahdollisti lastenhoidon kotona, jolloin isä saattoi huolehtia lapsista vapaapäivinä. Jos molemmat vanhemmat tekivät vuorotyötä, paperityöntekijät kaipasivat yhteistä aikaa puolison ja lasten kanssa. Lapsetkin toivoivat, että molemmat vanhemmat olisivat olleet kotona iltaisin eikä aina vain toinen. Mielestäni Kasvio kuvaa osuvasti, kuinka lastenhoito näytti helpolta, kun vanhemmat työskentelivät eri vuoroissa, mutta perheen ja työn yhteensovittaminen vaati myös monenlaisia erityisjärjestelyitä ja osa koki sen raskaana ja ongelmallisena. Perheiden arki rytmittyi enemmän työvuorojen kuin viikonpäivien mukaan.⁴⁹⁶ Uudemmassa perhetutkimuksessa on osoitettu, että lapset eivät erityisemmin pidä vanhempien ilt- ja yötyöstä. Vaikka lapset eivät toivo mitään erityistä tekemistä vanhempiensa kanssa, he haluaisivat näiden olevan heidän saatavillaan.⁴⁹⁷

Sukupolvimurros toisen maailmansodan jälkeen muutti isän asemaa perheessä. Isän määräysvalta perheenjäseniin monilla elämänalueilla alkoi murtua, ja hierarkia vanhempien ja lasten välillä loiveni erityisesti 1960-luvulta lähtien. Isän ei katsottu enää olevan perhettä elättävä johtaja, jonka sana oli laki. Samaan kehitykseen liittyy äidin irtautuminen kodista, mitä edesauttoi koulutus sekä siirtyminen palkkatyöhön. Isät puolestaan kiinnittyivät yhä enemmän kotiin. Perhekeskeisyys vahvistui. Myös yleinen yksilöitymiskehitys oli osa murroskautta.⁴⁹⁸

Haastavinta perheille oli pienten lasten hoidon järjestäminen, mutta myös koululaisista huolehtiminen vaati ratkaisuja. Oman lisänsä erityisesti vuorotyöperheiden arkeen toivat koululaisten lukujärjestykset. Vanhempien arkivapaat helpottivat osaltaan asiointia pankeissa, kaupoissa ja virastoissa. Muisteluaineistossa kuvataan erilaisia tapoja huolehtia niin isommista kuin pienemmistäkin lapsista. Eräs yksinhuoltajaäiti kertoi ratkaisseensa lastenhoidon työskentelemällä jonkin aikaa vain viikonloppuvuorossa. Arkisin hän huolehti kodista ja lapsista, ja viikonloppuisin perheen koululaiset huolehtivat nuoremmista sisaruksista sillä aikaa, kun äiti oli töissä. Samalla äiti hoiti tilapäisesti myös vieraiden lapsia arkisin ja sai kaivattuja pieniä lisäansioita. Jos perheessä oli useampia lapsia, vanhemmille lapsille lankesi usein nuoremmista sisaruksista huolehtimista koulutyön ohella. Sama äiti, joka työskenteli lastenhoidon järjestämisen takia vain viikonloppuvuorossa, teki aikaisemmin 1970-luvulla vain aamu- ja yövuoroa, jolloin hänen kannaltaan hankala iltavuoro jäi

495 FM MK15; FM MK2; Yhdyslanka 1979: 3, 14–16; Yhdyslanka 1979: 4, 30–31.

496 Kasvio 1982, 402–407.

497 Vasikkaniemi 2013, 132.

498 Hoikkala 1998, 76–78.

samaa työtä tehneen työtoverin tehtäväksi. Äidin aamuvuoron aikana lapset olivat koulussa ja tarhassa. Äidin ollessa yövuorossa lapset nukkuivat keskenään kotona, ja äiti nukkui kotona päivällä.⁴⁹⁹ Äidin kerronnassa heijastuu huojennus selviytymisestä päivästä toiseen. Hän ei erityisesti ehtinyt aikanaan miettiä lastenhoitoon liittyviä tunteitaan, vaan ongelma oli arkinen. Miten huominen, ensi viikko, seuraava kuu-kausi yksinhuoltajaäidin perheessä järjestyisi. Nyt vuosikymmeniä myöhemmin hän koki olevansa levollinen aikanaan tekemiensä lastenhoitoratkaisujen suhteen. Hänellä, kuten monilla muillakaan, ei välttämättä ollut vaihtoehtoja työssäkäynnille.⁵⁰⁰ Monella yksinhuoltajaäidillä oli ambivalentti suhde työhön. Vaikka siihen liittyi pakkoa ja välttämättömyyttä, naiset kokivat myös ylpeyttä itsenäisestä selviytymisestään.⁵⁰¹

Yhteistyö työkavereiden kanssa oli monelle työntekijälle ensiarvoisen tärkeää, jotta perheen arki sujui. Äidit yleisesti sovittelivat työvuoroja työtovereiden kanssa, jos lastenhoito tuotti vaikeuksia. Jos jollekin esimerkiksi sopi vain iltavuorossa työskentely, joku toinen oli kiitollinen saadessaan tehdä vain aamu- ja yövuoroa. Vanhemmat myös tasapainoilivat usein paremmin palkatun vuorotyön ja lastenhoidon kannalta helpommin järjestettävän päivätyön välillä.

Meillä oli siihen aikaan pakkaamossa vuorot sillee, et oltiin iltavuorossa joka neljäs viikko. Pakkaamossa oli parempi palkka ja sit mä jäin sinne. Ja mä olin siellä yhdeksän vuotta, mut sitten mä pyysin takasin työpiirtämön päivätöihin, ku tyttö oli menossa kouluun.⁵⁰²

Maria: Se oli vuorotyötä?

Kertoja: Kolmivuorotyötä. Keskeytymätön kolmivuorotyö.

Maria: Ja täällä aikaisemmassa se työ oli?

Kertoja: Yksivuorotyötä.

Maria: Miltä se muutos silloin tuntui?

Kertoja: Se oli suuri muutos, mutta kun elämäntilanne oli itellä, että kaks pientä lasta ja vaimo kotona. Mikä oli itte tehty valinta. Rahaa tarvittiin ja innostusta oli ja kiinnostusta kehittää ittees.⁵⁰³

Vuoroja ja työtehtäviä myös vaihdettiin elämäntilanteen muuttuessa ja lasten kasvaessa. Lasten merkitystä vanhempien työuran kulkuun kuvataan hyvin monissa haastatteluissa. Aineistoja yhä uudelleen lukiessani herää jopa kysymys, että pyrittiinkö tarkoituksella elämänvalintoja perustelevaan juuri perheellä. Oliko se helppo ja yleisesti hyväksytty syy tehdyille valinnoille työelämässä, jolloin ei tarvinnut miettiä työuran muutoksia vaan sai tehdä päätökset perhe edellä. Ohessa kaksi kertojaa pohdii omia ratkaisujaan. Työtehtävien muuttuminen saattoi olla kiinni yksittäisistäkin asioista. Viimeisenä isä kertoo, kuinka perheen tytär ei päässyt lastentarhaan. Tästä

499 FM MK7.

500 Nätkin 1998, 72.

501 Davis 2012, 156.

502 FM MK8.

503 FM MK22.

seurasi perheen äidin ammatin vaihtuminen ja jääminen kotiin hoitamaan perheen tytärtä ja myös muiden finlaysonilaisten lapsia.

Vuonna 1971 mä tulin takasin töihin, ja pääsin takasin viimeistämöön sillä perusteella, ku mies oli leipuri, niin hän meni niin aikasin töihin, että ei siihen aikaan saanu lapsia viedä hoitoon mihinkään viideks aamulla. Jos mä oisin joutunu yövuorossa olemaan, niin kuka sitä lasta olis pitäny?⁵⁰⁴

Maria: Oliko lapsenne yhtiön tarhassa missään vaiheessa?

Kertoja: Ei. Yritettiin kerran. Olis puolipäivätarhaan päässy, mutta ku ei se ois auttanu mitään, jos molemmat on vuorotöissä tai samaan aikaan töissä, niin ei siinä ollu mitään järkee, ku ei kummallakaan oo sukulaisia täällä.⁵⁰⁵

Vanhempien työskentely eri vuoroissa vei aikaa perheiden yhteiseltä ajalta ja toi mukanaan monenlaisia haasteita, vaikka se helpottikin lastenhoitoa. Vanhempien työskentelyä eri vuoroissa koskevissa kuvauksissa ja kertomuksissa usein mainitaan, että vanhemmat näkivät toisiaan vain pikaisesti päivän aikana, jolloin tärkeimmät kuulumiset vaihdettiin nopeasti.⁵⁰⁶ Kesäloma oli odotettu aika, jolloin vanhemmat vapautuivat työstä ja perheillä oli aikaa olla yhdessä. Kesälomia Forssan tehtailla vietettiin vuodesta 1922 lähtien, jolloin loma oli viikon mittainen. Vuosiloma piteni asteittain, ja sen merkitys työntekijöille kasvoi. Vielä 1950-luvulla oli tapana käyttää parin viikon kesäloma pääasiassa kotitöihin, mutta vähitellen virkistäytyminen sai entistä merkittävämmän roolin. Vuoden 1973 vuosilomalaki pidensi lomiam.⁵⁰⁷ Forssan tekstiiliteollisuudessa lomailtiin yleisemmin neljä viikkoa heinäkuussa. Perheen kaivattu yhteinen vapaa-aika ei kuitenkaan aina sujunut ongelmitta. Esimerkiksi runsas alkoholinkäyttö ei ollut harvinaista. Jatkuva eri rytmissä eläminen ja yhteisen ajan puute työnsivät perheenjäseniä kauemmas toisistaan. Moni haastateltava koki myös, että vuorotyö hankaloitti perheen yhteisiä harrastuksia, jotka olisivat tiivistäneet perheyhteyttä.⁵⁰⁸ Monet työskentelivät eri vuoroissa vain sen aikaa, kun lapset olivat pieniä tai heidän hoitonsa oli hankala muuten järjestää.

Äiti ja tytär kuvaavat seuraavassa perheensä arkea 1950-luvulla, jolloin vanhemmat työskentelivät useita vuosia eri vuoroissa Finlayson-Forssa Oy:llä. Keskustelun virkaa toimitti perheessä toisinaan vain lappu keittiön pöydällä.

Maria: Miten se lastenvaihto sitten tapahtui?

504 FM MK13.

505 FM MK20.

506 FM MK7; FM MK15; FM MVS2.

507 Leimu 1983a, 93; Anttila 2005, 99; Anttila 2012, 297.

508 FM MK7; FM MK15; FM MVS2.

Tytär: Me oltiin portilla mukana joskus. Sen mä muistan. Niin portilla vaihdettiin. Ja joskus oli lap-
pu pöydällä, keittiön pöydällä. Että mitä täyty niin ku toiselle ilmottaa. Välillä ei nähty olleenaan.
Isä lähti töihin ja äiti tuli.

Äiti: Kyllä se aina jollainlailla sitten taas järjesty.

Maria: Oliko se yleistä, että vanhemmat työskentelivät eri vuoroissa?

Äiti: Juu ilman muuta se oli. Eri vuoroissa oltiin. Aina sitten lapset, lapset oli jommallakummalla.

Jompikumpi oli sitten aina kotona, että kuinka ne vuorotkin oli. Sillaihan se oli sitten.⁵⁰⁹

Finlayson-Forssa Oy:n henkilötietolomakkeissa oli 1970-luvulla kysymys, jossa aloittavilta työntekijöiltä kysyttiin, onko lastenne hoito järjestetty. Uusi päivähoitolaki todennäköisesti edesauttoi kysymyksen tuloa lomakkeisiin. Vuoden 1974 lomakkeis-
sa on kuitenkin vielä melko harvoin merkintää tässä kohdin. Jos vaimo työskenteli muualla kuin yhtiöllä, lastenhoidon järjestämisestä on miehen lomakkeessa useam-
min maininta. Jos vaimo oli kotirouvana, vastaus lastenhoitoon oli niin ilmeinen, että kohtaa ei edes rastitettu. Jos molemmat vanhemmat työskentelivät tehtaalla, pienten lasten hoito järjestettiin esimerkiksi eri vuoroilla tai lastentarhalla.⁵¹⁰

1970-luvun kuluessa eri osastojen henkilöstöä koskeviin päiväkirjoihin alkaa il-
maantua yhä enemmän uudenlaisia merkintöjä. Laajenevien sosiaalietuuksien ja uusien lakien myötä päiväkirjoihin merkittiin ylös käytäntöjä siitä, miten tehtaalla tuli toimia kussakin tilanteessa. Vuonna 1976 viimeistämön päiväkirjaan ilmestyi oh-
jeita ja ennakkotapauksia koskien sairaan lapsen hoitoa. Niiden mukaan poissaolon edellytys oli alle kymmenenvuotiaan lapsen sairastuminen ja molempien vanhem-
pien ansiotyö tai yksinhuoltajuus. Ensimmäinen päivä oli palkanmaksussa karenssia, toinen ja kolmas päivä maksettiin, mutta jos lapsen sairaus jatkui pidempään, äidin tai huoltajan piti tuoda työnantajalle selvitys, miksi työntekijä ei ollut saanut jatkossa hoitoapua.⁵¹¹ Ensimmäinen työehtosopimus, joka salli isän jäädä kotiin hoitamaan sairasta lasta, tehtiin vuonna 1980. Isän jääminen lapsen kanssa kotiin vaati myös äi-
din suostumuksen. Tämä kuvaa sitä, miten äiti nähtiin lapsen ensisijaisena hoitajana isän jäädessä avustajan rooliin.⁵¹²

Töiden loppuminen aiheutti Forssan tehdasyhteisön lapsiperheissä monenlaisia haasteita ja vaikeuksia. Harvemmin esille tuodaan työttömyyden tuomia suotui-
sia vaikutuksia. Työttömiä isiä tutkinut Sari Kokkonen kuvaa, miten työttömyyden mahdollisuuksien esiintuominen on isille vaikeaa. Suomalaiseen kulttuuriin kuuluva työnteon arvostus ei kannusta nostamaan esiin kotona lasten kanssa olevia työttömiä isiä. Kokkonen esittää, että miesten on oikeutetumpaa ja sosiaalisesti hyväksyttäväm-
pää kuvata työttömyyden tragediaa kuin koti-isyyden onnea. Vaikka työttömyys on monelle työnsä menettäneelle isälle kriisin paikka, se tarjoaa samalla mahdollisuuden

509 FM MVS2.

510 Finlayson-Forssa Oy:n Forssan tehtaan henkilötietolomakkeet v. 1974.

511 Palkkaa ei maksettu myöskään lapsen kuljettamisesta lääkärin tutkimuksiin kesken työpäivän. Finlayson-Fors-
sa Oy:n Forssan tehtaan viimeistämön päiväkirja v. 1976.

512 Sarantola-Weiss 2008, 46.

nauttia olosta kotona lasten kanssa. Kokkosen mukaan työttömän isän onnellisuus kietoutuu ennen kaikkea kotiin, mutta miehet eivät tohdi tuoda sitä esiin, sillä kotia on pidetty enemmänkin naisten alueena. Pehmoksi leimautumisen pelko saa isät kuvaamaan enemminkin työn menetystä kuin siitä seurannutta lastenhoitoa, vaikka se olisikin koettu mielekkääksi ja tärkeäksi.⁵¹³ Entiset työntekijät avaavat Forssan tekstiiliteollisuuden irtisanomisia ja työttömyyttä juuri työn menetyksen kautta. Monet kuvaavat myös pelkoa tulojen romahduksesta ja epävarmasta tulevaisuudesta. Etenkään isät eivät niinkään raota töiden loppumista seurannutta koti-isyyttä. Ehkä tehdasyhteisön äideille oli luontevampaa olla kotona, sillä lasten syntymän yhteydessä he olivat joka tapauksessa olleet kotona ainakin jonkin aikaa. Kotona lapsista huolehtiva äiti oli myös helpommin ympäristölle ymmärrettävä kuin jatkuvasti kotona oleva isä. Toisaalta vuorotyötä tehneet isät olivat jo ennen työttömyyttä huolehtineet enemmän kotona olevista lapsista, joten muutos ei välttämättä sittenkään ollut suuri. Työttömyyden tästä puolesta ei ehkä vain haluttu tehdä numeroa vaan nimenomaan puhuttiin työn menetyksestä. Kokkosen mukaan molemmat sukupuolet sopeutuivat sitä paremmin työttömyyteen, mitä keskeisempi sija perheellä oli työttömän elämässä jo työssäoloaikana.⁵¹⁴

Lapset osana yhteisöä

Finlayson-Forssa Oy oli osa työntekijöiden lasten arkea monin tavoin. Aikuistuttuaan lapset usein jatkoivat vielä 1950–1970-luvuilla saman työnantajan palveluksessa kuin vanhempansa, joten työnantaja halusi osallistua myös mahdollisten tulevien työntekijöiden elämään. Toisille hakeutuminen töihin tekstiiliteollisuuteen oli selvä vaihtoehto. Toiset vain ajautuivat ja jäivät alalle. Jos tekstiiliteollisuudessa työskenneltiin suvussa sukupolvesta toiseen, tekstiiliteollisuus oli tuttu työpaikka entuudestaan. Jos vanhemmat tai muut sukulaiset työskentelivät Finlayson-Forssa Oy:llä, tehdasyhtiö saattoi tarjota nuorille kesätyötä tai muuta tilapäistä työtä jo ennen varsinaista työuraa. Koululaiset toimivat muun muassa läheteinä Finlayson-Forssa Oy:n kukkakaupassa joulukiireiden aikaan ja kesäisin yhtiön juurikasmaalla ja puutarhalla.⁵¹⁵

Sukulaisten avulla saatu työpaikka viitoitti myös oheisen kertojan tulevaa työuraa. Ammatillisen koulutuksen jälkeen oli helppo siirtyä töihin jo kouluvuosisilta tutun työnantajan palvelukseen. Mies kuvaa ensimmäisiä työkokemuksiaan Finlaysonilla, jossa hän työskenteli koulujen loma-aikaan 1950-luvun lopulla sekä 1960-luvun alussa:

513 Kokkonen 2004, 288–289. Maaseutuympäristössä työttömillä isillä on enemmän miehekästä tekemistä, jonka avulla he voivat rakentaa itsetuntoaan ja osoittaa miehuuttaan, vaikka huolehtisivat myös lapsista ja kodista. Ks. myös Höglbacka 2003, 232.

514 Kokkonen 2004, 291.

515 FM MK 19; FM MK 21; MV F48; MV F51; MV 55.

Kuva 21. Pieni tyttö tehtaan kukkakaupan edessä 1940-luvulla. Maria Vanha-Similän kokoelma.

Ensimmäiset mitä mä tein Finlaysonin hommia, niin mä olin muutamana jouluna, niin kukkakaupalla ja puutarhalla. Vietiin paketteja, joulukukkasia.

Et se oli ihan ensimmäinen. Sit mä olin kesäsin kouluaikana puutarhalla muutamana vuonna. Jonain vuonna leikkasin nurmikoita. Siihen aikaan oli vielä käsikoneet. Meittä oli semmonen porukka siellä, mikä kiersi kaikkia noita, lähinnä noita virkailijoitten asuntoja. Siinä oli kaks-kolme naista sitten. Siihen aikaan vielä. Niin haravoitiin tää silppu pois. Mitä oli leikattu, että sekään ei jääny sinne nurmikolle, että sitä varten niitä oli niitä naisia siinä haravoimassa niitä poies. (...) Ja sit -64 vuonna, ku mä pääsin ammattikoulusta, niin sillan mä menin sitten tonne oikein.⁵¹⁶

Tekstiiliteollisuus nähtiin luonnollisena vaihtoehtona työllistyä myös myöhemmin. Jos opiskelu ei kiinnostanut tai siihen ei ollut mahdollisuutta, vanhempien työpaikka oli luonnollinen ratkaisu seuraavallekin sukupolvelle paikkakunnalla, jossa vaihtoehtoja ei ollut paljon. Haastatteluaineistosta nousee toisinaan esiin hienoinen katkeruus, koska kaikki vanhemmat eivät kannustaneet nuoria opiskelemaan 1950–1970-luvulla vaan lasten työura nähtiin suorana jatkona omalle työuralle tekstiiliteollisuudessa. Osa vanhemmista koulutti lapsensa, mutta toisille elämä rakentui Finlaysonin ympärille niin voimakkaasti, että lapsillekin toivottiin samaa työuraa, joka koettiin silloin vielä varmaksi ratkaisuksi. Tutkimusaineistossa lasten syytökset vanhempien näköalattomuudesta eivät ole lainkaan harvinaisia. Monet näistä katkeruutta tuntevista työntekijöistä kannustivat omia lapsiaan valitsemaan toisenlaisen työuran. Harvemmin enää 1970- tai 1980-luvulla syntyneet lapset seurasivat vanhempiensa ammattia tekstiiliteollisuudessa. Aika oli jo toinen 1990–2000-luvuilla. Vanhempien ja nuorten asenteet ja toiveet olivat muuttuneet, mutta myös työt vähenivät merkittävästi tekstiiliteollisuudessa.

---

516 FM MK19.

1960-luvulla Finlaysonille töihin tullut nainen kertoo seuraavassa omista kokemuksistaan alalle päätymisestä. Haastattelu huokuu kritiikkiä kertojan omaa äitiä kohtaan, joka järjesti nuorelle tytölle työn omalta työpaikaltaan. Kertojan muisteluun vaikuttaa katkeruus raskaista työvuosista. Myös katumus oman rohkeuden puuttumisesta harmittaa. On helpompi syyttää vanhempia kuin myöntää, että ei uskaltanut itse muuttaa elämäänsä ja irtautua tehtaan arjesta myöhemminkään. Nainen kuitenkin tunsu voimakasta huojennusta siitä, että hän oli saanut katkaistua sukupolvelta toiselle jatkuneen työskentelyn tekstiilitehtaassa ilman vaihtoehtoja. Äiti halusi pitää 1970-luvulla syntyneen lapsensa kaukana tehdasyhteisöstä, niin lastentarhasta kuin työpaikasta.

Maria: Ette sitten kannustaneet omia lapsianne tälle työuralle?

Kertoja: No sanoin, että jos muun paikan löydätte, niin aina parempi. Mä en ymmärrä miks mun äitini halus, että mä tulen Finlaysonille töihin. Mä en ois ikinä tullu, mutta ku mä olin siinä iässä, että mä olin koulusta päässy ja sitten ei ollu mitään. Jotenkin sillai, että mä oon kauheen ujo ollu aina nuorena, niin ilmeisesti äiti sit vaan meinas, että hän nyt pistää tosta ton, et sinne nyt ainakin. Siis mä en ois ikinä sanonu, mä oon aina yrittäny sanoo tyttärelleni että, eikä hän oo kyllä koskaan tullukaan, ja sanokin ettei hän tuliskaan.⁵¹⁷

Tehtaalla oli töissä paljon ihmisiä, joilla asenteet ja elämäntilanteet vaihtelivat. Koulutusta kuitenkin arvostettiin yleisesti. Kaikilla vanhemmilla ei ollut mahdollisuutta kouluttaa lapsiaan, vaikka olisivat kovin niin halunneet tehdä. Esimerkiksi varhain leskeksi jäänyt äiti olisi toivonut pojalleen hyvää ammattia, mutta pienipalkkaisen äidin oli yksinään vaikea rahoittaa pojan opiskelua 1940–1950-luvun taitteessa, ja pojan oli mentävä melko varhain töihin. Yleensä vanhemmat kertoivat yleensä haastatteluissa, jos lapset olivat hankkineet pitkää opiskelua vaatineen ammatin, kuten esimerkiksi kouluttautuneet opettajaksi. Toisaalta he kertoivat myös, jos omat lapset työskentelivät tehtaalla. Vanhemmat puhuivat vähemmän lastensa elämänurista, jos nämä päätyivät työntekijätehtäviin muualle kuin tekstiiliteollisuuteen. Suomessa koulutusta on yleisesti pidetty tärkeänä ja sitä on arvostettu, vaikka se olisikin ollut oman perheen ulottumattomissa. Suomalainen koulu ja koulutus on pitkään koettu merkittäväksi osaksi suomalaista yhteiskuntaa taustoiltaan hyvinkin erilaisten ihmisten keskuudessa.⁵¹⁸ Varojen puute rajasi tehdasyhteisön nuorten opiskelumahdollisuuksia, mutta oleellista oli myös se, että koulua käyvä nuori ei voinut juurikaan ansaita rahaa. Sen sijaan, että hän olisi tuonut palkkapussin kotiin tai hankkinut oman elantonsa, nuori oli riippuvainen vanhempien elätyksestä. Vaikka koulutusta arvostettiin ja siihen olisi ollut haluja, valintapäätösten taustalla oli monia tekijöitä.⁵¹⁹ Ydinperheestä erkaantunut perhetilanne ei välttämättä vaikuttanut nuorten opintosuun-

517 FM MK13.

518 MV F4; MV F51; MV F54; Helkama 2015, 186–187.

519 Ks. tarkemmin esim. Selin 2017, 163.

nitelmiin, mutta esimerkiksi juuri yksinhuoltajuuteen liittynyt vaikea taloudellinen tilanne supisti nuorten mahdollisuuksia. Taloudellinen pääoma liikkuu helpoiten sukupolvelta toiselle, mutta myös sosiaaliset ja kulttuuriset pääomat vaikuttivat nuorten urasuunnitelmiin. Niiden niukkuus heijastui nuorten arkeen. He eivät olleet tietoisia omista mahdollisuuksistaan eivätkä voineet luottaa ja uskoa omaan kykyihinsä.⁵²⁰

Vanhempien työnantaja Finlayson-Forssa Oy pyrki vaikuttamaan myös aikuistuvien nuorten elämään. Yhtiön työntekijöiden lisäksi heidän lapsillaan oli mahdollista hakea opintotukea opiskeluun Finlaysonin 150-juhlarahastosta vuosina 1970–1980. Vuosikymmenen aikana rahastolle osoitettiin 674 opintotukihakemusta, joista tukea myönnettiin 479 hakemukselle. Opintotukisumma oli koko Finlaysonin toimialueella yhteensä 423 190 markkaa. Hakijan opintokustannusten suuruudesta ja taloudellisesta asemasta riippuen opintotukea oli mahdollista saada enintään 1000 markkaa vuodessa. Opintotukea myönnettiin vähintään lukio- tai vastaavalla tasolla opiskelevalle orvolle, puoliorvolle tai muuten vähävaraiselle nuorelle, joka oli opinnoissaan menestynyt ja jonka holhooja oli yhtiön henkilökuntaan kuuluva. Huoltajan tuli ollut olla töissä Finlaysonilla vähintään kaksi vuotta ennen kuin opintotukea oli mahdollista saada. Tuota aikaa pidettiin yleensä osoituksena työntekijän pysyvyydestä, tänä aikana työnantaja myös varmistui työntekijän kunnollisuudesta. Yhtiö saattoi esimerkiksi tukea nuoren ammattiopintoja sillä ajatuksella, että valmistumisen jälkeen nuori tulisi yhtiölle töihin uusimman ammatillisen osaamisen kanssa. Vaikka yhtiön opintotukea ei kaikille halukkaille riittänytkään eikä se ratkaissut opiskeluajan kaikkia kustannuksia, sillä oli kuitenkin kannustava ja muuta rahoitusta täydentävä merkitys. 1970-luvulla opiskeltiin usein lainarahalla, vanhempien tuella sekä omien ansioiden turvin. Opiskelijoiden sosiaaliset etuudet paranivat 1970-luvulla, mutta vasta vuoden 1992 opintotuki uudistuksen myötä opintotuki muuttui sosiaaliturvamaiseksi opinto-rahapainotteisuuden johdosta.⁵²¹

Yhtiö alkoi järjestää työntekijöidensä lapsille myös nuorisoleirejä 1940-luvulla tehtaan virkistysalueella. Kesällä 1948 Tammelan Ruostejärvelle kokoontui 38 koululaisista, joista 15 oli Tampereen Finlaysonin tehtaalaisten lapsia. Kymmenen päivän leirillä ohjelmassa oli leikkiä, kisailua, uintia sekä muuta ulkoilmaelämää ohjaajien johdolla. Leiriläiset majoittuivat teltoissa ja rakensivat itse lähes kaiken tarvitsemansa. Hyvä ruoka näyttäytyi yhtenä leirin kohokohdista yleisesti niukkoina aikoina. Esimerkiksi sokerin säännöstely helpottui vuoden 1948 lopulla, mutta se vapautui lopullisesti säännöstelystä vasta vuonna 1954. Samana vuonna päättyi myös viimeisen elintarvikkeen säännöstely eli kahvi vapautui. Niin haastatteluissa kuin yhtiön sisäisessä lehdesssä painotettiin myös lasten mahdollisuutta päästä raittiiseen maalaisilmaan kauaksi tehdaspaikkakunnan pölyistä. Leirin suosio kasvoi, sillä seuraavana vuonna osallistujia oli jo 62. Leirit järjestettiin yleensä kesäkuussa tai elokuussa. Niille saivat osal-

520 Selin 2017, 222. Myös sukupuoli vaikutti nuorten alavalintoihin (ks. esim. Selin 2017, 364–365).

521 1000 markkaa vuonna 1970 vastaa noin 1443 euroa vuonna 2014 (Tilastokeskuksen rahanarvokerroin 1860–2014). Finlaysonin 150-juhlarahasto säännöt (yhtiön hallitus vahvistanut 7.12.1970); Kertomus Finlaysonin 150-vuotisjuhlarahaston toiminnasta 1970–1980; Mieltunen 2008, 39–40.

listua kaikki halukkaat 9–15-vuotiaat yhtiön työntekijöiden lapset. Finlayson-Forssa Oy:n työntekijät lomailivat yleisesti heinäkuussa, joten leirin ajankohta pyrittiin ajoittamaan niin, että se tarjosi lapsille mielekästä tekemistä koulujen loma-aikaan, kun vanhemmat eivät olleet kesälomalla vaan töissä. Kertomuksissa vanhemmat yleensä korostivat yhtiön leirien olleen hyvä ratkaisu arjen sujumisen mutta myös lasten kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin kannalta. Aika usein myös leiriläiset viihtyivät, vaikka osalle kertojista ensisijaisena muistona oli jäänyt jokin takaisku tai sattumus, kuten täiden leviäminen omiin hiuksiin telttamajoituksessa. Finlayson-Forssa Oy:n nuorisoleirit jatkuivat aina 1970-luvun alkupuolelle asti.⁵²²

Leirillä kymmenenä kesänä 1950–1960-luvuilla mukana ollut haastateltava muistelee leirillä tarvittavia tavaroita sekä vanhempien työnantajan kokonaisvaltaista osallistumista nuorisoleireille. Leirit oli suunnattu koululaisille, mutta kertoja osallistui leireille myös ohjaajana työskennellessään jo tehtaalla. Leirit olivat osallistujille ilmaisia. Yhtiö huolehti pääasiassa leirillä tarvittavista tavaroista ja niiden kuljettamisesta. Oheinen katkelma osoittaa, miten laajaa ja kokonaisvaltaista tehdasyhtiön toiminta vielä tuolloin oli. Eri yksiköt osallistuivat myös nuorisoleirien onnistumiseen. Yhtiön maataloudesta huolehtineen Forssan kartanon toiminta päättyi vuonna 1975.⁵²³

Maria: Mitä sinne itse piti ottaa mukaan, leiriläisten?

Kertoja: No, sadevaatteet ja sit tietysti jotain vaihtovaatteita, ja sit, silloin ihan alkuaikana, ku mä ensimmäisiä vuosia olin, niin siihen aikaan ei hirveesti vielä edes ollu makuupusseja, elikkä silloin oli sitten huopa. Ja sitte, sit täyty ottaa tämmänen, niinku patjakangas, elikkä kartanosta tuotiin olkia sinne, siinä on semmonen vanha santakuoppa, juur siinä mistä käännytään Ruostejärvelle, niin siinä vasemmalla puolla oli, siihen tuotiin aina olkikuorma kartanolta, ja sieltä sitten käytiin täyttämässä se pussi ja sen päällä sit viikko nukuttiin. Mut sithän siellä, tietysti ku rupes makuupusseja oleen, niin sen jälkeen sitten makuupussi ja sit niin, noita oli, oli sitten, mullakin oli semmonen kun jossain vaiheessa tehtiin jossain konepajalla, tämmösiä kenttävuoteita, elikkä siinä oli kangas ja puusta reunat ja, niinku otettu sit jalkojen kanssa. Se oli ihan käypä nukkumapaikka.

Maria: Mitä siellä leirillä tehtiin?

Kertoja: No, siellä tehtiin vähän laidasta laitaan kaikkea. Siellä oli sit, tietysti ehkä tämmönen virkistys oli kuitenkin se pääasiallinen, mut sit siellä oli tietysti sitte telttamajutus oli. (...) sit oli tämmösiä kaikkia kilpailuja ja välillä käytiin, jos oli semmosta aikaa, niin varsinkin marjastamassa käytiin. Ja sit ihan tämmösiä, kaikkia tämmöstä leirielämään liittyvää tapahtumaa siellä oli sitten, iltanuotiot aina ja aamulla lipunnosto ja ehtoolla lipunlasku. (...) sit tietysti saunominen oli, siellä oli telttasauna siihen aikaan, kun ei ollu vielä tota saunaa. Uitiin ja (...) käytiin jäätelöllä tuolla Eerikkilässä.⁵²⁴ ⁵²⁵

522 Yhdyslanka 1949: 4; Yhdyslanka 1953: 3; FM MK7; FM MK19; MV F51; MV F55; Sarkki 2012, 13.

523 FM MK19.

524 Eerikkilä on Suomen Palloliiton vuonna 1949 perustama urheiluopisto, joka siirtyi Palloilu Säätiölle 1950-luvun alussa. Eerikkilän Urheiluopisto on keskittynyt erityisesti jalkapallotoiminnan kehittämiseen. Se sijaitsee Tammelassa saman Ruostejärven rannalla, jossa Finlayson-Forssa Oy:n sauna ja virkistysalue sijaitsivat ja nuorisoleirit järjestettiin.

525 FM MK19.

Kuva 22. Lapset lähdössä yhtiön kesäleirille Ruostejärvelle 1960-luvun alussa. Kuvaaja Pekka Valmu. Forssan museon kokoelma.

Tehdas-yhtiö oli siis mukana työntekijöiden lasten elämässä myös muilla tavoilla kuin lastentarhan kautta. Työnantaja järjesti myös muun muassa hiihtokilpailuja ja luistinradan tehtaan työntekijöiden lasten iloksi.⁵²⁶ Vanhempien kanssa lapset pääsivät mukaan asumaan yhtiön asuntoihin, saunoihin, kuusijuhliin sekä esimerkiksi saivat osansa tehtaan kangaskaupasta hankituista tuotteista. Vanhempiansa tavoin monelle tehdasyhteisössä kasvaneelle paikka oli koko maailma, jolle myös oma elämä rakennettiin. Kaikki eivät halunneet tähän valmiiseen pakettiin, mutta monet huomattuaan kasvoivat finlaysonilaisuuteen tehdasyhteisön arjessa.

⁵²⁶ Yhdyslanka 1974: 1,16.

LAPSIPERHEIDEN ASUMINEN TEHDASYHTEISÖSSÄ

Yhtiön asunnot – kaikilla oma paikkansa

Suomalaisessa yhteiskunnassa on vallinnut jo melko pitkään oman asunnon omistamisen arvostus. Oma koti on ollut monen perheen unelma, jonka eteen on ponnisteltu.⁵²⁷ Toisen maailmansodan jälkeen vuokra-asumisen haasteet kannustivat vähitellen ihmisiä oman asunnon hankkimiseen. Toisten nurkissa asuminen, ahtaat ja huonokuntoiset kortteerit sekä epävarmuus kodin pysyvyydestä saivat osan ihmisistä unelmoimaan omasta asunnosta usein siinä vaiheessa, kun elämä oli alkanut asettua ja vakiintua. Myös työsuhdeasunnot koettiin hyvistä puolistaan huolimatta välillä epävakaisiksi, koska työ ja asuminen olivat silloin tiukasti sidoksissa toisiinsa. Asukkaat olivat työnantajan armoilla. Oman asunnon maksaminen oli monelle jatkuvaa kamppailua, mutta toi toisenlaista vapautta. Oman talon tai asunnon omistaja sai olla oma herransa asumisen suhteen. Rahaa säästyä asuntoon, vaikka muuten talous saattoi olla tiukoilla. Omistusasunnon hankkiminen yleensä edellytti molempien vanhempien työssäkäyntiä ja taloudellista panosta.⁵²⁸

Suomeen perustettiin aravajärjestelmä vuonna 1949 helpottamaan sodanjälkeistä vaikeaa asuntotilannetta. Kerrostalojen arava-asunnot olivat korkeatasoisia, ja asuntoja hankkivat ensimmäisinä vuosikymmeninä usein korkeasti koulutetut ja hyvätuloiset, sillä aravalainoissa oli korkea omarahoitusosuus. Omakotitalojen hartiapankkirakentaminen mahdollisti oman talon hankkimisen myös pienempituloisille aravarahoituksen kautta.⁵²⁹

Lainarahaan suhtauduttiin Suomessa pitkään vastentahtoisesti. Pyrittiin elämään ilman paheksuntaa herättävää velkaa. Vähitellen 1950–1960-luvuilla juuri aravajärjestelmä ja pankkien asuntolainojen yleistyminen saivat suomalaiset suhtautumaan suopeammin lainarahoitukseen.⁵³⁰

Forssan tehdasyhteisön jäsenet asuivat kuitenkin usein vuokralla työnantajan asunnossa. Jo alusta lähtien tehdasyhtiö tarjosi sen työntekijöille maata rakentamista varten, asuntoja ja lapsityövoimalle *kosthollin* eli asuntolan ja ruokalan. Yhtiön asuntojen rakentaminen aloitettiin samaan aikaan tehdasrakennusten kanssa. Ensimmäiset työväestölle tarkoitetut asuintalot valmistuivat kehräämön läheisyyteen nykyisen Wahreninkadun varrelle. Osa näistä 1840-luvun lopulla rakennetuista taloista on edelleen jäljellä. Osa taloista purettiin jo 1900-luvun alkupuolella, jolloin tilalle tehtiin kaksi virkailijataloa. Lisäksi kostholli purettiin vuonna 1901. Myös kehräämööä lä-

527 Sappinen 2000, 86.

528 Ahponen & Järvelä 1983, 79–86; Rantalaiho 1994, 29.

529 Aravaa kautta aikojen 1999, 25, 35.

530 Stark 2011, 283–284.

hellä sijaitsevat nykyisen Kartanonkadun alueen yhtiön puutalot purettiin vähitellen 1940-luvulta lähtien, viimeisimmät 1970–1980-lukujen taitteessa.⁵³¹

Kehräämön tavoin myös kutomon läheisyyteen rakennettiin yhtä aikaa tehdas sekä asunnot. Ensimmäinen Viksbergin pytingeistä valmistui jo vuonna 1855. Museoviraston suojelusuosituksista huolimatta lähes kaikki alueen talot purettiin vuosina 1976–1977. Ainut jäljellä oleva asuinrakennus on vuosina 1929–1930 rakennettu Forssan ensimmäinen mukavuuksilla varustettu kerrostalo, joka peruskorjattiin 1950-luvulla.⁵³²

Yliskylän puutaloalueen rakentaminen aloitettiin vuonna 1922. Siitä muodostui Forssan suurin työväestölle tarkoitettu asuinalue. Se ei sijainnut enää tehtaiden välitörmässä läheisyydessä, ja sinne muutti sekä kehräämön että kutomon (ja viimeistämön ja muovitehtaan) työntekijöitä. Viksbergin pytingeillä sen sijaan asui enemmän kutomoalueen työntekijöitä ja kehräämöllä työssäkäyvät asuivat yhtiön kehräämön kupeessa olevissa asunnoissa. 1950-luvulla Yliskylän alueelle rakennettiin viimeiset yhtiön asuintalot. Samalla vuosikymmenellä korjattiin vanhempia taloja, sillä ne olivat kylmiä ja vailla mukavuuksia. Muualta Forssaan työn perässä muuttaneet usein aloittivat asumisensa juuri Yliskylän alueelta, sillä usean polven tehtaalaiset suosivat mieluummin vanhempia yhtiön puutaloasuinalueita kehräämön tuntumassa, joiden talot koettiin paremmiksi. Yliskylän alue tunnetaan myös nimellä Amerikka. Alueen pohjoisosia voitiin nimittää myös Kanadaksi.⁵³³

Viimeisin tehdasyhtiön puutaloalueista rakennettiin 1940-luvulla Harakkamäkeen. Tämä esimerkiksi Yliskylää pienemmäksi jäänyt alue sijaitsi Kalliomäen (entisen Ronttismäen) tehtaalaisalueen kupeessa, ja se oli erityisesti alkuperäisten forsalaisten suosiossa. Talot olivat pienempiä ja alusta lähtien lämpimiksi eristettyjä.⁵³⁴

Yhtiöllä oli myös oma vanhainkoti Linikkalankadulla.⁵³⁵ Vanhainkodille tulevien asukkaiden tuli olla melko hyväkuntoisia, sillä he joutuivat itse huolehtimaan oman huoneensa siivouksesta, lämmittämisestä, ruuanvalmistuksesta sekä pyykinpesusta. Huonokuntoisia naapureita pyrittiin auttamaan. Vanhainkodilla oli lisäksi emäntä tai talonmies, joka siivosi yhteiset tilat, tilasi polttopuut ja lukitsi iltaisin ovet. Yhtiö huolehti vanhainkodin piha-alueesta.⁵³⁶

Asukkailla oli vanhainkodilla oma huone sekä yhteinen sali ja keittiö. Vanhukset kävivät 1960-luvulla saunassa Impilinnassa, joka oli naapuriin valmistunut yhtiön asuintalo. Vuonna 1980 tehdyssä Museoviraston Työväenkulttuuriprojektin haastattelussa vanhainkodissa kaksikymmentä vuotta viettänyt asukas kertoo, kuinka huoneisiin oli saatu nyt myös keittolevyt, patterit ja tiskipöydät. Vanhainkodilla vuokra

531 Leimu 1983a, 101–103; Ahonen 1978, 20.

532 Leimu 1983a, 104–106; Ahonen 1978, 87. Talo oli jälleen purku-uhan alla ja tyhjillään 2000-luvulla, mutta peruskorjattiin vuonna 2015.

533 Leimu 1983a, 108–109; Ahonen 1978, 151; Harjunen 1999, 11.

534 Leimu 1983a, 130–131.

535 Yhdyslanka 1949: 1–2, 30–31.

536 MV F12.

Kuva 23. Yhtiön vanhainkodin asukkaita vuonna 1977. Takana keskellä asuntolan emäntä. Forssan museon kokoelma.

oli lähes muodollinen. Se sisälsi polttopuut ja sähkön. Vuonna 1974 tässä eläkeläis-asuntolassa oli 12 huonetta, joita vuokrattiin 10 markan kuukausihintaan. Kaksi vuotta myöhemmin vuokra oli noussut 17 markkaan kuukaudessa. Asunnot olivat pitkään hyvin kysytyjä, ja vain melko harva pääsi sinne asumaan. Sodan aikana vanhainkodille majoitettiin myös tehtaalla työskenteleviä evakkoja.⁵³⁷

Eläkkeellä olevat entiset Finlaysonin työntekijät saivat usein jäädä asumaan yhtiön asuntoihin, mutta eläkeläisten määrän kasvaessa ja asunnon tarvitsijoiden lisääntyessä yhtiö pyrki pääsemään eroon tästä tavasta. Eläkeläiset sitoivat yhtiön asuntokantaa, samaan aikaan kun työntekijöille kaivattiin asuntoja. Asunto- ja työvoimapulan aikana työsuhdeasunto oli merkittävä etu houkutellessa työntekijöitä Finlayson-Forssa Oy:lle, joten asukkaiden toivottiin muuttavan pois yhtiön asunnoista eläkkeelle jäämisen jälkeen.⁵³⁸

Sodan jälkeen asuntopula vaivasi myös Forssassa. Asunnon löytäminen oli haasteellista, ja moni joutui asumaan ahtaasti. Maalta muuttaneet nuoret jakoivat asuntoja sukulaisten ja työkavereiden kanssa. Sosiaalinen vuorovaikutus näillä yhteisön nuorilla oli tiivistä, sillä he jakoivat niin työn, asumisen kuin vapaa-ajanharrastuksiakin. Seuraavassa parihaastattelun sitaatissa naiskertojat kuvaavat asumisolosuhteita 1940-luvun lopulla ja 1950-luvulla. Ensimmäinen kertoja aloitti työnsä Finlayson-Forssa Oy:llä vuonna 1948. Hän päätyi asumaan yhtiön vanhainkotiin useammaksi vuodeksi. Töissä hän tutustui työkaveriinsa, ja he muuttivat yhteiseen vinttihuoneeseen 1950-luvun alussa. Naiset muistelevat mielihyvällä nuoruutensa asumista. Kerrontahetken asumistaso on aivan toinen kuin vuosikymmeniä sitten, mutta kuvaus sisältää kaipausta tuohon kadotettuun ajanjaksoon. Metodina parihaastattelu vaikutti osaltaan siihen, miten menneisyyttä muisteltiin. Keskustelun sävy on leppoisa, kun vanhat työkaverit kuvailevat yhteistä nuoruuttaan. On inhimillistä, että menneisyys nousee keskusteluissa ihanteelliseen valoon. Sosiaalinen muisti määrittelee osaltaan asioiden käsittelyä.

Kertoja1: Asunnon saaminen siihen aikaan oli huonoa. Silloin oli niin kauhee puute. Meitä asu siten 21 nuorta likkaa yhtiön vanhainkodilla. Ensiksi, kun me tultiin. Siellä oli sitten kahta ja kolme ja viittäkin naista yhdessä huoneessa, kun siellä ei ollut kolme yhtiön eläkeläistä sitten.

Maria: Te olitte sitten paljon työkavereiden kanssa vapaa-ajallakin yhdessä?

Kertoja2: Oltiin mei. Mei asutiinkin yhdessä, kun (...) kyllästy siellä vanhainkodilla niihin huonekavereihinsa, kun niillä oli kai jottain kannää aina keskenääs siellä. Kahdella muulla ja mää asuin yksin sit siellä vintillä. (...) tuli sit minun kanssani sinne asumaan ja me asuttiin niin kauan yhdessä, kun mä menin vuonna -56 naimisiin. (...) Ei saanu asuntoja. Mekin asuttiin monta vuotta tosiaan siinä. Ei meitillä ollu hellaakaan ollenkaan. Sähkölevy oli ja hyvin tultiin toimeen.

537 MV F12; Finlayson Oy, Sosiaaliset edut v. 1974/1976.

538 Finlayson-Forssa Oy:n tilastotietoja henkilökunnasta ja asunnoista Forssassa, v. 1969.

Kertoja1: Vesi kannettiin. Saatiin alhaalta kyllä, mutta likavesi täyty viedä, ja vessa oli siellä pitkällä. Ensiks täyty kolistaa, että ei ollu rottia, kun siinä oli lihakauppa siinä päässä eikä ennen vanhaan mittään semmosia hienouksia niilläkään ollu. Ja sinne ne löi niitä roskia. (naurua)

Kertoja2: Siellä oli kyllä korkeet rappuset kiivetä. Kiivetä sinne huussiin. Pyhänmiestenpäivänä oli aina siivoustalkoot talvee varten. (naurua). Se oli kyllä elämää.⁵³⁹

Vielä 1950-luvulla Suomessa asuttiin yleisesti hyvinkin ahtaasti, mutta vähitellen asumisväljyys lisääntyi. Asuntorakentaminen kiihtyi saavuttaen huippunsa vuonna 1974. Samalla myös perheet pienenevät. Vuonna 1960 sataa huonetta kohden oli Suomessa 131 asukasta, vuonna 1970 asukkaita oli 103 ja vuonna 1980 heitä oli 78. Myös keittiö laskettiin huoneeksi.⁵⁴⁰ Forssan tehdasyhtiön työläisasunnot olivat usein pieniä. Finlayson-Forssa Oy:llä työnsä aloittaneet olivat usein 17–30-vuotiaita, joten he olivat vielä perheettömiä tai nuoria perheitä. Perheasunnotkaan eivät olleet isoja, sillä yhtiö katsoi, että nuorille perheille riitti pienempikin tila, ja samalla asukkaat säästivät vuokratilastoista asumalla ahtaasti. Vuokrataso oli ylipäättään asunnoissa hyvin kohtuullinen. Yhtiön kannalta oli myös kustannustehokkaampaa rakentaa paljon pieniä asuntoja mahdollisimman monelle kuin isompia asuntoja harvemmalle.⁵⁴¹

Monissa haastatteluissa yhtiön asunnoissa asumista kuvataan luonnollisena ja edullisena vaihtoehtona, joka ei sitonut asukkaita paikoilleen vaan heidän oli halutessaan helppo muuttaa toisaalle. Joillekin se oli vain väliaikainen asumismuoto, josta siirryttiin omaan kerrostaloasuntoon tai omakotitaloon. Toiset siirtyivät yhtiön asunnoista toisiin elämäntilanteen muuttuessa. Jotkut asuivat samassa asunnossa vuosikymmeniä.

Puutaloalueilla tarvittavia polttopuita sai tavallista halvemmalla yhtiön voimalaitoksen läheltä sijaitsevasta halkotarhasta. Polttopuut tuotiin pilkottuina kotipihalle. Osaan yhtiön asuinalueista tuotettiin sähkö tehtaassa omassa voimalaitoksessa, joten myös sähkö oli asukkaille edullisempi kuin kaupungin normaalissa verkossa. Haastatteluissa yhtiön sähkön muistellaan olleen ainakin Viksbergin pytingeillä, Kartanonkadulla sekä Yliskylässä. Sähkö maksettiin vuokran yhteydessä. Edullinen sähkö oli yksi tekijä, joka vahvisti työsuhdeasuntojen kiinnostavuutta työntekijöiden keskuudessa.⁵⁴²

Forssan tehdasyhteisöön valmistui Puistolinna-niminen kerrostalo kehräämön läheisyyteen sekä viisi asuintaloa kauemmas Harakkamäkeen 1940-luvulla. Aivan vuosikymmenen lopulla aloitettiin myös kahden aravatalon suunnittelu. Taloihin tuli 40 erikokoista asuntoa, liikehuoneisto sekä yhteiset sauna, pesutupa ja mankeli. Asunnot edustivat uudenaikaista rakentamista. Ne toteutettiin ensimmäistä kertaa tehtaassa ja kaupungin yhteistyönä. Aravanormien mukaan rakennetut asunnot olivat korkeatasoisia verrattuna ajankohdan muuhun asuntokantaan. Niihin kuuluivat usein

539 FM MVS4.

540 Sarantola-Weiss 2003, 128, 327.

541 Finlayson-Forssa Oy:n tilastotietoja henkilökunnasta ja asunnoista Forssassa, v. 1969.

542 MV F48; MV F49; MV F50.

keskuslämmitys, kylpyhuone, wc, kiinteä keittiösisustus ja usein myös jääkaappi ja parveke.⁵⁴³ Finlayson-Forssa Oy omisti vuonna 1956 Forssassa 502 asuntoa, joissa oli kaikkiaan 1044 huonetta.⁵⁴⁴ Seuraavissa katkelmissa kertojat muistelevat Koulukadun kahta aravataloa. Aluksi nainen kertoo omasta asunnostaan, jonka hän sai käyttöönsä uutena aivan 1950-luvun alussa. Kertoja kuvaa asuntoja ylellisiksi osoittaen samalla oman paikkansa yhteisössä. Uuden arvostetun työsuhdeasunnon saaminen kuvastaa selvästi naisen luokka-asemaa. Tiiviin yhteisön jäsenet tiesivät, millä edellytyksillä näihin haluttuihin asuntoihin pääsi.

Siinä oli huone ja keittiö. Oli ihan kiva, valo meni läpi. Se oli niitä yhtiön aravia.

Ne oli ihan kivoja asuntoja. Siihen maailmanaikaan ne oli ylellisyyttä. Ei semmosia uusia asuntoja paljon ollukaan. Me saatiin sinne kylpyhuonekin. Mä ehdin varmaan siinä asumaan yli kymmenen vuotta.⁵⁴⁵

Ilmar Talven mukaan teollisuustyöväestön keskuudessa oli selviä sosiaalisia eroja, jotka näyttäytyivät erityisesti työntäjiltä saaduissa eduissa. Ammattitaitoiset työntekijät saivat esimerkiksi juuri parempia asuntoja.⁵⁴⁶ Mieskertoja analysoi Forssan tehdasyhtiön asuntopoliittikkaa. Hän muutti aravataloon aivan 1970-luvun alussa. Asunnonsaanti yhtiöltä oli harkinnanvaraista, ja vallalla oli vielä tiukat periaatteet asuntojen jaossa. Kuvaus osoittaa, miten työnantaja pyrki pitämään tiukasti kiinni työntekijöiden luokka-asetelmista. Jako ei tapahtunut vain johtoportaan, toimihenkilöihin ja suorittavaa työtä tekeviin, vaan kaikki nämä sisälsivät vielä hienompia nyansseja. Työnantaja valitsi tarkasti jokaiselle työntekijälle ja perheelle sopivan asunnon, jotta nämä olisivat omalla paikallaan yhteisön luokkahierarkiassa. Kertoja pitää tarpeellisena tuoda muistelussaan esiin, miten huvittavana hän piti tilannetta, johon itse ei voinut vaikuttaa. Samalla hän pyrkii osoittamaan kuuluvansa uudempaan ja neutraalimpaan sukupolveen, jolle yhteisön luokkiin perustuvat arjen käytännöt näyttäytyivät vanhanaikaisina ja jopa humoristisina. Kertoja ei kuitenkaan kritisoi itse tehdasyhteisöä vaan piti osaa sen toimista aikansa eläeinä.

Täällä oli aiemminhan hyvin tarkat rajat siinä. Mäkin kun sain ensteks tän asunnon täältä Koulukadusta se oli silloinen sosiaalipäällikkö, joka sen sitten luovutti ja hän sanoi että ei tämmöstä, tän kokosta asuntoa kyllä oikee vielä tuosta työstä. Kuuluis jollekki insinöörille antaa tää asunto. Et se oli niin tarkkaa rajaa siihen, peräisin sieltä vielä aiemmilta ajoilta, mutta se kyllä muuttu vielä siinä 70-luvun lopulla. En mä sitä sinänsä minään muuna kun huvittavana koin.⁵⁴⁷

543 Yhdyslanka 1949: 5, 5–6; Saarikangas 2010, 116.

544 Peltovuori 1993, 341.

545 FM MK11.

546 Talve 1972, 98.

547 FM MK3.

Työnantajan asunnot olivat merkittävä etu, jolla houkuteltiin työntekijöitä paikkakunnalle. Asuntojen myötä pyrittiin myös työntekijöiden pysyvyyteen. Usein oli monen tekijän summa, milloin ja mistä työntekijä asunnon sai. Välillä sopivan asunnon löytyminen venyi ja sai työntekijät suunnittelemaan työpaikan vaihtoa. Oheisessa kuvauksessa työntekijä kyllästyi 1970-luvulla odottamaan yhtiön asuntoa ja haki toiselle paikkakunnalle töihin. Kertoja kuvaa tarkkaan koko asuntoasian kuin osoittaakseen sen paikkansapitävyyttä. Kynnyskysymykseksi noussut asuminen päättyi lopulta sopuratkaisuun niin, että työnantaja sai pidettyä ammattitaitoisen työntekijän töissä. Kertoja sai asunnon Linikkalankadulta, jonne yhtiö oli rakennuttanut paljon matalia luhtitaloja. Työvoimapulan aikana pyrittiin rakentamaan nopeasti edullisia asuntoja, jotta paikkakunnalle saatiin työntekijöitä. Osa asunnoista oli varattu vain kolmivuorolaisille, ja osassa taloista oli vain hyvin pieniä asuntoja. Monella nuorella tehtaalaisella itsenäinen asuminen 1970-luvulla alkoi juuri näistä kodeista. Niissä oli mukavuudet, mutta esimerkiksi äänieritys oli melko heppoinen.⁵⁴⁸ Järjestämässäni julkisessa keskustelu- ja muistelutilaisuudessa muisteltiin juuri näitä Linikkalankadun asuntoja. Toisaalta ne olivat uusia mukaavuuksilla varustettuja huoneistoja, mutta toisaalta niitä leimasi osaltaan nopea ja edullinen rakentaminen. Yhteisön kollektiivinen muisti asetti raamit, joiden puitteissa näitä koteja muisteltiin. Näiden raamien ylitystä koeteltiin tuomalla esiin myös asuntojen negatiivisia puolia. Huumorin käyttö osaltaan lievensi yhteisön asettamaa painetta. Oli oikeutetumpaa arvostella jyrkästikin yhtiön asuntopolitiikkaa, kun teki sen vitsikkäästi.

Mä olin pitkään hakenu asuntoa yhtiöltä, mutta silloin sanottiin aina, että ei oo antaa asuntoja. Ettei ollu vapaana yhtään, vaikka mä tiesin, että niitä on, mutta niitä pidettiin tuolla. Silloin oli työvoimapula, että työntekijöitä tuotiin pohjosesta ja kaikista ja jopa niitten muuttokuormat makso yhtiö, että niitä tuotiin tänne. Ja mä tosiaan sitten kyllästyin käymiseen ja mä hain (toiselle paikkakunnalle töihin) ja mut valittiin sinne. Mä menin itseni irtisanomaan, niin insinööri kysy, että minkäs takia sä sit pois lähdet, eksä täällä tykkää olla. Mä sanoin, että kyllä mä nyt tykkään, mutta en mä saa täältä asuntoo, ja sitä paitsi mä oisin saanu siellä vähä parempaa palkkaa. Sano, että hän nyt viel yrittää. Hän soitti tälle Järviselle, joka näistä asuntoasioista vastas. Ei siinä menny sitten kauaa. Mulle sit soitti mun työnjohtajani vähänajan päästä, että nyt sulla on siellä Impilinnassa asunto. Asunto ja sun palkkas nousee sen ja sen verran. Mä jäin taloon sitten sen myötä. Impilinnaks sanottiin sitä mis on melkein pelkkiä yksioita. Se on siinä yhtiön vanhainkodin vieressä.⁵⁴⁹

Tehdasyhteisön asumisessa oli tarkka jako. Työntekijän sukupuoli, koulutus, työtehtävät sekä perheen koko määrittelivät asunnon sijainnin ja koon. Yleensä asunto saatiin perheen isän mukaan, sillä jos vain äiti työskenteli tehtaalla, ei perheelle välttämättä järjestynyt ainakaan helposti asuntoa. Yksinäiset naiset ja yksinhuoltajaäidit

548 FM MK3; FM MK Video3.

549 FM MK4.

saiivat kuitenkin asunnon. Perheen isän jäädessä pois tehtaalta tai kuollessa, perhettä voitiin kehottaa muuttamaan pois yhtiön asunnosta.⁵⁵⁰

Maria: Te ette missään vaiheessa asunut yhtiön asunnoissa?

Kertoja: Mää asuin sit, kun mää naimisiin menin, niin Yliskylässä. Mä asuin en ihan kahtakaan vuotta. Niin ku mies oli yhtiössä maalarina. Silloin -58 vuonna, kun sanottiin 11 maalaria irti. Silloin oli lamakausi ja sit kutomostakin lomautettiin paljon noita työntekijöitä. Silloin oli niin ankara laki, että mää en ollu si ennää Finlaysonilla, kun mää olin niin sanotusti äitiyslomalla. Sanottiin asunnosta irti. Meidän tyttö oli silloin semmonen pieni.⁵⁵¹

Yllä olevassa lainauksessa nainen kuvaa perheen nopeasti muuttunutta tilannetta. Molemmat vanhemmat työskentelivät tehtaalla, mutta isä jäi ilman työtä taloudellisen laskukauden aikana, kun samaan aikaan perheen äiti oli vastasyntyneen vauvan kanssa kotona. Työnantajan irtisanottua perheen asunnon, he muuttivat yksityiseltä vuokraamaansa asuntoon. Vanhemmat palasivat myöhemmin takaisin töihin Finlaysonille, mutta eivät enää sen omistamiin asuntoihin vaan hankkivat oman talon. Avioliiton varhaisvuosien karvas kokemus yhtiön asuntopolitiikasta opetti, että kaikkea ei kannata sittenkään laittaa yhden kortin varaan. Osa työntekijöistä koki, että tehdas oli työnantaja, josta saatiin elanto, mutta he eivät halunneet muita sidoksia yhtiöön esimerkiksi juuri asumisen muodossa.

Asunnon saanti yhtiöltä helpottui, jos molemmat aviopuolisot olivat töissä tehtaalla. Haastatteluissa kuvataan, että myös hyvät välit asuntojen jakajaan auttoivat. Myös sillä oli merkitystä, miten kauan oli ollut töissä tehtaalla. Jos asunnoista oli pulaa, puoli vuotta voitiin katsoa minimiajaksi. Yleensä asunnon sai helpommin, jos tiesi jonkun muuttavan pois. Näin saattoi kysyä juuri tiettyä vapautuvaa asuntoa juuri oikeaan aikaan. Jos siis halusi jollekin määrätylle yhtiön asuinalueelle tai kaipasi toisen kokoista asuntoa, kannatti kysellä ja kuulostella työpaikalla, jos joku olisi muuttamassa pois sopivasta asunnosta.⁵⁵²

Seuraavassa sitaatissa miesjohtaja avaa päätymistään töihin Forssaan. Hän myös kuvaa asumistaan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla. Sotien jälkeen asunnon saaminen pääkaupungista oli hankalaa.⁵⁵³ Työnantajan tarjoama asunto painoi vaakakupissa perheenpään valitessa työpaikkaa valmistumisen jälkeen. Kasvava perhe kaipasi kunnollista asuntoa, mikä Forssassa oli tarjolla. Vaikka isän tekstiilialan tuntemus ja

550 MV F21; MV F28; FM MVS4.

551 FM MVS4. Toisen maailmansodan jälkeen Finlayson-Forssa Oy:n tuotanto lähti vähitellen nousuun. Tekstiiliteollisuus oli kuitenkin suhdanneherkkää, joten myös talouden lyhytaikaiset laskukaudet koettelivat Forssaa eri aikoina jo ennen vuosikymmeniä myöhemmin alkaneita laajempia supistuksia. Vuosien 1957–1958 laskukausi aiheutti tehtaalla myös työajanlyhennyksiä. Vuoden 1957 lopulla työviikko supistui viisipäiväiseksi ja seuraavan vuoden alkupuolella vielä nelipäiväiseksi. Vuoden 1959 alussa tuotanto oli palautunut normaaliksi, ja vähitellen alettiin puhua jopa työvoimapulasta. (Peltovuori 1993, 344.)

552 MV F51; FM MK4.

553 Vuonna 1950 Helsingin huoneenvuokrauslautakuntien asunnonhakujonossa oli 22 600 henkilöä välittömässä asunnontarpeessa. Yksinäisillä henkilöillä ei ollut edes mahdollisuutta ilmoittautua kortistoon jonottamaan asuntoa. Asunnon saaminen oli haastavaa, vaikka lautakunta saikin välitettyä asunnon 1950-luvulla 7000–8000 hakijalle vuosittain. (Pulma 1999, 166.)

kiinnostus oli vähäistä, vaakakupissa painoi hyvä asunto niin paljon, että perhe muutti Forssaan Helsingin asuntopulan ajamana. Kokonaisvaltainen tehdasyhteisö pystyi tarjoamaan sellaisia etuja, joita isoissa kaupungeissa oli mahdoton saada. Katkelmasta käy ilmi, miten asumisen arki kertojalla oli kovin kaukana tavallisen tehdastyöläisen jokapäiväisestä elosta. Monet asiat muistuttavat hänen kuuluneen yhtiön korkeimpaan sosiaaliryhmään.

Maria: Miten päädyitte tänne Forssaan silloin vuonna 1950?

Kertoja: Minä hain vaan työpaikkaa, missä olisi asunto ja muuta. Helsingissä oli vaikea saada asuntoa. Olen Teknisestä korkeakoulusta diplomi-insinööri.

Maria: Saitteko sitten asunnon?

Kertoja: Asunnot saatiin silloin ilmaseksi täällä. Silloin ei joutunut maksamaan mitään asunnostaan.

Maria: Missä asuitte silloin?

Kertoja: Asuin silloin avaratalossa. Koulukatu nimeltään. Mä asuin siellä vähän eri asemissa. Mä sain aina vähän isomman sieltä, niin 6–7 vuotta ainakin. Sitten muutin Puistolinnaan, joka on täällä keskellä. Siellä mä asuin parikymmentä vuotta, neljässä ei paikassa. Puistolinnassa asui aika paljon nuoremmat insinöörit. Sitten mä ostin oman osakkeen. Se oli vuonna -79.⁵⁵⁴

Perhe sai yhtiöltä maksutta käyttöön asunnon. Tämä korostaa korkeaa luokka-asmaa, sillä loppujen lopulta melko harva työntekijä sai ilmaisen asunnon yhtiöltä. Suurin osa joutui maksamaan vuokraa. Palkan lisäksi annettu asunto lisäsi tehdaspaikkakunnan houkuttelevuutta potentiaalisten työnhakijoiden keskuudessa. Se saattoi herättää myös kateutta niissä, jotka joutuivat maksamaan asumisestaan. Kertoja eteni työuralaan ja nosti luokka-asemaansa pikkuhiljaa. Perhe muutti säännöllisin väliajoin aina vähän isompaan ja arvostetumpaan asuntoon. Työnantaja puntaroi ylempien toimihenkilöidenkin kohdalla tarkkaan sopivaa asuntoa, mutta työntekijät saivat esittää omia toiveitakin. Esimerkiksi osa johtoportaaseen kuuluneista asui mieluummin uusissa kerrostaloasunnoissa kuin isoissa, mutta kylmiksi miellettyissä puuhuviloissa.⁵⁵⁵

Suomalaisissa tehdasyhteisöissä ylempien toimihenkilöiden asunnot usein erottuivat työväenasunnoista muodoltaan ja väritykseltään. Virkailijarakennukset sijoitettiin hiukan erilleen työväenasunnoista. Tätä voidaan Maarit Grahnin mukaan pitää yhtenä merkinä tehdasyhteisöjen sisäisestä hierarkiasta. Maantieteellinen raja ei välttämättä ollut suuri, mutta sillä oli iso merkitys. Noormarkun ruukkia tutkineen Grahnin mielestä alueen halkova Noormarkunjoki muodosti rajan työväen ja virkailijoiden välille.⁵⁵⁶ Myös Forssassa osa erilaisista asuintaloista sijaitsi lähellä toisiaan. Tämä tulee hyvin esille seuraavassa kuvauksessa, jossa kertoja pohtii yhteisön luokka-asmaa ja miten työväestö ja virkailijat saattoivat asua saman kadun varrella, mutta eri puolilla tietä.

554 FM MK5.

555 Oy Finlayson Ab Forssa, G v Herten Muistio 21.10.1974. Omakotitoiminta – toimihenkilöitten asuntokysymys.

556 Grahn 2014, 179.

Maria: Asuitko missään vaiheessa näissä yhtiön asunnoissa?

Kertoja: Kyllä, monta vuotta. Vuonna -67, 5-6, 6-7 vuotta Wahreninkadulla. Täällä Wahreninkadulla talossamme asui metsänhoitaja ja konttoripääällikkö ja me.

Maria: Se oli se virkailijatalo?

Kertoja: Juu, se oli virkailijatalo. Kun tällä puolella oli sitten nämä työntekijätalot ja niin edelleen (Wahreninkadun toisella puolella, samalla puolella kuin kirjasto nykyään, missä haastattelu tehtiin).

Maria: Minkälainen tämä virkailijatalo oli asua?

Kertoja: No, se nyt oli sitä omaa ympäristöä. Wahreninkadun tällä puolella oli työväenasuntoja ja toisella puolella oli toimihenkilöitä. Tää tehdaspaikkakuntaelämä Forssassa oli. Oli semmonen murrosvaihe varmasti täällä, niinku kaikilla muilla tehdaspaikkakunnilla.

Maria: Siitä aloititte (Wahreninkadun talosta)?

Kertoja: Kyllä, juu. Sitten siirryin sieltä Puistolintaan. Oli tonne Ankkalampeen päin näköala. Sitten Puistolinnasta olen siirtynyt, hetkinen, luhtitalo, sinne kauas, kauas rakennettiin... Linikkalan kadulle. Siellä olen asunut myöskin muutaman vuoden Finlaysonin asunnossa. Että kyllä valtaosa elämää on, tai suuri osa elämästä on Finlaysonin asunnossa.

Maria: Minkälaisia nää asunnot oli?

Kertoja: Minä olin vieras enkä tuntenut tällaisia tehdaspaikkakunnan tapoja, tavallaan. Täällä oli selvä luokkaero, työntekijät ja toimihenkilöt. Minä muistan, kun menin aikoinaan asumaan Puistolintaan. Maalarimestarin kanssa seisoin siellä ja maalarimestarin kanssa käytiin läpi (mitä muutostöitä asuntoon tehdään). Hän kysyi ja kysyi ”teemmekö sitä, teemmekö tätä” ja ynnä muuta, minä olisin tavallaan voinut pyytää mitä vaan. Hän ilmeisesti katsoi, että minä olen sellaisessa asemassa, että kyllä tolle miehelle täytyy tehdä. Että, mutta kyllä minä olin ihan tyytyväinen tasoon, jos nimenomaan ottaa huomioon sen tason mitä oli silloin 60-70-luvulla.⁵⁵⁷

Kun asunto annettiin työntekijän käyttöön, hänelle tehtiin selväksi, mikäli se oli hieman parempi kuin mitä hänelle kuului. Jos hierarkiassa ylempänä ollut halusi kyseisen asunnon, sai perhe muuttaa toisaalle. Seuraavassa sitaatissa ekonomit ja insinöörit katsotaan oikeutetuimmiksi asuntoon, joten naiselle osoitettiin oma paikkansa tehdasyhteisön järjestyksessä. Sukupuoli oli ratkaisevassa roolissa, sillä tekstiilitaiteilijat olivat usein naisia, insinöörit ja ekonomit miehiä.

Me saatiin Puistolinnasta asunto, joka kunnostettiin mulle. Vanhempi sosiaalijohtaja sanoi, että muistakaa rouva sitten, että te olette vaan tekstiilitaiteilija, että jos joku ekonomi ja insinööri tarvitsee tai haluaa Puistolinnasta asunnon, niin sitten saatte varautua, että joudutte muuttamaan muualle. Mulla oli neljä huonetta ja keittiö. Tosin se yksi oli apulaisen huone sitten. Siellä oli esimerkiksi vanhoja eläkeläisiä pienemmissä asunnoissa. Siellä oli insinöörejä, oli eri alan insinöörejä ja sitten oli ekonomieja. Ne oli ylempiä toimihenkilöitä lähinnä.⁵⁵⁸

557 FM MK14.

558 FM MK1.

Kuva 24. Uutuuttaan hohtava Puistolinna kohoaa uljaana kauppalan keskuksena. Se oli monien mielestä paikkakunnan hienoin asuin- ja liikerakennus, jossa asuminen oli tyylikkyyden huippu. Forssan museon kokoelma.

Tarvittavien toimihenkilöiden määrän lisääntyessä Forssassa pohdittiin, miten osaavia ja ammattitaitoisia toimihenkilöitä voitaisiin houkuttaa paikkakunnalle. Tilava ja edullinen asunto nähtiin sellaisena houkuttimena, jonka avulla Forssa pyrki kilpailemaan Helsinkiä, Turkuja, Tamperetta sekä muita isoja kaupunkeja vastaan. Yhtiö ei enää rakentanut omia asuntoja toimihenkilöille vaan hankki asuntoja uusista rakennettavista kerrostaloista toimihenkilöitään varten. Usein muualta muuttaneet toimihenkilöt asuivat yhtiön asunnoissa jotakin vuosia ennen kuin alkoivat suunnitella oman asunnon hankkimista tai omakotitalon rakentamista. Jotkut hankkivat asunto-osakkeen sijoitusmielessä jatkaen asumista yhtiön asunnossa koko työsaolo-aikansa. Osa yhtiön omistamista taloista oli suuria ja vanhoja, joten osa niissä asuvista toimihenkilöperheistä pyrki yhtiön toisiin asuntoihin. Usein toimihenkilöille asuminen yhtiön asunnoissa oli hyvin edullista. Toisinaan omista asunnoista asuneet esittivät vaatimuksia käytännön muuttamisesta, sillä he maksoivat asumisestaan täyden hinnan, mutta saivat samaa palkkaa kuin yhtiön asunnoissa asuvat.⁵⁵⁹

Johtavassa asemassa toiminut nainen kuvaa elämäänsä tehdasyhteisössä 1970-luvulla. Asumisen yleiset ongelmat, ahtaus ja mukavuuksien puute, eivät olleet osa hä-

559 Oy Finlayson Ab Forssa, G v Herten Muistio 21.10.1974. Omakotitoiminta – toimihenkilöitten asuntokysymys.

nen arkeaan. Erityisesti juuri asumisessa näyttäytyi jokaisen paikka ja asema tehdasyhteisössä.

Mulla oli hieno 250 neliön puuhuvila tuolla Puistossa, missä mä asuin yksin. Kaikki oli kuin luksusta. Mä matkustin ympäri maailmaa. Moskova, New York, Pariisi, Milano, Frankfurt, Ruotsi.⁵⁶⁰

Haastatteluissa monet oman asunnon saaneet kuvaavat huikeaa tunnetta ja ylpeyttä saavuttaessaan oman asunnon. Enää työnantaja ei voinut hallita kaikkia elämänalueita, vaan työntekijä sai päättää itse omista asumisen arkeen liittyvistä kysymyksistä. Myöskään työpaikan vaihto ei enää tarkoittanut nopeaa muuttamista pois kodista. Anna-Maria Åströmin mukaan vaatimaton lapsuudenkoti on voinut toimia erityisesti työläisille pontimena hankkia itselle myöhemmin parempi asumistaso.⁵⁶¹ Jotkut työntekijät tavoittelivat omaa asuntoa, jotta yhteys työnantajaan ei olisi ollut niin voimakas.⁵⁶² Osalle oli tärkeää, että yhtiö ei ulottunut aivan kaikkiin elämän osa-alueisiin vaan kotona sai olla oma herransa. Joku asui mieluummin yksityiseltä vuokratusta asunnossa, vaikka siitä täytyi maksaa ehkä hiukan enemmän kuin yhtiön asunnoista. Oma asunto siinsi silti monen toiveissa.

Kansatieteilijä Sanna Lillbroända-Annala tarkasteli väitöskirjassaan Kokkolan ja Tammisaaren puutaloalueita. Vanhat työväenasuinalueet saattoivat muuttua huonomaineisiksi ja epätoivotuiksi asuinalueiksi. Osa niistä purettiin, mutta osasta muodostui arvostettuja ja haluttuja asuinalueita, jotka saivat myös kulttuuriperintöstatuksen. Tutkimuksessaan Lillbroända-Annala kuvaa alueiden uudelleenarvostusprosessia sekä keskiluokkaistumista.⁵⁶³ Yhtiön asuinalueet ovat kokeneet vuosien varrella monia muutoksia myös Forssassa. Kuten olen esittänyt, rakennuksia on korjattu ja purettu eri aikoina. Aikanaan hyvää asumismukavuutta edustaneet kerros- ja luhtitalot eivät enää vakuuta viihtyisyydellään. Samaan aikaan kylminä ja vetoisina pidettyjä puutaloja kunnostetaan uuteen uskoon.

”Rauhallista ja kivaa”⁵⁶⁴ – arkea työsuhdeasunnoissa

Tekemissäni haastatteluissa arkea tehdasyhteisössä tarkastellaan usein perheen kautta. Perheellä ja lapsilla oli iso merkitys myös siihen, miten ja missä työntekijä asui tai ainakin miten hän toivoi asuvansa. Yhtiön omistamat asunnot sijaitsivat puutaloalueilla sekä kerrostaloissa. Seuraavassa kertoja kuvaa Koulukadun aravataloja. Hänelle ne näyttäytyivät erinomaisena asuinalueena juuri lasten kannalta.

560 FM MK2.

561 Åström 1999, 99.

562 Oy Finlayson Ab Forssa, G v Herten Muistio 21.10.1974. Omakotitoiminta – toimihenkilöitten asuntokysymys.

563 Lillbroända-Annala 2010.

564 FM MK13.

Maria: Entäs sit täällä Koulukadulla?

Kertoja: Ne oli Finlaysonin omistamia ne kaks taloo Koulukatu 16 ja 18. Mä pidin sitä ja monet muutki piti sitä, et se on paikkana ehkä parhaita Forssan asuntopaikkoja. Ku se oli ihan keskellä kaupunkia, mutta silti just sen verta syrjässä noista isoista väylistä, että oli hyvin rauhallinen paikka. Lapset kun kävivät koulua, ni eihän siitä ollu ku tollai vinottain kadun yli, ni ala-aste ja sitte tonnepäin kadun yli ni oli yläaste ja lukio. Et oli tollanen alle 100 metriä kumpaankin kouluun matkaa. Erittäin tyytyväinen olin siellä asumisen aikaan.⁵⁶⁵

Yleensä monilla työväenasuntoalueilla, kuten vanhoilla puutaloalueilla, asunto-olosuhteet niukoilla mukavuuksilla eivät olleet erityisen suotuisia. Monella maalta kaupunkeihin työn perässä muuttaneella oli lapsuudenkodissa ollut kuitenkin vieläkin heikompi asuntotilanne.⁵⁶⁶ Kokemuksia asumistason paranemisesta löytyy Forssan tehdasyhteisöstä vielä 1950–1970-luvuillakin. Asuntojen puutteista huolimatta monilla maaltamuuttajilla asumistaso nousi Forssaan tullessa jossakin vaiheessa, tai he olivat ainakin tottuneet ahtaisiin vailla mukavuuksia oleviin asuntoihin jo ennestään.

Sosiaalinen yhdessäolo kuului usein työväestön arkeen kaupungeissa ja tehdaspaikkakunnilla. Työväenasunnot olivat yleensä ahtaita, joten ihmiset tapasivat toisiaan enemmän julkisissa tiloissa, kuten piholla, pyykkituissa, yleisissä saunoissa, kaduilla ja työväentaloilla. Samaan aikaan, kun televisiot alkoivat lisääntyä 1960-luvulla, myös pyykkitupien ja yleisten saunojen käyttö alkoi vähetä pyykkikoneiden ja kylpyhuoneiden yleistymisen myötä. Arki alkoi yksityistyä entistä enemmän myös työväestöllä.⁵⁶⁷ Arjen privatisoituminen toi perheen arjen keskiöön entistä enemmän. Naapureiden kanssa ei enää seurusteltu niin tiivistä, ja spontaani kyläily väheni. Kerrostaloasumisessa on ollut mahdollista halutessaan välttää kontakteja naapureiden kanssa ja keskittyä omaan elämään asunnon seinien sisäpuolella.⁵⁶⁸

Inkeri Ahveniston mukaan esimerkiksi Verlan tehdasyhteisössä toisten asiat tunnettiin hyvin tarkkaan: kuka pesi pyykkinsä puhtaimmaksi, kuka käytti milloinkin alkoholia tai kuka heilasteli kenenkin kanssa. Koska yhteisössä elettiin ja asuttiin tiiviisti, oli välttämättömänä yksityisyyden suojana Ahveniston mukaan myös hienotunteisuus. Joistain asioista ei oltu tietävinäänkään, vaikka ne olivat yleisesti tiedossa. Ei ollut esimerkiksi soveliasta kysyä suurperheeltä asumisen ahtaudesta. Kodissa täytyi olla hyvin ahdasta, mutta hienotunteisesti siitä vaiettiin.⁵⁶⁹

Forssan tehdasyhteisössä monien mielestä yhteisöllisyys oli leimallista Viksbergin pytingeillä. Moni muistelee kaiholla elämää puutaloalueilla, mutta samalla he myöntävät nostalgian nostavan päätään. Pytingeiltä ihmiset kaipaavat yhteisöllisyyttä ja naapuriapua, mutta toisaalta siellä ei juuri ollut yksityisyyttä vaan naapureiden asiat

565 FM MK3.

566 Jäppinen 2009, 21

567 Kortti 2003, 76–77.

568 Sappinen 2000, 357–358.

569 Ahvenisto 2008, 147.

tiedettiin ja tunnettiin. Monella elämä oli samanlaista, joten naapureiden elämänmenossa ei ollut mitään kovin ihmeellistä. Välillä tunnelma naapurustossa oli jännittyneempi, välillä taas leppoisaampi.⁵⁷⁰

Asumisesta toisille päällimmäisiksi ovat jääneet mieleen positiiviset asiat, toisille negatiiviset. Monissa haastatteluissa muistellaan pytinkien asuntojen kylmyyttä, leivottomuutta, ulkovessoja, rottia mutta myös yhteisiä hyviä hetkiä naapureiden kanssa. Aukkailla oli jopa oma urheiluseura, Viksbergin Viritys. Pytinkiläiset järjestivät joka talvi hiihtokilpailuja, joissa oli omat sarjat lapsille, nuorille ja aikuisille. Naisille oli myös potkukelkkakilpailut, joiden palkintona oli kahvipaketti. Eräs haastateltava kuvasi, miten kesäaikaan miehet leikkasivat toistensa hiukset ulkona pihamaalla. Samoin miehillä oli keskenään kovia löylykilpailuja. Pytinkiläiset juhlistivat yhdessä myös kesäloman alkua sekä vuoden vaihtumista. Alkuaikoina heillä oli oma leivinpakarikin, joka myöhemmin muuttui mankelihuoneeksi. 1970-luvulla näitä yhteisiä harrastuksia ei enää juuri ollut, mutta perunamaa vielä löytyi.⁵⁷¹

Nainen kuvaa seuraavassa asumistaan Viksbergin pytingeillä omassa nuoruudessaan 1960-luvulla. Kertojan perhe työskenteli tehtaalla, jossa myös kertoja itse kävi töissä. Aikuistuttuaan hän muutti pois alueelta sinne enää palaamatta.

Maria: Minkälaista se elämä siellä pytingeillä oli?

Kertoja: Rauhallista ja kivaa. Me asuttiin ensin siinä, johon ei tullu vesi sisälle, elikkä se täyty kantaa sieltä saunan takaa, mut sit äiti muutti siihen, joka oli joku, vähän parempi. Siellä oli sisävesat ja vesihanat. Et mä olin oikein tosi mielissäni ku me siitä muutettiin sinne, missä oli vesivessa. Ennen en mä siellä käynytkään kovin paljon (ulkovessassa). Aina täyty jossain kavereilla taikka töissä saatto käydä. Se ei ollu mikään viihtyisä paikka se. Vaikka talot oli ihan kivoja, sen ajan puutaloihin verrattuna.⁵⁷²

Koti merkitsee paljon enemmän kuin vain asuntoa. Uskontotieteilijä Tiina Mahlamäen mukaan koti käsitteenä on jo virittynyt. Koti pitää sisällään ihanteen hyvää perhe-elämästä ja perheenjäsenten välisistä suhteista. Koti ei ole vain paikka vaan myös siellä vallitseva ilmapiiri tai ihmissuhteet.⁵⁷³ Kotiin usein liittyy paljon voimakkaita tunteita. Kodin merkitys nousee esiin erityisesti sen menetyksen ja uuden elämäntilanteen haasteiden edessä. Välillä perheiden yhdessäasuminen tehdasyhteisössä muuttui mahdottomaksi. Tekemissäni haastatteluissa avioeroista kertovat niin koulutetut kuin kouluttamattomatkin naiset. Miehillä avioero 1950–1970-luvulla ei ollut välttämättä samanlainen mullistus kuin usein naisille, vaikka ydinperheen hajoaminen oli aina poikkeus normista. Sukupuoli vaikutti, millaiseksi arki vanhemmille eron jälkeen muotoutui. Erossa lapset jäivät pääsääntöisesti äidille, joten hänen tuli ratkaista arkipäivän ongelmat. Useammalle haastattelemani naiselle tehdas mahdollis-

570 FM MK9.

571 Yhdyslanka 1975: 1, 23; MV F49; MV F53.

572 FM MK13.

573 Mahlamäki 2005, 119.

ti itsenäistymisen avioeron myötä. Työ, asunto, lasten päivähoito ja työterveyshuolto olivat tärkeitä tukipilareita vaikeassa elämäntilanteessa. Työn suomien mahdollisuuksien kautta oli mahdollista selvittää mahdolltomalta tuntuneesta tilanteesta. Tehtaan porttien avautuessa ratkesi samalla monta muuta hankaluutta. Haastattelemistani avioeron kokeneista perheellisistä naisista osa palasi eron jälkeen nuoruutensa työpaikkaan tehtaalle, osa aloitti vasta eron myötä ansiotyön ja osa oli ollut tehtaalla töissä koko ajan lyhyitä äitiyslomia lukuun ottamatta.⁵⁷⁴

Avioerot olivat melko harvinaisia vielä 1950–1960-luvuilla. Avioeroja oli Suomessa 1960–1970-lukujen taitteessa noin 6000 vuodessa, kun samaan aikaan avioliittoja solmittiin vuosittain noin 40 000. Vähitellen avioerot ja avioliitot lisääntyivät ja avioliitot vähenivät.⁵⁷⁵ Seuraavassa katkelmasta käy hyvin ilmi tehdasyhteisön kietoutuminen monin tavoin ihmisten elämään. Nainen kuvaa uutta elämäntilannettaan tyhjässä asunnossa. Erityisesti juuri eronneet naiset kuvaavat tekemissään haastatteluissa asumispolkuaan. Eniten he kertovat siitä ensimmäisestä asunnosta, johon he avioeron jälkeen muuttivat yhteisestä kodista.

Maria: Minkälainen paikka oli nää Viksbergin pytingit?

Kertoja: No, en viihtynyt siellä, mut se oli tietysti muutenki mulle henkilökohtasesti, semmosta aikaa, kun mä olin just eronnu. Mutta hirveen ihania ihmisiä siellä oli. Ihmiset oli, ne naapurit oli, tosi mukavia. Mä en ollu niitä etukäteen tuntenu. Ihan positiivinen kokemus oli ne ihmiset siellä. Kun mä muutin sinne, kun asunto oli ihan tyhjä eikä mulla ei ollu mitään tiskipöytää. Yks rouva tuli sanomaan, että ”hei meillä on tuolla varastossa tiskipöytä, et jos sä haluat niin, saat sen lainaan niin kauan ku asut täällä” ja, en mä ois osannu semmosta mennä keltään kyselemäänkään ees, että siellä oli tosi ihania ihmisiä. Se asunto mihin mä muutin, niin se oli ihan tyhjä, et siinä ei ollu muuta ku puuhella ja, kamarissa oli kamiina, tai toi pönttö. Ne asunnot oli tietysti, kun niissä ei ollu mitään mukavuuksia. Mä halusin nopeesti sieltä päästä pois.⁵⁷⁶

Haastatteluissa kuvataan naapureiden merkitystä asumiselle Forssan tehdasyhteisössä. Lähekkäinen yhdessä eläminen luonnollisesti kiristi toisinaan asukkaiden hermoja, mutta monelle naapurit olivat myös turva monessa mielessä. Esimerkiksi sairauden yllättäessä moni sai käytännön apua juuri naapureilta. Etenkin, jos paikkakunnalla ei asunut sukulaisia. Naapuri saattoi huolehtia toipilaan polttopuista, tuoda ruokaa tai käydä kaupassa. Työkaverit ehkä keräsivät keskuudestaan pienen avustuksen tilapäisesti vaikeuksiin joutuneelle.⁵⁷⁷

Pytinkien ohella samanlaisia tunnelmia oli Yliskylän yhtiön puutaloalueella. Ohessa naiskertoja kuvaa asuinyhteisöä. Hänelle, kuten aika monelle muullekin, alueesta jäi hyvät muistot. Muistelija kuitenkin tiedostaa itsekin olevansa nostalginen, eikä elämä Yliskylässä ehkä sittenkään aina ollut pelkää onnea. Kertoja pohtii muistojen-

574 FM MK1; FM MK3; FM MK9. Myös MV F55; MV F71.

575 Tilastokeskus: Avioliitot ja avioerot 1965–2013.

576 FM MK8.

577 MV F47; MV F54.

sa muuttumista ajan saatossa. Elämästä Yliskylässä kertojalle jäi positiivinen tunne, mutta hän tiedostaa, että jos voisi palata tuohon aikaan, kokemus ei ehkä olisikaan niin ruusuinen. Muistelija ei pohdi nostalgiansa syytä, mutta on helpompi työntää taka-alalle arjessa koetut pettymysten ja häpeän tunteet kuin muistella kaunista kotia ja mukavia naapureita. Asuminen Yliskylässä herättää kertojassa nostalgisia tunteita, koska siihen liittyy myös miellyttäviä ilon ja onnen tunteita.

Maria: No, asuitteko missään vaiheessa näissä tehtaan asunnoissa?

Kertoja: Joo, mä muutin poikaystäväni kans tonne Yliskylään. Ensin vihreisiin taloihin ja sit ruskeisiin taloihin. Siinä asuttiin pitempään, oli lapskin sit jo siinä. Siittä mun on semmone tosi hyvä muisto. Ne talot oli ihania, semmosia oikeen kauniita ja lämpimiä. Mei tehtiin sitten vesipoileri sinne, että sai vähän pesasta. Ja niinku vauvan kanski oli pakko olla, mutta yleensä mää kävin töissä suihkussa. Ja niin ja sit mei käytiin siellä Ruostejärvellä, sit aina ku se oli auki. Talot oli vähän uudempia, ne on pystysä vieläki. Ne oli ilmeisesti 40-luvulla rakennettuja, mutta ne oli tosi kauniita. Se vintτίαςuntoki, siin oli hieno semmone katto, meni näin niinku viistosti ja, vaikka se oli pieni, niin se oli hirveen toimiva. Kaks huonetta ja keittokomero, ja sit siin oli oikein tehokas muuri, että kun sen lämmitti, niin se lämmitti koko huoneen, ihan kovalla pakkasellaki. Sit se oli semmone kiva yhteisö, käytiin kaikki kylässä toisillamme. Meil oli aina semmone porukka aina ku kokoontu oikein ja niitten kans käytiin sit aina teltallaki ja saunassa. Liikuttiin niitten kans paljon. Ja mun jäi sinne aina semmone kaipuu, mun mielestä se oli, mää aina ajattelin että tonne mää menen viettään eläkepäiviä, mutta en mää ny si kumminkaan oo menny. Ehkä se aika kultaa muistot, vähän liikaa.⁵⁷⁸

Osa kertojista koki, että Yliskylässä ei ollut erityistä yhteisöllisyyttä tai yhteistoi-
mintaa, sillä muuttoliike yhtiön asunnoista toiseen oli usein melko vilkasta. Vanhoilla
puutaloalueilla, kuten Viksbergin pytingeillä, asui ehkä enemmän sellaisia asukkai-
ta, jotka pysyivät alueella jopa useita vuosikymmeniä, joten kanssakäyminen toisten
kanssa oli luonnollista. Yliskylään muutettiin usein muualta kuin Forssasta ja asun-
noissa oli jo hiukan enemmän mukavuuksia 1950-luvulta lähtien. Toisaalta kaikilla
asuinalueilla oli niitä, jotka ottivat aktiivisesti osaa kaikkiin yhteisiin toimintoihin
sekä seurustelivat naapureiden kanssa. Kaikkialla oli myös niitä, jotka viihtyivät omis-
sa oloissaan. 1950–1970-luvulla yhtiön asuinalueilla oli paljon lapsia. Perheasunnot
olivat usein ahtaita, joten ainakin lapset ottivat haltuunsa naapuruston ja piha-alueet.
Yliskylän puutaloalueella oli myös oma pieni urheiluseura, Yliskylän Yri.⁵⁷⁹

Monelle muuttaminen kerrostaloon oli huikea elintason nousu, sillä keskusläm-
mitys, sisävesi ja lämminvesi olivat useilla työntekijöillä ensimmäistä kertaa elä-
mässään omassa käytössä yhtiön kerrostaloissa. Tekemissäni haastatteluissa kuvataan
mukavuuksien autuutta. Moni teollisuustyöntekijä työskenteli samantapaisissa ru-

578 FM MK9.

579 FM MK3; MV F6; Harjunen 1999, 40.

tiinomaisissa tehtävissä koko työuransa ilman uran kehittymistä, mutta sen sijaan useat heistä kokivat elämänsä aikana asumistason merkittävää nousua.⁵⁸⁰

1950–1970-luvuilla monilla tehdastyöntekijöillä elintaso nousi, mutta niin hitaasti, että ihmisillä oli aikaa nauttia sen tuomista eduista ja saavutuksista. Jos perheelle tuli mahdolliseksi hankkia uudet lastenvaunut, polkupyörä, televisio tai jokin muu hyödyke tai perhe pääsi muuttamaan mukavuuksilla varustettuun asuntoon, niistä osattiin myös iloita ja niitä arvostaa.⁵⁸¹

Kotia voidaan tarkastella myös sukupuolen näkökulmasta. Se oli pitkälti 1950–1970-luvuilla naisten valtakuntaa, koska heidän vastuullaan oli pääasiassa kodin- ja lastenhoito, vaikka vuorotyöperheissä isät saattoivat olla aktiivisempia kuin päivätöitä tehneissä perheissä. Asunnoissa näkyi naisten kädenjälki selvemmin, koska he huolehtivat sen kaunistamisesta, kuten kodintekstiilien hankinnasta ja laittamisesta esille. Kerrostaloasunnoissa sisustus oli myös ainoita asioita, joihin asukkailla oli mahdollisuus asumisessaan vaikuttaa. Puutaloalueilla miehillä oli enemmän tehtävää kuin kerrostaloasunnoissa. Polttopuista huolehtiminen on hyvä esimerkki tästä. Kerrostaloissa oli keskuslämmitys eikä polttopuita tarvittu.⁵⁸²

Luonnollisesti monet forssalaisten kotien tekstiileistä olivat paikallisia tuotteita. Ainekset verhoihin, pöytäliinoihin, lakanoihin ja muihin kodintekstiileihin saatiin tehtaan kangaskaupasta. Monet muistelevat, miten yhtiön asuinalueilla lähes kaikissa ikkunoissa olivat Finlayson kankaasta tehdyt verhot. Koska kangasta oli helposti saatavilla, sillä oli helppo sisustaa kotia. Toisaalta monien mielestä kotimaiset kankaat olivat 1950–1970-luvulla vielä hyvin kestäviä, joten ne sietivät kovaakin kulutusta vuodesta toiseen eikä niitä siksi tarvinnut aina vaihtaa uusiin. Edelleen monesta forssalaisesta kodista löytyy paljon vanhoja Finlaysonin-kankaista valmistettuja kodintekstiilejä. Niitä saatettiin aikanaan hankkia jopa yli oman tarpeen. Edelleen koteja kaunistavat samat kuosit, sillä Finlayson on ottanut paljon vanhoja Forssassa suunniteltuja ja tuotettuja kuoseja uustuotantoon.⁵⁸³

Asumisen arkea alkoivat helpottaa 1950-luvun lopulta lähtien nopeasti yleistyneet erilaiset kodinkoneet. Jäkäappien, pakastimien ja pölynimureiden määrä lisääntyi vuosina 1955–1964 peräti 240 prosenttia.⁵⁸⁴ 1960-luku ja erityisesti 1970-luku olivat kotien koneellistumisen aikaa. Myös tavallisille tehdastyöntekijäperheille oli mahdollista hankkia arkea helpottavia kodinkoneita, kuten pyykinpesukoneita, mutta myös vapaa-ajan elämyksiä tuovia laitteita, kuten levysoittimia.⁵⁸⁵

580 Järvelä 1987, 124.

581 Vehkalahti 2013, 63.

582 Ks. esim. Tuomi-Nikula & Gränö & Suominen 2004, 11; Sappinen 2000, 136. Joanna Bourken mukaan pienentynyt perhekoko ja asumistason parantuminen muuttivat työväenluokkaisten perheiden arkea Britanniassa. Sillä oli isompi merkitys kuin isien osallistumisella lastenhoitoon, ruuanlaittoon ja kotitöihin. Bourke kirjoittaa, että miesten tehtäviin kuuluivat juuri asumisen ulkoisista puitteista, kuten pihasta ja puutarhasta huolehtiminen. (Bourke 1994, 84.)

583 Kenttätyöpäiväkirja.

584 Talve 1979, 392.

585 Sappinen 2000, 241–247.

Pyykinpesu oli aikaa vievää, joten pesukone toi helpotusta monen perheen arkeen. Myös jääkaappi toi enemmän vapautta ja osaltaan mahdollisti naisten aktiivista työsäkäyntiä. Jääkaapissa ruuat säilyivät kaikkina vuodenaikoina, eikä arkea tarvinnut enää suunnitella niin, että kaikki valmistettu ruoka pitäisi syödä kerralla pois. Myös kaupassakäyntiväli saattoi pidentyä, kun samalla kertaa ruokaa voitiin ostaa useammaksi päiväksi.⁵⁸⁶

Suomalaisten kulutus kaiken kaikkiaan kaksinkertaistui vuosien 1952 ja 1975 välillä. Kulutuksen rakenne muuttui. Ruuan sijaan yhä suurempi osa kulutusmenoista käytettiin liikenteeseen, asumiseen ja virkistykseen. Myös suomalaisten ruokavalio alkoi vähitellen muuttua 1960-luvulla. Ahkeran perunan- ja leivänsyönnin sijaan suomalaiset söivät yhä enemmän makaronia, riisiä, lihaa, maitoa, juustoa, kasviksia ja hedelmiä.⁵⁸⁷

Astianpesukoneet yleistyivät vasta 1980-luvulla, ja se löytyi joka toisesta suomalaisesta kodista vasta 1990-luvun lopussa. Pyykinpesukoneet helpottivat perheenäitien arkea ja vapauttivat ajankäyttöä, mutta astianpesukoneesta ei yleisesti koettu olevan yhtä paljon hyötyä, joten ne eivät olleet etusijalla kodinkoneita hankittaessa.⁵⁸⁸ Marjatta Rahikainen toteaa, että vasta 1960-luvun kuluessa yhteiskunnan jäsenten kulutusmahdollisuudet tasoittuivat niin paljon, että työväestöön ja keskiluokkaan kuuluvia ei enää erottanut niin selvästi toisistaan ulkoisen olemuksen perusteella. Ahtaissa asunnoissa, jotka olivat ilman mukavuuksia, oli vaikeaa pitää yllä samanlaista henkilökohtaista puhtaustasoa kuin uusissa kaikilla mukavuuksilla varustetuissa kodeissa, joten esimerkiksi koululuokissa lapset sekä näyttivät mutta myös haisivat pitkään erilaisilta.⁵⁸⁹

(...) jossai vaiheessa kuitenkin teki mieli enempi mukavuuksia, niin sitten mä muutin siihen Ylistaloon. Mulla oli kaks huonetta ja keittiö siinä. Ihan kiva asunto sekin oli loppujen lopuks. Mä olin kyllä vähän ennakkoluulonen, ku se oli niin iso talo. Siinä oli sata asuntoa, mut ainaki se rappu missä mä asuin, niin se oli tosi rauhallinen.⁵⁹⁰

Aina kerrostaloon sopeutuminen ei ollut helppoa. Edellisessä ja seuraavassa lainauksessa kertojat kuvaavat elämää yhtiön kerrostalossa Ylistalossa 1970-luvulla.

Maria: Minkäslainen se Ylistalo oli?

Kertoja: Se on iso kerrostalo, mutta mää en oikein tykänny asua siellä, ku mää asuin kellarikerroksesta. Siinä oli valtavat ikkunat, ne oli niinku näyteikkuna. Sit siel ei oikein voinu tuulettaa, kun siihen tuli muun muassa hiiriä sisälle, ku se oli niin matalalla. Ja sit siin oli roskis aika lähellä, niin sieltä tuli taas sit raatokärpäsiä, että mää en oikein tykänny.

Maria: Minkälaisia naapurit olivat?

586 Huokuna 2011, 155.

587 Kortti 2003, 60–61.

588 Pantzar 2000, 42, 46–49.

589 Rahikainen 2001, 140–141.

590 FM MK8.

Kertoja: No, aika mukavia. Sai aika vapaasti olla ja sit ku siellä oli paljon nuoria ihmisiä niin meihän käytiin sit toisillamme. Se oli melkein ku asuntola. Tuntu, että aina joku tuli mihin aikaan tahansa. Se oli aika raskastaki, ku yövuoros ois pitäny nukkua niin joku tuli siitä takaovesta että ”ei mulla mittään asiaa o mut mää olen menossa pyykkituvalle, mää oikasen tästä”.⁵⁹¹

Erityisesti 2000-luvulla tehdas luopui yhä enemmän omistamistaan asunnoista, joten asukkaiden oli ehkä ensimmäistä kertaa hankittava asunto vapailta vuokramarkkinoilta, kaupungilta tai toivottava sijoittajan ostavan oman kotinsa. Tässä muutosprosessissa osa myös hankki ensimmäisen omistusasuntonsa, jolloin moni oli huomattavasti keskimääräistä iäkkäämpi ensiasunnonostaja.

Ylistalo on edelleen Forssan suurin asuintalo. Kuusikerroksinen talo muuttui vuokralosta asunto-osakeyhtiöksi 2000-luvun alussa. Melko harvat vuokralaiset ostivat asuntonsa itselleen, sillä vain noin viisitoista vuokralaista lunasti kotinsa. Asuntoja talossa on 101. Ne ovat yksiöitä, kaksioita ja kolmioita. Jo hieman ennen talon muuttamista asunto-osakeyhtiöksi rakennuksen omistus siirtyi Finlaysonilta Askolle, jolloin asuntoihin saattoi muuttaa myös muita. Yhteys tekstiiliteollisuuteen on säilynyt, sillä talo tunnetaan edelleen lempinimellään Sirosäkki. Nimi viittaa tehtaan kangaskaupassa myytyihin kangaspusseihin, joiden sisällä oli kangassuikaleita, siroja.⁵⁹²

Asumisen ahtaus toi lapsiperheiden arkeen omat haasteensa. Perheenjäsenet olivat kaiken aikaa lähellä toisiaan, eikä omaa rauhaa kotoa löytynyt. Väsyneenä kodin kireä tunnelma tuntui entistä raskaammalta. Tehdasyhteisössä yleinen vuorotyö sai perheenjäsenet heräämään ahtaissa asunnoissa töistä tuleviin tai töihin lähteviin vanhempiin. Myös esimerkiksi vauvan itku piti pienessä kodissa hereillä koko perhettä. Jos kotona oli hyvin rajallisesti tilaa, vanhemmat lapset viettivät enemmän aikaa ulkona vanhempien valvovien silmien ulottumattomissa.⁵⁹³

Henkilöstölehti Yhdyslangassa oli eri vuosikymmenillä artikkeleita, joissa käsiteltiin asumista. Lehdessä kehoitettiin huolehtimaan asuinalueiden viihtyvyydestä ja yhtiön omaisuudesta. Esimerkiksi autojen lisääntyminen vanhoilla asuinalueilla toi mukanaan yhteentörmäyksiä. Osa asukkaista suhtautui välinpitämättömästi vuokra-asuntoonsa ja sen ympäristöön, joten Yhdyslangassa annettiin nuhteita huolimattomasta asumisesta ja piha-alueiden laiminlyönnistä. Huonojen tapojen pelättiin siirtyvän myös seuraaville sukupolville huonon esimerkin kannustamana.⁵⁹⁴

Kaisu Kortelaisen mukaan tehdasyhteisöissä esiintyi epävarmuutta siitä, mikä yhtiön asuinalueilla oli sallittua, mikä kiellettyä ja mikä oli yhteistä, mikä oli omaa. Pihan omisti yhtiö, mutta piha-alue kuitenkin kuului omaan kotiin. Asuinalueilla käytiin vuoropuhelua siitä, miten alueella tuli elää. Kortelaisen mukaan erityisesti lapset koettelivat näitä asumisen sääntöjä.⁵⁹⁵ Yhdyslangan ohjeistuksilla työnantaja pyrki

591 FM MK9.

592 Forssan Lehti 8.7.2014.

593 Malinen 2013, 36–38.

594 Yhdyslanka 1961: 3, 9–10.

595 Kortelainen 2008, 116.

Kuva 25. Lapset leikkivät kotinsa pihalla Wahreninkadulla kesällä 1980. Kuvaaja Matti Huuhka. Museoviraston kokoelma.

muistuttamaan, että asuinalueet olivat yhtiön omistuksessa ja määräysvallassa. Tekemissäni haastatteluissa kuvataan, kuinka asuinalueet olivat täynnä lapsia. He myös ottivat tiloja haltuunsa ja levittäytyivät kaikkialle kokeillen sallitun ja kielletyn olemissä ja tekemisen rajoja.

Työnantaja osin myös kontrolloi sen omistamissa asunnoissa vietettyä elämää.⁵⁹⁶ Yhtiön palkkaamat vartijat huolehtivat tehdasrakennuksen vartioinnin lisäksi tarvittaessa myös yhtiön asuntojen järjestyshäiriöistä. Finlayson-Forssa Oy:llä noudatettiin monin tavoin melko perinteisiä arvoja, mutta vähitellen ajan kuluessa ja maailman muuttuessa myös tehdasyhtiön säännöt alkoivat väljentyä. Esimerkiksi tekemieni haastattelujen mukaan yhtiö ei virallisesti suvainnut avopareja asunmassa yhtiön asunnoissa ennen 1970-luvun loppua. Lapsiperheitä, joissa vanhemmat olivat keskenään avoliitossa, oli vain hyvin vähän vielä vuonna 1970, mutta kymmenen vuoden kuluttua tilastoissa näitä perheitä oli jo joitakin prosentteja kaikista lapsiperheistä. Aluksi avoliitot olivat kuin

596 Näin oli usein myös muissa tehdasyhteisöissä. Esimerkiksi A. Ahlström Oy:n Varkauden tehtaiden paikallisjohtaja Leif Glöersen kävi säännöllisesti tarkastamassa 1950–1960-luvuilla tehtaan ja tehdasalueen mutta myös asuinalueet. Huomio kiinnittyi erityisesti siisteyteen sekä rakennusprojektien etenemiseen. (Fellman 1999, 137.) Kari Immonen puolestaan kuvaa Kymi-yhtiön järjestämää kotienjärjestelykilpailua, joka järjestettiin tehtaan asuinalueilla vuonna 1949 (Immonen 1996, 235). Hyvon Kudeneule Oy toimi Hangossa vuosina 1955–1976. Parhaimmillaan työntekijöitä oli noin 550. Suuri osa työntekijöistä oli nuoria naisia, joille yhtiö rakennutti asuntoloita. Yhtiö myös palkkasi talonmiehen pitämään yllä asuntoloiden järjestystä sekä tekemään tarkastuksia asuntoihin, sillä miesvieraat olivat kiellettyjä yhtiön asuntoloissa. (Wall 2007, 99, 102, 105.)

esi- tai koeliittoja, jotka useimmiten johtivat avioliittoon.⁵⁹⁷ Julkisissa muistelutilaisuuksissa ei muisteltu avoliittoja tai kukaan ei ainakaan kertonut omasta liitostaan tai sen purkautumisesta. Yksilöhaastatteluissa sen sijaan ihmiset kertoivat enemmän henkilökohtaisista asioistaan. Ohessa nainen kertoo yksilöhaastattelussa yhtiön suhtautumisesta avoliittoihin. Kertoja kuvaa asiaa henkilökohtaisen kokemuksen kautta. Hänen ei tarvitse miettiä aiheen sopivuutta, koska kuulijana on vain tutkija. Kertoja myös sitoo itsensä menneisyyden tapahtumiin henkilökohtaisen kokemuksen avulla, joten näin hän pyrkii välttämään kuvan asian todenperäisyydestä.

Finlaysoni ei kyllä hyväksynyt avopareja, että ne tuli vasta 70-luvun lopulla vissiin. Sit vasta sai asua vihkimättä, että siellä oli pakko mennä naimisiin. Se oli siinäki suhteessa hirveen vanhanaikainen. (...) Niin 70-luvulla, ei hyväksytty, mutta sillai ku mä menin, -78 taas, niin sit sai jo, mutta kyllä ne tietysti sano, että ”te sitten olette menossa naimisiin”, että niinku kehoitettiin mutta sitä ei sit enää vaadittu.⁵⁹⁸

1930-luvulla tehdas vaati irtisanomisen uhalla avopareja menemään naimisiin. Se oli yhtiön ylimmän johdon määräys mutta myös paikkakunnan kirkkoherran tavoite. Kertojien mukaan susipareja eli avopareja kuitenkin oli, sillä kaikki eivät halunneet mennä vihille. Silloin vaimolta olisi saattanut mennä työpaikka, mikäli työt tehtaalla olisivat vähenneet – näin, koska aviomies oli työssä yhtiössä. Ihmisten suhde avioliittoon saattoi siis olla kovin käytännönläheinen. Jos halusi päästä osaksi tehtaan työsuhteasuntojen etuja, naimisiin oli mentävä aivan 1970-luvun lopulle saakka. Haastatteluissa mainitaan myös, että avopareista saatettiin kannella yhtiölle.⁵⁹⁹

Alkoholinkäyttöä kuvattiin haastatteluissa melko vähän. Usein todettiin, että ”ennen kaikki miehet joivat” tai ”miehet ryyppäsivät yhdessä lauantaisin”. Myös huumorin kautta kuvattiin aihetta. Sitä paheksuttiin, mutta sille myös naureskeltiin. Kertojat muistelivat työpaikalla juoneita tai runsaan juomisen aiheuttamia järjestyshäiriöitä yhtiön asuinalueilla. Työaikana⁶⁰⁰ juoneet eivät olleet harvinaisuuksia, sillä suureen joukkoon ihmisiä mahtui monenlaista väkeä. Tästä kertovat niin haastateltavat kuin tehtaan henkilöstöä koskevat päiväkirjatkin. Niissä on toistuvasti mainintoja huomautuksista ja irtisanomisista juopottelun johdosta ja työpoissaoloja juopumusrankaistusten takia. Päiväkirjoissa on merkintöjä siitä, kenellä on menossa juomisputki ja kuka pääsisi takaisin töihin selvän kauden alkaessa. Hyvä ja ahkera työmies saattoi

597 Avoparien määrä kaikista lapsiperheistä ei näy vielä tilastoissa vuosina 1950 ja 1960, mutta vuonna 1970 heidän osuutensa kaikista lapsiperheistä oli 0,9 prosenttia ja vuonna 1980 osuus oli 4,7 prosenttia. Avoparien lisääntymisestä huolimatta 1970-luvulla oltiin vielä kaukana 2010-luvun tilanteesta, jossa lapsiperheiden vanhemmista avoliitossa oli noin 20 prosenttia. Finlayson-Forssa Oy:n henkilötietolomakkeissa ei ollut siviilisäädyn kohdalla omaa kohtaa avoliitolle 1970-luvulla, mutta tieto avoliitosta kirjattiin erikseen lomakkeen marginaaleihin muutamien työntekijöiden kohdalla. 1970-luvun kuluessa suhtautuminen avopareihin alkoi hiljalleen Suomessa muuttua. Vuonna 1974 avoliittoja ei hyväksynyt lainkaan 39 prosenttia aikuisväestöstä, mutta vuonna 1979 heidän osuutensa oli laskenut jo 20 prosenttiin. (Perhebarometri 2007, 10; Jallinoja 1984, 64; Jalovaara 2014, 158; FM MK9; FM MK18; MV F54.)

598 FM MK9.

599 MV F8; MV F21; MV F54.

600 Työmaajuopottelusta ks. Teräs 2001, 53.

päästä takaisin työhönsä, kun alkoholin ote helpotti. Usein työnjohdolla oli tiedossa tuurialkoholistien tilanne. Kaikilta juomista ei suvaittu eikä poissaoloja katsottu hyvällä, vaan siitä seurasi heti irtisanominen.⁶⁰¹

Maria: Että osalla oli sitte terveyden kanssaki ongelmia?

Kertoja: Oli siel kyllä joo, mutta aika vähän sitä loppujen lopuks oli kyllä, että tervettä porukkaa siel oli. Että kyllä toi pahin sairaus oli krapula. Tuli alkoholista ni se.

Maria: Mutta se ei tullu työstä.

Kertoja: Ei tullu työstä juu. Kyllä siel paljon kaikennäköstä tapahtu ja hauskaaki ja kaikkea muuta.⁶⁰²

Jotkut haastateltavat määrittelivät entisiä tehtaalaisia näiden alkoholinkäytön mukaan. Se oli yksi ominaisuus, jolla kuvattiin yhteisön jäseniä. Osa kertoi omasta alkoholinkäytöstä, osa toisten. Joissakin kohtaamisissa ihmisten kanssa olen kuunnellut heidän pohdintaansa siitä, kuka olisi sovelias kertomaan tekstiiliteollisuudesta. Oliko alkoholisoitunut entinen finlaysonilainen sopiva esittämään omia mielipiteitään tehdasyhteisön arjesta? Osa ehkä paheksui yleisissä tilaisuuksissa esitettyjä hiukan värikkäämpiä kommentteja. Osa oli kuitenkin tyytyväinen, että tehdasyhteisön arkea voi lähestyä rennomminkin ilman muualta saneltuja määräytyksiä siitä, kuka on oikeutettu muistelemaan tehdasta ja yhteisössä vietettyä elämää ja kuka ei. Joka tapauksessa alkoholilla oli osansa tehdasyhteisössä. Se näkyi työpaikoilla mutta ehkä vielä enemmän yhtiön asuinalueilla, kodeissa ja perheissä.⁶⁰³

Yleensä keskusteluissa naisten alkoholinkäyttöä paheksuttiin enemmän kuin miesten alkoholinkäyttöä. Naiset käyttivätkin sitä miehiä huomattavasti vähemmän 1950–1970-luvuilla. Naisten alkoholin kokonaiskulutus kuitenkin nousi puolella vuodesta 1969 vuoteen 1976. Samana aikana naisten osuus alkoholin kokonaiskulutuksesta nousi 17 prosentista 21 prosenttiin. Aikuisista naisista raittiita oli 43 prosenttia vuonna 1968, mutta vuonna 1976 heitä oli enää 20 prosenttia. Naisten alkoholinkäyttö muuttui siis merkittävästi. 1960–1970-luvuilla yhä useampi nainen kävi kodin ulkopuolella töissä, joten palkkatyö antoi taloudellisia mahdollisuuksia alkoholinkäyttöön. Niukat tulot hillitsivät alkoholin hankintaa, mutta isommat ansiot mahdollistivat alkoholin juomista. Myös toimiminen kodin ulkopuolella tutustutti naisia uusiin ihmisiin ja tarjosi paremmin tilaisuuksia alkoholinkäyttöön.⁶⁰⁴

Keskioluen vapautuminen vuonna 1969 lisäsi yleistä alkoholinkulutusta. Suomalaiset kävivät 1960-luvulla vielä harvoin ravintoloissa. Ahkerimpia ravintolakävijöitä olivat alle 30-vuotiaat kaupunkilaiset miehet. Seuraavalla vuosikymmenellä ravintolassakäynnit yleistyivät ja myös naiset hakeutuivat yhä useammin ravintoloihin. Naisten alkoholinkäyttö oli vielä 1960-luvulla vähäistä, mutta siitä huolimatta sitä pyrittiin myös rajoittamaan. Naiset pääsivät esimerkiksi ilman miesseuraa ravintoloihin vasta

601 Forssa Finlayson-Forssa Oy:n tuotanto- ja päiväkirjat.

602 FM MK6.

603 Kenttätöypäiväkirja.

604 Soikkeli 2006, 379–380.

1960-luvun lopulta lähtien. Päivätansseista muodostui suosittuja etenkin naisten keskuudessa.⁶⁰⁵

Suomalaista alkoholikulttuuria tutkineen Satu Apon mukaan työntekijät saivat vuorokauden ja viikon vapaat erottumaan helpommin alkoholin avulla. Alkoholin käyttö oli osa elämäntapaa, jossa työ ja oma aika erottautuvat selvemmin toisistaan kuin vanhassa maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa. Alkoholi kuului viikonloppuihin, mutta myös työvuoron jälkeen oli mahdollista ottaa alkoholia.⁶⁰⁶ Juovia perheenäitejä paheksuttiin yleisesti ehkä kaikkein eniten. Nuorten naimattomien naisten juomista ei pidetty enää aivan niin pahana 1970-luvulla. Nainen kuvaa näin lauantai-illan tunnelmia Forssan yleisessä saunassa 1970-luvulla:

Siel oli just paljon näitä Finlaysonin naisia. Siel oli tosi hauskaa. Korkattiin Koskenkorva-pulloja. Se oli siis Koskenkorvaa. Se ei ollu viiniä eikä se ollu olutta. Ja sit vähän jo ruvettiin laittamaan kiitteemme. Niinku papeljotteja iltaa varten. Siel oli semmone tosi hyvä tunnelma.⁶⁰⁷

Luokka vaikutti työntekijöiden vapaa-aikaan. Eri työntekijäryhmät juhlivat ja viettivät lauantai-iltoja omissa ryhmissään. Nuori insinööri kertoo elämästä yhtiön aravataloissa 1950-luvulla nykyisen Koulukadun (aikaisemmin Tammelantie) taloissa. Näissä taloissa asuneilla oli myös oma lentopalloseura Nagu vuosina 1959–1962.⁶⁰⁸

Siinä asui sellainen nuorisio. Nuoret insinöörit, jotka piti kovia juhlia aina varsinkin kesäisin, kun oli sellainen tapa, että vaimot lähti kesämökeille. Niin meillä oli lyhyet kesälomat siihen aikaan. Silloin juhlittiin kovasti siellä. Keksittiin semmoinen verbikin kuin aravoida, kun juhlittiin aravassa niin silloin ”aravoitiin”.⁶⁰⁹

Inkeri Ahvenisto määrittelee patriarkaalisuuden isälliseksi järjestelmäksi, jossa miehet hallitsevat naisten jäädessä alistetumpaan asemaan. Patriarkaalisuuden ohella Ahvenisto käyttää termiä paternalismi, jonka hän määrittelee työnantajan harjoittamaksi työvoimapolitiikaksi. Paternalismiin liittyy ammattitaitoisen työvoiman houkuttelu maaseudulla sijainneisiin tehtaisiin erilaisten sosiaalietujen avulla.⁶¹⁰ Vaikka paternalistinen valta oli Forssan tehdasyhteisössä vaimentunut, työnantaja tarjosi työntekijöille runsaasti asuntoja vielä 1950–1970-luvuilla. Työväenurheilua tutkineen Lauri Keskisen mukaan tehdaspatalernalismi oli sotien välisenä aikana 1920–1930-luvuilla voimakkaimmillaan esimerkiksi metsäteollisuudessa, jossa ammatti- ja työväenliikkeiden vaikutusmahdollisuudet olivat suppeat. Tämän jälkeenkin tehdasyhtiöillä oli merkittävä rooli työntekijöidensä elämässä. Esimerkiksi Valkeakosken tehdasyhteis-

605 Heinonen 2008, 121; Matilainen 2006, 276.

606 Apo 2001, 233–234.

607 FM MK9.

608 Harjunen 1999, 20.

609 FM MK5.

610 Ahvenisto 2008, 25.

sössä elettiin vahvojen johtajien tiukassa huomassa vielä 1960-luvun loppuun, jolloin Juuso Waldenin aikakausi päättyi.⁶¹¹ Forssassa ei ollut enää tuolloin Waldenien kaltaisia näkyviä, koko paikkakuntaa yhdistäviä voimakkaita johtajia, mutta siitä huolimatta yhtiöllä oli otetta työntekijöiden elämään Forssassakin. Yhtiö pyrki saamaan uusia työntekijöitä erityisesti juuri tarjoamalla asuntoja. Asunnoilla yhtiö pyrki osittain ohjailemaan työntekijöiden arkea myös työpaikan ulkopuolella. Tehdasyhteisöjen patriarkaalisuuden sekä paternalismin päättymistä on toisinaan hankala määrittellä. Forssassakaan muutos ei tapahtunut tiettyä hetkenä vaan pikemminkin pitkän ajan kuluessa.

Omakotitalouneelmia

Köyhyyttä tutkineen folkloristi Eija Starkin mukaan oman kodin voimakas arvostus Suomessa pohjautuu maatalousyhteiskunnassa vallinneeseen tilattoman väen vaikeaan asemaan. Oman talon eteen aherrettiin ja talon saaminen toi elämään pysyvyyttä. Enää asukkaiden ei tarvinnut kulkea nöyrinä toisten nurkissa. Talonrakentamisella rakennettiin myös omaa identiteettiä talonomistajana. Itsetunto koheni omistamisen myötä.⁶¹² Oma talo ei kerrytä omistajalleen vain taloudellista varallisuutta vaan myös sosiaalista pääomaa. Oma talo viestii muille, että sen asukkaat ovat säädyllisiä ja arvostettuja yhteisön jäseniä.⁶¹³ Maija Mäkikallin mukaan kotiin kiteytyi paljon voimakkaita tunteita toisen maailmansodan jälkeen. Niiden puolesta oli taistelu, niistä oli jouduttu lähtemään tai luopumaan. Kodeista oli pulaa ja asuminen oli ahdasta. Sotien jälkeen uusien kotien rakentaminen puutteellisista materiaaleista oli raskasta työtä. Oman talon rakentamiseen kulminoitui kuitenkin paljon uskoa paremmasta huomisesta. Suuret ikäluokat tottuivat muuttamaan elämänsä aikana. Tavoitteena oli aina hiukan entistä parempi asunto. Omakotitalo siinsi monien unelmissa ja tavoitteissa.⁶¹⁴ Siihen kiteytyi toive turvallisuudesta ja jatkuvuudesta.⁶¹⁵ Oma talo oli arvostettu ja tavoiteltu asumismuoto myös Forssan tehdasyhteisössä. Se loi osaltaan turvaa muuttuvissa elämäntilanteissa.

Ronttismäki oli vanhaa mäkitupa-aluetta, josta siirtyi alueita Forssan tehdasyhtiölle. Yhtiö ryhtyi järjestämään aluetta paremmaksi 1870-luvulta lähtien. Ronttismäki jaettiin linjoihin, jolta oli mahdollisuus vuokrata tontteja. 1920-luvulla nimi muuttui edustavammasiksi Kalliomäeksi. Asukkaat saivat myös lunastaa omakseen talojensa tontit. Myös muilla oli mahdollisuus ostaa alueelta tontti. Alue oli hyvin tiiviisti ra-

611 Keskinen 2013, 128; Raiskio 2012, 21.

612 Stark 2011, 274–284, 288, 356; Sappinen 2000, 86.

613 Skeggs 2002, 88–89. Ks. myös Sappinen 2000, 349.

614 Mäkikalli 2016, 244, 263.

615 Käyhkö 2006, 213.

kennettu. Tänä päivänä alueella sijaitsee myös Ronttismäen tehtaalaismuseo, jossa voi tutustua 1800–1900-lukujen työläisten asumiseen.⁶¹⁶

Forssan kauppala kaavoitti ja perusti omakotitaloalueita jo 1920-luvulta lähtien. Tehdasyhtiö puolestaan perusti 1950-luvulta alkaen työntekijöilleen omakotitaloalueita. Se myös tuki monin tavoin työntekijöiden rakennushaaveita. Tontti oli mahdollista ostaa lähes kunnallistekniikasta aiheutuneiden kustannusten hinnalla, tehtaan kautta sai rakennuspiirustuksia sekä edullisesti tarvikkeita ja materiaaleja.⁶¹⁷

Yhtiö pyrki siihen, että hieman vanhemmat perheet, joiden tilantarve oli kasvanut ja jotka olivat jo vakiintuneet ja kiinnittyneet työpaikkaansa ja koko tehdasyhteisöön, rakentaisivat omakotitalon. Työnantaja pyrki tukemaan rakentamista monin tavoin. Yhtiö katsoi, että työntekijöiden omakotirakentaminen oli sille suotuisa taloudellinen ratkaisu, joka myös paransi työntekijöiden elämänlaatua ja asuinympäristöä. Oman talon rakentaminen kiinnitti perheen paikkakunnalle ja sitä kautta varmisti työvoiman pysyvyyttä tekstiiliteollisuudessa. Työnantaja tiedosti myös ajan ihanteet, joissa omakotitalo nähtiin tavoittelemisen arvoisena ja terveenä asumismuotona. Se vaati ponnisteluja koko perheeltä, mutta toiminta suuntautui hyvinä ja oikeina pidettyihin elämänarvoihin. Omakotitaloissa perheillä oli myös enemmän tilaa sekä oma piha. Suurin osa omakotitorakentajista muutti taloonsa yhtiön omistamista asunnoista, joten usein asumistaso nousi merkittävästi.

Tehdasyhteisöissä yleisesti suosittiin työntekijöinä perheellisiä miehiä. Perheellisyys ja kunniallisuus yhdistettiin hyvään työmieheyteen. Perheenperustamiseen kannustettiin erityisesti juuri tukemalla omakotitalojen rakentamista. Matias Kaihovirta osoittaa, miten erityisesti kriisiaikoina tehdasyhteisöissä tukeuduttiin perheellisiin työntekijöihin. Kaihovirta on tutkinut Billnäsin ruukkiyhteisöä sisällissodan aikana ja sen jälkeen. Punaisten työläismiesten perheellisyys oli ratkaisevassa roolissa valkoisen tehtaanjohton valitessa työntekijöitä takaisin töihin.⁶¹⁸ Työpaikkailmoituksia tutkineen Pekka Varjen mukaan työ nähtiin 1950-luvulla vakaan ja kunniallisen elämän merkinä. Ilmoituksissa esiintyi vain ulkoisia palkkioita, kuten asunto ja palkka. Vasta myöhemmin vuosikymmeninä ilmoituksissa työ haluttiin esittää mielenkiintoisena ja työympäristö viihtyisänä. Vielä 1950-luvulla työ näyttäytyi taloudellisena välttämättömyytenä ja kunniallisia työntekijöitä pyrittiin houkuttelemaan töihin tarjoamalla asuntoja.⁶¹⁹

1950-luvulla rakennettiin ensimmäiset aravaomakotitalot Finlayson-Forssa Oy:n perustamalle Korkeavahan alueelle Forssaan. Työnantajan tuen ohella tärkeä merkitys oli talkootyöllä. Osa rakentajista lähti rakentamisurakkaan lähes ilman omia säästöjä, joten tiukkaa taloudenpitoa ja molempien vanhempien palkkatuloja tarvittiin. Tulevien vuosien taloudellista taakkaa voitiin helpottaa antamalla vuokralle huoneita rakennetusta talosta. Esimerkiksi yläkertaan saatettiin rakentaa huone ja keittiö alun

616 Ahonen 1978, 100–101.

617 Leimu 1983a, 118.

618 Kaihovirta 2014, 190–191. Ks. myös Kaihovirta 2015; Vilppo 1983, 113.

619 Varje 2014, 78.

Kuva 26. Omakotitaloja Korkeavahan alueella vuonna 1959. Forssan museon kokoelma

perinkin vuokraamista silmällä pitäen. Talon yhteyteen voitiin rakentaa myös autotalli, joka vuokrattiin ulkopuoliselle autonomistajalle. Myöhemmin oman tilanteen parantuaessa voitiin hankkia omakin auto.⁶²⁰

Seuraavassa katkelmassa mieskertoja kuvaa asumistaan yhtiön asunnoissa ja omakotitalon rakentamista yhtiön asuinalueelle. Vaikka työnantaja tuki rakentamista monin tavoin ja vaikka tontit olivat hyvin halpoja ja tehtaalta sai rakennusaineita edullisesti, omakotitalon rakentaminen oli monille taloudellisesti mahdotonta. Esimerkiksi 1970-luvulla rakentajat saivat puutavarasta alennusta 33 prosenttia. Työntekijät saivat myös tilata lämmitysöljyä yhtiön hintaan osto-osaston kautta. Laitosmiehet rakensivat ahkerasti omakotitaloja, ja heillä oli usein parhaimmat tuntipalkat.⁶²¹

Asuttiin me melkeen vuosi siinä sitten. Siinä yksiosässä, vaikka meillä oli yks lapsikin. -78 keväällä rupesin rakentaa (omakotitaloa). Joulukuksi muutettiin sitte. Tää oli Finlaysonin tontti. (...). Ja ne yhtiön tontit, ne oli halpoja. Se oli siinä, että se oli tosi halpa ja pitkä, koroton maksuaika. Se oli se kymmenen vuoden koroton maksuaika, niin se oli suuri etu. Se oli pelkästään Finlaysonin asuntoalue, että

620 Yhdyslanka 1960: 1, 1-3; 6-8.

621 Kutomon laitosmies ansaitsi noin kuusi markkaa tunnilta vuonna 1970, kun parhaisiin naisten tuntipalkkoihin yltäneet kutojat ansaitsivat siitä vain puolet. Kehräämön puolella säätinkuljettajamiehet saivat palkkaa 3,12 markkaa tunnilta ja esilangankuljettajanaiset 2,24 markkaa tunnilta, joten eri työntekijäryhmien välillä oli melko suuret palkkaerot. Toimihenkilöt olivat kuukausipalkalla, joka jakautui palkkaluokkiin. (Finlayson-Forssa Oy:n Forssan tehtaat, Palkat osastoittain vuonna 1970; Oy Finlayson Ab Forssa, Muistio 14.6.1974, G v Herten, Toimihenkilöittemme rivitalorakentamista kohtaan tuntema kiinnostus; Finlayson Oy, Sosiaaliset edut v. 1974/1976.)

ei siellä muita asunutkaan. Se oli sitä uudempaa asuntoaluetta siihen aikaan. Kävi hyvä onni, että sai tosi hyvältä paikalta, läheltä keskustaa.⁶²²

Anni Vilkkö kirjoittaa, että miehet ja perheenisät nähdään kodin hankkijoina ja rakentajina sekä ylipäättään ulkoisten resurssien mahdollistajina. Vaimojen ja äitien keskeinen tehtävä puolestaan on kodin tunnun luominen.⁶²³ Kärjistäen voisi sanoa, että miehet keskittyivät asunnon tai talon hankkimiseen ja niihin vaadittavien varojen kartuttamiseen, mutta naiset pyrkivät luomaan kodin perheelle. Edellisessä kuvauksessa mies kertoo, miten hän rakensi perheelle talon. Ei molemmat vanhemmat tai perhe vaan hän miehenä ja isänä.

Marja Järvelä esittää, että erityisesti maalta muuttaneet ensimmäisen sukupolven teollisuudessa työskennelleet miehet pyrkivät rakentamaan omakotitalon. Se oli osaltaan myös merkki pyrkimyksestä omavaraistalouteen. Arvojen ja asenteiden lisäksi omakotitalon rakentamiseen vaikuttivat myös taloudelliset näkökohdat. Maaltamuuttajien saamat sisarosuudet saattoivat kerryttää alkupääomaa rakennusprojektille. Sukulaisuussuhteet ja muut kontaktit maaseudulle auttoivat rakennusaineiden hankinnassa. Oli myös mahdollista, että maalta muuttaneille miehille vasaran ja sahan käyttö olivat ehkä tutumpia kuin koko ikänsä tehdasyhteisössä viettäneille.⁶²⁴

Yleisesti tehdastyöläiset olivat hyvin ylpeitä rakentamistaan omakotitaloista. Rakentaminen oli vaatinut suuria ponnistuksia, mutta oman talon saaminen oli myös nostanut perheen sosiaalista asemaa. Jos talosta täytyi taloudellisten vaikeuksien vuoksi luopua, se koettiin häpeälliseksi. Muuttamista takaisin vuokra-asuntoon pidettiin usein yhteiskunnallisen aseman laskuna.⁶²⁵

Yhtiö myönsi työntekijöillensä rakennus- ja asuntolainoja. Esimerkiksi Finlaysonin 150-juhlarahaston asuntolainoja myönnettäessä tarkasteltiin hakijoiden työskentelyaikaa, perhesuhteita, perheen vuosituloja ja vallitsevia asunto-olosuhteita. Lainan puolta tukivat molempien aviopuolisoiden työskentely yhtiöllä sekä miesten rintamapalvelu. Myös taloudellisista asioista hakijan oli tarvinnut huolehtia hyvin, jotta lainaa voitiin myöntää. Yleisesti yhtiön lainaa pidettiin hyvänä, tuttuna ja turvallisena vaihtoehtona, vaikka se saattoi kattaa vain osan kustannuksista.⁶²⁶

---

622 FM MK4.

623 Vilkkö 1998, 69.

624 Järvelä 1987, 125, 144.

625 Lappalainen 2010, 234.

626 Finlaysonin 150-juhlarahasto säännöt (yhtiön hallitus vahvistanut 7.12.1970); Kertomus Finlaysonin 150-vuotisjuhlarahaston toiminnasta 1970–1980; Oy Finlayson Ab Forssa, Muistio 14.6.1974, G v Hertzen, Toimihenkilöitätemme rivitalorakentamista kohtaan tuntema kiinnostus.

ETUJA JA YHTEISTOIMINTAA

Tehtaan kangaskaupasta aineet vaatteisiin ja kodintekstiileihin

Monissa tekemissäni haastatteluissa kerrotaan tehtaan omasta kangaskaupasta. Monille on jäänyt lämpimiä muistoja erityisesti sirosäkeistä, tehtaan kangaskaupassa myydyistä kangaspusseista, joiden sisällä oli kangassuikaleita, siroja. Pussien sisältö oli yllätys, ehkä hiukan sai kurkistaa säkkiin ennen ostopäätöstä. Sirosäkit olivat hyvin suosittuja. Niitä jonotettiin pitkään ja hartaasti. Monissa lapsiperheissä sirosäkit olivat kullannarvoisia. Niitä sai ostaa edullisesti ja taitava ompelija taikoi niistä monenlaista arjen tarpeisiin. Moni nainen muisteli ommelleensa niistä vaatteita lapsille, lakanoita ja muita kodintekstiileitä. Kangaspalojen pienuudesta johtuen niistä sai hyvin vaatteita ja muuta pientä erityisesti lasten tarpeisiin. Tekstiiliteollisuudessa työskennelleet äidit olivat tekstiilin ammattilaisia, joten ompelu onnistui monilta. Jos ei onnistunut, lähipiiristä todennäköisesti löytyi ompelutaitoisia. Joku äideistä jopa hankki pieniä lisäansioita ompelutyöllä.

Siinä oli semmonen ompelija. Sellanen Elsa asu (samassa talossa). Ja mies oli kai jossain viimeistelemössä töissä ja mää aina Elsalla siellä kävin sit ylikuottelemassa saumoja ja tekemässä napinreikiä, kun hän oli oikein ammattiompelija. Sain siinä semmosta oppia. Ja mää Ainolla paljon neuloin. Mää oon niin monen forssalaisen morsiuspuvun helman ommellu, kun ne ommeltiin käsin silloin. Sai siinä semmosta käytännönoppia.⁶²⁷

Tehtaan kangaskauppa sijaitsi vuosina 1963–1975 Puistolinnassa. Tämä yhtiön rakennuttama Forssan ensimmäinen varsinainen kerrostalo valmistui vuonna 1943 sota-ajan takia suurelta osin naistyövoimalla. Puistolinnasta kauppa siirtyi yhtiön sauna- ja pesularakennuksen yläkertaan Saunasillan kupeeseen, jossa se toimi vuoteen 1979. Tämän jälkeen kankaita myytiin Kehräämöllä Koskisillan vieressä vuoteen 1984, jonka jälkeen tehtaanmyymälä on sijainnut Kutomolla eri paikoissa. Ennen Puistolinnaa tehtaalla oli kauppa torin laidalla. Sirosäkit tehtiin aikaisemmin tehtaalla, mutta myöhempinä vuosina tehtaanmyymälässä. Monien kaipaamia sirosäkkejä ei ole enää saatavilla, vaikka Finlayson Oy:n tehtaanmyymälä Forssasta edelleen löytyy. Sirosäkit lopuivat vuonna 2009, kun ompelimo ja muu tuotanto päättyivät.

Sotien jälkeisinä vuosina kankaasta oli pulaa. Kangas oli myös kallista, joten tehtaalla työskentelevät olivat hyvässä asemassa, koska he saivat kangasta muita helpommin ja edullisemmin. Lapsiperheissä kangasta kului ja sitä tarvittiin paljon, joten erityisesti näissä työnantajan kautta hankittu kangas oli merkityksellistä. Tehtaan kangaskaupassa työskennellyt nainen kertoo sirosäkeistä myyjän näkökulmasta:

627 FM MVS3.

Kuva 27. Tehtaan kangaskauppa siirtyi Koskisillan pieleen vanhan puusepänerveaan rakennukseen vuonna 1979. Kuvassa myymälän henkilökuntaa avajaisissa. Forssan museon kokoelma.

Kertoja: Ja sitte oli kova valtti meillä nää sirosäkit. Se oli kova valtti. Nehän oli nää Puistolinnan asukkaatkin, niin ne oli monta kertaa ihan vihasia, kun nää maalaiset niin meni jonottaan sinne jo... Kun torstaihan oli tehtaalaisten päivä, aina. Niin sitten ne mitä niiltä jäi, niin nää maalaiset tuli jonottaan sinne. Sit nää oli tietysti vihaisia, nää asukkaat, ku ne viiden aikaan aamulla jo mölys siellä alapuolella. Kato ku pitivät kauheeta showta. Että niistä oli vähän niinku oikeen semmosta tappelua tavallaan, että ketä, semmosta oikeen rynnittiin sisälle. Se oli aina koomista.

Maria: Ja tehtaalaiset pääsi sitten torstaisin?

Kertoja: Juu, se oli tehtaalaisten päivä aina torstai. Muille ei myyty sinä päivänä.

Maria: Mitä niistä sirosäkeistä löyty?

Kertoja: No siinä oli semmosia noin, suurin piirtein metrin palasia pätkiä, että kai ne oli jostain alkupäästä katkottu ja sit jos on ollu jotain jatko kohtia tai jotain niin, mut ihan hyviä kankaanpaloja, niistä sai montaa lajia tehtyä. Ihan hyviä paloja. Kyllä niitä vähän sai valkatakin sitten, katsoa että ottaako vaiko eikö ota.⁶²⁸

Muistoihin sirosäkeistä liittyy monia tunteita. Tekemissäni haastatteluissa niitä on usein muisteltu mielellään. Erityistä tyydytystä toivat pienistä kangaspaloista loihditut taidonnäytteet; sellaiset, joita muutkin ihailivat. Monet tehtaassa työskennelleet kokivat jonkinlaista alemmuuden tunnetta siitä, että he olivat ”vain tehtaalaisia”. Kuitenkin oltiin iloisia ja ylpeitä, että saatiin parhaat palat tehtaanmyymälästä ja myös

628 FM MK16.

nautittiin ihailusta, jota itse tehdyt tuotteet herättivät. Itsetuntoa kohotti erityisesti se, jos kangaspaloista tehtyjä vaatteita erehdyttiin luulemaan hienoiksi merkkivaatteiksi – etenkin, jos vaatteet ”menivät täydestä” tehdasyhteisön ulkopuolella. Onnistunut pukeutuminen lievensi tunnettua alemmuutta. Sirosäkkeihin liittyi siis paljon tunteita, ja suhde niihin oli kaksijakoinen. Osa koki nöyryyttävänä, että vaatteet ja kodintekstiilit piti ommella pienistä, halvoista paloista. Samaan aikaan voitiin iloita, koska rahaa säästyivät muihin tarkoituksiin. Yleisesti tehtaalla kangaskaupan edut työntekijöille olivat arvostettuja, ja niitä hyödynnettiin 1950–1970-luvuilla vielä paljon.⁶²⁹

Koska tuotantomäärät tehtaalla olivat valtavia, välillä valmistui myös virheellistä tavaraa, jota pyrittiin hyödyntämään. Pakkaajana toiminut kertoja kuvaa, miten kankaat päätyivät sirosäkkeihin:

Kun oli oikein semmonen sekundapakka, minkä nää lähetti tänne nurkkaan, niin siitä otettiin kaikki ne huonommat palat pois. Siit semmosta parempaa, niin tehtiin tällöisiä nyyttejä, ja ne huonommat meni sit näihin sirosäkkeihin. Niitä lähetettiin sit kangaskauppaan.⁶³⁰

Sosiaalihistorioitsija Gia Virkkunen on pula-ajan köyhyyttä käsittelevässä tutkimuksessaan kuvannut nuorten aikuisten muistoja ensimmäisistä kaupasta ostetuista vaatteista. Haastateltavat ovat kuvanneet tarkkaan näitä ensimmäisiä kunnollisiksi luokiteltavia vaatteita. Virkkusen mukaan yksityiskohtaiset kuvaukset kertovat vaatteiden puutteen ja käytettyjen vaatteiden pitkästä perinteestä. Kaupasta uutena ostettu leninki tai talvitakki saattoi nuorelle aikuiselle olla symboli köyhyyden taakse jäämisestä ja uuden paremman elämän alkamisesta.⁶³¹ Myös oman tutkimukseni aikana ihmiset kertoivat kaupasta valmiina ostettujen vaatteiden ihanuudesta erityisesti 1950–1960-luvuilla. Eräs nainen esimerkiksi kuvasi 19–20-vuotiaana 1960-luvun jälkipuolella vähittäismaksulla hankkimaansa hametta. Kertoja oli saanut ensimmäistä kertaa yllättäen kutsun ravintolaan syömään ja tanssimaan, mutta ei omistanut sinne sopivaa vaatetta. Hän päätti ostaa osamaksulla sopivan hameen, koska avustavissa tehtävissä toimineena hänen palkkansa ei olisi muuten riittänyt. Nainen kuvasi minulle huolellisesti tuota ainutlaatuista iltaa ja sitä kallisarvoista hametta, jonka hän oli hankkinut. Uusi hame oli hänelle hienouden huippu tavallisessa työntäyteisessä arjessa. Niukasta elannosta huolimatta uutena kaupasta ostetut vaatteet löysivät tiensä yhä useammin myös kertojan kaappiin, mutta tuo ensimmäinen oikea hame on jäänyt kertojan mieleen unohtumattomana, sillä se poikkesi kaikin tavoin niin merkittävästi sirosäkin paloista ommelluista vaatteista ja vanhemmilta sisaruksilta perityistä vaatekappaleista.⁶³²

Naisten pukeutumiseen liittyneiden ihanteiden historiaa kansatieteessä tutkinut Päivi Aikasalo toteaa, että kotona valmistettu vaate ei ollut hohdokas valmisvaate eikä

629 FM MK7; FM MK9; FM MK17; kenttätyöpäiväkirja.

630 FM MK17.

631 Virkkunen 2010, 102.

632 Kenttätyöpäiväkirja.

Kuva 28. Pile- eli tekoturkisosaston laappikoneenkäyttäjän työpukeutumista vuonna 1978. Naisella on yllään tehtaan omasta kankaasta hänen itsensä ompelema hame. Kiderakennekuosin on suunnitellut Pirkko Vuorinen. Kuvaaja Hannu Reko. Forssan museon kokoelma.

merkkituote. Valmisvaatteisiin yhdistettiin tuolloin tavoiteltuja ominaisuuksia, kuten kauneutta, nuoruutta, huolettomuutta, hoikkuutta ja viehättävyyttä, joita itsetehdyissä vaatteissa ei nähty. Teolliset valmisvaatteet symboloivat muodikasta urbaania elämäntapaa ja olivat siten houkuttelevia.⁶³³ Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että kangaspaloista loihditut vaatteet saattoivat nolottaa, mutta toisaalta tehtaan kangaskaupasta oli mahdollista tehdä löytöjä, joista taitava ompelija taikoi hienoja luomuksia.

Näitä sirosäkkiä haettiin ja niissä oli hyviä kankaanpaloja. Niistä sai ommeltua lapsille paitapuseroita, lakanoita, tyynyliinoja. Että aamulla mentiin seittemältä tehtaan kangaskaupan jonoon ja yhdeksältä aukes kauppa ja siel sit tongittiin ja tultiin kotia. Se oli suosittu paikka. Finlaysoni kuto aikonaas jokamiehen lakanakangasta. Semmosta luonnonvalkosta, missä oli pieniä mustia pisteitä. Mä nauroin. Se oli -74, -73, meidän tyttö sano, että mennää Keijusta (forssalainen lastenvaateliike) hakee kevätjuhlaan paitapuseroo. Me mentiin ja paitapuserot oli silloin niin tuhottoman kalliita ja mä sit, että kannattaako mejän nyt ostaa näin kallista paitapuseroo. Ei, mennään kotiin ja kysytään, jos mamma tekee sirosäkistä. Mammahan meni tonkii sirosäkiä tonne verkkosuojaan, ja siel oli sitä jokamiehen lakanakangasta. Se teki siitä sen paitapuseron. Naapurin rouva tuli, ja sil on samanikänen tyttö, meille ja sano että mistä sä olet ton ostanu? Mä sit että meidän sirosäkistä. ”Onko

633 Aikasalo 2000, 251.

sitä kangasta vielä, kun tyttöki tarttee samanlaisen?” Se oli nättiä, se oli vähä sellasta paksumpaa ja sellasta luonnonvalkosta ja sit siinä oli niitä pieniä mustia pisteitä, mutta kukaan ei tienny että se oli jokamiehen kankaasta tehty.⁶³⁴

Eräs nainen näytti minulle valokuvaa, jossa hänet oli kuvattu työpaikallaan tehtaalla 1970-luvulla. Naisella oli päällään puolihame, jonka hän oli itse ommellut tehtaan kangaskaupasta ostamistaan paloista. Niitä ei riittänyt pitkään hameeseen, joten hameesta tuli lyhyt. Hame oli hyvin helppohoitoista tekokuitua, ja se oli kätevä pitää töissä. Nainen kertoikin pitäneensä hametta juuri työvaatteenaan. Hän kuvasi myös juhlia, joihin osallistui. Toiset juhlavieraat olivat hankkineet Turun muotiliikkeistä juhlapukunsa, jotka muistuttivat naisen sirosäkin sisällöstä ompelemaa työhametta. Tekstiiliteollisuuspaikkakunnalla siis pukeuduttiin tyylikkäästi ja aikaa seuraavasti jopa tehdastyöhön vielä 1970-luvulla!

Perinteisesti tehdastyöhön sekä naiset että miehet pukeutuivat vanhoihin vaatteisiinsa, joita ei enää voinut oikein muualla käyttää. Vähitellen työvaatteisiin alettiin kiinnittää yhä enemmän huomiota muun muassa turvallisuuden kannalta. Luonnollisesti eri työtehtävissä vaadittiin erilaisia työvaatteita. Tekstiiliteollisuudessa naiset käyttivät usein esiliinoja. Ne suojasivat muita vaatteita pölyltä ja lialta. Esiliinan helmassa saattoi kantaa tarvittaessa jotakin, kuten esimerkiksi lankarullia. Esiliinan taskut olivat myös tärkeitä. Sinne sai laitettua työssä tarvittavia pieniä työkaluja- ja välineitä. Esiliinat olivat yleensä puuvillakankaasta valmistettuja, mutta esimerkiksi märissä olosuhteissa, kuten pesulassa, kaivertamossa ja värjäämössä tarvittiin paremmin kosteutta kestäviä materiaaleja. Työolosuhteet siis määräsivät työesiliinan koon, mallin ja materiaalin, mutta myös muodin muutokset näkyivät pukeutumisessa tehtaalla. Tekstiiliteollisuudessa naiset eivät innostuneet vielä 1950-luvulla kovinkaan runsaasti käyttämään työtakkeja eivätkä työhaalareita. Finlayson-Forssa Oy:n henkilökuntalehdessä on useampia artikkeleita, joissa työntekijöitä kehoitetaan käyttämään niitä, koska ne edistäisivät työturvallisuutta sekä siisteyttä. Tästä huolimatta 1950-luvun valokuvissa niitä ei juuri naisilla näy. Miehillä esimerkiksi haalareita on jo monilla. Yleensä hyvin likaisissa töissä ne koettiin järkeviksi työvaatteiksi. Haalarit näyttävät lyöneen itsensä läpi naisten työvaatteena oikeastaan vasta 1980-luvulla ja jopa 1990-luvulla. Etenkin kesäaikaan tehdassalit olivat kuumia, joten naiset halusivat pukeutua kevyesti. Usein heillä oli kehräämössä ja kutomossa lyhythiaiset, jopa hihattomat mekot tai puserot. Työnjohtajilla saattoi olla työtakit, kuten myös esimerkiksi laboratorion työntekijöillä. Joillakin naisilla oli heidän itsensä tehtaan kankaasta valmistamia työvaatteita, joissa oli irrotettava kaulus, jonka sai vietyä useammin kotiin pestäväksi.⁶³⁵ Tehtaan kangaskaupasta voitiin hankkia tykötarpeita myös työvaatteiden valmistamiseen.

634 FM MK7.

635 Leimu 1977b, 14–19; Yhdyslanka 1: 1952, 2–3; Yhdyslanka 6: 1954, 6–7; Kenttätöyöpäiväkirja.

Kuva 29. Kehräämön säätitytöllä on yllään rökkö eli pupinapökö (puoliesiliina), josta hän täyttää tyhjiä puolita rengaskehruukoneeseen 1950-luvulla. Säätitytöt vaihtoivat täydet puolat tyhjiin, kun veivaaja eli säätinhuutaja, puhalsi pilliin. Forssan museon kokoelma.

Alennuksen tehtaalla kangaskaupasta sai yhtiön henkilökortilla. Siihen olivat oikeutettuja työntekijät sekä jo eläkkeellä olevat. Vuosien saatossa käytännöt hieman vaihtelivat. Teoriassa alennukset tehtaalla kaupassa olivat henkilökohtaisia eikä korttia olisi saanut lainata. Yleinen käytäntö kuitenkin oli, että korttia lainattiin sitä tarvitseville sukulaisille ja ystäville. Keskusteltuani useiden tehtaalla kangaskaupassa työskennelleiden kanssa he kaikki kertoivat samaa. Alennus annettiin, jos ostajalla oli kortti, vaikka myyjät olisivatkin tienneet kortin lainatuksi.⁶³⁶

Maria: Kävittekö täällä tehtaalla kangaskaupassa?

Kertoja: No joo, mä olin siellä tottunu jo käymään lapsesta lähtien. Se oli tossa torin laidalla silloin, kun mä oon siellä alkanu käydä, ja silloin nuorempana tietysti paljonkin. Tietysti ku tehtiin kappioita ja ite ommeltiin vaatteita ja muuta niin siellä käytiin tosi paljon, että ku se oli niinkun enemmän silloin kangaskauppa, ku nykyäänhän se on ollu jo kauan valmiiden tuotteiden kauppa, mut silloin siellä myytiin kangasta. Et siel ei ollu valmiita tuotteita mitään silloin, et se oli ihan pelkkiä kankaita. Joko palasia taikka sitte pakasta. Mulla on vieläkin alennuskortti, et mä saan normaalihintaisista tuotteista alennuksen.⁶³⁷

636 Omasta lapsuudestani muistan isoäitini henkilökortin, jota äitini kanssa lainasimme melko ahkerasti. Suurin osa kankaista kuitenkin päätyi isoäidilleni, mutta hän ompeli niistä minulle mekkoja, lakanoita, sängynpeitteitä, verhoja, nukenvaatteita jne. Isoäitini lainasi korttia myös ystävilleen ja muille sukulaisilleen. Usein tullessani isoäitini luokse kylään, kortti oli otettu esiin piirongin päälle. Siitä tiesin, että joku olisi jälleen tulossa korttia hakemaan. Omissa muistikuvissani korttia lainattiin melko usein. Kortin lainaamiseen ei liittynyt mitään salailua vaan se oli yleisesti hyväksytty tapa.

637 FM MK8.

Monia hiukan kaiheresi, että tehtaan johtajiston rouvat miellettiin etujen ahkerimmiksi käyttäjiksi. Haastateltavat kokivat epäoikeudenmukaiseksi sen, että parhaat palat menivät sellaisille, joilla olisi ollut muutenkin mahdollisuus hankkia tykötärpeita lastenvaatteisiin ja kodintekstiileihin.⁶³⁸

Kangas oli arvotavaraa, jolla oli merkitystä. Suureen työntekijäjoukkoon mahtui monenlaisia ihmisiä. Osa pyrki hyötymään oman työpaikan tuotteista myös laittomin keinoin. Ohessa vartija kuvaa niitä, joille houkutus kävi liian suureksi. Kankaita varastettiin omaan tarpeeseen mutta myös sukulaisille ja tuttaville sekä myyntiin.

Kertoja: Moni teki sitäkin, että kankaitakin pisti itelleen si kiertään, ja portilla sit ruvettiin huomaamaan, että jotain siinä on outoo, kun on erinäköinen nyt. Niitä oli semmosia kun kankaitakin välittelivät tuttavilleen ja käänsivät ittees vaikka ympäri kankaita.

Maria: Oliko tää yleistä?

Kertoja: Kyllä sitä monesti, taikka semmosia tapahtumia oli, kyllä juu.

Maria: Miten niihin sit puututtiin?

Kertoja: Se meni sitten tehtaanjohdolle se ilmoitus, että semmosta on taas nähty. Ylimääräistä, ettei oo kuulunu olla, ei oo kankaskaupan kautta käynyt ostamassa kankaita. Osa sai sit lopputilin kumminkin ja niitä kun oli semmosia tavaroita, että niitä, sit oli muka lupa viedä pois, eikä niillä kaikilla sit kumminko ollu lupaa. Useempi siinä sähkötavaroitten hommassakin, ku tekivät remonteja, niin niitä veivät ittelles niitä, ja sit, kyl sit saivat lopputilin. Sit niitä oli semmosiakin tapahtumia, että kun noita rakennuksia korjattiin, remonteerattiin, kuskasivat pois tavaroita, mitä ei sit kumminko ois saanu viedä pois. Niitä tapahtu sellasia välityksiä.⁶³⁹

Tehdasyhteisön lapsiperheillä suurin osa kodintekstiileistä oli luonnollisesti oman tehtaan tuotteita. Lähes kaikki hankkivat tavarat laillisin keinoin, mutta osa hääräsi harmaalla alueella. Osa kotiinpäin vedosta oli sallitumpaa, suoranaiset varkaudet eivät. Perheellisiäkin houkutti helppo lisäraha, mutta pelko työpaikan menettämisestä esti monella laittoman tehdastavaran hamstrauksen.⁶⁴⁰

Perhe puhtaaksi yhtiön saunassa

Tekemissäni haastatteluissa kuvataan jonkin verran Finlayson-Forssa Oy:n omaa saunaa. Tehtaalaiset kävivät myös muissa paikkakunnan yleisissä saunoissa sekä yhtiön Ruostejärven saunassa, jota käsittelen lähemmin vapaa-aikaa koskevassa luvussa. Kerrostaloissa asuneet sekä ne, joilla oli oma sauna tai muu peseytymismahdollisuus, eivät juuri yhtiön saunaa tarvinneet. Sosiaalitulojen parantuessa työntekijät saattoivat käydä suihkussa myös tehtaalla.

638 Kenttätyöpäiväkirja.

639 FM MK18.

640 FM MK18; FM Video3.

Kuva 30. Tytöt istuvat vanhalla Koskisillalla kesällä 1980. Oikealla Finlaysonin kangaskauppa. Kuvaaja Matti Huuhka. Museoviraston kokoelma.

Saunaa tutkinut Laura Puomies määrittelee saunan välitilaksi, jolloin se on juuri arjen ja pyhän sekä myös puhtaan ja likaisen välissä.⁶⁴¹ Lauantai oli yleinen saunapäivä, joka erotti työn ja vapaa-ajan. Lauantain ollessa vielä työpäivä, saunalla pestiin konkreettisesti pois työviikon hiet ja liat, mutta se toimi myös siltana työajan ja työntekijän oman vapaa-ajan välillä. Pesuveiden mukana huuhtoutui pois työnantajan määrittämä arki tehtaalla. Saunan jälkeen alkoi työntekijän vapaa-aika, jolloin hän sai itse päättää olostaan ja ajankäytöstään, kunnes alkoi taas seuraava työvuoro.

Talonpoikaiskulttuurissa saunaa pidettiin liki pyhänä paikkana, ja saunomiseen liittyi tarkat käyttäytymissäännöt. Tehdasyhteisöissä sekä kaupunkien yleisissä saunoissa nämä tavat alkoivat vähitellen lientyä, jolloin esimerkiksi aiemmin kielletystä alkoholista tuli aiempaa hyväksytympi osa saunomista. Tosin miehet piilottelivat jo aiemminkin pullojaan ja kävivät juomassa nurkan takana, vaikka alkoholi olisinkin ollut virallisesti kielletty yleisissä saunoissa.⁶⁴² Monelle Forssan tehdasyhteisön lapselle parhaana muistona yhtiön saunasta jäi mieleen limonadi, jota ostettiin saunalta, kuten yhtiön saunassa lapsena 1950–1960-luvuilla käynyt nainen muistelee.

Siellä oli hyvää limpsaa tossa Finlaysonin saunassa.⁶⁴³

641 Puomies 2013, 362.

642 Karhunen 2013, 277–279.

643 FM MVS2.

Folkloristi Laura Junnilan mukaan sauna mielletään usein omaksi suljetuksi todellisuudeksi, jossa saunan ulkopuolisen maailman rooliodotukset eivät päde. Saunassa koettu yhteisyyden tunne jää saunan lämpöön eikä jatku sen ulkopuolella. Junnilan mielestä osa ihmisistä kuitenkin kokee saunassa saman hierarkian kuin muussakin elämässä. Junnilan mukaan ystävyys voi syntyä myös saunassa eikä siten saunominen voi olla pelkästään kaikesta muusta irrallaan oleva kokemus.⁶⁴⁴

Toisen maailmansodan jälkeen yleisesti luovuttiin yhteissaunoista ja siirryttiin naisten ja miesten saunavuoroihin. Alkuaikoina kellonaikoja ei välttämättä kovin tarkkaan noudatettu.⁶⁴⁵ Saunomista tutkineen Pekka Leimun mukaan yleiset saunat jaettiin kahteen osaan, joissa oli omat tilat naisille ja miehille, tai sitten otettiin käyttöön molemmille omat saunomisajat.⁶⁴⁶ Eeva Karhusen mukaan muutos yleisistä sekasaunoista perhesaunoihin tapahtui vaiheittain, jolloin juuri naisten ja miesten saunavuorot toimivat siirtymävaiheena kohti yksityisempää saunomista. Yhteissaunominen jatkui pisimpään kiinteissä yhteisöissä, joissa ihmiset tunsivat toisensa.⁶⁴⁷ Seuraavassa kertoja kuvaa yhtiön saunaa nykyisen Saunasillan pielessä, jossa hän kävi 1950-luvulla sekä 1960-luvun alussa. Kertoja kuvaa naisten ja miesten saunoneen yhdessä, mutta osa kertojista kuvasi naisten ja miesten saunoneen omilla vuoroillaan jo 1950-luvulla. Osa kertojista suosi yksityisiä saunoja, joista saattoi varata perhesaunan.

Maria: No, kävittekö yhtiön saunassa?

Kertoja: No kuule, kysy vaan kuin monta kertaa. (...) oli semmosia huoneita, missä ei ollut si mitään saunaa, ei tullu vettä, ei mittään. Sit me käytiin yhtiön saunassa. Ja yhtiöllähän oli saunalla pyykkitupakin.

Maria: No mites ne sauna ja pyykkitupa toimivat? Kuinkas sinne mentiin ja mitäs siellä, kuinka toimittiin?

Kertoja: Saunaan mentiin rahan kanssa ja annettiin luukulle raha ja, siel jos ostit vihdan niin sait vihdan ja jos et ostanu, niin menit ilman vihtaa ja sit sai ostaa limsapullon, sitte jos halus tai veit kottoo. Ja se sauna oli, siin oli iso pesuhuone missä oli penkit ja sit tää saunan puoli ja se oli naiset toisella puolella ja miehet toisella puolella.

Maria: Ja ei ollut mitään erityisiä naisten tai miesten vuoroja?

Kertoja: Ei, ei. Kaikki samaan aikaan. Ja sitten se pyykkitupa sillai, et sinne mentiin pyykkitupalle, siel oli rahakone pyykkihuoneen vieressä. Rahat pistettiin sinne ja maksettiin se tunti aina kerralla.

Maria: Aivan. Mutta siellä oli sitten kuitenkin joku työntekijä siellä?

Kertoja: Oli, oli. Et niinku perään katteli ettei siel ihan omin nokkinensa häärätty. Ja siel oli mankeilitki ja kuivausrumput ja kaikki.

Maria: Ja kävittekö siellä sitte kerran viikossa vai kuinka?

Kertoja: No kerran viikossa ja pari kertaa viikossa ja kuin kulloinkin. Se oli yleensä lauantai.

Maria: Ja mihin asti kävitte sitte siellä?

Kertoja: No kun mä menin -63 naimisiin ja mä muutin maalle, niin se lopahti siihen.⁶⁴⁸

644 Junnila 1996, 315.

645 Peltovuori 1993, 360

646 Leimu 1983b, 79.

647 Karhunen 2013, 280–281. Ks. myös Laaksonen 1994; Siponen 1999.

648 FM MK7.

Seuraavassa katkelmassa kaksi naista kertoo kokemuksistaan yhtiön saunassa sekä sen pesutuvassa. Aihe oli molemmille tuttu. Parihaastattelujen suola tulee esiin keskustelun kuluessa. Toinen voi jatkaa siitä, mihin toinen jäi. Kertojat voivat myös haastaa toisiaan, kuten haastateltavat kuvauksessa ammattipyökkäreistä: paljonko heitä oikeastaan olikaan? Tutkijalle satelee tiedonjyviä, kun muistelijat kertaavat pesutuvan käytäntöjä yhdessä. Sosiaalinen muisti ohjailee taustalla kerrontaa, kun naiset pyrkivät yhteistuumin kuvaamaan arkisia tapoja ja sattumuksia saunasta ja pesutuvasta. Ammattipyökkäreiden työn raskaus mainitaan, mutta muuten haastattelun sävy on leppoisa ja toinen toisensa haastaminenkin lähinnä leikkimielistä. Jälkikäteen jäin miettimään, olisivatko naiset kertoneet elämästään toisin, jos olisin haastatellut heitä erikseen. Silloin he ehkä olisivat enemmän pohtineet omia tunteitaan, eikä arjesta olisi tarvinnut näyttää niin siloiteltua kuvaa. Parihaastattelu oli kuitenkin toisella tavalla erittäin hedelmällinen. Naiset olivat innokkaita ja iloisia keskustelijoita, jotka tunsivat toisensa hyvin.

Maria: No kävittekö te yhtiön saunassa?

Kertoja1: Minä kävin paljon.

Maria: Minkälainen paikka se oli?

Kertoja1: Sehän oli ihan hyvä ja pesutupa. Ennen muinoin mentiin tästä Saunasillalta, kun sillasta yli mentiin. Siinä oli päädyssä pesutupa. Siellä oli punkat, pesupunkat ja höyrykeitimet. Suuret tynnyrit, mihin tuli höyryä.

Kertoja2: Siellä oli oikein ammattipyökkäreitä. Taisi kaks kolme olla.

Kertoja1: Ei piisaa. Niitä oli.

Kertoja2: Mutta niitä mitkä oikein pesi.

Kertoja1: Oli oli. Ei riitä kaks eikä kolme. Monta.

Kertoja2: Sieltä oli hankala saada sitä keittomeininkiä, kun sinne meni. Niillä ammattipyökkäreillä oli suuret pyykkit, kun ne keitti niitä. Kun ennen vanhaan oli valkoinen pyykki.

Kertoja1: Kovaa työtä. Käsirattaat, kun ne veti niitä pyykkikoppia. Siinä oli sit pyykinkuivatuslaani.

Kertoja2: Se oli siinä mäen päällä. Toisella puolella. Vastapäätä saunaa.

Kertoja1: Ja halot oli siellä. Kun vallan lämmitettiin sauna ja niin nehän oli puilla lämmitettiin. Merilä oli siellä talonmiehenä ja siitä kulki sit semmonen raide. Raiteella aina toi niitä puita. Ja pikkupojat teki kiusaa. Menivät aina sitten, kun Merilä lasketteli sieltä mäenpäältä halkokuormaas kans ja pojjaat meni etteen. Saivat Merilän huutamaan. Oli taas hauskaa.⁶⁴⁹

Finlayson-Forssa Oy kunnosti perusteellisesti 1950-luvulla sauna- ja pesulaitoksensa. 1970-luvulla ne olisivat jälleen tarvinneet laajaa kunnostusta samaa aikaan kun yleisten saunojen suosio väheni. Tehdas-yhtiö lopetti vuonna 1975 yleisen saunan toiminnan, vain tuntisaunat omalle henkilökunnalle sekä tilauspesula jäivät toimimaan. Forssan Lehti kirjoitti kesällä 1975 saunojen puutteesta kaupungissa. Finlaysonin lopetettua isojen saunojensa toiminnan, pienet yksityiset saunat eivät voineet korvata poistunutta saunalaitosta. Kesällä saunominen onnistui vielä, kun saunomaan

649 FM MVS3.

Kuva 31. Forssan Osake Yhtiön vuonna 1890–1891 rakennuttama kylpylärakennus eli Iso sauna kuvattuna 1950-luvun asussaan. Kuvaaja Foto Hellas. Forssan museon kokoelma.

saattoi lähteä kauemmaksikin, mutta lehti oli huolissaan kylmemmistä vuodenaajoista. Saunan lopettaminen hankaloitti erityisesti eläkeläisten arkea, joilla ei ollut kotona peseytymismahdollisuuksia. Forssan viimeinen yleinen sauna sulki ovensa vuonna 1979. Peseytymismahdollisuuksia paransi kuitenkin huomattavasti vuonna 1968 valmistunut uimahalli.⁶⁵⁰

Eeva Karhusen mukaan saunan rooli muuttui yleisten saunojen vähennyttyä ja omien kylpyhuoneiden yleistyttyä. Saunasta tuli enemmän rentoutumisen ja virkistytymisen paikka arkisesta puhtaudesta huolehtimisen sijaan.⁶⁵¹ Omista kylpyhuoneista tuli näin arjen peseytymispaikkoja, jonne sai mennä niin työ- kuin saunavuoroista riippumatta. Aivan kaikilla ei kuitenkaan ollut 1970-luvulla kunnollisia peseytymistiloja kotona, joten luovia ratkaisuja tarvittiin.

Tukena ja turvana: sairauskassa ja huoltokonttori

Forssan tehtaiden työväestön sairauskassan historia alkaa vuodesta 1859. Vuosien varrella se koki monenlaisia muutoksia. Sairauskassan säännöt uudistettiin ja vanhat kassat purettiin 1940-luvulla. Vanhan apukassan varat jaettiin jäsenille vuonna 1949.

⁶⁵⁰ Forssan Lehti 24.8.1975; Peltovuori 1993, 360, 469.

⁶⁵¹ Karhunen 2014, 218.

Rahojen jaossa otettiin huomioon, kuinka paljon maksaja oli ehtinyt nauttia oikeuksista ja kuinka pitkään hän oli maksuja maksanut.⁶⁵²

Kaikkia kansalaisia koskeva sairausvakuutuslaki astui voimaan 1964. Forssan tehtaassa sairauskassa toteutti ja täydensi yleistä sairausvakuutusta. Kassa turvasi toimeentuloa lääkärin määräämällä sairauslomalla.⁶⁵³

Sairauksassaa kuvattiin lyhyesti monissa tekemissäni haastatteluissa. Sen suomina etuja arvostettiin ja niitä pidettiin hyvänä lisänä. Jos suinkin mahdollista, sairauskassassa pyrittiin pysymään, vaikka Finlaysonilla ei enää oltaisikaan oltu töissä. Vanhemmilla ihmisillä sairauksien lisääntyessä etua pidettiin yleisesti erittäin tärkeänä. Nostalgia on läsnä sairauskassaa koskevissa kuvauksissa. Monet haastattelemani henkilöistä olivat iäkkäitä, joten he arvostivat edullista ja toimivaa terveydenhuoltoa. Sairauksassa toimii edelleen, mutta sen jäsenmäärä on merkittävästi pienempi kuin aikaisemmin. Haastatteluissa sairauskassaan yhä kuuluvat ihmiset ovat siitä yleensä iloisia ja huojentuneita. Muut muistelivat kassaa kaiholla. Seuraavissa kuvauksissa kertojat muistelevat sairauskassaa ja sen etuja. Viimeisessä katkelmassa kertoja valottaa myös kassan taustaa, jossa luokalla oli iso merkitys. Aikaisempina vuosikymmeninä jako työntekijöihin sekä toimihenkilöihin ja virkailijoihin oli hyvin tarkka. Myöhemmin kaikilla työntekijöillä oli oikeus sairauskassaan.

Sehän oli tosi suuri etu. Siihen aikaan. Vaikka ei siihen aikaan sairastanut edes paljon. Sieltä sai kaikki lääkäripalvelut. Mitä sattui jotakin tapaturmia tai jotakin. Ja silmälasit korvattiin kerran vuodessa ja sehän on ollut tosi suuri apu. Pienen palkan lisäksi.⁶⁵⁴

Siellä mentiin tehtaaneläköille, no sai yksityisellekkin kyllä mennä. Ja lääkkeet oli ilmaiset, hoito, sairaalamaksu, silmälasihin sai muistaakseni 500 ja hammashoitoon.⁶⁵⁵

Kertoja: Täähän oli vielä siihen aikaan, kun paljon väkeä oli, niin sairauskassa oli niinku Kelan toimisto. Meitillähän oli kaikilla oma sairausvakuutuskorttikin, niin siinä oli tää tehdaskassa, että kaikki kierrätettiin sen kautta ja silloin sitte ens alkuunhan siihen kuuluu vaan nää työntekijät, että Finlayson makso sitten toimihenkilöitten ja virkailijoitten niinku palkat suoraan, et se ei ollut niinku sairauskassaa, et se oli vaan työläisille. Mutta sitte jossain vaiheessa sitte Finlaysoni luopu siitä ja tuli sitte kaikki kassan jäseniksi nää toimihenkilöt ja virkailijat. Ja sit ku se porukka rupes vähentyyn ja vähentyyn, niin sithän siihen pääsi eläkeläisetkin. Tällä hetkellä se on, 140 vuosi on se jäsenmaksu. Tämän vuoden jäsenmaksua on sit hallituksen päätöksellä, niin puolen vuoden maksua voitiin 25 prosenttia pienentää, eli se on tän vuoden maksu on sit 122,50 (€, v. 2012), että sen verran pienempi. Sit näihin etuisuuksiin kuuluu kaikki lääkkeet, sairaalamaksut, lääkärimaksut, hammashoito johkiin määrättyyn rahasummaan asti vuodessa ja joka toinen vuosi silmälasit määrättyyn summaan asti,

652 Yhdyslanka 1949: 1–2, 32; <http://www.forssansairauksassa.fi/>.

653 Opas työhön tulleeille. Oy Finlayson-Forssa Ab 1971; <http://www.forssansairauksassa.fi/>.

654 FM MVS1.

655 FM MK9.

Kuva 32. Finlayson-Forssa Oy:n työterveyshoitaja 1950-luvulla. Forssan museon kokoelma.

ja fysikaaliset hoidot ja hieronnat ja tämmöset kuuluu sit siihen. Tällä hetkellä siellä on enää kai 280 jäsentä, mitä niitä on. Siinä muutama on semmonen kun on vielä töissäkin.

Maria: Niin tehtaankauppa ja varasto.

Kertoja: Niin. Ja sit on, on niin Renor, mikä nää kiinteistöt nykyään omistaa, niin niitten työntekijät on kans sitten. Ei siitä kovin montaa oo eronnu, että ainoo on... Muutamia on semmosia ollu ketä, ny varsinki ku tää tulee niinku kerran tai kaks vuotees saa valita tän maksun, niin jos sattuu oleen, että sillon kun tulee tää maksun aika, niin jos on kova jano ettei oikein tiedä, että kumpaan pistää, niin jos menee sinne jalan puolelle, niin voi sitten unohtaa tämän sairaskassan.⁶⁵⁶

Forssan tehtaille perustettiin huoltokonttori vuonna 1937. Sen kautta jäsenet saattoivat hoitaa rahasuorituksiaan, kuten veroja, vuokria, vakuutus- ja muita maksuja. Vuonna 1948 Forssan huoltokonttorilla oli 1185 jäsentä eli noin 74 prosenttia henkilökunnasta oli liittynyt huoltokonttoriin.⁶⁵⁷ Huoltokonttorin jäseneksi pääsi ilmoittamalla huoltokonttoriin, kuinka paljon tilistä pidätettiin säästöön. Huoltokonttorista sai myös tilapäislainoja, mutta siihen tarvittiin takaajat tehtaan piiristä.⁶⁵⁸ Huolto-

656 FM MK19.

657 Yhdyslanka 1949: 1-2, 42-43.

658 Opas työhön tulleille. Oy Finlayson-Forssa Ab 1971.

konttoriin sai kerätä säästöjä huonoja aikoja tai esimerkiksi kesälomaa varten. Vuonna 1949 kesäloma oli tehdastyöntekijöillä kolmen viikon mittainen.⁶⁵⁹

Työntekijät keräsivät ja säästivät rahaa myös itsenäisesti yhdessä työkavereiden kanssa. Pieni osa tilistä laitettiin yhteiseen kassaan säännöllisesti. Rahojen karttuessa niillä hankittiin yhteisesti jotakin sovittua, kuten tehtaan kangaskaupasta jokamiehen lakanakangasta suuri määrä, joka jaettiin rahoja säästäneiden kesken. Läheiset työka-verit säästivät yhdessä myös taloustavaroita, kuten astioita varten.⁶⁶⁰

Ammattiyhdistystoimintaa sukupolvesta toiseen

Ammattiyhdistystoimintaa on tutkittu paljon ja aihe on kiinnostanut tutkijoita eri aikoina.⁶⁶¹ Antti Kasvion ja Leena Piispan mukaan ammattiyhdistysliikkeen tavoitteena oli nostaa erityisesti ammattitaitoisten miestyöntekijöiden palkat niin korkealle, että vaimot saattoivat jäädä kotiin hoitamaan lapsia. Työväenluokkaiseen perheeseen liitettyä selkeää työnjakoa on pidetty melko kiveenhakattuna 1950–1970-luvuilla. Nainen huolehdi kodista ja lapsista omasta ansiotyöstään huolimatta. Naisten voitiin nähdä käyvän töissä vain, jos se oli taloudellisesti aivan välttämätöntä.⁶⁶² Näissä tulkinnoissa on paljon totuutta, mutta tämä ei ole koko totuus. Työväenluokkaisilla miehillä saattoi olla aktiivisempi rooli kotona kuin yleensä annetaan ymmärtää. Tämä näyttäytyy erityisesti vanhempien eri vuoroissa työskentelyssä. Monelle äidille ansiotyö oli välttämätöntä, mutta Forssan tekstiiliteollisuudessa työskenteli myös äitejä, joille työ ei ollut pelkästään taloudellisen pakon sanelemaa. On liian yksioikoista väittää, että työväenluokkaiset äidit kävivät töissä, koska heidän oli pakko, ja keskiluokan äidit, koska he halusivat. Esimerkiksi koulutetun keskiluokkaisen monilapsisen perheen yksinhuoltajaäidin oli usein yhtälailla käytävä töissä kuin työläisnaisenkin.⁶⁶³ Työväenluokkaiset perheetkään eivät olleet samanlaisia. Vakaassa työsuhteessa ammattimiehenä tehtaalla toiminut puoliso takasi äidille enemmän mahdollisuuksia olla kotona kuin pätkätöissä aputehtävissä toiminut puoliso, jonka ansiot jäivät huomattavasti paremmin palkatuista ammattimiehistä.

Forssan tekstiiliteollisuudessa ammattiyhdistystoiminnalla oli vahva jalansija. Tehtailla toimi useiden eri liittojen osastoja. Vuosien kuluessa yhdistykset yhdistyivät ja muuttivat muotoaan. Työntekijät kokivat etujen ja hyötyjen huonontuneen tai parantuneen vuosien kuluessa vaihdosten myötä. Tekemissäni haastatteluissa kysyin kaikilta ammattiyhdistystoiminnasta muun muassa sitä, millainen merkitys ammattiyhdistyksellä oli juuri heidän elämässään ja miten he sen kokivat omalla työpaikallaan. Kaikissa haastatteluissa aihetta käsiteltiin, mutta se ei muodostunut keskeiseksi tee-

659 Yhdyslanka 1949: 1-2, 13.

660 FM MVS4; MV F25.

661 Ks. esim. Seppänen 1958; Bergholm 1997; Bergholm 2015.

662 Kasvio & Piispa 1985, 103–107.

663 Ks. esim. Davis 2012, 155.

maksi. Suurimmalle osalle aihe ei ollut merkittävä osa arkea. Luottamusmiestoiminnassa mukana olleet toivat esiin enemmän omia näkemyksiään sekä kokemuksiaan ammattiyhdistystoiminnasta. Ammattiyhdistyksillä oli vahva asema teollisuuspaikkakunnalla, ja suuri osa Finlaysonilla työskennelleistä kuului ammattiyhdistykseen. Siellä työskennelleitä usein jopa painostettiin liittymään jäseneksi, mutta silti aivan kaikki eivät olleet minkään yhdistyksen jäseniä.

Ruotsalainen etnologi Anders Björklund tutki satamatyöntekijöitä Göteborgissa. Hänen mukaansa työntekijät eivät olleet yhtenäinen ryhmä, vaikka tämä mielikuvaa syntyy helposti. Björklundin mielestä myös ammattiyhdistyksen kokouspäiväkirjat kuvaavat vain aktiivijäsenten näkemyksiä, ja koko työntekijäjoukon ajatusten tavoittaminen on hankalaa.⁶⁶⁴ Omassa tutkimuksessani olen pyrkinyt tavoittamaan myös muiden kuin ammattiyhdistysaktiivien kokemuksia muistitietotutkimuksen avulla. Haastattelemieni ihmisten taustat ovat erilaisia, joten he kuvaavat ammattiyhdistystä eri tavoin. Kahdenkeskisissä tapaamisissa kertojilla on ollut mahdollisuus muistella asioita vapaasti.

Olen jakanut Finlayson-Forssan työntekijät viiteen eri ryhmään sen mukaan, miten he kokivat ammattiyhdistystoiminnan ja osallistuivat siihen omalla työpaikallaan. Ydinryhmälle toiminta oli hyvin tärkeää ja merkityksellistä. He kannattivat liikettä koko sydämeästään ja toimivat aktiivisesti sen hyväksi. He olivat luottamusmiehiä ja ammattiyhdistystoiminnan kantavia voimia Forssan tekstiiliteollisuudessa. Joillekin aktiiveille ammattiyhdistystoiminta oli keskeinen elämänsisältö. Se saattoi tehdä jopa yksitoikkoisesta työstä mielekkään. Jos oma työ oli ikävystyttävää ja mielenkiinnostonta, työpaikan yhteisten asioiden edistäminen ja hoitaminen toivat mielekkyyttä ja haastetta omaan arkeen.⁶⁶⁵

Ammattiyhdistystoiminnan aktiivisen ydinryhmän ulkopuolella olivat henkilöt, jotka olivat mukana toiminnassa, mutta eivät olleet kiihkeästi ajamassa etuja ja levittämässä ideologiaa eteenpäin. He saattoivat toimia luottamusmiehinä, ja he olivat usein mukana myös muissa tehtaan yhdistyksissä sekä muussa yleishyödyllisessä toiminnassa työpaikalla, kuten ensiapuryhmissä ja palontorjunnassa. Ammattiyhdistystoiminta oli vain yksi toimintamuoto muiden joukossa. Se oli tärkeää, mutta ei tuonut merkittävää sisältöä elämään. Oli vain hyvä olla mukana edistämässä hyvinvointia. He kokivat, että niin kuului tehdä. Tehtaiden viimeisinä vuosina luottamusmiestoimintaan ei aina riittänyt halukkaita. YT-neuvottelut seurasivat tosiaan, eikä tehtävä ollut aina erityisen mukava ja antoisa. Toimihenkilönainen kuvasi haastattelussa lähteneensä luottamusmiestoimintaan 2000-luvun jälkipuolella vain siksi, että aikaisempi luottamusmies jäi eläkkeelle eikä työpaikalta tahtonut löytyä hänelle seuraajaa. Entisistä kovistakin ammattiyhdistyksen hallituspaikkakamppailuista ei ollut enää toimihenkilöiden keskuudessa jälkeäkään. Halukkaat pääsivät mukaan.⁶⁶⁶

664 Björklund 1984, 10.

665 FM MK15; FM MK19.

666 FM MK3; FM MK4; FM MK12.

Kuva 33. Mielenosoituskulkue Forssan keskustassa yleislakon aikana vuonna 1956. Kyltissä lukee ”Perheiden puolesta”. Forssan museon kokoelma.

Seuraavan ryhmän suhteessa ammattiyhdistystoimintaan muodostivat henkilöt, jotka eivät kuuluneet ammattiyhdistysten hallituksiin tai toimineet luottamusmiehinä vaan olivat rivijäseniä. He eivät toimineet aktiivisesti yhdistyksessä, vaikka kannattivat sen toimintaa ja ideologiaa. Heille ammattiyhdistys oli tärkeä, vaikka he eivät halunneet rivijäsentä suurempaa roolia. Tämä ryhmä oli suurin tehdastyöntekijöiden keskuudessa. Ryhmän sisällä aktiivisuus vaihteli. Moni osallistui yhdistyksen retkille ja esimerkiksi pikkujouluihin. Joku lähti mukaan harvakseltaan, joku useammin. Osa kehotti järjestäytymättömiä työkavereita liittymään, mutta osa vain maksoi jäsenmaksunsa.⁶⁶⁷

Ammattiyhdistystoimintaan positiivisesti suhtautuvien lisäksi yhdistyksiin kuului myös sellaisia työntekijöitä, jotka kokivat olleensa pakotettuja liittymään mukaan. He eivät olleet innostuneita asiasta eivätkä kokeneet liikettä itselle läheiseksi tai tärkeäksi. He eivät useinkaan osallistuneet mihinkään ammattiyhdistyksen toimintaan. Moni haastatteleman henkilö kuvasi, että Finlaysonilla ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin kuulua mukaan. Se oli kuin edellytys jo töihin tulolle. Painostus saattoi olla jatkuvaa ja ankaraa, jotta kaikki saatiin jäseniksi. Moni nuorena työssä aloittanut kertoi, että jäseneksi oli liityttävä heti eikä nuori ja epävarma kauan jaksanut vastustaa vanhempia ja kokeneempia. Usein annettiin ymmärtää, että muuta vaihtoehtoa ei kerta kaikkiaan ollut. Monilla nuorilla ei ollut oikein tietoaakaan koko ammattiyhdistyksestä tai sen merkityksestä. Sukupolvesta toiseen tehtaalla työskennelleiden perheiden nuoril-

667 FM MK7; FM MK 13; FM MK17.

la tietoa oli ehkä enemmän tai ainakin he saattoivat kysyä sukulaisiltaan neuvoja.⁶⁶⁸ Ensimmäisen polven tehtaalaiset olivat ehkä enemmän hämmentyneitä. Moni nuori ei uskaltanut olla liittymättä, vaikka pienestä palkasta nipistetyt rahat harmittivat.⁶⁶⁹ Pitämällä hyvät suhteet työpaikan vallanpitäjiin, kuten esimerkiksi työnjohtajiin, työntekijät saivat enemmän tilaa ja vapautta työsuhteissaan. Ammattiyhdistykseen liittyminen saattoi olla sopeutumista työpaikan kulttuuriin. Käyttäytymällä työpaikan normin mukaisesti työntekijä lunasti paikkansa yhteisössä ja teki arjesta työpaikalla hiukan helpompaa.⁶⁷⁰ Nuorena Finlayson-Forssalla työt aloittanut nainen kuvaa omaa suhdettaan ammattiyhdistykseen. Alkuhämmennyksen jälkeen hän liittyi liittoon, mutta ei koskaan kokenut ammattiyhdistystä itselle läheiseksi.

Kertoja: Mä en oo itte ollu ammattiyhdistysihminen ollenka. Se oli vaan niin kutsutusti välttämätön pakko. Siihen täyty kuulua, kun siihen kaikki kuulu. Se oli vähän semmonen, että siihen painostettiin oikeastaan. Nuoret ihmiset sillo semmosesta mitään osannut ajatella elämää etteempäin. Tuntu vaan pahalta, kun pienestä tilistä viedään vielä joku ammattiliittomaksukin. Mutta muistan sillon, kun muakin käytiin patistamassa sillo jo. Mikähän sen sukunimi oli, kun kävi sanomassa: ”Kyllä sun tyttö täytyy kuule liittyä ammattiliittoon, että sitten sulle on semmonen ja semmonen turva ja. Kun toi mun mielestä semmonen turva, kun tonne tehtaalle pääsi. Semmosia osannut ajatella. Sitten, kun kotona puhuin sitä asiaa ja äiti sanoi, että se on ihan asiaa, että kyllä se raha menee ihan tarpeeseen ilman muuta. Liityin sitten, mutta en oo koskaan ollu mikään aktiivi. Ei oo kiusannut mua milläänlailla, kunhan vaan olen maksuni maksanut koko ikäni.

Maria: Että se oli ihan yleistä, että siihen ammattiyhdistykseen kuuluttiin?

Kertoja: Juu siihen aikaan oli, että sitten vasta jossain vaiheessa rupes tulemaan, että sitten ei enää. Haluttiin sitä vastaan. Nuoret ei enää halunnu siihen. Mutta sekin sitten vasta aikojen saatossa, kun muuttu. Mutta kyllä ilman muuta se oli ihan yleinen käytäntö. Taisi olla tosi harvinaista, jos joku ei kuulunut.⁶⁷¹

Haastatteluissa mainitaan lähes kaikkien työntekijöiden kuuluneen ammattiyhdistykseen. Aivan kaikki eivät kuitenkaan olleet jäseniä. Monet lopulta liittyivät, mutta pieni osa pysyi erossa siitä koko työuransa, vaikka työsuhde jatkui pitkäänkin. Ulkopuolelle jääminen vaati rohkeutta ja usein myös ammattitaitoa tai muuta huomattavaa ominaisuutta, joka takasi työpaikan säilymisen. Heidän mielipiteensä erosivat voimakkaasti ammattiyhdistyksen näkemyksistä. Myös politiikan värittäjä toiminta vieroksutti joitakin. Suljetun piirin periaatteeksi kutsutaan ilmiötä, jossa työläisten järjestäytyminen oli vahvaa ja heillä itsellään oli suuri valta vaikuttaa siihen, keitä

668 On myös esitetty, että työväenluokkaisilla lapsilla oli hyvä tietämys palkkatyön ehdoista jo kauan ennen oman työuran alkua (ks. esim. Enmark 1986, 147).

669 FM MK19; FM MVS1.

670 Ks. Teräs 2003, 141.

671 FM MVS1.

tehtaalla oli töissä. Vaihtoehtona työntekijöillä oli joko liittyminen ammattiosastoon tai irtisanoutuminen työstä.⁶⁷²

Maria: Olitteko mukana ammattiyhdistyksen toiminnassa?

Kertoja: Joo, kyl mä siinäkin. Mä olin 30 vuotta sihteerinä. Siihen asti, ku se loppu tässä ny sitten. Järjestettiin tietysti matkoja, käytiin Virossa ja Ruotsin laivalla, saunailtoja tietysti sitten Ruostejärvellä. Sitten meillä oli valtakunnalliset päivät, mitkä oli niinku liiton. Tietysti näistä työasioistakin täyty jonkun verran aina puhua.

Maria: Kuuluiko kaikki ammattiyhdistykseen?

Kertoja: Joo. Oikeestaan koko Finlaysonilla oli aika hyvä järjestäytymisaste. Se oli lähes sata. Melkein edellytti, että jos aiko tulla töihin, niin liitty kans. Ei katsottu hyvällä jos ei.⁶⁷³

Edellä toiminnassa mukana ollut mies kuvaa ammattiyhdistyksen roolia omassa elämässään sekä koko Forssan tekstiiliteollisuudessa. Mies kuvaa ylpäänä, miten lähes kaikki saatiin järjestäytymään. Hänellä ja muilla innokkailla aktiiveilla ei aina riittänyt ymmärrystä niitä kohtaan, jotka eivät halunneet liittyä. Painostus samaan muottiin taipumisesta on täytynyt tuntua monesta yhteisön jäsenestä jopa ahdistavalta. Kritiikkiä ammattiyhdistystoimintaa kohtaan aineistosta löytyy, mutta yleensä se on aika hienovaraista. Poikkeustapauksissa kertojat arvostelevat voimakkaammin pakkokäytäntöä. Useimmiten vastahankaiset työntekijät taipuivat liittymään, koska silloin pääsi yhteisössä helpommalla.⁶⁷⁴ Myöhemmin muisteltuna ammattiyhdistys kuvataan juuri asiana, johon oli kuuluttava. Se näyttäytyy tosiasiana, johon ei juuri itse voinut vaikuttaa. On ollut ehkä helpompaa kertoa tutkijalle, että kaikki kuuluivat, eikä pohtia, miksi itse oli mukava, vaikka toiveet olivat toisenlaiset.

672 FM MK 6; FM MK19; Turtiainen 2014, 169. Suljetun piirin periaatteesta ja muista ammattiyhdistyksen keinoista jäsenhankinnassa ks. Teräs 2001, 202–214.

673 FM MK19.

674 Vrt. Teräs 2001, 64–65.

YHTEISTÄ VAPAA-AIKAA TEHDASYHTEISÖSSÄ

Työn vastapainona vapaa-aikaa ja lomaa

Yleensä tehdasyhteisöissä työ ja vapaa-aika olivat 1950–1980-luvuilla selvästi erillään toisistaan. Arkea rytmitti työaika, jonka mukaan elämä kulki eteenpäin päivästä toiseen. Työntekijöiden vapaa-aika oli työvuoroista riippuvaista. Vuotuista rytmiä jaksottivat vuosilomat ja juhlapyhät. Teollisuudessa työtä ja vapaa-aikaa määrittivät työaika- ja vuosilomalait. Vuoden 1946 työaikalaissa työviikon pituudeksi määriteltiin 46 tuntia, ja samassa yhteydessä tehtiin korjauksia ja tarkennuksia myös vuosilomakiin. Vuosiloman pituus määräytyi nyt lomanmääräytymiskausien lukumäärän mukaan. Tämän myötä teollisuustyöväestön loma piteni 12–14 päivään. Samassa teollisuuslaitoksessa työskennelleen virkamiehen loma oli mahdollisesti pidempikin, sillä toimistotöistä lomaa kertyi usein enemmän, 1-2 päivää lomanmääräytymiskautta kohden. Viikoittainen työaika lyheni yhdellä tunnilla 45 tuntiin vuonna 1959. Seuraavana vuonna vuosilomat uudistuivat. Tämän jälkeen työn sisältö ei enää määritellyt loman pituutta, joten teollisuustyöväestön loma piteni 18–24 lomapäivään. Vuoden 1965 työaikalaissa työviikon pituudeksi määriteltiin 40 tuntia. Käytännössä tämä tarkoitti siirtymistä vähitellen viisipäiväiseen työviikkoon. Juuri tämä työviikon lyheneminen 1960–1970-lukujen taitteessa kasvatti työntekijöiden vapaa-aikaa merkittäväällä tavalla.⁶⁷⁵ Nyt työntekijöillä oli mahdollisuus päättää omasta ajankäytöstään kahtena päivänä viikossa ilman työn asettamia rajoituksia. Eero Sappisen mukaan vapaaksi muuttuneesta lauantapäivästä muodostui monelle työntekijälle kiireinen toimintapäivä. Lauantaisin tehtiin ostoksia esimerkiksi torilla, siivottiin ja leivottiin sekä osallistuttiin vapaa-ajantoimintaan. Usein lauantai oli myös saunapäivä.⁶⁷⁶

Robert Rutherford kirjottaa, miten Kanadassa toisen maailmansodan jälkeen arkipäiväinen isyys muuttui merkittävästi parin vuosikymmenen aikana. Lyhentynyt työviikko toi isille sielläkin konkreettisesti enemmän aikaa olla perheen kanssa. Myös hyvä työllisyys, kohonneet palkat sekä monipuolistuneet tavaramarkkinat vaikuttivat perheiden arkeen sekä siihen, mitä isät tekivät perheenjäsentensä kanssa. Kohonnut elintaso sekä kulutuskulttuurin vahvistuminen muuttivat vapaa-ajanviettoa. Usein isillä oli aktiivinen rooli perheen isoimmista hankinnoista. Esimerkiksi televisiot, henkilöautot ja moottoriveneet tulivat vähitellen yhä useampien perheiden ulottuville.⁶⁷⁷

Suomessa autojen lisääntyminen laajensi työntekijöiden vapaa-ajanviettomahdollisuuksia. 43 prosentilla suomalaisista kotitalouksista oli käytössään auto vuonna 1971.

675 Anttila 2005, 95, 97, 99. Finlayson-Forssan Oy:n viimeistämön vuoden 1969 päiväkirjassa kuvataan, miten tekstiiliteollisuudessa siirryttiin 40 tunnin työviikkoihin 1.4.1969. Tämä koski myös toimihenkilöitä.

676 Sappinen 2000, 361.

677 Rutherford 1999, 361–362.

Autoa nimenomaan käytettiin tuolloin vapaa-ajan liikkumiseen. Työväestö ajoi autoa 1960-luvulla ensisijaisesti loma-, virkistys-, huvittelu- ja harrastusmatkoilla. Vasta toissijaisena autoa hyödynnettiin työ- ja koulumatkoilla.⁶⁷⁸

Forssan tekstiiliteollisuudessa työskennelleet usein asuivat yhtiön asunnoissa, jotka sijaitsivat lähellä tehtaita. Yhtiö omisti useita satoja asuntoja ympäri kaupunkia. Työtehtävät, koulutus ja perheen koko ratkaisivat asunnon sijainnin ja koon. Työmatkat taitettiin 1950–1970-luvuilla usein jalkaisin ja talvella myös potkukelkalla.⁶⁷⁹ Polkupyörä oli yleinen ja tärkeä liikkumisväline tehdastyöntekijöiden keskuudessa.⁶⁸⁰ Siihen riittivät monien taloudelliset resurssit, ja se helpotti arkea. Esimerkiksi ruokautunnilla ehti käymään kotona syömässä hieman kauempanakin, jos matkan taittoi pyörällä eikä kävellen. Myös lapsen vienti tarhaan ennen työpäivän alkua sujui nopeammin pyörän tarakalla kuin rattaita työntäen.

Useammassa Museoviraston Työväenkulttuuriprojektin haastattelussa kuvataan perheeseen 1960-luvulla hankittua ensimmäistä autoa. Monelle ensimmäinen oma auto oli monella tapaa hyvin merkityksellinen ja sen saavuttaminen oli huomattava merkkipaalu. Ensimmäisen auton hankinnan ajankohta ja samoin siihen hetkeen liittyvät tunteet muistetaan usein tarkasti. Tuota hienoa tunnetta on ollut mukava muistella myöhemminkin. Auto mahdollisti liikkumisen laajemmalla alueella omien mieltymysten mukaan. Autoa hyödynnettiin vapaa-ajanmatkoilla mutta yhä useammin myös työmatkoihin. Kesälomalla saatettiin suunnata vähitellen yhä kauemmas. Ennen autoa taloudessa oli ehkä joko mopo tai moottoripyörä.⁶⁸¹

Työväestön lomanviettoa tutkineen Anu-Hanna Anttilan mukaan yhteiskunnan muuttuessa myös työväestö omaksui porvariston lomanviettotapoja. Elintason nousun, työajan lyhentymisen sekä työn luonteen muuttumisen myötä työväestökin siirtyi vähitellen lomallaan tavoittelemaan vapautta jonnekin eikä vain vapautta jostakin eli monotonisesta työstä. Vapaus jonnekin saattoi olla seuramatka ulkomaille tai loma kesämökillä. Anttilan mukaan kuitenkin yhä edelleen etenkin työväenluokkaisille miehille loma voi olla vieläkin vapautta jostakin, siis työstä.⁶⁸² Luokka vaikutti myös Forssan tehdasyhteisössä työntekijöiden loma- ja vapaa-aikaan. Ne poikkesivat eri työntekijäryhmillä toisistaan. Anu-Hanna Anttila osoittaa omassa tutkimuksessaan, miten ylempien yhteiskuntaluokkien loma- ja vapaa-ajantoiminta ja tavat määrittivät hyvän ja oikean vapaa-ajanvieton, jota pyrittiin myös ohjaamaan työväestön ideaaliksi.⁶⁸³

678 Sappinen 2000, 248–249; Mauranen 2001, 61.

679 FM MK1; FM MK3; Yhdyslanka 1974: 5–6, 16.

680 Tuomaala 2009, 62.

681 MV F6; MV F57; MV F72.

682 Anttila 2000, 134–135.

683 Anttila 2005, 222.

Tehdasyhteisön vapaa-ajantoiminnan vuosikymmenet

Forssan tekstiilitehtaan sosiaalisella toiminnalla on pitkä historia. 1800-luvulla tehdasyhtiö järjesti usein työntekijöidensä elämänkulun kehdosta hautaan. Vähitellen alkoi patriarkaallisen tehdasyhtiön vallan hidias väljentyminen. Kunta tehdasyhtiön kupeessa sai yhä enemmän uusia tehtäviä. Forssasta tuli kauppala vuoden 1923 alusta lähtien. Tehtaan osallistuminen työntekijöiden ja heidän perheidensä arkeen vapaa-ajallakin jatkui kuitenkin vielä pitkään. Työnantajan katsottiin olevan vastuussa työntekijöiden ja heidän perheidensä hyvinvoinnista. Tekstiilitehdas oli kuitenkin liikeyritys, jonka piti tuottaa voittoa voidakseen investoida ja ylipäättään pysyä pystyssä. Sosiaalisella toiminnalla pyrittiin huolehtimaan yrityksen tärkeimmästä voimavaroista eli työvoimasta. Erityisesti 1950-luvulta lähtien tekstiilitehdas pyrki toteuttamaan sellaista sosiaalista toimintaa ja vapaa-ajanharrastuksia työntekijöilleen, jotka tehoittaisivat työntekijöiden työpanosta.⁶⁸⁴

Forssan tehtailla toimi lukuisia kerhoja erityisesti 1960–1980-luvuilla. Valokuvauksella, kalastuksella, eri urheilulajeilla, kuten keilauksella⁶⁸⁵, ja monilla muilla aloilla toimi kerhoja ja joukkueita. Myös työnantaja järjesti monenlaista ohjelmaa, kuten ulkoilukilpailuja ja nuorisoleirejä sekä saunan virkistysalueineen. Lisäksi eri ammattiyhdistyksillä oli monenlaista toimintaa. Esimerkiksi Finlaysonin Forssan Tekstiilikorjausmiesten bingo oli hyvin suosittu ajanviete vuosikymmenen ajan 1970-luvulla. Bingo levisi laajalle Suomessa 1960-luvun lopulta lähtien. Pelin suosiota siivitti sen sosiaalinen puoli. Ihmiset kerääntyivät yhteen viettämään aikaa hauskan kisaamisen lomassa. Välillä omalle kohdalle sattui mukava palkinto, jota muisteltiin mielellään vielä vuosikymmenien päästä.⁶⁸⁶

Monilla työntekijöillä koko elämä kietoutui tehtaan yhteyteen. Työntekijöiden oli vaivattomampi osallistua oman työpaikan vapaa-ajantoimintaan kuin mennä mukaan esimerkiksi varsinaisten urheiluseurojen ja muiden yhdistysten aktiviteetteihin. Kynnys oli usein matalampi esimerkiksi muualta Forssaan työn johdosta muuttaneilla. Innokkaimmat joukkuepelaajat olivat kuitenkin usein myös varsinaisten seurajoukkueiden jäseniä.⁶⁸⁷ Myös tehtaan työläisten asuinalueilla toimi omia pieniä urheiluseuroja, jotka järjestivät enemmän ja vähemmän vakavamielistä urheilutoimintaa.⁶⁸⁸

Liikuntasosiologi Kalevi Heinilä osoittaa, miten suomalaisten urheiluharrastuksissa oli eroa 1950-luvulla riippuen siitä, olivatko ihmiset syntyperäisiä pakkakuntalaisia vai muualta muuttaneita. Heinilän mukaan kuntosuoritus ja urheiluseurojen jäsenyys olivat etenkin nuorten muualta paikkakunnalle muuttaneiden miesten keskuudessa vähäisempää. Matalan kynnyksen liikunta ja urheilu Forssan tehdasyhtiössä

684 Oy Finlayson-Forssa Ab, Raportti: Teollisuuslaitoksen sosiaalinen toiminta 1950-luvulla.

685 Eri osastoilla oli omat keilajoukkueet. Myös esim. muovitehtaalla oli oma urheilukerho Kernin Kuntokerho (3K).

686 FM MK 17; Talve 1979, 394.

687 Oy Finlayson-Forssa Ab, Raportti: Urheilijoiden verryytelypöytä 21.10.1964.

688 Yhdyslanka 1948: 5, 18.

Kuva 34. Eri osastojen väliset hiihtokilpailut Viksbergin maastossa vuonna 1952. Kuvassa naisten viestihiihdon lähtö. Taustalla näkyy yhtiön asuintalo, Viksbergin Isotalo. Forssan museon kokoelma.

osaltaan helpottivat uusien tulokkaiden sopeutumista joukkoon ja tutustuttivat heitä toisiin työntekijöihin. Kuten Heinilä toteaa, kontaktien ja ystävyysuhteiden puute eivät edistäneet tulokkaiden liittymistä urheiluseuroihin ja osallistumista kuntourheiluun.⁶⁸⁹

Osa vapaa-ajantoiminnasta oli sellaista, jota työnantaja järjesti, osa oli työntekijöiden itsensä järjestämää toimintaa, jota työnantaja tuki. Työnantajan järjestämästä vapaa-ajanohjelmasta keskeisiä olivat liikunta ja ulkoilu. Työnantaja järjesti säännöllisesti ulkoilupäiviä Tammelassa tehtaan omalla saunalla ja leirialueella Ruostejärven rannalla. Myös vuosittainen ulkoilukilpailu oli suosittu. Samoin vuotuiset juhlat keräsivät hyvin osallistujia. 1980-luvulle tultaessa toimintamuodot alkoivat muuttua. Työnantaja tuki uimahallissa käyntiä sekä järjesti kursseja kuten ”Syö oikein ja laihtu”.⁶⁹⁰

Tehdas avusti kerhoja monin tavoin. Se antoi tiloja käyttöön, kuten kamerakerholle pimiön, maksoi joukkueiden salivuoroja ja puulaakimaksuja, antoi palkintoja kilpailuihin ja polttopuita kerhojen mökeille sekä järjesti erilaisia mahdollisuuksia kerhoille hankkia tuloja. Yhtiö antoi välineitä yhtiön jalkapallo- ja pesäpallojoukkueille. Myös yhtiön linja-autoa sai käyttää retkillä. Tehdas järjesti syksyisin kuljetuksia marjaan ja sieneen. Työnantajan etu oli, että työntekijät voivat hyvin ja käyttivät vapaa-aikansa viisaasti. Tehdas kannusti erityisesti ulkoiluun ja liikuntaan, jotka edistivät työntekijöiden terveyttä ja hyvää kuntoa. Yhtiö panosti suhteellisesti eniten ulkoilukilpailuun, koska se sai liikkeelle isot työntekijämäärät ja hyödytti siten tehdasta eniten. Aktiiviliikkujat kuntoilivat paljon ilman työnantajan apuakin, mutta tavoitteena oli saada mukaan koko henkilökunta. Esimerkiksi ulkoilukilpailuun talvella 1973–1974 osallistui yhteensä 655 henkilöä. Ulkoilukilpailukauden päättyessä järjestettiin päättäjaisjuhlat,

689 Heinilä 1959, 109–110.

690 Tietolanka 1980: 9, 3.

joissa ahkerimmille ulkoilijoille annettiin palkintona lusikat sekä yhtiön omia tuotteita.⁶⁹¹ Yhdyslanka-henkilöstölehdessä oli toistuvasti artikkeleita kuntoilusta ja sen hyvistä vaikutuksista työntekijöiden terveyteen. Lehdessä muistutettiin myös jatkuvasti yhtiön tarjoamista vapaa-ajanviettomahdollisuuksista sekä niiden merkityksestä työntekijöiden hyvinvoinnille.

Tehdasyhteisön vapaa-ajantoiminnan huippuvuodet olivat 1960–1980-luvuilla. Tällöin moni toiminta muuttui, vaikka osa kerhoista jatkoi toimintaansa aivan loppuun asti. Eräkerho on edelleen olemassa, mutta nyt kaikille avoimena kerhona. Eri-tyisesti 1980–2000-luvuilla vapaa-ajan vietto yksilöllistyi ja yksityistyi. Tuli enemmän vaihtoehtoja. Työntekijät eivät enää halunneet, että koko elämä järjestyi työn kautta.⁶⁹²

Kerhot, retket, uudet ystävät ja lomat työntekijöiden ja perheiden arjessa

Syyt osallistua tehdasyhteisön vapaa-ajantoimintaan olivat erilaisia. Esimerkiksi maalta Forssaan työn perässä muuttaneet miehet kokivat Eräkerhon luonnolliseksi vaihtoehdoksi viettää vapaa-aikaa. Kalastus oli tuttua entuudestaan, kun muuten tehdasyhteisö poikkesi merkittävästi aikaisemmasta elämäntyylistä. Suhde luontoon oli monelle maalta muuttaneelle tärkeä, ja luonnossa liikkumista ja tekemistä kaivattiin. Usein ensimmäisen polven tehdastyöntekijät pitivät myös aktiivisesti yhteyttä maaseudulle jääneisiin sukulaisiin, mutta ajan kuluessa yhteydenpito harveni. Tiivis suhde tehdasyhteisön ulkopuolelle vaikutti työntekijöiden kiinnittymiseen työpaikan kautta tulevaan uuteen yhteisöön. Jos sosiaaliset suhteet maaseudulle olivat läheiset, ihmiset eivät välttämättä kaivanneet erityistä kanssakäymistä työkavereiden ja naapureiden kanssa. Yhteisöön lähentymiseen vaikutti lisäksi se, miten perhe vietti vapaa-aikansa. Esimerkiksi vanhalla kotiseudulla kesäloman viettänyt perhe ei kiinnittynyt niin tiiviisti tehdasyhteisöön kuin lomaviikot yhtiön mailla työkavereiden kanssa teltaillut perhe. Tiivis suhde aikaisempaan elinympäristöön piti työntekijöitä kiinni vanhassa yhteisössä, mutta kuten Ilmar Talve toteaa, yleensä ajan myötä yhteys hiipui ja ihmiset kiinnittyivät enemmän tehdasyhteisöön.⁶⁹³

Monet maalta muuttaneet työntekijät olivat ehkä tottuneet palkkatyöhön tehtaassa eivätkä enää kaivanneet takaisin maalle ja töihin maatalouteen, mutta vapaa-aikaa haluttiin viettää luonnossa. Tilastojen valossa kaupunkilaisten vapaa-ajanvietto liittyi vahvasti ulkoilmaelämään, sillä suosituimmat harrastukset 1960-luvun lopulla olivat ulkoilu, retkeily, kalastus, metsästys sekä urheilu ja ulkopelit.⁶⁹⁴

691 FM MK3; FM MVS1; Selostus sosiaalisista eduista ja määrättyistä käytännöistä Forssan tehtailla 17.3.1954; Oy Finlayson-Forssa Ab, Raportti: Teollisuuslaitoksen sosiaalinen toiminta 1950-luvulla; Yhdyslanka 1974:3; Finlayson Oy, Sosiaaliset edut v. 1974/1976.

692 Vanha-Similä 2014a, 244.

693 Talve 1979, 338.

694 Sappinen 2000, 252.

Siihen aikaan niillä oli tapana, että niillä kaikilla oli mopo, vene ja huvila. (naurua) Että niitten oli elämä siinä. Ne meni tota Loimijokkee. Voimalaitoksen rannassa oli venevalkama siihen aikaan.⁶⁹⁵

Oheisessa sitaatissa kertoja kuvaa nuorten miesten vapaa-ajanviettoa tehdasyhteisössä 1960–1970-luvun taitteessa. Juuri mopo usein mahdollisti nuorten miesten vapaan liikkumisen vapaa-ajanriientoihin.⁶⁹⁶ Mopolla pääsi tehdasyhteisön ulkopuolelle ja rentoutumaan työstä mutta myös koko yhteisön arjesta ja normeista. Mopo oli työssäkäyvien nuorten miesten ulottuvissa ja usein monille riitti moponkantama matka vapaudenhurmaan ja hengähtämiseen.

Finlaysonin Eräkerhosta työntekijät saivat ystäviä ja tuttavvia, joiden hankinta vieraalta paikkakunnalta saattoi muuten olla työlästä. Työpaikalla ei välttämättä ollut mahdollisuutta luoda sosiaalisia verkostoja. Työ saattoi olla sidottua koneeseen, urakatyötä tai esimerkiksi kutomon suuri melu teki mahdottomaksi keskustelun työka-vereiden kanssa työaikana.

Kaikille eräkerholaisille kalastus ei ollut pääasia, kuten oheisesta sitaatista ilmenee. Eräkerho oli tiivis yhteisö, mutta ydinjoukon lisäksi siihen kuului myös laajempi rinki.

Määki kuulun kalakerhoon, vaikken mä oo koskaan kalastanu, mutta ihan sen takia, että pääsi sinne mökille. Haki portilta avaimen ja sai mennä vaikka viikonlopuks tai yöks. Se oli tosi ihana paikka.⁶⁹⁷

Kertoja on yksinhuoltajaäiti, jolle Eräkerhon mökki muodostui tärkeäksi paikaksi. Hän kaipasi luontoon veden äärelle virkistäytymään pois tehdasyhteisön pölystä, katkusta ja arkisista murheista. Mökki tarjosi kertojalle sellaisen paikan, johon hänellä ja hänen lapsillaan ei olisi ollut muuten mahdollisuuksia päästä. Oman mökin hankkiminen ja ylläpitäminen olisi ollut pienten lasten pienipalkkaiselle äidille ylivoimaista. Äiti arvosti Eräkerhon suopeaa suhtautumista perheeseensä, vaikka he eivät lainkaan kalastaneet. Maksamalla jäsenmaksun ja käyttäytymällä siivosti mökillä, halukkailla oli mahdollisuus viettää siellä vapaa-aikaa. Eräkerhon kautta äiti saattoi tarjota lapsilleen luontoelämyksiä, jotka olivat hänelle tuttuja maaseudulla vietetystä lapsuudesta. Äiti nautti itsekin mökkeilystä, mutta hän koki tärkeäksi myös antaa lapsilleen mahdollisuuden kokea elämää maaseudulla kaukana arjesta kerrostalossa ja kaupungissa. Kertojan kuvausta sävyttää nostalgia, sillä mökkiin liittyi paljon positiivista latausta ja kaipausta. Eräkerho perustettiin vuonna 1946 todelliseen tarpeeseen, sillä yhtiön kautta oli mahdollista saada kalalankaa, pitkää siimaa, jota muuten oli hankalaa saada käsiinsä. Sodan jälkeen niukkoina aikoina kalansaaliit toivat mukavan lisänsä ruokapöytään. Myöhempinä vuosikymmeninä virkistys nousi kalastuksen tärkeimmäksi sisällöksi.⁶⁹⁸

695 FM MK22.

696 Aapola & Kaarninen 2003, 11–13.

697 FM MK9.

698 FM MK6; FM MK9.

Kuva 35. Työkaverit tehtaalta lähdössä kesäretkelle maaseudulle 1940–1950-luvulla. Maria Vanha-Similän kokoelma.

Aina vapaa-ajantoimintaan ei siis menty mukaan harrastusta kohtaan tunnetun kiinnostuksen johdosta. Syyt olivat moninaisempia. Eräkerhon tavoin samanlaisia kokemuksia oli myös muista kerhoista. Kamerakerhossakin oli aktiivisten valokuvajien joukko mutta sen lisäksi ryhmä muita jäseniä, jotka eivät oikeastaan valokuvanneet vaan olivat muuten mukana toiminnassa.

Maria: Miten päädyitte tähän kamerakerhoon mukaan?

Kertoja: Ilmeisesti se oli just vaan näiden matkojen takia, siihen oli helppo liittyä ja lähteä mukaan. Me tehtiin paljon matkoja Viroon. Me ollaan oltu siellä ihan Etelä-Virossa ja Riikassa käytiin. Tosi paljon tehtiin kamerakerhon puitteissa retkiä, mut muuten mä en oo hirveesti ollu mukana siinä.⁶⁹⁹

Monissa tekemissäni haastatteluissa kuvataan näitä kamerakerhon retkiä. Ne olivat usein hyvin järjestettyjä, edullisia ja niihin oli matala kynnyks lähteä mukaan. Perheet, joissa ei ollut omaa autoa, pääsivät kerhon mukana helposti tutustumaan lähiseudun luontokohteisiin. Kamerakerho teki vierailuja myös muille Suomen tekstiiliteollisuuspaikkakunnille. Oheisessa kuvassa Forssan kamerakerho on Vaasan tehtaan kamerakerhon vieraana. Yhteinen harrastus sekä työnantaja Finlayson tekivät kanssakäymisestä mutkatonta.

Monet kokivat erityisen merkityksellisinä matkat ulkomaille, Suomen lähialueille. Tänä päivänä ulkomaanmatkat ovat arkipäiväistyneet, mutta 1960–1970-luvuilla ne olivat monille forssalaiselle uutta ja erilaista. Vain neljäsosalle suomalaisista työikäisistä matkustaminen ulkomaille oli taloudellisesti mahdollista 1970-luvulla.⁷⁰⁰ Tekemissäni haastatteluissa minulle kuvattiin ainutlaatuisiksi koettuja työmatkoja ulkomaille. Esimerkiksi nuorten insinöörien kuukauden tai kahden tutustumismatkat Englannin tekstiiliteollisuuteen 1950-luvulla olivat monille unohtumattomia kokemuksia. Nii-tä olivat myös kutomon konekannan uusimisen yhteydessä laitosten useamman

699 FM MK7.

700 Sarantola-Weiss 2008,169.

viikon koulutusmatkat Sveitsiin eri aikoina.⁷⁰¹ Tekstiiliteollisuuden johtajille, suunnittelijoille, insinööreille sekä myynnin- ja markkinoinnin parissa toimineille matkustaminen oli työnkin puolesta yleisempää, mutta monille tehdasyhteisön perheille seura- ja kiertomatkat Eurooppaan ja muualle maailmaan olivat vain haaveena. Kamerakerhon matkat tarjosivat turvallisen aloituksen omalle matkailu-uralle. Ei tarvinnut itse tehdä matkajärjestelyjä tai jännittää kielitaidon puutetta. Onnistuneiden matkojen jälkeen osa innostui matkustamaan myös kauemmas ulkomaille.⁷⁰²

Seuramatkat yleistyivät Suomessa pikku hiljaa 1960–1970-luvuilla ja niille lähti myös paljon naisia. Osa matkusti aviomiehen, perheen tai isomman porukan kanssa. Osa oli naimattomia, mutta etelänmatkoille lähti myös perheellisiä naisia, jotka jättivät muun perheen kotiin. Nämä naiset lähtivät yksin tai ystävän kanssa. Matkakohteet kiehtoivat heitä, ja matkalle saatettiin lähteä esimerkiksi merkkipäivän johdosta. Perheenäidin ulkomaanmatka ilman perhettä oli todellinen irtiotto arjesta. Sosiaalinen vapautuminen ja alkoholinkäyttö olivat monelle uutta. Perheen taloustilanne ei välttämättä kestänyt koko perheen yhteistä matkaa, joten äiti päätyi matkalle yksin. Osa vanhemmista matkusti erikseen lastenhoidon järjestämiseksi. Ulkomaanmatkat vaativat monilta suurilla taloudellisia ponnisteluja, vaikka vähitellen matkat halpenivat. Matkustaminen vaati kielitaidottomilta matkustajilta myös rohkeutta, vaikka oppaista oli seuramatkoilla turvaa.⁷⁰³

Finlayson-Forssa Oy:n kerhot yhdistivät eri ammateissa ja työtehtävissä toimineita. Ne olivat teoriassa avoimia kaikille, mutta käytännössä oli olemassa selkeät rajat siitä, kuka saattoi osallistua mihinkin. Yleensä ylin johto ei kerhoihin kuulunut. Johtajat viettivät aikaa kuitenkin yhdessä muun muassa metsästyksen parissa. Näille retkille ei ollut tavallisilla työntekijöillä asiaa. Oma kiinnostus kuitenkin vei ylintäkin johtoa osallistumaan esimerkiksi ulkoilukilpailuun. Kamerakerhossa oli paljon toimihenkilöitä, mutta väkeä myös tehtaan tuotannon puolelta. Haastatteluissa kuvataan, että piti olla vähintään ”joku”, jotta kerhoon oli sopivaa mennä.⁷⁰⁴ Seuraavassa haastateltava kertoo työntekijöiden kuulumisesta yhtiön eri kerhoihin. Niiden luokkasidonnaisuus tulee kuvauksesta hyvin esille. Vaikka suurin osa vapaa-ajantoiminnasta oli kaikille avointa, usein tehtaan tarjoama toiminta oli kuitenkin aina tietyn joukon harrastusta.

Kertoja: Kyl ne oli ihan kaikille avoimia, mutta tietysti siellä sitten jotkut katto nenää pitkin. Toiset oli herraskaisempia hommia ja toiset oli jotain muuta. Ei siellä semmosta rajotusta ollu, että kyllä siihen voi kuka vaan kuulua. Et ainoo oli sitte tää hirviporukka, mikä metsästi tuolla, niin sit täyty olla akateeminen hirvimerkki, että pääsi sinne.

Maria: Et se oli sit vaan toimihenkilöille?

Kertoja: Se oli ihan. Siellä oli mun mielestäni pari tämmästä mitkä oli ihan, ettei ollu kai ku työnjohtajia, mutta ne oli sen takia ku täyty jonkun niitä hirviäkin ammuta.⁷⁰⁵

701 Kenttätyöpäiväkirja.

702 FM MK1; FM MK2; FM MK7; FM MVS4.

703 Kuusi 2006, 411–415, 428–431. Matkailun kehittämisestä ks. myös Löfgren 1999; Barton 2005.

704 FM MK3; FM MK5; FM MK14.

705 FM MK19.

Kuva 36. Forssan tehtaan kamerakerho teki retken Vaasaan paikallisen Finlaysonin tehtaan kamerakerhon vieraaksi vuonna 1976. Kuvaaja Martti Korpela. Forssan museon kokoelma.

1950-luvulla tehdas oli hyvin hierarkkinen yhteisö, jossa muodolliset käytännöt olivat voimissaan. Tekstiiliteollisuuden pitkä historia paikkakunnalla näkyi työntekijöiden keskuudessa. Työntekijät olivat tottuneet eri työntekijäryhmien selkeään eroteluun, joten vain oman ryhmän kanssa seurustelu oli luonnollista. Tehdas-yhteisöissä eri työntekijäryhmät asuivat eri paikoissa. Forssassa asuinalueet sijaitsivat lähellä tehtaita. Ne saattoivat olla jopa vieretysten, mutta eri työntekijäryhmille tarkoitettujen paikkojen raja oli selkeä. Tutkimusaineistossani kuvataan 1970-luvulla tehdasyhteisössä alkanutta hidasta murrosta, jolloin muun muassa sinuttelu ja muutenkin vapaammat tavat alkoivat vähitellen saada sijaa.⁷⁰⁶ Sinuttelu oli hieman hankala asia ja aiheutti närää puolesta ja vastaan. Usein nuoremmat toivoivat sinuttelua ja vanhemmat pitäytymistä teitittelyssä erityisesti esimiesten kanssa keskusteltaessa. Henkilöstölehti Yhdyslanka julkaisi ohjeistavan artikkelin puhuttelumuojojen käytöstä Forssan tehtailla vuonna 1971, koska aihe oli ajankohtainen ja keskustelukulttuuri tehtaalla oli toisaalta jäykkää ja toisaalta jopa karskia. Yleisesti samalla tasolla olevat työntekijät sinuttelivat toisiaan, mutta eri tasoilla olevat teitittelivät. Artikkelin ei anna valmiita vastauksia lukijoille vaan toteaa, että tavoitteena on luoda työpaikalle miellyttävä ilmapiiri, joka on saavutettavissa niin sinuttelulla kuin teitittelylläkin. Eri su-

706 Aiheesta myös Kortelainen 2008, 112.

kupolvien toiveet ja käytännöt saattoivat kuitenkin törmätä tehdasyhteisössä. Kuten metsänhoitajia tutkinut Leena Paaskoski toteaa, monet iäkkäämmätkin työntekijät ottivat kuitenkin helpottuneina vastaan työelämän vapautumisen ja muuttumisen aiempaa välittömämmäksi sekä eri ammattiryhmien välisten rajojen madaltumisen.⁷⁰⁷

Kun tuli nuorempia insinöörejä, niin kyllähän se muuttu. Hehän ihmetteli hirveesti sitä vanhaa systeemiä. Sitten jopa nää vanhemmat suostu tekemään sinunkaupat, kun nää nuoret sano, että tää ei oo enää tätä aikaa, että nyt ei enää teititellä. Nyt kuuluu sinutella.⁷⁰⁸

Kansainvälisessä oral history -tutkimuksessa on esitetty, että naiset ja miehet muistelevat menneisyyttä eri tavalla. Naiset muistelevat yksityiselämänsä tarkkoja yksityiskohtia miehiä enemmän, mutta miehet kuvaavat elämänsä funktionalisemmin ja lineaarisemmin. Syynä tähän pidetään sitä, että jo tytöille ja pojille puhutaan lapsesta asti eri tavalla. Pojat oppivat, mikä on tärkeää miesten maailmassa. Se, mikä ei ole oleellista heille, ei luonnollisesti painukaan mieleen niin tarkasti. Asioiden tärkeys on kulttuurisidonnaista, mutta usein tyttöjä kehoitetaan ilmaisemaan tunteitaan poikia useammin. Ihmiset kuitenkin ovat aina yksilöitä ja erilaisia persoonallisuuksia, mutta kuten historioitsija Valerie Raleigh Yow muistuttaa, miehille tunteista ei kertominen ei välttämättä ole luonnollista vaan tutkija saattaa joutua rohkaisemaan heitä siihen naisia enemmän.⁷⁰⁹

Sukupuolten eroja muistelemisessa tarkastelleet tutkijat esittävät, että naiset mielellään kertovat omista kokemuksistaan ja ihmissuhteista, joten tapahtumalähtöinen haastattelu ei ole heille luontevin. Miehet sen sijaan puhuvat menneisyyden tapahtumista sekä muistelevat tekemäänsä työtä.⁷¹⁰ Seuraavassa kertoja luonnehtii omalla työpaikalla tehtaan laboratoriossa tapahtunutta muutosta. Haastatteluissa äidit usein hahmottavat aikaa lasten syntymän kautta. Myös miehet kuvaavat lastensa syntymää, mutta useimmiten työtehtävien kautta. Isät saattoivat esimerkiksi kertoa, että vaihtoivat työnsä paremmin palkattuun yötyöhön lapsen syntymän myötä helpottaakseen perheen muuttunutta taloudellista tilannetta. Miehet siis tarkastelivat arkeaan naisia funktionalisemmin, mutta esimerkiksi lasten syntymän kautta naiset tarkastelivat monia elämän osa-alueita, kuten sitaatissa työpaikan arkipäivän käytäntöjä ja tunnelmia.

Kyllähän se vapaammaks muuttu sitten ihan siinä 70–80-luvun vaihteessa. Koska silloin -75 vielä, kun mä olen äitiyslomalle jääny, silloin oli vielä aika semmoista jämptiä. Mutta sittenhän me jonkin verran käytiin yhteisissä huvituksissa. Siellä sattuu olleen jotakin näitä insinöörejäkin. Siellähän sitten vapaalla tutustuttiin paremmin.⁷¹¹

707 Paaskoski 2008, 118–119.

708 FM MVS1.

709 Yow 2005, 50–51.

710 Katso esim. Heimo 2010, 84.

711 FM MVS1.

Kuva 37. Finlayson-Forssan henkilökuntaa hirvimetsällä syksyllä 1959. Forssan museon kokoelma.

1970-luvulla myös perheen merkitys ja yhdessä vietetyn ajan arvostus alkoivat nousta. Monilla työ oli mennyt aina kaiken edelle, mutta 1970-luvulla perhearvot alkoivat korostua. Kuten sitaatin miesjohtaja kertoo, uudet, nuoret johtajat halusivat viettää aikaansa myös perhepiirissä sekä itseä kiinnostavissa harrastuksissa. Enää yhdistäväksi tekijäksi ei riittänyt samanlainen asema yhteisessä työpaikassa. Nuoret ja hyvin koulutetut isät toimivat aktiivisemmin ja monipuolisemmin lastensa kanssa sekä osallistuivat kotitöihin vanhempaa kaarta innokkaammin.⁷¹² Johtotehtävissä toiminut kertoja kuvaa ylimmän johdon kanssakäymistä 1950-luvulla:

Kertoja: Aika hyvin pidettiin huolta kyllä ja tietysti palkkataso ei ollut sama kuin esimerkiksi metalli- tai paperiteollisuudessa. Tekstiilissä oli vähän matalempi taso. Muuten pidettiin hyvää huolta, että kun tultiin tänne niin täällä oli sellainen ensivisiittisysteemi. Piti kysyä, että saako tulla ensivisiitti. Se oli määrätty järjestys mikä piti tehdä. Se oli ensin oman osaston johtaja, sitten oli tehtaanjohtaja, sitten oli tekninen johtaja. Usein ne sano, et ne ilmoittaa sitten, kun ne tulee, mutta oli sellaisia jotka ei ilmoittanut. Sanoivat vaan, että kiitos ja sitten piti viikon odottaa, et milloin ne tuleekaan, pullat valmiina. Sitten käskettiin takaisin, eiku ensin käskettiin sinne heidän luo ja sitten he tulivat takaisin ja sitten, jos sai kutsun jonnekin illalliselle niin sitten jatkui yhteistyö, mutta jos ei annettu kutsua niin se loppu siihen. Mutta oli tässä se etu, että tutustuttiin heti koko porukkaan. Se oli lähinnä

712 Nummenmaa 1986, 29–30.

silloin, kun Finlayson korkeakouluhmiset jotka kävi sitä, oli siinä mukana. Sitten oli lääkäreitä, apteekkareita ja joku nimismies oli myöskin mukana. Se oli hyvin elitistinen klubi siihen aikaan.

Maria: Kuinka pitkään tämä systeemi jatkui?

Kertoja: Kyllä se on tänä päivänäkin on vielä toiminnassa, mutta ei tällöinen ensivisiittisysteemi, loppu joskus, mitä nyt sanois. Mä tulin vuonna -50, niin 70- luvulla se loppu. Tuli paljon nuoria ihmisiä. Niillä oli lapsia ja muuta. Ei ne välittäny tästä, oli muitakin yhteyksiä sitten.⁷¹³

Sekä naiset että miehet osallistuivat vapaa-ajantoimintaan. Tarkasteluajankana naisten osallistuminen lisääntyi. Perhetilanne ja henkilökohtaiset mieltymykset vaikuttivat. Jos perheessä oli useita pieniä lapsia, usein äidin vapaa-aika kului kotona. Jos perheessä oli vain yksi lapsi ja perheellä laaja tukiverkosto, äidillä oli enemmän mahdollisuuksia osallistua toimintaan. Työssäkävillä naisilla kotitöihin meni vuonna 1979 aikaa reilut kolme ja puoli tuntia, miehillä puolestatoista tunnista kahteen.⁷¹⁴

Forssan tehtailla tehtiin paljon vuorotyötä, joka osaltaan rajasi mutta myös mahdollisti vapaa-ajan toimintoihin osallistumista. Monissa perheissä, joissa molemmat vanhemmat tekivät vuorotyötä, vapaa-aika kului pitkälti kotitöiden ja lastenhoidon parissa. Vanhempien työskentely eri vuoroissa oli yleistä lastenhoidon järjestämiseksi. Naisilla oli edelleen päävastuu kotitöistä, mutta molempien vanhempien vuorotyö lisäsi isien osuutta arjen askareista. Yhteinen aika lasten kanssa oli ieseille tärkeää, mutta miesten lasten- ja kodinhoidosta ei tehty tekemissäni haastatteluissa isompaa numeroa, vaikka aiheesta keskusteltiin. Kodin- ja lastenhoito kuuluivat niin vahvasti naisten alueelle vielä 1950–1970-luvuilla, että vaikka roolien ylittäminen vuorotyöperheissä olikin melko yleistä, sitä ei haluttu korostaa tai tuoda erityisesti esiin. Vuorotyö toi toisaalta erilaista vapautta harrastamiseen. Esimerkiksi tehtaan järjestämän ulkoilukilpailun rasteja oli mahdollista kiertää koska tahansa työvurojen vaihtumisista riippumatta. Kutomon laitoshmiehet, jotka tekivät ainoastaan viikonloppuvuoroa, perustivat opintopiirin, jossa he yhteistuumin opiskelivat, retkeilivät ja mökkeilivät. Näissä kokoontumisissa perheellisillä oli usein mukana alle kouluikäisiä lapsia. Työaikajärjestely oli osa perheiden arkipäivän selviytymisstrategiaa, mutta se mahdollisti miehille runsaasti vapaa-aikaa, jota he saattoivat kotitöiden ja lastenhoidon ohella käyttää myös virkistymiseen.⁷¹⁵

Kesälomista on monilla myös mukavat, nostalgisetkin muistot. Seuraavassa katkelmassa nainen kuvaa kesäloman viettoa 1960–1980-luvuilla tehtaan omalla leiri-alueella Ruostejärvellä. Useimmat työntekijät kävivät saunalla ja telta-alueella ainakin muutaman kerran työvuosiensa aikana. Osalle, kuten kertojalle, siitä muodostui hyvin läheinen paikka. Työntekijät kokivat tärkeäksi, että paikka oli avoin kaikille ja jokaisella oli mahdollisuus sinne mennä. Ruostejärvelle järjestettiin välillä myös kuljetuksia, jotta virkistäytyminen oli kaikkien saavutettavissa. Tehtaiden toiminnan

713 FM MK5.

714 Sappinen 2000, 432.

715 FM MK15; Ahponen & Järvelä 1983, 103–104.

loputtua Ruostejärvi sulkeutui finlaysonilaisilta. Tämä oli monelle kova pala, sillä useimmilla oli hyvät muistot perheen kanssa vietetystä vapaa-ajasta luonnon helmassa. Itse työ tekstiiliteollisuudessa herätti useimmilla enemmän ristiriitaisia tunteita. Monet Ruostejärvellä ahkerasti vierailleet henkilöt ovat kertoneet käyneensä paikalla suljettujen porttien takana aivan viime vuosina kuin varmistamassa, että heidän perheensä ei todellakaan ole enää tervetullut paikalle.

Maria: No minkälainen paikka oli Ruostejärvi?

Kertoja: Se oli kauheen nätti. Sillai kiva paikka. Ja siellä oli kiva pittää näitä omia saunailtoja ja yleisissäkin joskus käytiin. Ja Ruostejärvellä me ollaan oltu monena kesänä teltalla. Tai se oli ihan peräti ilmaista telttailu siellä. Meitä on ollu tosi iso porukka siellä, kun ollaan vietetty kesäämme. Ennen varsinkin, ennen kun on ollu lapsiakaan. Tai ainakin meillä, kun ei ollu. Niin oli ihan mahdollista olla se kuukauden kesäloma melkein siellä. Sieltä käytiin välillä vaan Vorssassa vaihtamassa vähän kuivia vaatteita ja puhtaita ja siellä oli oma porukkansa. Me järjestettiin omat ohjelmat ja siellä pelattiin. Milloin tanssittiin ja milloin laulettiin ja se oli jo ihan oma yhteisönsä. Yksikin kesä oli semmonen, kun ei ollu yhtään sateetonta päivää. Me sitten jo lopulta jossain vaiheessa lähettiin Forssaan, haettiin sellainen suuri muovi ja pistettiin kaikkien teltat sinne alle. Oltiin siellä kaikki ja hyvin pysyttiin kuivana.

Maria: Eli sinne saatettiin mennä koko sen kesäloman ajaksi? Heinäkuussa?

Kertoja: Juu ihan. Ja toisilla oli lapset mukana ja he sitten vaan pistivät telttansa vähän kauemmaksi. Laulu on mun mielestä semmonen, mitä siellä hirveesti tehtiin siellä. Että siellä laulettiin ja semmosta hauskaa. Nuotiota poltettiin ja saunottiin ja uitiin ja tosi suurella porukalla.

Maria: Miten pitkään tää jatku?

Kertoja: Kyllä me vielä 80-luvulla vielä jossakin vaiheessa käytiin. Sit se vaan pikkuhiljaa. Porukka rupes osteleen asuntovaunuja ja kesämökkejä. Niin sitten se porukka rupes sieltä väheneen. Sitten se jäi. Mutta ihan vielä 80-luvun alkukin käytiin siellä ihan.

Maria: Oliko ne kaikilta eri osastoilta?

Kertoja: Juu oli siellä.⁷¹⁶

Monessa tehdasyhteisön perheessä haaveiltiin omasta kesämökistä. Vähitellen yhä useampi saavutti tämän suomalaisen unelman. Osa hankki ensin veneen, jolla pääsi helposti Forssasta Loimijokea pitkin Tammelaan, jossa on runsaasti järviä. Veneilyyn voitiin yhdistää myös telttailtu. Osa hankki myös lähistöltä kesämökin, jonne voitiin kulkea veneellä.⁷¹⁷

---

716 FM MVS1.

717 MV F44; MV F51.

Urheilua ja liikuntaa

Tehdasyhteisössä liikunnalla oli oma sijansa. Urheilussa joukkueet jakautuivat eri osastojen ja yksiköiden mukaan. Joukkueet tiivistivät yhteishenkeä. Kampailut toisia Forssan tehtaiden joukkueita vastaan olivat ankaria. Yhteiseen hiileen puhallettiin kilpailtaessa muita Finlayson Oy:n tehtaita vastaan. Useimmiten työntekijät viettivät aikaa nimenomaan oman yksikkönsä työkavereiden kanssa. Työntekijöillä oli harvemmin mahdollisuus liikkua työpaikalla omaa työpistettä kauemmas. Työtehtävistä riippuen osa työntekijöistä liikkui kuitenkin paljon eri yksiköissä ja osastoilla ja sitä kautta tutustui ihmisiin eri puolilla tehtaita. Esimerkiksi erilaisissa huolto-, korjaus- ja näytteidenottotehtävissä toimineet liikkuvat muita enemmän. Usein näissä tehtävissä toimineet olivat miehiä. Kaikilla oli kuitenkin oma tiimi, johon he identifioituivat. Se saattoi olla yksiköstä riippuen suuri tai pieni: ateljee, paino, laboratorio, konepaja, viimeistämö tai muovitehdas. Perheenjäsenet saattoivat työskennellä samoissa tai eri yksiköissä. Kaiken kaikkiaan tehdasalue oli hyvin laaja, joten oman yksikön työntekijät ja asiat tuntuivat läheisimmiltä.⁷¹⁸

Siellä oli ihan selvät kuppikunnat. Jokainen osasto oli omanaansa, että nehän oli aina niinku omia porukoitansa kaikki. Ettei siellä niinku sillain keskenään oltu. Puulaakieurheilussa oltiin vastakkain. Eihän sitä sillai mitään vihamiehiä oltu, mutta jokaisella oli omat porukkansa. Että kyllähän siellä hyviä kavereita oli, niin mullakin joka osastolla. Ettei siellä semmosta ollu, mutta siinä omassa porukassa toimittiin. Niistähän ne läheisimmät porukat tuli. Että kun niillä oli sitä omaa toimintaansakin vähän siinä.⁷¹⁹

Monilla työntekijöillä työ oli kuormittavaa ja sisälsi paljon toistoja. Työtilojen sisäilma ei myöskään 1950–1970-luvulla ollut erityisen raikasta. Lisäksi työssä käytettävät erilaiset kemikaalit uhkasivat työntekijöiden terveyttä.⁷²⁰ Monissa paikoissa myös melu oli uuvuttavaa. Monille ulkoilukilpailu ja muu kuntoilu tarjosivat vastapainoa työnteon fyysisille ja henkisille koettelemuksille. Moni kuvasi, että ulos raittiiseen ilmaan oli päästävää, jotta omaa työtä jaksoi tehdä, vaikka väsyttikin.⁷²¹

Ohessa Finlaysonilla aktiivisesti lentopalloa pelannut perheenäiti kuvaa harrastustaan. Yhteisellä liikunnalla oli positiivinen vaikutus työntekijän elämään. Oma innostus sai järjestämään arjen niin, että työssäkäyvälle äidille oli mahdollista viettää toimeliasta vapaa-aikaa tehtaan suojissa. Työnantajan osallistuminen vapaa-ajantoinnin kustannuksiin vaikutti merkittäväällä tavalla työntekijöiden mahdollisuuksiin harrastaa. Erityisesti juuri äidit painottivat tehdasyhteisön vapaa-ajantoinnin

718 1970-luvun alussa Finlayson-Forssa Oy:n Forssan tehdasrakennusten pinta-ala oli noin 13 ha (Oy Finlayson-Forssa Ab:n opaskirja v. 1971).

719 FM MK4.

720 Työntekijän vakavat terveysongelmat eivät haitanneet ainoastaan työpaikalla, vaan ne heikensivät elämänlaatua laajemmin. Maalareita tutkineen Eva Silvénin mukaan työntekijän terveys ja työhyvinvointi vaikuttivat merkittävästi myös perheenjäseniin. (Silvén 2004, 142.)

721 FM MK4; Yhdyslanka 1972: 1, 20.

Kuva 38. Forssan tehtaan naisten lentopallojoukkue Julkujärvellä 10.6.1979. Forssan museon kokoelma.

maksuttomuutta tai alhaisia kustannuksia. Oli ehkä oikeutetumpaa äidinkin harrastaa, jos se oli ilmaista. He kokivat näin ehkä itse, mutta myös muiden silmissä. Äidit tasapainoilivat kodin ja työn välillä ja kokivat hieman huonoa omaatuntoa omasta harrastamisestaan, jota maksuttomuus lievensi.

Usein juuri pienituloisissa perheissä äitien henkilökohtainen kulutus on ollut pientä. Naiset ovat nostaneet perheenjäsentensä elintaso esimerkiksi kieltäytymällä maksullisista harrastuksista.⁷²² Vielä 1950–70-luvulla ruoka vei ison osan perheiden tuloista, joten kaikilla ei ollut edellytyksiä panostaa taloudellisesti vapaa-aikaan eivätkä monet pitäneet sitä edes suotavana. Elintason noustessa 1970-luvulla yhä useammalla oli mahdollisuus kuluttaa ja toteuttaa vapaa-ajan unelmiaan. Tällöin oltiin kuitenkin vielä kaukana 2000-luvun elintasosta ja monella tekstiiliteollisuuden työntekijällä vapaa-ajan toiveet olivat maanläheisiä.⁷²³

Kertoja: Yks, joka meitä yhdisti oli lentopallo. Meillä oli tehtaalta oma lentopalloporukka. Käytiin Julkujärvellä⁷²⁴ siihen aikaan vielä, kun oli kaikki tämmönen yhteisöllisyys. Semmosta sanna siihen aikaan ei vielä tunnuttukaan. Oli Tampereen porukka ja Porin porukka ja mistä oli nää Finlaysonin tehtailta oli jokavuotiset kaksipäiväiset kisat siellä. Siellä oli lentopalloa ja kaikkea muutakin

722 Repo 2003, 67.

723 Sarantola-Weiss 2008, 84–87, 176–177.

724 Finlayson-Forssa Oy:n yhteinen virkistysalue, joka sijaitsi Julkujärvellä Tampereen lähellä.

urheilua. Siellä oli mies- ja naisporukat lentopalloa pelaamassa. Ja sitten me pelattiin täällä lentopalloa ja pesäpalloa.

Maria: Miten olitte innostunut siihen urheiluun?

Kertoja: 40 vuotta pelannut lentopalloa. Me ollaan puulaakissa pärjätty tosi hyvin. On tullu kultaa ja hopeeta ja pronssia puulaakista. Finlaysonin. Sitten pelattiin iltaisinkin vielä ulkona. Kolmena, neljänäkin ehtoon viikossa voitiin pelata, mutta sitten perjantaina ei pelattu, kun ne oli miehiä ne muut ja niillä oli siivouspäivä perjantaina. Ne ei päässy sillo.

Maria: Työnantaja suhtautui sitten suopeasti näihin vapaa-ajan harrastuksiin?

Kertoja: Kannusti siinä mielessä just, että ne oli maksuttomia. Ei tarvinnut itse saleja vuokrata eikä mittään. Ja sitten kesäsin pelattiin siinä kentällä, pistetalojen tykönä (Finlaysonin asuintalojen). Siinä oli semmonen vapaa paikka. Peliasut tuli työnantajalta. Me saatiin tietysti edustusjoukkueelle ja puulaakiin saatiin. Ja pallot saatiin ja verkot. Ja talohan makso tietenkin meidän harjoitteluvuorot aina. Se oli niin ku ilmasta harjottelu. Mun harrastus on tullu maksamaan tasan kahdet tossut ja kahdet polvisuojat.⁷²⁵

1940–1950-lukujen perheille suunnattuja elämäntapaoppaita tutkineen Päivi Kerosen mukaan vapaa-aika oli teosten perusteella keskeinen naisten ja miesten arkea erottava asia. Elämäntapaoppaissa ei mainita lainkaan perheellisten naisten harrastuksia, mutta miehet olivat oikeutettuja kodin ulkopuolisiin harrastuksiin, kuten urheiluun ja kalastukseen. Myös kotona he saivat rauhassa syventyä omiin harrastuksiinsa, kuten lukemiseen. Illan rauhalliset hetket äidin tuli käyttää perheen ja kodin hyväksi tekemällä esimerkiksi ompelutöitä.⁷²⁶

Matti Kortteinen kuvaa miten sotasukupolven naiset luopuivat omista unelmistaan, kun lapsuudenkodissa kaivattiin lisätuloja. Myöhemmin naisten tuli tukea ja täydentää miehen palkkatyötä omilla ansioilla sekä auttaa lapsia. Kortteisen mukaan ehkä eläkkeelle päästyään naiset saattoivat toteuttaa pieninä murusina esimerkiksi opiskeluhaaveitaan osallistumalla kansalaisopistojen kursseille.⁷²⁷ Naisten osuus työväen- ja kansalaisopistojen opiskelijoista oli 1970-luvulla noin 70 prosenttia. Eero Sappisen mukaan opiskelua pidettiin kehittävänä ja hyödyllisenä ajankäyttönä, johon erityisesti juuri naiset tarttuivat.⁷²⁸

Usein tekemissäni haastatteluissa kuvataan, että naimisissa olevat työssäkäyvät perheenäidit harrastivat vain kotia. Lasten ollessa pieniä ei heillä ollut useinkaan aikaa kodin ulkopuolisille harrastuksille, mutta lasten kasvettua aikaa olisi ehkä ollutkin, mutta he olivat jo niin tottuneet kotoisiin toimiin, että uusiin harrastuksiin lähtö saattoi olla liian suuren kynnyksen takana.⁷²⁹ Ilmar Talven mukaan nuoriso löysi etenkin 1970-luvulla yhä enemmän harrastuksia kodin ja perheen ulkopuolelta, mutta naimisiinmenon jälkeen asenteet usein muuttuivat ja toiminta suuntautui heilläkin kodin

725 FM MVS1.

726 Keronen 1996, 127.

727 Kortteinen 1992, 69.

728 Sappinen 2000, 262.

729 MV F54.

Kuva 39. Viimeistämön pesäpallojoukkue 1960-luvun lopulla Talsoilan pallokentällä Forssassa. Forssan museon kokoelma.

piiriin.⁷³⁰ Toisaalta tutkimusaineistoani voi tulkita niinkin, että naiset uhrautuivat ja tekivät kaikki lapsiin ja kotiin liittyvät työt, joten miehillä ei ollut kodin piirissä oikein tekemistä. Naiset sulkivat miehet kodin ja perheen läheisyydestä tekemällä kaiken, jolloin miesten oli vapaa-aikana mahdollista suunnata aikansa ja tarmonsa muualle. Miehet jäivät ulkopuolelle kodin sisäpiiristä, jolloin heidän oleellisimmaksi tehtäväksi jäi perheen elatuksen turvaaminen.

Mutta sillain puhuttiin, että mitä ulkopuolella työn oli harrastuksia, miehillähän oli paljon. Niillähän oli näitä puulaakisarjoja. Munki mies on pelannu sekä pesäpalloa että lentopalloa.⁷³¹

730 Talve 1979, 393.

731 FM MK17.

”SE OLI SELLANEN IHAN OMA MAAILMANSA”⁷³²

Moniääninen Forssan tehdasyhteisö

Tutkimuksessani olen tarkastellut lapsiperheiden arkea Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla. Tutkimukseni on jatkumoa kansatieteen työnväentutkimukselle, mutta tarkastelen aihetta uudenaikaisista näkökulmista. Tutkimuksessani käytin luomiani muistitietoaineistoja, jotka syntyivät toteuttamani Forssan museon Muistoja Kutomolta 1979–2009 -muistitietoprojektin aikana sekä sen jälkeen. Haastatteluaineistojen lisäksi hyödynsin myös muita Forssan museon aineistoja, kuten valokuvia ja arkistoaineistoja. Lisäksi käytin Museoviraston Forssan tekstiiliteollisuutta koskevia haastatteluaineistoja. Tutkimuksessani pyrin löytämään muistitietotutkimuksen avulla vastauksia siihen, millaista lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä oli tuona aikana. Mikä merkitys perheellä oli työhön tuloon tehtaalle sekä tehdasyhteisön arjessa? Oliko naisilla ja miehillä arki erilaista ja miten he sen kokivat? Entä mikä oli isien osuus jokapäiväisessä perhe-elämässä? Lastenhoidon järjestämiseen liittyvät kysymykset olivat keskeisessä roolissa tutkimuksessani. Olen pitänyt tärkeänä tuoda esiin tehdasyhteisön moniäänisyyden, jonka ytimeen olen päässyt muistitietoaineistojen tarkalla analysoinnilla. Olen pyrkinyt konstruoimaan monipuolisen kuvan lapsiperheiden arjesta, johon vanhempien työnantajalla oli iso vaikutus. Muistitietotutkimuksella on mahdollista tarttua kiinni juuri näihin arkisiin tilanteisiin. Aineiston lähiluvun avulla rakensin kuvan lapsiperheiden arjesta. Kollektiivinen ja sosiaalinen muisti määrittelevät yhteisön jäsenten muistamista. Ihmisten yksityiset muistot kääriytyvät yhteen yhteisön kokemusten kanssa. Kollektiivinen muisti on kulttuurillinen tai yhteiskunnallinen kehys, joka pitää sisällään yhteisön muistelulle asetetut reunaehdot, mutta sosiaalinen muisti vaikuttaa lähemmin yksidiöiden muisteluun läheisten ihmisten kanssa.

Forssalainen tekstiiliteollisuus työllisti tuhansia ihmisiä vuosikymmenten saatossa. Harvoille se oli unelmien työpaikka, mutta se tarjosi elannon moneen forssalaiseen perheeseen. Tekstiiliteollisuuteen tultiin töihin läheltä ja kaukaa. Se saattoi olla ensimmäinen etappi työuralla, mutta joillekin se oli työuran ainut paikka. Monelle se ei ollut vain työpaikka, sillä usein koko elinpiiri oli kietoutunut tehtaan ympärille. Tutkimukseni osoittaa, miten perheellä oli keskeinen rooli hakeutumisessa töihin tekstiiliteollisuuteen. Monissa perheissä tehtaalla työskenneltiin sukupolvesta toiseen vielä 1950–1970-luvuilla. Lapset kasvoivat usein finlaysonilaisuuteen tehdasyhteisön arjessa. Perheellä oli iso merkitys myös työn takia Forssaan muuttaneille. Tehdasyhteisö tarjosi sellaisia etuja, joilla se pyrki houkuttelemaan perheellisiä muuttamaan Forssaan. Etenkin työnantajan tarjoama asunto oli monelle painava tekijä.

---

732 FM MVS1.

Lapsiperheiden arki tehdasyhteisössä oli usein työntäyteistä, sillä monesti molemmat vanhemmat kävivät töissä tehtaalla. Naisten työssäkäynti myös avioliiton solmimisen jälkeen oli yleistä. Äidit saattoivat jäädä kotiin lasten ollessa pieniä, mutta palata takaisin töihin lasten kasvaessa. Monet kuitenkin menivät takaisin tehtaalle heti lyhyen äitiysloman jälkeen. Tutkimukseni tuo merkittäväällä tavalla esiin, miten lastenhoitoon liittyvät kysymykset olivat läsnä lapsiperheiden arjessa. Niitä ei ole aikaisemmin tehdasyhteisötutkimuksissa juurikaan tarkasteltu, vaikka ne olivat keskeinen osa jokapäiväistä elämää. Forssassa yhtiön oma lastentarha oli monille tärkeä arjen helpottaja. Erityisen merkityksellinen se oli yksinhuoltajille sekä työn takia tehdasyhteisöön muuttaneille. Monet vanhemmat ratkaisivat lastenhoidon työskentelemällä eri vuoroissa. Haasteistaan huolimatta perheet yleisesti päätyivät tähän ratkaisuun. Monelle se oli ainut vaihtoehto selvittää lastenhoitoon liittyvistä arkipäivän ongelmista. 1950–1970-luvuilla lasten- ja kodinhoitoon liittyvät asiat olivat vielä pitkälti äitien vastuulla, mutta vanhempien eri vuoroissa työskentely lähensi isiä lapsiin. Toisaalta naisten odotettiin huolehtivan lapsista ja kodista, ja osa äideistä myös uhrautui tekemään kaiken, jolloin isillä ei ollut kotona juurikaan tekemistä. Vanhempien vuorotyö antoi tavallaan myös isille enemmän tilaa ja vapautta kotona. Heidän oli mahdollista tehdä asioita kotona lasten kanssa omalla tavallaan, kun äiti oli töissä. Lastenhoidossa turvauduttiin myös isovanhempiin ja muihin sukulaisiin, naapureihin, työkavereihin ja tuttaviin sekä kotiapulaisiin. Tutkimuksessani olen tuonut esiin perheiden lastenhoitojärjestelyjen moninaisuutta. Tavat vaihtelivat perheestä toiseen, mutta ne myös muuttuivat elämäntilanteiden vaihtuessa. Muistitietoaineistoista välittyy monipuolinen kuva lastenhoidon haasteista. Ne olivat sellaisia jokapäiväiseen elämään liittyviä kysymyksiä, jotka piti ratkaista toistuvasti.

Tehdasyhteisössä oli laajaa vapaa-ajantoimintaa. Työnantajan näkökulmasta työntekijöiden fyysinen ja henkinen hyvinvointi olivat tärkeitä, jotta nämä jaksaisivat rascaassa teollisuustyössä. Monille työntekijöille vapaa-ajantoiminta toimi hyödyllisenä vastapainona työlle. Osalle se muodostui jopa hyvin tärkeäksi arkeen sisältöä tuovaksi toiminnaksi. Työn perässä yhteisöön muuttaneet kokivat sen auttaneen paikkakunnalle asettumisessa. Tehdasyhteisön vapaa-ajantoimintaan osallistuivat sekä naiset että miehet. Myös yhteisön lapset pääsivät mukaan useampaan toimintamuotoon. Naisten osallistuminen lisääntyi jonkin verran 1950–1970-luvuilla. Perheen arki ja toiveet vaikuttivat äitien osallistumiseen. Yleensä työssäkäyvän äidin vapaa-aika kului kotona, jos perheessä oli pieniä lapsia. Tutkimukseni tuo esiin, että erityisesti äidit pitivät tärkeänä yhtiön vapaa-ajantoiminnan maksuttomuutta tai hyvin pieniä kustannuksia. Näin äidinkin harrastus sai oikeutuksen. Yleensä miehille sallittiin kalallimmat vapaa-ajan harrasteet. Luokan lisäksi työntekijöiden vapaa-aikaa määritteli siis sukupuoli.

Tehtaan arki tarttui kehoon

”Voisinko minäkin koettaa?”

”Siittä vaan.”

”Kyllä teille töitä löytyy. Voitte ilmoittautua nyt konttorissa ja aloittaa ens maanantaina kello seitsemän.”⁷³³

Aki Kaurismäen ohjaamassa elokuvassa *Mies vailla menneisyyttä* (2002) päähenkilö menettää muistinsa eikä paikan löytyminen yhteiskunnassa ole helppoa. Elokuvassa on kohtaus, jossa kaiken entisen unohtanut mies tulee tietoiseksi kehonsa kautta aikaisemmasta työstään. Hitsaaminen oli syöpynt miehen kehoon niin, että hän osasi hitsata, vaikka ei muistanut edes omaa nimeään. Ammattitaito kehossa oli työläismiehellä niin voimakas. Elokuvan kohtaus kuvastaa mielestäni hyvin työn tiivistä yhteyttä kehoon sekä sen sanoiksi pukemisen vaikeutta. Kohtaus olisi voinut tapahtua myös Forssan tehdasyhteisössä. Monilla työntekijöillä ammatti ja työ olivat iskostuneet voimakkaasti kehoon työnteon kautta.

Tässä tutkimuksessa olen tuonut esiin, miten Forssan tehdasyhteisön elämä on jäänyt työntekijöiden muistiin. He ovat kuvanneet, miltä arki tehtaissa ja sen vaikutuspiirissä tuntui. Tuntemukset ovat jääneet muistiin myös kehoon, mutta usein niitä on ollut hankala pukea sanoiksi. Kertojilla on ollut vahva aistimus, miltä asiat kehossa tuntuivat. Heille ei kuitenkaan ole ollut helppoa aina kuvata esimerkiksi tuttua työkonetta, jonka kanssa teki ehkä vuosikausia töitä. Miltä onnistuneet tehtävät tuntuivat tai miltä kädessä tuntui hyvä kangas? Käsittelen aihetta varsinaisesti vain yhdessä luvussa, Työ kehossa, mutta kehollisia muistoja ja aistimuistoja löytyy koko tutkimusaineistostani.

Olen tarkastellut tutkimuksessani myös, miten entiset tekstiiliteollisuuden työntekijät ovat kuvanneet aistimuistoja sekä niitä tuntemuksia, joita eri tehtaan yksiköt herättivät. Eri osastoilla oli omat erityispiirteensä, jotka vaikuttivat niin työhön kuin työntekijän kehoonkin. Osa työtiloista oli hiljaisia, osa meluisia. Pöly, lika ja kosteus olivat läsnä monien työpäivässä. Kehräämö oli monien mielestä pölyinen ja likainen, mutta kutomoa hiljaisempi työpaikka. Kutomon hyvin voimakas äänimaailma on yksi sen työntekijöitä voimakkaasti yhdistävä tekijä. Uuvuttava kutomakoneiden aiheuttama melu tuntui myös kehossa. Muovitehtaalla puolestaan keskeinen kokemus liittyi voimakkaisiin tuoksuihin. Pienemmissä yksiköissä ja erilaisissa työtehtävissä olivat omat ominaispiirteensä, jotka syöpyivät työntekijän kehon muistiin. Osa työntekijöistä kävi ruokatunnilla kotona syömässä, jolloin työpäivään sisältyi pieni hetki vapaata työpaikasta.

Monet kuvaavat kiireen lisääntyneen Forssan tekstiiliteollisuudessa vuosikymmenien edetessä. Työn jatkuva tehostaminen tuntui tuotannon työntekijöillä kehossa. Yhä nopeammin tuli suorittaa annetut tehtävät ja esimerkiksi huolehtia yhä useammasta

---

733 *Mies vailla menneisyyttä* 2002.

koneesta samanaikaisesti. Ikääntyminen vaikutti myös kehoon, jolloin kasvavista vaatimuksista oli osalla aikaisempaa hankalampi suoriutua. Osa siirtyikin kevyempiin mutta samalla usein huonommin palkattuihin tehtäviin viimeisiksi työvuosiksi.

Väsymys oli yleinen työntekijöitä yhdistävä tekijä. Se liittyi erityisesti tekstiiliteollisuudessa yleiseen kolmivuorotyöhön. Vuorotyöllä lapsiperheet ratkaisivat lastenhoito-ongelmia, mutta myös tavoittelivat parempia ansioita. Rutiininomainen päivästä toiseen samankaltaisena jatkuva työ oli kuluttavaa niin fyysisesti kuin henkisesti. Tekstiiliteollisuus kuitenkin tarjosi toimeentulon moneen perheeseen. Jos työ toi vain väsymyksen ja elannon, monet hakivat sisältöä elämäänsä perheen kautta. Tutkimuksessani olen kuvannut myös, miten esimerkiksi yhtiön vapaa-ajantoiminta, ammattiyhdistysliike tai työkaverit saattoivat tehdä omasta työpaikasta mielekkäämmän.

Kehon muistiin jäänyt arki ei koskenut ainoastaan työtä tehtaassa vaan myös muuta yhteisön elämää. Asuminen on jättänyt jälkensä monen muistiin. Puutaloasuntojen kylmyys ja mukavuuksien puute mainitaan usein tekemissäni haastatteluisissa. Yhteisten ulkovessojen epämukavuus asuntojen yhteydessä sekä peseytymistilojen puute sai monet hyödyntämään tehtaan sosiaalituloja kaikin tavoin. Erityisesti nuoret naiset kokivat mukavuuksien puuttumisen epämukavana. Kun työntekijät pääsivät muuttamaan mukavuuksilla varustettuihin asuntoihin, he muistavat ne tunnelmat myös vuosikymmeniä myöhemmin. Erityisesti oma kylpyhuone mahdollisti työn tuoman hien ja liian pesemisen pois juuri silloin kuin itse halusi. Mielihyvä asumistason noususta on käsin kosketeltava. Vaikka haastatteluja tehdessä asumisen perustaso on toinen kuin 1950–1970-luvuilla, tunne ensimmäisen oman kylpyhuoneen autuudesta ei unohdu. Puutaloasumiseen liittyy monilla haikeita nostalgisia tunteita, mutta samalla kertaa keho muistaa, miten työntäyteistä ja haastavaa arki asunnoissa pienten lasten kanssa oli. Tähän kiteytyy muistamisen ja unohtamisen monisyinen prosessi. Kokemisen hetkellä asiat eivät välttämättä tuntuneet siltä, että niitä voisi jälkepäin haikailla, mutta myöhemmin muisteltuna asiat voivat tuntua erilaisilta. Nostalgiset ajatukset heräävät, jos menneisyyden tapahtumiin liittyy jollakin tavoin myönteisiä tai miellyttäviä tunteita.

Luokkaan sidottu arki

Tutkimukseni kontekstissa luokka on yksi keskeinen, mutta ei ainoa, Forssan tehdasyhteisön jäsenten elämään vaikuttanut sosiaalinen kategoria. Tutkimuksessani olen esittänyt, miten luokka ilmeni monin eri tavoin Forssan tehdasyhteisön arjessa. Se vaikutti itse työpaikalla mutta myös työn ulkopuolella, sillä esimerkiksi yhteisön vapaa-ajantoiminnassa oli luokkaan perustuvia rajoja työntekijöiden osallistumisessa. Vapaa-ajantoiminta oli yleensä periaatteessa avointa kaikille, mutta siitä huolimatta oli olemassa rajat, jotka määrittivät, missä luokka-asemassa kuhunkin toimintaan

saattoi osallistua. Rajoja ei pidetty sopivana ylittää, mutta yksilön oma kiinnostus aiheeseen saattoi venyttää niitä.

Työpaikalla vaatteet erottivat työntekijäryhmiä toisistaan. Johtajat ja toimihenkilöt pukeutuivat toisin kuin työntekijät tehdassaleissa. Erilaiset työtakit suojasivat työssä, mutta samalla ne viestittivät kuulumisesta tiettyyn ryhmään, kuten työnjohtajiin tai laboratorion henkilökuntaan. Lika ja työn fyysisyys luokittelivat työntekijöitä. Ras-kaissa töissä ympäri vuoden käytetyt lyhythihaiset vaatteet sekä suojavaatteet, kuten esiliinat ja haalarit, signaloivat kuulumisesta eri luokkaan kuin esimerkiksi johtajat konttoreissa. Kokemukset työn ja työympäristön iskostumisesta kehoon liittyvät myös luokkaan. Toimihenkilöillä ja tuotannontyöntekijöillä työ oli erilaista, joten se jätti erilaiset jäljet.

Myös työntekijäryhmien sisällä oli rajoja, joista osa oli vain hiuksenhienoja. Eri ammatteja arvostettiin eri tavalla, ja ero näkyi työpaikalla mutta myös koko yhteisön arjessa. Tutkimuksessani olen kuvannut työpaikalla syömisen haasteita. Myös sukupuoli vaikutti ruokailuun työpäivän aikana. Eri luokat kokivat eri tavoin esimerkiksi ruokalan avaamisen 1970-luvulla. Osalle ruokalasta muodostui arkipäiväinen lounaspaikka, kun toisille se edusti vierasta ja saavuttamatonta. Näiden väliin jäi joukko ihmisiä, jotka kokivat vaivaannuttavana oman paikan löytämisen luokkien määrittelemisessä ruokapöydissä. Rajoja voitiin koetella, mutta usein yhteisö pyrki luotsaamaan jäsenet takaisin omille paikoilleen. Myös aika muutti suhtautumista. 1970-luvun tehdasyhteisöä pidettiin jo vapaampana kuin 1950-luvun. Silti monelle tehdas näyttäytyi jähmettyneenä ja tiukasti kirjottamattomista rajoista kiinni pitävänä työpaikkana.

Seuraavassa toimihenkilö kuvaa ensimmäisiä kuukausiaan Forssan tehdasyhteisösä. Hän summaa hyvin kiinteän yhteisön arkea, jossa sen jäsenillä oli hyvä tuntemus toisensa arjesta ja luokka-asemista.

Kun mä olin tullut tänne (...), niin siihen aikaan piti pankkitili siirtää konttorista toiseen. Mä menin täällä Yhdyspankkiin, että päivää, mä olen se ja se, ” joo kyllä mä tiedän” sano virkailija (naurua). Täällä tiedettiin jo kaikki, tunnettiin jo kaikki, tiedettiin jos se on ollut Cumuluksessa illalla ja aamulla tiedettiin tehtaan portilla ja mua se vähän aluksi ahdisti ja hämmästytti, mutta sitten kun mä olin itse muuttanut tänne kokonaan, kun mä olin puol vuotta täällä asunut, niin musta oli tullut ihan samanlainen. Mä muistan, kun joku outo käveli kadulla, niin mä ihmettelin, että mikä toi on, mitä varten, mistä toi on tullut, kuka toi on? Et täällä kaikki tunsivat toisensa, tiesi toistensa asioista.⁷³⁴

Erityisen merkittävällä tavalla luokka näyttäytyi Finlayson-Forssa Oy:n työntekijöiden asumisessa. Koulutus, työtehtävät, sukupuoli ja perhe vaikuttivat siihen, millaisia työsuhteasuntoja työntekijät saivat yhtiöltä. Luokka myös vaikutti omistusasumiseen sekä esimerkiksi omakotitalojen rakentamiseen. Asunnon osoite ja koko kertoivat heti, mihin luokkaan työntekijät kuuluivat. Niissä olivat hyvin selkeät rajat.

---

734 FM MK2.

Työväenasumista tutkineet Eero Sappinen ja Minna Sarantola-Weiss ovat molemmat tulleet siihen tulokseen, että monelle työläiselle asumistason nousu ei ollut erottautumisen väline vaan he pikemminkin kokivat päässeensä samalle tasolle kuin muut.⁷³⁵ Muuttaminen kotiin, jossa oli sisävesi, kylpyhuone, keskuslämmitys ja erillinen olohuone nostivat monen työntekijän asumistasoa myös Forssassa 1950–1970-luvuilla. Tämä oli monille valtavan iso hyppäys sekä arjen helpotus. Uudella asunnolla ei ehkä pyritty tekemään eroa edelleen vailla mukavuuksia asuviin vaan ehkä ennemminkin koettiin, että päästiin samalle tasolle kuin muutkin ihmiset. Monet suorittavaa työtä tehneet työskentelivät samantasoisissa tehtävissä koko työuransa, joten merkittävä asumistason nousu oli hyvin merkityksellinen. Myös kotitöitä helpottaneet kodinkoneet, kuten pyykinpesukone, yleistyivät vähitellen ja auttoivat perheitä arjessa.

Tutkimuksessani olen haastattelut kattavasti eri taustoista tulevia ihmisiä, joita yhdisti työskentely Forssan tekstiiliteollisuudessa. Kuten Miia-Leena Tiili toteaa Suomenlahden merivartioston virkamiehiä käsittelevässä väitöskirjassan, kaikkien yhteisössä syntyneiden ihmissuhteiden ja erontekojen ei voi suoraan olettaa perustuvan henkilöstöryhmien luokitteluun.⁷³⁶ Vaikka luokalla ja eri ryhmillä oli huomattava vaikutus Forssan tehdasyhteisön ihmisten elämään ja jokapäiväisiin valintoihin, arki oli kuitenkin monitahoisempaa. Tutkimuksessani olen osoittanut yksilöiden kokemusten kautta, miten elämä oli monella tehdasyhteisössä kasvaneella jo valmiiksi saneltua, mutta kaikilla ei aina elämä mennyt niin kuin olisi voinut olettaa. Toisaalta luokka on piilossa, mutta toisaalta näkyvillä.

Tutkimukseni mukaan 1970-luvulla nuoret koulutetut isät alkoivat yhä innokkaammin osallistua lasten- ja kodinhoitoon. Vuorotyöperheissä isillä oli jo aktiivisempi rooli kotona, jos myös äiti työskenteli vuorotyössä. Näillä työläismiehillä oli monia muita aktiivisempi rooli esimerkiksi lastenhoidossa. Tausta näiden isien osallistumisessa on erilainen. Nuoret koulutetut isät olivat etujoukoissa ja uranuurtajia. He olivat niitä, joihin yhteiskunnallisessa keskustelussa viitattiin. Vuorotyöperheiden työläisistä syyt osallistua lastenhoitoon olivat kuitenkin käytännöllisiä, eivätkä esimerkiksi ideologisia. 1950–1970-lukujen isyys on usein aikaisemmin esitetty yhtenäisenä, mutta muistitietoon pohjautuva tutkimukseni osoittaa, että arki oli moninaisempaa. Monet asiat ovat olleet piilossa, mutta nyt tutkimukseni myötä tulleet näkyviin. Erityisen merkityksellistä on juuri työläisistä roolin nostaminen esiin lapsiperheiden arjessa 1950–1970-luvuilla.

735 Sappinen 2000, 350–351; Sarantola-Weiss 2003, 390.

736 Tiili 2016, 191.

Täystyöllisyydestä työttömyyteen

Forssa on paikkakunta, joka eli pitkään yhdessä tekstiiliteollisuuden kanssa. Aivan 1970-luvun lopulla alkaneet tekstiiliteollisuuden vähennykset koettelivat monia perheitä, ja savupiipputeollisuuden alasajo näkyy edelleen forssalaisten arjessa. Paikkakunnalla kärsitään yhä 2010-luvulla vaikeasta työttömyydestä. Entisten tekstiiliteollisuustyöntekijöiden on ollut haastavaa työllistyä uudelleen, koska muutkin teollisuustyöpaikat vähenevät kaiken aikaa. Vanhimmat tekstiiliteollisuudessa työskennelleistä pääsivät eläkeputkeen, nuorimmille löytyi ehkä jotakin muuta työtä, mutta aika on ollut haastavinta 40–50-vuotiaille miehille. Osa irtisanotuista koulutautui uusille urille, kuten naiset esimerkiksi lähihoitajiksi, mutta etenkin keski-ikäisten miesten on ollut hankala löytää uutta suuntaa. Muuan muassa ammatistaan ylpeät koneenhoitajat, painajat ja sorvarit eivät ole helposti taipuneet vaikka sairaala-apulaisiksi aivan toisenlaiseen työhön pitkän työuran päätteeksi. Miehet kuvaavat haastatteluissani työttömyyttä erityisesti työn menetyksen kautta eivätkä niinkään siitä mahdollisesti seurannutta koti-isyyttä. Vuorotyöperheissä lasten- ja kodinhoito oli tutumpaa myös miehille, mutta työnteon voimakas arvotus sekä kodin mieltäminen enemmän naisten tilaksi heijastuu keskusteluista. Sukupuoliroolit ovat yhteisöllisesti jaettu näkemys oikeanlaiseksi koetusta naiseudesta ja mieheydestä. Vakiintuneista konventioista poikkeaminen on haastavaa. Forssan vuonna 1847 alkanut tekstiiliteollisuus tarjoaa vielä paljon aiheita tutkijoille, mutta juuri keski-ikäisten teollisuustyöntekijämiesten elämä olisi yhteiskunnallisesti tärkeä tutkimuskohde.

Haasteistaan huolimatta Forssalla on yhä edelleen mahdollisuutensa. Ennen tekstiiliteollisuuden työntekijöiden täyttämät tehdassalit kaupungin sydämessä ovat nyt kulttuurin, koulutuksen, hyvinvoinnin ja liike-elämän käytössä. Kutomon alueella, jossa teollisuus päättyi viimeisenä, on vielä tyhjiä tehdassaleja. Teollisuudesta syntyneet ja sen voimalla kasvaneet kaupungit ovat saaneet ponnistella muuallakin Euroopassa löytääkseen uudelleen paikkansa. Vuosien saatossa monet ihmiset ovat jääneet työttömiksi, paikkakuntien talous on rapautunut ja identiteettikin on ollut hukassa.

Nimitys deindustrialisaatio kuvaa tätä perinteisten teollisuuspaikkakuntien rakenteiden purkautumista. Erityisen haastava tilanne on ollut yhden toimialan varassa olleille paikkakunnille. Mitä pidempään ne ovat pitäneet kiinni vanhoista toimintatavoista, sitä vaikeampaa niiden on ollut sopeutua uudenlaiseen maailmaan. Tyhjentyneet tehdasrakennukset muistuttavat teollisen aikakauden päättymisestä ja siirtymisestä jälkiteolliseen aikaan. Anna Sivulan mukaan vanhojen teollisuusrakennusten uuskäyttö on osa paikallisyhteisöjen luovaa sopeutumista deindustrialisaatioon. Tuotantolaitokset ovat alkaneet saada uusia merkityksiä teollistumisen aikakauden muistomerkeinä.⁷³⁷

Englannin Manchester oli maailman tekstiiliteollisuuden keskus, ja sillä oli merkittävä rooli koko teollisessa vallankumouksessa. Manchesterin puuvillateollisuus koki

737 Sivula 2013, 165–166.

vaikeuksia 1900-luvulla maailmansotien ja taantumien seurauksena. Forssan tavoin alueen tekstiiliteollisuus on loppunut. Nyt kaupungista on muodostunut Pohjois-Englannin tieteen ja kulttuurin keskus. Forssan puuvillateollisuudella on ollut yhteyksiä Manchesterin ja koko Lancashiren tekstiiliteollisuuden kanssa aivan Forssan tekstiiliteollisuuden alusta lähtien. Keväällä 2013 kävin Manchesterissa tutustumassa alueen tekstiiliteollisuuden historiaan. Manchesterissa on viety läpi useita alueen historiaa käsitteleviä oral history -projekteja. Manchester Metropolitan Universityn alaisuudessa toimiva The Manchester Centre for Regional History on erikoistunut alueen muistitietoon. Aiheet ovat vaihdelleet, mutta arki teollisuuspaikkakunnalla on ollut keskeinen teema. Yliopiston oral history -projektit ovat omalta osaltaan vahvistaneet asukkaiden arvostusta alueen menneisyyttä kohtaan, mutta myös auttaneet aluetta uuteen alkuun. Menneisyyden käsittely selkiyttää tunteita ja mahdollisuuden katsoa tulevaan. Tekstiiliteollisuus Manchesterissa on mennyttä eikä siihen ole paluuta, mutta Manchesterissa on tehty paljon töitä, jotta tilanteesta selvitään. Myös Manchesterin Museum of Science & Industry (MOSI) on ottanut aktiivisesti paikalliset ihmiset mukaan muistitiedon tuottamiseen. Oma tekstiiliteollisuuden muistitietotutkimukseni Forssassa toivottavasti auttaa Manchesterin tavoin ihmisiä käsittelemään menneisyyttä ja siten osaltaan jäsentämään nykyisyyttä ja suuntaamaan katsetta kohti tulevaisuutta. Tässä tutkimuksessani olen käsitellyt esimerkkinä Forssaa, mutta samanlaisia kohtaloita löytyy ympäri Suomea. Entiseen raskaan teollisuuden aikaan ei ole paluuta, mutta monilla paikkakunnilla on nyt tilaisuus luoda itselleen uusi tulevaisuus innovatiivisin keinoin.

Tehdasyltiön asuinalueet Forssassa ovat kokeneet monia muutoksia vuosikymmenten aikana. Kuten olen asumista koskevassa luvussa esittänyt, asuinalueet ovat muuttuneet vuosien varrella ja niiden arvostus on vaihdellut. Taloja on toisaalla purettu ja toisaalla kunnostettu. Jotkut alueet ovat nousseet ja jotkut taantuneet. Esimerkiksi Yliskylässä vanhoja taloja on kunnostettu ja sinne on rakennettu uusia puisia rivi- ja omakotitaloja. Linikkalankadulla on paljon tyhjiä huonokuntoisia asuntoja, jotka eivät tällä hetkellä kiinnosta forssalaisia. Yhtiön vanhoilla alueilla on kuitenkin paljon myös uutta nostetta. Vuonna 2015 Forssa sai oman kansallisen kaupunkipuistonsa. Alue käsittää myös tekstiiliteollisuuden vanhoja tuotantoalueita sekä asuinalueita. Tämä kuvastaa osaltaan teollisten kaupunkimiljöiden arvostuksen nousua. Ansaittu status viestittää forssalaisille oman alueen tärkeästä merkityksestä. Forssan kansallinen kaupunkipuisto heijastelee alueen kehitystä maaseutuympäristöstä tehdasyhteisöksi, ja se ilmentää myös alueen jälkiteollista aikaa. Se tarjoaa tämän päivän forssalaisille lapsiperheille viihtyisän paikan asua ja elää.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Forssan museo (FM), Forssa

Muistoja Kutomolta 1979–2009 -muistitietoprojektin haastattelut, haastattelija Maria Vanha-Similä (1–24)

FM MK1–FM MK24.

FM MK Video1–3.

Muistoja Kutomolta 1979–2009 -projektin muistitietokirjoitukset

Väitöskirjatutkimuksen haastattelut, haastattelija Maria Vanha-Similä (1–4)

FM MVS1–FM MVS4.

Esko Aaltosen henkilöarkisto

Forssan museon valokuvakokoelmat

Forssan museo (FM), Forssa, Tekstiiliarkisto (TA)

Eräitä tietoja Finlayson-yhtymästä v.1973, Naisten ja miesten määrän suhde.

Finlaysonin 150-juhlarahasto säännöt (hallitus vahvistanut 7.12.1970).

Oy Finlayson-Forssa Ab:n Forssan tehtaitten sairaus-, äitiys- ja hautausavustuskassan säännöt v. 1946.

Finlayson-Forssa Oy. Eläke- ja avustushakemukset vuosilta 1954–1977. Kutomo, kehräämö ja muut osastot.

Finlayson Oy, Forssan tehtaas. Sosiaalitoimintojen ja etuuksien rekisteröinti 14.4.1975.

Finlayson-Forssa Oy:n ilmoitus Suomen Punaiselle Ristille yhtiön lastentarhan lapsista 14.12.1948.

Finlayson-Forssa Oy:n Forssan tehtaas, Palkat osastoittain vuonna 1970.

Finlayson-Forssa Oy:n Sosiaaliosaston ilmoitus 7.5.1947.

Oy Finlayson-Forssa Ab, Raportti: Teollisuuslaitoksen sosiaalinen toiminta 1950-luvulla.

Finlayson-Forssa Ab, Raportti: Urheilijoiden verryttelypuvut 21.10.1964.

Finlayson-Forssa Oy:n Forssan tehtaas raportti asuintalon rakentamisesta 25.2.1965.

Finlayson-Forssa Oy:n Forssan tehtaas henkilötietolomakkeet 1950–1970-luvulta.

Finlayson-Forssa Oy:n työntekijämäärä 1.10.1965.

Finlayson-Forssa Oy:n tilastotietoja henkilökunnasta ja asunnoista Forssassa v. 1969.

Finlayson-Forssa Oy:n työvoiman vaihdunta v. 1973.

Finlayson-Forssa Oy:n vuosikertomus 1980.

Finlayson-Forssa Oy:n Forssan viimeistämön päiväkirjat 1968–1979.

Finlayson Oy:n Henkilöstötarveilmoitukset toimihenkilöistä v. 1975.

Finlayson Oy, Sosiaaliset edut v. 1974/1976.

Oy Finlayson Ab Forssa, Muistio 14.6.1974, G v Hertzen, Toimihenkilöittemme rivitalorakentamista kohtaan tuntema kiinnostus.

Oy Finlayson Ab Forssa, G v Hertzen Muistio 21.10.1974. Omakotitoiminta – toimihenkilöitten asuntokysymys.

Heinonen, Leena. Keskustan päiväkodin 80-vuotisjuhla viikko. Julkaisematon kirjoitus 17.1.1983.

Iivo, Sirkka 2002. *Tampereen Finlaysonin kolme perussuunnittelijaa*. Lopputyö. Taideteollinen korkeakoulu. Muoti- ja tekstiilitalteen osasto.

Kertomus Finlaysonin 150-vuotisjuhlarahaston toiminnasta 1970–1980.

Kouluhallitus, Kouluosasto, Suunnittelutoimisto. Helsinki 15.5.1972. Lastentarhanopettajia koskeva tiedustelu päivähuoltolaitosten johtajille. Tiedustelun on täyttänyt ja siihen vastannut Oy Finlayson-Forssa Ab:n lastentarhan johtaja Airi Auranen.

Lavasmäki, Terttu 1956. *Oy Finlayson-Forssa Ab:n Forssan tehtaitten sosiaalitoiminnasta*. Liiketaloustiede II:n seminaariesitelmä. Turun kauppakorkeakoulu.

Oy Finlayson Ab:n Forssan päiväkoti. Yhteenveto vuoden 1973 hoidossa olleista lapsista.

Poimintoja Forssan tehtaas historiasta. Julkaisematon Finlayson Oy:n opasmoniste työntekijöille 1970-luvun lopulta.

Selostus sosiaalista eduista ja määrättyistä käytännöistä Forssan tehtaasilla 17.3.1954.

Sosiaalipäällikön ilmoitus toimihenkilöille. Finlayson-Forssa Oy, Forssan tehtaas. 14.1.1970.

Työhön pyrkineet naiset 1950-luvulla. Työnhakijoiden henkilötietolomakkeet.

Forssan museo (FM), Kutomon arkisto

Forssa Finlayson-Forssa Oy:n tuotanto- ja päiväkirjat.

Museovirasto, Helsinki (MV)

Kansatieteellinen arkisto

Forssa-haastattelut 1980.

MV F1–MV F73.

Forssa-valokuvat 1980.

Tekijän omat kokoelmat, Forssa
Tutkimus- ja kenttätöypäiväkirja, Maria Vanha-Similä 2011–2017.
Valokuvat.

LEHDET

Forssan Lehti 28.12.1969, 24.8.1975, 11.2.1978, 15.3.1978, 10.11.1978, 6.4.1979, 8.7.2014.
Hämeen Kansa 22.6.1978.
Suometar 3.11.1848 (nro 44), 4.
Tietolanka, Forssan tehtaat (Finlayson Oy:n tiedotuslehti) 1980: 4, 1980: 9.
Turun Sanomat 9.2.1979.
Yhdyslanka (Finlayson-Forssa Oy:n henkilökuntalehti) 1948: 3, 18–20, 1948: 4, 4–5, 1948: 5, 18, 21–22, 1949: 1–2, 13, 20, 30–31, 32, 42–43, 1949: 4, 1–4, 24, 1949: 5, 5–6, 1950: 4, 12–13, 1952:1, 2–3, 1952: 4, 1953: 3, 1954:6, 6–7, 1956:2, 1–4, 1960:1, 1–3, 6–8, 14, 1961: 3, 9–10, 1971:1, 15–16, 1971:2, 7–8, 1971:5, 20, 1972:1, 20, 1973: 6, 1, 11, 1974: 1, 16, 1974: 3, 22, 1974: 4, 18–19, 1974: 5–6, 16, 1975: 1, 21–22, 1976: 1: 20–21, 1979: 3, 14–16, 1979: 4, 30–31.

ELOKUVAT

Kaurismäki, A. & Kaurismäki, A. 2002. *Mies vailla menneisyyttä*. Pituus 97 min. Suomi: Sputnik Oy.

ÄÄNITTEET

Mamba 1994. *Kummitusjuttu*. Valokuvia. Sanoitus Tero Vaara. Helsinki: Fazer Musiikki.
Mika ja Turkka Mali 1979. *Runkomäen iltamat*. Yhtiön laulu. Sävellys Mika Mali, sanoitus Turkka Mali. Helsinki: Fazer Musiikki.

SÄHKÖISET LÄHTEET

Finlayson Oy:n internet-sivut. www.finlayson.fi, www.ilovefinlayson.fi. Viitattu 7.1.2017.
Finlaysonin Forssan Tehtaitten Sairauskassa. <http://www.forssansairauskassa.fi/>. Viitattu 15.8.2017.
Moisio, Teppo 2013. Suklaatehtaan lapsilla isä on päivisin lähellä. <http://www.hs.fi/mesta/a1368764530604#>. Viitattu 12.6.2013.
Suomen Tekstiili ja Muoti ry. Finlayson lupaa läpinäkyvyyttä toimitusketjuun. http://www.stjm.fi/media/julkaisut/tiedostot/vastuun-kantajat/vastuunkantajat_finlayson_low.pdf. Viitattu 7.1.2017.
Teollisuusopas. <http://www.teollisuusopas.com/yleistietoa/tekstiiliteollisuus/>. Viitattu 14.5.2015.
Terveysten ja hyvinvoinninlaitos. Tupakkatilasto 2010. http://www.stakes.fi/tilastot/tilastotiedotteet/2011/Tr44_11.pdf. Viitattu 18.3.2015.
Tilastokeskus: Avioliitot ja avioerot 1965–2013. http://www.stat.fi/til/ssaaty/2013/ssaaty_2013_2014-04-17_tie_001_fi.html. Viitattu 26.11.2014.
Tilastokeskus: Perhe. <http://www.tilastokeskus.fi/meta/kas/perhe.html>. Viitattu 10.1.2017.
Tilastokeskus: Rahanarvonkerroin 1860–2012. http://www.stat.fi/til/khi/2012/khi_2012_2013-01-15_tau_001.html. Viitattu 18.9.2013.
Tilastokeskus: Äidit tilastoissa vuonna 2013. http://stat.fi/tup/tilastokirjasto/aitienpaivatilastoja_2013.html. Viitattu 26.11.2014.
Työväenmuseum Werstas. Suomen tekstiiliteollisuuden tarina. http://www.tkm.fi/lehdistokuvat/tekstiiliteollisuusmuseo/Lue_historia.pdf. Viitattu 31.3.2014.
Väestöliitto: Lapsiperheet perhetyypin mukaan eri vuosikymmeninä 1970–2012. <http://www.vaestoliitto.fi/@Bin/3034592/yh.gif>. Viitattu 26.11.2014.
Väestöliitto: Perhebarometri 2007. Mikä on minun perheeni? Suomalaisien käsityksiä perheestä vuosilta 2007 ja 1997. Väestöntutkimuslaitos Katsauksia E 30/2007. http://vaestoliitto-fi-bin.directo.fi/@Bin/b1ee869b-3332fb35dffaf6297253dc78/1459416792/application/pdf/4952500/Perhebarometri%202007_web.pdf. Viitattu 26.11.2014.
Väestöliitto: Raskaudenkeskeytysten absoluuttiset määrät Suomessa 1975–2012. <http://www.vaestoliitto.fi/@Bin/3034621/absoluuttisetm%C3%A4%C3%A4r%C3%A4t.gif>. Viitattu 26.11.2014.
Yle: Hovioikeus kumosi kuparivarkaustuomiot. http://yle.fi/uutiset/hovioikeus_kumosti_kuparivarkaustuomiot/5693162. Viitattu 10.6.2016.

KIRJALLISUUS

Aalto, Ilana 2012. *Isyyden aika. Historia, sukupuoli ja valta 1990-luvun isyyskeskusteluissa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Aalto, Ilana & Kolehmainen, Jari (toim.) 2004. *Isäkirja. Mies, vanhemmuus ja sukupuoli*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
Aaltonen, Esko 1932. *Vanhan Forssan elämää I*. Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja VIII, 1932. Forssa: Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys.
Aaltonen, Esko 1933. *Vanhan Forssan elämää II*. Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja IX, 1933. Forssa: Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys.

- Aaltonen, Ilppo 2012. Tehtaankoulu 150 vuotta. Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja 81, 2012. Forssa: Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys.
- Aapola, Sinikka & Kaarninen, Mervi 2003. Näkökulmia suomalaisen nuoruuden ja nuorison historiaan. Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 909. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Abrams, Lynn 2010. *Oral history theory*. New York: Routledge.
- Agnidakis, Paul 2013. *Rätten till platsen. Tillhörighet och samhörighet i två lokala industrisamhällen under omvandling*. Höör: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Ahonen, Kaisa 1978. *Forssan teollisuusympäristön taustaa*. Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirja 47, 1978. Forssa: Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistys.
- Ahponen, Pirkkoliisa & Järvelä, Marja 1983. *Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Tehdastyöläisen elämäntavan muutos*. Helsinki: WSOY.
- Ahvenisto, Inkeri 2008. *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Bibliotheca Historica 118. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ahvenisto, Inkeri 2009. Sukupuoli Verlan pahvitehtaalla. Työväentutkimus. Vuosikirja 2009. Helsinki: Työväenperinne ry. 72–78.
- Aikasalo, Päivi 2000. *Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten pukeutumisihanteet ja vaatevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle*. Kansatieteellinen Arkisto 47. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Ala-Pöllänen, Anne 2017. Happy ship? *Etnografinen tutkimus suomalaisista ja filippiiniläisistä merimiehistä suomalaisilla rahtilaivoilla*. Kansatieteellinen Arkisto 57. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Alho, Keijo 1968. *Teollistumisen alkuvaiheita Suomessa*. Helsinki: Otava.
- Anderson, Kathryn & Jack, Dana C. 2006. Learning to listen. Interview techniques and analyses. – Robert Perks & Alistair Thomson (eds.) *The Oral History Reader*. London & New York: Routledge.
- Anttila, Anu-Hanna 2000. ”Ja tahmeeta on kun Konosen kävely...”. Työläismiehen rekonstruointi rituaalien avulla. – Joni Krekola, Kirsti Salmi-Niklander & Johanna Valenius (toim.) *Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin*. Väki Voimakas 13. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Anttila, Anu-Hanna 2005. *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisaatety Suomessa 1930–1960-luvuilla*. Bibliotheca Historica 93. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Anttila, Anu-Hanna 2012. Sukupuolitettu kotityönjako ja sosiokulttuuriset rakenteet. *Sosiologia* 4/2012.
- Anttila, Anu-Hanna, Kauranen, Ralf, Launis, Kati & Ojajärvi, Jussi (toim.) 2016. *Luokan ääni ja hiljaisuus. Yhteiskunnallinen luokkajärjestys 2000-luvun alun Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Anttila, Veikko 1997. Kansatiede – kansallisesta tieteestä kulttuurin yleisselittäjäksi. – Teppo Korhonen & Pekka Leimu (toim.) *Näkökulmia kulttuurin tutkimukseen*. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Anttonen, Marjut 1999. *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 764. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Apajalahti, Jouni 1970. *Osakeyhtiö Finlayson-Forssa Aktiebolag*.
- Apo, Satu 2001. *Viinan voima. Näkökulmia suomalaisten kansanomaiseen alkoholiajatteluun ja -kulttuuriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 759. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aravaa kautta aikojen* 1999. Helsinki: Valtion asuntorahasto.
- Aromaa, Johanna & Tiili, Miia-Leena 2014. Empatia ja ruumiillinen tieto etnografisessa tutkimuksessa. – Pilvi Hämeenaho & Erika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Helsinki: Ethnos ry.
- Arvastson, Gösta 1987. *Maskinmänniskan. Arbetets förvandlingar i 1900-talets stordistri*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Aukia, Markku 2010. *Lapset olkoon ihmisiksi. Suomen talonpoikauskotien hiljainen kasvatus*. Turku: Turun yliopisto. <https://oa.doria.fi/bitstream/handle/10024/52564/diss2010aukia.pdf?sequence=1>.
- Barton, Susan 2005. *Working-class organisations and popular tourism, 1840–1970*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Beauvoir, Simone de 1993 [1949]. *Toinen sukupuoli*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Bergholm, Tapio 1997. *Ammattiliiton nousu ja tuho. Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkinasuhteiden murros 1944–1949*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Bergholm, Tapio 2005. *Sopimusyhteiskunnan synty I. Työehtosopimusten läpimurrosta yleislakoon. Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto 1944–1956*. Helsinki: Otava.
- Bergholm Tapio 2015. *Kaksoissidoksen synty. Suomen työmarkkinasuhteiden muotoutuminen 1944–1969*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Björklund, Anders 1984. *Hamnens arbetare. En etnologisk undersökning av stuveriarbetet i Göteborg*. Nordiska museets Handlingar 101. Stockholm: Nordiska museet.
- Bond, Lycy & Craps, Stef & Vermeulen, Pieter 2017. Introduction. Memory on the Move. – Lucy Bond, Stef Craps & Pieter Vermeulen (eds.) *Memory Unbound. Tracing the Dynamics of Memory Studies*. New York & Oxford: Berghahn Books.
- Bourdieu, Pierre 1984. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Translated by Richard Nice. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre 2013. Symbolic capital and social classes. *Journal of Classical Sociology* 13/2013. 292–302.
- Bourke, Joanna 1994. *Working-Class Cultures in Britain 1890–1960. Gender, class and ethnicity*. London and New York: Routledge.

- Butler, Judith 2006. *Hankala sukupuoli. Feminismi ja identiteetin kumous*. Suomentaneet Tuija Pulkkinen ja Leena-Maija Rossi. Helsinki: Gaudeamus.
- Collard, Anna 1989. Investigating "Social Memory" in a Greek Context. – Elizabeth Tonkin, Maryon McDonald & Malcolm Chapman (eds.) *History and Ethnicity*. ASA Monographs 27. London & New York: Routledge.
- Connerton, Paul 1989. *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conradson, Birgitta 1988. *Kontorsfolket. En etnologisk studie av livet på kontor*. Nordiska museets Handlingar 108. Stockholm: Nordiska museet.
- Cullinane, Liam 2013. "As If You Were Something Under Their Shoe". Class, Gender and Status among Cork Textile Workers, 1930–70. – David Convery (eds.) *Locked Out: A Century of Irish Working Class Life*. Kildare: Irish Academic Press.
- Daniel, Gwyn & Thompson, Paul 2005. Stepchildren's Memories of Love and Loss. Men's and Women's Narratives. – Selma Leydesdorff, Luisa Passerini & Paul Thompson (eds.) *Gender & Memory*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers.
- Davis, Angela 2006. Oral History and the Creation of Collective Memories: Women's experiences of motherhood in Oxfordshire c. 1945–1970. *University of Sussex Journal of Contemporary History*, 10/2006. 1–10.
- Davis, Angela 2012. *Modern Motherhood. Women and Family in England, 1945–2000*. Manchester and New York: Manchester University Press.
- Davis, Fred 1979. *Yearning for Yesterday. A Sociology of Nostalgia*. New York: The Free Press.
- Douglas, Mary 2000. *Puhtaus ja vaara. Rituaalisten rajanvedon analyysi*. Suomentaneet Virpi Blom ja Kaarina Hazard. Tampere: Vastapaino.
- Drockila, Susanna 2011. *Väistäkäksi vähä*. Tampere: Mediapinta.
- Döle, Sirkku 2017. Kansatieteelliset valokuvakokeemat ja visuaalinen antropologia. – Jari Kupiainen & Liisa Häkkinen (toim.) *Kuvatut kulttuurit. Johdatus visuaaliseen antropologiaan*. Tietolipas 253. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ehn, Billy 1975. *Sötebrödet: en etnologisk skildring av jugoslaver i ett dalsländskt papperbrukssamhälle*. Tukholma: Tiden.
- Ehn, Billy 1983. *Ska vi leka tiger? Daghemsliv ur kulturell synvinkel*. Lund: Liber Förlag.
- Ehn, Billy 1992. Livet som intervjukonstruktion. – Christoffer Tigerstedt, J.P. Roos & Anni Vilkkö (red.) *Självbiografi, kultur, liv. Levnadshistoriska studier inom human- och samhällsvetenskap*. Stockholm: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Ehn, Billy 2014. Arjen yllätyksiä – Huomaamattoman etnografia ja kulttuurianalyysi. – Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Helsinki: Ethnos ry.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 1996. *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur och kultur.
- Ehn, Siv 1981. *Arbete och kvinnoroll. En fabriksstudie*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Eilola, Jari 2009. Johdanto. Ruumis, kuolema ja makaaberit. – Jari Eilola (toim.) *Makaaberit ruumis. Mielikuvia kuolemasta ja kehosta*. Historiallinen Arkisto 128. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Enbom, Leena 2014. *Työväentalolle vai seurahuoneelle? Työväen vapaa-ajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Enges, Pasi & Mahlamäki, Tiina & Virtanen, Timo J. (toim.) 2015. *Askel kulttuurien tutkimukseen. Scripta Aboensia 3*. Turku: Folkloristiikka, kansatiede, uskontotiede, Turun yliopisto.
- Enmark, Romulo 1986. *Mamma pappa barn om en arbetarbefolkning i Göteborg*. Göteborg: Etnologiska föreningen i Västsverige.
- Fellman, Susanna 1999. Kirjanpitäjistä controlleriksi – Konttoripäälliköstä talousjohtajaksi. – Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 730. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi 2004. *Haudatut muistot. Rituaalisen kuoleman merkitykset Kannaksen muistitiedossa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 985. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi 2010. Muisti, kertomus ja oral history -liike. – Pertti Grönholm & Anna Sivula (toim.) *Medeiatesta pronssisoturiin. Kuka tekee menneestä historiaa? Historia mirabilis*. Turku: Turun historiallinen yhdistys.
- Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi & Peltonen, Ulla-Maija 2006. Muistitieto ja tutkimus. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Fingerroos, Outi & Jouhki, Jukka 2014. Etnologinen kenttätyö ja tutkimus. Metodien monimuotoisuuden pohdintaa ja esimerkkitapauksia. – Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia*. Ethnos-toimite 17. Helsinki: Ethnos ry.
- Forssell, Hanna 2014. *Lastenvaunut rullaavat*. Kirjokansi 42. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Freund, Alexander & Thiessen, Angela 2011. Mary Brockmeyer's Wedding Picture: Exploring the Intersection of Photographs and Oral History Interviews. – Alexander Freund & Alistair Thomson (eds.) *Oral History and Photography*. The United States: Palgrave Macmillan.
- Frykman, Jonas 1987. Clean and Proper. Body and Soul Through Peasant and Bourgeois Eyes. – Jonas Frykman &

- Orvar Löfgren (eds.) *Culture Builders. A Historical Anthropology of Middle-Class Life*. Käännös Alan Crozier. New Brunswick & Lontoo: Rutgers University Press.
- Gomila, Antònia 2011. Family Photographs: Putting Families on Display. – Riitta Jallinoja & Eric D. Widmer (eds.) *Families and Kinship in Contemporary Europe. Rules and Practices of Relatedness*. Basinstoke: Palgrave Macmillan.
- Grahn, Maarit 2014. *Perheyhtiö ja paikallisuus. A. Ahlström Osakeyhtiön historian perintö Noormarkussa*. Turku: Turun yliopisto.
- Haapala, Pertti 1986. *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920*. Historiallisia Tutkimuksia 133. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Haapala, Pertti 2003. Nuoriso numeroina. – Sinikka Aapola & Mervi Kaarninen (toim.) *Nuoruuden vuosisata. Suomalaisen nuorison historia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haapala, Pertti 2004. Väki vähenee – Maatalousyhteiskunnan hidas häviö 1950–2000. – Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia II. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Haataja, Anita 2007. Suomalainen äitiys-, isyys- ja vanhempainrahajärjestelmä: ylistämisestä alistamiseen? Anna-Maija Castrén (toim.) *Työn ja perheen tasapaino: sääntelyä, tutkimusta ja kehittämistä*. Oppimisverkostot työn ja perheen tasapainon rakentajina -hankkeen julkaisuja. Helsinki: Helsingin yliopisto, Koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenia.
- Haavio-Mannila, Elina 1968. *Suomalainen nainen ja mies. Asema ja muuttuvat roolit*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Halme, Liisa & Haavisto, Pirkko & Salomaa, Jukka 1978. *Suomen tekstiiliteollisuus vuosina 1965–1977*. Helsinki: Teollistamisrahasto Oy.
- Hamilton, Paula 2011. The Proust Effect. Oral History and the Senses. – Donald A. Ritchie (eds.) *The Oxford Handbook of Oral History*. Oxford: University Press.
- Hagelstam, Sonja 2014. *Röster från kriget. En etnologisk studie av brevdialoger mellan frontsoldater och deras familjer 1914–1944*. Åbo: Åbo Akademis förlag.
- Halbwachs, Maurice 1992. *On Collective Memory*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- Harjunen, Jorma 1999. *Sirosäkki. Suikaleita Forssan Yhtiöstä ja yhtiöläisistä*. Eripainos Lounais-Hämeen Kotiseutu- ja Museoyhdistyksen vuosikirjasta 66/1999. Forssa: Forssan Kirjapaino Oy.
- Hartinger, Walter 2007. *Volkskundlicher Umgang mit Bildquellen*. – Silke Göttisch & Albrecht Lehmann (Hg.) *Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitswerden der Europäischen Ethnologie*. Berliini: Reimer.
- Heikkinen, Kaija 1998. The Role of Own and "Other's" Everyday in the Construction of Identity. The Case of Finnish-Karelian Families. – Satu Apo, Aili Nenola & Laura Stark-Arola (eds.) *Gender and Folklore. Perspectives on Finnish and Karelian Culture*. Studia Fennica Folkloristica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heikkinen, Kaija 2007. Naiset, miehet ja sukupuoli etnologiatieteissä. – Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos ry.
- Heikkinen, Kaija 2010. Sukupuoli ja etninyys tiedon paikantumisessa. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Valkimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Heikkinen, Kaija 2012. *Yksin vai yhdessä. Rintamanaisen monta sotaa*. Kultaneito X. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Heikkinen, Sakari & Hoffman, Kai 1982. Teollisuus ja käsityö. – Jorma Ahvenainen & Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria 2, Teollistuva Suomi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Heimo, Anne 2010. *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1275, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heimo, Anne 2014. Omaehtoista historiantuottamista. Pohdintoja folkloristiikan suhteesta historiaan: yhteyksiä, katkoksia ja jatkumoa. *Elore*, vol. 21- 2/2014. <http://www.elore.fi/elore-2-2014/yhteyksia-ja-katkoksia-omaehtoista-historiantuottamista/>
- Heimo, Anne 2016. Nordic-Baltic oral history on the move. *Oral History*. Vol. autumn 2016. 37–46.
- Heinilä, Kalevi 1959. *Vapaa-aika ja urheilu. Sosiologinen tutkimus miesten vapaa-ajan käytöstä ja urheiluharrastuksesta*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 6. Helsinki: Sosiaalipoliittinen yhdistys.
- Heinonen, Visa 2008. Vapaa-aika, matkustelu, harrastukset. – *Suomalaisen arjen historia. Hyvinvoinnin Suomi*. 111–125. Helsinki: Weilin+Göös.
- Helsti, Hilkka 2000. *Kotisyntytysten aikaan. Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 785. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Helkama, Klaus 2015. *Suomalaisten arvot. Mikä meille on oikeasti tärkeää?* Kirjokansi 60. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hieta, Hanneleena 2016. Kyselyt arkistohoidollisesta näkökulmasta. Hyvin suunniteltu on puoliksi tehty. – Pirjo Korhokangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry.
- Hieta, Hanneleena 2010. *Mukautuva museo. Kolmen eurooppalaisen kansanelämänmuseon muutostarina 1970-luvulta 2000-luvun alkuun*. Turku: Turun yliopisto. <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/63201/Hieta13082010.pdf>.
- Hilpinen, Leena 1981. *Piirtirasvaa ja vetolaastaria – Suomen teollisuustyöväestön tulokastavoista 1900-luvun ensim-*

- mäisellä puoliskolla*. Scripta Ethnologica 33. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitos.
- Hirvi, Laura & Snellman, Hanna (eds.) 2012. *Where is the Field? The Experience of Migration Viewed through the Prism of Ethnographic Fieldwork*. Studia Fennica Ethnologica 14. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hodgkin, Katharine & Radstone, Susannah 2003. Introduction. *Contested past*. – Katharine Hodgkin & Susannah Radstone (eds.) *Contested past. The politics of memory*. London: Routledge.
- Hoikkala, Tommi 1998. Isyys ja vanhemmuus. – Elina Saksala (toim.) *Muutoksen sosiologia*. Helsinki: Yle-opetuspalvelut.
- Hoikkala, Tommi 1999. Suuret ikäluokat ja työ. – Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 730. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hoikkala, Tommi 2008. Suuret ikäluokat ja työ. – Semi Purhonen, Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hoikkala, Tommi & Purhonen, Semi 2008. Suurten ikäluokkien ”tavallisten jäsenten tyyppitarina”. – Semi Purhonen, Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*. Helsinki: Gaudeamus.
- Huokuna, Tiina 2011. Koti, arki ja unelmat. – Leif C. Andersson, Kari Hetemäki, Riitta Mustonen & Ari Sihvola (toim.) *Kaikki irti arjesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Husso, Marita 2016. Sukupuoli ruumiillisena tapaisuutena ja elettyinä suhteena. – Marita Husso & Risto Heiskala (toim.) *Sukupuolikielisyys*. Helsinki: Gaudeamus.
- Huttunen, Kristiina 2012. *Rimppa soi! Opas Forssan Kehräämöalueelle*. Forssan museon julkaisuja 1. Forssa: Forssan Kirjakeskus Oy.
- Hynninen, Tom, Keitele, Jukka & Lehti, Matti 2009. *Neljä kertaa nopeammin kuin pännällä. Konttoriteknikan historia*. Helsinki: Gummerus Oy.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2012. Kannettu kaksoistaakka. Äitiys työssäkäyvien naisten muistelukerronnassa 1940–1950-luvuilla. – Pasi Saarimäki, Kirsi-Maria Hytönen & Heli Niskanen (toim.) *Lapsi matkalla maailmaan. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään*. Historiallinen Arkisto 135. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2013. Esiliinat, ohrapuuro ja käsityötunnit. Koulut jälleenrakennuskaudella. – Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen (toim.) *Ommen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Jyväskylä: Atena.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2014. *Ei elämääni lomina mahtunut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana*. Kultaneito XIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Hytönen, Kirsi-Maria 2016. Tutkija aikamatkustajana. – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry.
- Hytönen, Kirsi-Maria & Koskinen-Koivisto, Eerika 2009. Hikeä, naurua ja nokea – naisten kokemuksia tehdastyöstä toisen maailmansodan aikana. – Kati Launis & Marko Tikka (toim.) *Työväki ja kokemus*. Väki voimakas 22. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Hyvönen, Leena 2004. Kokemisen ja tietämisen välissä. – Raine Mäntysalo (toim.) *Paikan heijastuksia: Ihmisen ympäristösuhteen tutkimus ja representaation käsite*. Jyväskylä: Atena.
- Hägele, Ulrich 2007. Visual Folklore. Zur Rezeption und Methodik der Fotografie in der Volkskunde. – Silke Götsch & Albrecht Lehmann (Hg.) *Methoden der Volkskunde. Positionen, Quellen, Arbeitswerden der Europäischen Ethnologie*. Berlin: Reimer.
- Hämeenaho, Pilvi 2014. *Hyvinvoinnin verkostot maaseudulla asuvien äitien arjessa. Etnologinen tutkimus palvelujen käytöstä ja hyvän arjen rakentumisesta*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.
- Hänninen, Sisko-Liisa & Valli, Siiri 1986. *Suomen lastentarhatyön ja varhaiskasvatuksen historia*. Helsinki: Otava.
- Högbäck, Riitta 2003. *Naisten muuttuvat elämänmuodot maaseudulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 947. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Immonen, Kari 1996. Paperiperheen neljä päivää. – Vuokko Aromaa (toim.) *Lääkäri, lukkari, talonpoika, duunari. Lukuja suomalaisten historiaan*. Helsinki: Otava.
- Jalkanen, Marita 2005. Kansan kokovartalokuva. – Marita Jalkanen (toim.) *Elämää arkistossa. Kansan Arkisto 60 vuotta*. Helsinki: Yhteiskunnallinen Arkistosäätiö.
- Jallinoja, Riitta 1998. Perhe. – Elina Saksala (toim.) *Muutoksen sosiologia*. Helsinki: Yle-opetuspalvelut.
- Jallinoja, Riitta 1984. Perhekäsityksistä perhettä koskeviin ratkaisuihin. – Elina Haavio-Mannila, Riitta Jallinoja & Harriet Strandell (toim.) *Perhe, työ ja tunteet. Ristiriitoja ja ratkaisuja*. Helsinki: WSOY.
- Jalovaara, Marika 2014. Perhe ja perhedynamiikka. – Jani Erola & Pekka Räsänen (toim.) *Johdatus sosiologian perusteisiin*. Helsinki: Gaudeamus.
- Julkunen, Raija 1994. Suomalainen sukupuolimalli. 1960-luku käänteenä. – Anneli Anttonen & Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio*. Tampere: Vastapaino.
- Julkunen, Raija 1999. Sukupuoli, työ, hyvinvointivaltio. Suomi vertailussa. – Päivi Lipponen & Päivi Setälä (toim.) *Suomalainen nainen*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Junnila, Laura 1996. Luonnon kirkossa. Kokemuksia ja käsityksiä saunasta. – Eeva-Liisa Kinnunen, Kaarina Koski, Riikka Penttilä & Minttu Pietilä (toim.) *Vitsistä videoon. Uusia kirjoituksia nykyperinteestä*. Tietolipas 146. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jäppinen, Jere 2009. *Yhdeksän pientä kotia. Arjen historiaa Työväenasuntomuseossa. Nio små hem. Vardagens historia i Arbetarostadmuseet*. Helsinki: Helsingin kaupunginmuseo.

- Järvelä, Marja 1987. Elämäntavan muutos työläisyhteisön ja yksilöiden kehityshaasteena. Työläisten elämäntavan puitteista ja kehitysnäkymistä Joensuussa 1970-luvun lopulla. – Jouko Jaakkola & Olli Vehviläinen (toim.) *Väki voimakas 1. Työväen historiaa ja perinnettä*. Toinen painos. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Järvensivu, Anu 2014. Sukupolvet ja avainkokemukset. – Anu Järvensivu, Risto Nikkanen & Sannu Syrjä (toim.) *Työelämän sukupolvet ja muutoksissa pärjäämisen strategiat*. Tampere: Tampere University Press.
- Järvensivu, Anu & Syrjä, Sannu 2014. Sukupolvialtoteoria ja suomalaisen työelämän sukupolvet. – Anu Järvensivu, Risto Nikkanen & Sannu Syrjä (toim.) *Työelämän sukupolvet ja muutoksissa pärjäämisen strategiat*. Tampere: Tampere University Press.
- Järviluoma, Helmi, Moisala Pirkko & Vilkkö, Anni 2003. Performing and Negotiating Gender. – Helmi Järviluoma, Pirkko Moisala & Anni Vilkkö (eds.) *Gender and Qualitative Methods*. London: Saga Publications.
- Kaarninen, Mervi 1997. *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*. Bibliotheca Historica 5. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Kaihovirta, Matias 2014. Käsitykset työläisten mieheydestä sisällissodan jälkeen. – Pirjo Markkola, Ann-Catrin Östman & Marko Lamberg (toim.) *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino.
- Kaihovirta, Matias 2015. *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Tampere: Työväen historian ja tutkimuksen seura.
- Kalela, Jorma 1986. *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986*. Helsinki: Paperiliitto ry.
- Kalela, Jorma 1987. Työväenjärjestöjen ja työläisten oman historian tutkimuksen perinteet ja näköalat Suomessa. – Sakari Saaritsa & Kari Teräs (toim.) *Työväen verkostot*. Väki voimakas 16. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kalela, Jorma 2000. *Historiantutkimus ja historia*. Hanki ja jää. Helsinki: Gaudeamus.
- Kalela, Jorma 2006. Muistitiedon näkökulma historiaan. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus, Metodologia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kalela, Jorma 2012. *Making History. The Historian and the Uses of the Past*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kamppinen, Matti 1995. *Kaosa ja kosmos*. Osa 2. Kognitiivisen kulttuurintutkimuksen metodiikka ja metodologia. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Karhunen, Eeva 2013. Rakennuserintö ja arjen arvot. Nylundin yleinen sauna aineettomana kulttuuriperintönä. – Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää & Aura Kivilaakso (toim.) *Mitä on kulttuuriperintö?* Tietolipas 243. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karhunen, Eeva 2014. *Porin kuudennen osan tarinoista rakennettu kulttuuriperintö*. Annales Universitatis Turkuensis C 379. Turku: Turun yliopisto.
- Kasvio, Antti 1982. *Teollisuustyö ja elämäntapa. Tutkimus kahden suuren teollisuuslaitoksen ammattitaitoisten työntekijöiden työn ja työn ulkopuolisen elämän kehityspiirteistä 1980-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa*. Acta Universitatis Tamperensis 134. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kasvio, Antti & Piispa, Leena 1985. *Tekstiilitehdas ja sen naistyöntekijät. Case-tutkimus teknisestä muutoksesta sekä naisten työstä suomalaisessa tekstiilialan tuotantolaitoksessa*. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kaukoluoto, Eeva 2010. *Onko varhaisen tuen päiväkotiki mahdollinen? Tutkimus varhaiskasvatuksen yhteisöllisestä kehittämisestä*. Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 231. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kaukonen, Toini-Inkeri 1946. *Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus Suomessa*. Kansatieteellinen tutkimus. Kansatieteellinen Arkisto 7. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Kaukovalta K. V. 1934. *Forssan Puuvillatehtaan historia 1847–1934*. Forssa: Osakeyhtiö Forssa Aktiebolag.
- Kaunisto, Katri 2009. Men at work – forestry work and masculinities. – Pia Olsson & Helena Ruotsala (eds.) *Gendered Rural Spaces*. Studia Fennica Ethnologica 12. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kekäle, Jari & Eerola, Petteri 2014. *Isyyden tarinamarkkinoilla – Petteri Eerola & Johanna Mykkänen (toim.) Isän kokemus*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kemppainen, Ilona 2010. Arjen sankaruus. Naisten, miesten, suomalaisten näkökulmia. – Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kemppainen (toim.) *Kirjoituksia sankaruudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Keronen, Päivi 1996. Ydinperhe – Yhteiskunnan tukipylväs. Perheihanne 1940- ja 1950-lukujen elämäntapaoppaissa. – Kaisu Kortelainen & Sinikka Vakimo (toim.) *Tradition edessä. Kirjoituksia perinteestä ja kulttuurista*. Kultaneito I. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Keskinen, Lauri 2013. Kasvatus, valta ja urheilu Valkeakosken tehdasyhteisössä. – Erkki Vasara (toim.) *Työväki ja liikunta*. Väki voimakas 26. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Keski-Petäjä, Miina 2012. *Aborttiedote. Aborttien sosiaalishistoria on osa naisten historiaa. Aborttitoiveet ja abortintorjunta 50- ja 60-lukujen Suomessa*. http://www.vaestoliitto.fi/tieto_ja_tutkimus/vaestontutkimuslaitos/perhe-tutkimus/lisaantymisen-sosiaalishistoriaa/.
- Keski-Petäjä, Miina 2015. KIELLETTY aborttihalu – potilaskertomukset abortin sosiaalishistoriallisen tarkastelun pohjana. – Antti Häkkinen & Mikko Salasuo (toim.) *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Kestinen, Kristiina (toim.) 2008. *Muistoja Finlaysonilta*. Tampere: Työväenmuseumo Werstas.
- Kettunen, Pauli 1999. Työsuojelun tieto ja valta. – Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 730. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Kinnunen, Merja 1991. Työt, luokittelut ja sukupuolen myytit. – Ulla-Maija Peltonen & Kirsti Stenvall (toim.) *Myytit ja symbolit*. Väki voimakas 5. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kirveennummi, Anna & Räsänen, Riitta 2000. *Suomalainen kylä kuvattuna ja muisteltuna*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 777. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kirves, Jenni 2015. Elämä omiin käsiin. Traumoista selviytymiseen. – Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päätyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.
- Kivilaakso, Aura 2016. ”Aina oli kauniit ilmat”. Menneen ihannoiti kyselyvastauksissa. – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry.
- Kivimäki, Sanna 2008. Kadonnutta luokkaa etsimässä. *Kulttuurintutkimus* 2008/25:4, 3–18.
- Kleemola, Olli 2015. Vihattu, pelätty, haluttu? Kuollut nainen suomalaisen ja saksalaisen sotavalokuvauksen kohteena toisessa maailmansodassa. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/2015, 31–44.
- Knuuttila, Maarit 2006. *Kansanomainen keittämisen taito*. Kansatieteellinen Arkisto 50. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Knuuttila, Maarit 2007a. Keittönostalgiaa. – Maarit Knuuttila, Tiina-Riitta Lappi, Helena Ruotsala & Elina Salminen (toim.) *Hei muistatkos...?* Pirjo Korkiakankaalle omistettu 60-vuotissjuhlakirja 10.7.2007. Ethnos-toimite 14. Helsinki: Ethnos ry.
- Knuuttila, Maarit 2007b. Keittämisen sukupuolittuneet perinteet. – Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos Ry.
- Knuuttila, Seppo 2014. Tavallisen hyvä elämä. – Matti Hannikainen (toim.) *Työväestö ja hyvinvointi*. Väki voimakas 27. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Koivikko, Leila 1996. Kuvan muodonmuutos. Matkakertomusten kuvittamisprosessi 1800-luvulla. – Timo Soikkainen & Vesa Vares (toim.) *Kuva ja historia*. Turku: Turun Historiallinen Arkisto 50.
- Koivuniemi, Jussi 2000. *Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939*. Bibliotheca Historica 64. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kokkonen, Jouko 2015. *Suomalainen liikuntakulttuuri – juuret, nykyisyys ja muutossuunnat*. Helsinki: Suomen Urheilumuseosäätiö.
- Kokkonen, Sari 2004. Työtön isä mallitarinoiden vankilassa? – Ilana Aalto & Jani Kolehmainen (toim.) *Isäkirja. Mies, vanhemmuus ja sukupuoli*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Korhonen, Merja 1999. *Isyyden muutos. Keski-ikäisten miesten lapsuuskokemukset ja oma vanhemmuus*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Korjonen-Kuusipuro, Kristiina & Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa 2017. Muistelun monet muodot – kertomus, kehollisuus ja hiljaisuus paikan tietämisen tapoina. *Elore*, vol. 24-1/2017. <http://www.elore.fi/arkisto/1-17/korjonen-kuusipuro-kuusisto-arponen.pdf>
- Korkiakangas, Pirjo 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muisteluksa*. Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Korkiakangas, Pirjo 1999. Muisti, muistelu, perinne. – Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvat. Johdatusta etnologiatieteisiin*. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korkiakangas, Pirjo 2004. Everyday Life, Objects and Nostalgia. – Ene Kõresaar & Art Leete (eds.) *Everyday Life and Cultural Patterns. International Festschrift for Elle Vunder*. Studies in Folk Culture. Volume III. Tartu: University of Tartu, Department of Estonian and Comparative Folklore, Department of Ethnology.
- Korkiakangas, Pirjo 2006. Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korkiakangas, Pirjo 2016. Lapsuus arkistossa. Lapsen ja lapsuuden paikka perinnetieteellisissä kyselyissä. – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry.
- Korkiakangas, Pirjo, Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) 2005. *Polkuja etnologian menetelmiin*. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Kortelainen, Kaisu 2008. *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1178. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kortelainen, Kaisu 2009. Muistitietotutkimus työläisyydestä sahayhteisössä. *Elore*, vol. 16-1/2009, 1. http://www.elore.fi/arkisto/1_09/ajank_kortelainen_01_09.pdf.
- Kortteinen, Matti 1992. *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Helsinki: Hanki ja Jää Oy.
- Kortti, Jukka 2003. *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit. 60-luvun suomalainen televisiomainonta*. Bibliotheca Historica 80. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korvajärvi, Päivi 2016. Sukupuoliero työssä: numerot ja käytännöt. – Marita Husso & Risto Heiskala (toim.) *Sukupuolikyseymys*. Helsinki: Gaudeamus.
- Korvajärvi, Päivi 2010. Sukupuolistunut ja sukupuolistava työ. – Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen*. Tampere: Vastapaino.
- Koskinen-Koivisto, Eerika 2013. *A greasy-skinned worker: gender, class and work in the 20th-century life story of a female labourer*. Jyväskylä: University of Jyväskylä. https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/42505/978-951-39-5517-5_2013.pdf?sequence=1.
- Kotilainen, Sofia & Saarimäki, Pasi 2013. Isähdokkaat hiillostettavina. Paikallisyhteisö aviottoman äidin tukena

- 1800-luvun lopun sisäsuomalaisella maaseudulla. – Jari Eilola & Laura-Kristiina Moilanen (toim.) *Yhteisöllisyyden perintö. Tutkimuksia yhteisöistä eri vuosisadoilla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kurki, Tuulikki 2010. Tutkimuspäiväkirja aineiston, teoreettisten näkökulmien ja tutkijan vuoropuheluna. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansatietouden Tutkijain Seura.
- Kuula, Arja 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Kuusi, Hanna 2006. Suomalaisen naismatkailijoiden alkoholikokemuksia 1960- ja 1970-luvuilla. – Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö & Hanna Kuusi (toim.) *Alkoholin vuosisata. Suomalaisen alkoholiolojen käännteitä 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Käyhkö, Mari 2006. *Siivoojaksi oppimassa. Etnografinen tutkimus työläistyöstä puhdistuspalvelualan koulutuksessa*. Joensuu: Joensuu University Press.
- Laaksonen, Tapio 1994. *Yhteissaunominen Suomessa*. Kansatieteen julkaisematon pro gradu -tutkimus. Turku: Turun yliopisto.
- Lagerblom, Kimmo 2004. *Kaukana Kainuussa, valtavyölyän varrella. Etnologinen tutkimus Kontiomäen rautatieliäisyyhteisön elinkaaresta 1950–1972*. Jyväskylä Studies in Humanities 31. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lagerspetz, Olli 2008. *Lika. Kirja maailmasta, kodistamme*. Suomentanut Markus Lång. Helsinki: Multikustannus.
- Laitamo, Mikko 2003. Puhuttelun kumous – sinunkauppoja 1960-luvulla. – Matti Peltonen, Vesa Kurkela & Visa Heinonen (toim.) *Arkinen kumous. Suomalaisen 60-luvun toinen kuva*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 849. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lammi-Taskula, Johanna & Salmi, Minna 2016. *Perhe, työ ja sukupuoli*. – Marita Husso & Risto Heiskala (toim.) *Sukupuolikäytös*. Helsinki: Gaudeamus.
- Langford, Martha 2006. Speaking the Album an Application of the Oral-Photographic Framework. – Annette Kuhl & Kirsten Emiko McAllister (eds.) *Locating Memory. Photographic Acts. Remapping Cultural History – volume 4*. Oxford: Berghahn Books.
- Lappalainen, Niina 2008. *Pilaa vai peliä. Miesten ja naisten välinen seksuaalihuumori työyhteisössä*. – Tarja Tolonen (toim.) *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura.
- Lappalainen, Niina 2010. Työn sankaruus. Sankaruus tehdasyhteisön suullisessa perinteessä. – Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kempainen (toim.) *Kirjoituksia sankaruudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1283. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lappalainen, Sirpa 2007. Havainnoinnista kirjoitukseksi. – Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma & Tarja Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Lappi, Tiina-Riitta 1997. *Mielikuvia kaupungista, ympäristösuhteen etnologista tarkastelua Jyväskylän Kuokkalassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos.
- Lappi, Tiina-Riitta 2007. *Neuvottelu tilan tulkinnoista. Etnologinen tutkimus sosiaalisen ja materiaalisen ympäristön vuorovaikutuksesta jyvaskyläläisissä kaupunkipuhunnoissa*. Jyväskylä Studies in Humanities 80. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lariola, Martti 1980. *Suomen tekstiileollisuus 1980-luvulla. Toimintaympäristö ja kehitysnäkömät*. Helsinki: Teollis-tamisrahasto Oy.
- Larson, Mary A. 2006. Research Design and Strategies. – Thomas L. Charlton, Lois E. Myers, Rebecca Sharpless (eds.) *Handbook of Oral History*. The United States of America: Altamira Press.
- Latvala, Pauliina 2005. *Katse menneisyyteen. Folkloristinen tutkimus suvun muistitiedosta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1024. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Latva-Äijö, Annika 2004. *Lotta Svärdin synty. Järjestö, armeija, naiseus 1918–1928*. Helsinki: Otava.
- Lawler, Steph 2000. *Mothering the Self. Mothers, daughters, subjects*. London: Routledge.
- Lehtonen, Juhani U. E. 1972. *U.T. Sirelius ja Kansatiede*. Kansatieteellinen Arkisto 23. Helsinki: Suomen Muinais-muistoyhdistys.
- Leimu, Pekka 1983a. *Forssa – elämää tehtaan pillin mukaan. Tutkimus Forssan puuvillatehtaan työntekijöistä 1840-luvulta 1980-luvulle*. Työväen kulttuuriprojektin julkaisu n:o 2. Helsinki: Museovirasto.
- Leimu, Pekka 1983b. The Sauna as an Instrument of Socialization. *Ethnologia Scandinavica. A Journal for Nordic Ethnology*. 79–83.
- Leimu, Pekka 1985. *Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä*. Kansatieteellinen Arkisto 33. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Leimu, Pekka 1987. Kvinnan som löntagare – konsumtionssamhällets begynnelse? *Nord Nytt 31. Nordisk tidskrift for folkelivsforskning*. 11–22.
- Leimu, Pekka 1997. Naisen ansiotyö ja modernisaation alku. Forssan työväenyhteisö 1900-luvulla. – Teppo Korhonen & Pekka Leimu (toim.) *Näkökulmia kulttuurin tutkimukseen*. Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Leimu, Tuula 1977a. Tehdastyöläisten työpaikkaruokailusta. *Sananjalka*. Suomen Kielen Seuran vuosikirja 19. 69–89.
- Leimu, Tuula 1977b. *Suomen teollisuustyöväestön työvaatteista*. Scripta Ethnologica 31. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen julkaisuja. Turku: Turun yliopisto.
- Leimu, T., Saressalo, L. & Leimu, P. (toim.) 1973. *Etnologian sanastoa*. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 1.

- Leinonen, Kaarina & Talanterä, Esko 1988. Valvillan vanhat ja vahvat juuret. – Marjatta Salonen (toim.) *Suomen tekstiiliteollisuus 250 vuotta*. Tampere: Tekstiiliteollisuusliitto.
- Leminen, Pia 1999. White Collars, Light Dreams. Women Clerks in a Finnish Paper Mill Town after the Second World War. – Marjatta Hietala & Lars Nilsson (eds.) *Women in Towns. The Social Position of Urban Women in a Historical Context*. Studia Historica 60. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Lillbroända-Annala, Sanna 2010. *Från kåk till kulturarv. En etnologisk studie av omvärderingen av historiska trädadsområden i Karleby och Ekenäs*. Åbo: Painosalama Oy.
- Lumme-Sandt, Kirsi 2005. Vanhan ihmisen kohtaaminen haastattelutilanteessa. – Johanna Ruusuvoori & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Tampere: Vastapaino.
- Lund, Outi 2003. *Nappiin ja naimisiin. Tehdastyötä ja nappilikan elämää Teijon seudulla 1940-luvulta 1980-luvulle*. Turku: k & h, Turun yliopisto, kulttuurihistoria.
- Lähteenmäki, Maria 1994. Ansoäidit arvossaan. Naimisissa olevat naiset ja palkkatyö 1940-luvun puolivälissä. – Raimo Parikka (toim.) *Työ ja työttömyys. Väki voimakas 7*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Lähteenmäki, Maria 1999. *Vastuu kasvattaa itsenäisyyttä. Naisliike Suomea rakentamassa*. – Päivi Lipponen & Päivi Setälä (toim.) *Suomalainen nainen*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Löfgren, Mervi 2017. Sukupuolen esittäminen albumikuvisa. – Jari Kupiainen & Liisa Häkkinen (toim.) *Kuvatut kulttuurit. Johdatus visuaaliseen antropologiaan*. Tietolipas 253. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Löfgren, Orvar 1999. *On Holiday. A History of Vacationing*. Berkeley: University of California.
- Löfström, Jan 1999. Tutkija ja (mies)sukupuoli: Retrospektiivisiä pohdintoja eräästä tutkimusprojektista. – Bo Lönnqvist, Elina Kiuru & Eeva Uusitalo (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatus etnologiatieteisiin*. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnqvist, Bo 1992. *Ting, rum och barn. Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande*. Kansatieteellinen Arkisto 38. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- MacDougall, Pauleena 2013: *Oral History, Working Class Culture, and Local Control. A Case Study from Brewer, Maine*. Maine: Maine Folklife Center, University of Maine.
- Makkonen, Elina 2000. *Elinikäinen lapsuus. Muistikuvia Kaltimon tehdasyhteisöstä*. Julkaisematon perinteentutkimuksen lisensiaatintutkielma. Joensuu: Joensuun yliopiston suomen kielen ja kulttuuritieteiden laitos.
- Makkonen, Elina 2006. Producing the past together: Group interview and oral history. *Elore*, vol. 13-1/2006. http://www.elore.fi/arkisto/1_06/mak1_06.pdf.
- Makkonen, Elina 2008. Kaltimo muistikuvina: piirroksiset eletyn ja muistetun paikan esityksinä. *Kulttuurintutkimus*, vol. 25-3/2008. 28–41.
- Makkonen, Elina 2009. *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 2009 nro 58. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Malinen, Antti 2013. ”Ei tilaa edes leikille”. Ahdasta elämää kaupunkilaiskodeissa. – Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen (toim.) *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Jyväskylä: Atena.
- Mannheim, Karl 1978. Das Problem der Generationen – Martin Kohli (Hg.) *Soziologie des Lebenslaufs*. 38–53.
- Mannevuol, Mona 2015. *Affektitehdas. Työn rationalisoinnin historiallisia jatkumoa*. Turku: Turun yliopisto.
- Mannik, Lynda 2011. Remembering, Forgetting, and Feeling with Photographs. – Alexander Freund & Alistair Thomson (eds.) *Oral History and Photography*. The United States: Palgrave Macmillan.
- Mansner, Markku 1988. Rakennemuutoksesta rakennemuutokseen. 1900-luvun tekstiiliteollisuus Suomessa. – Marjatta Salonen (toim.) *Suomen tekstiiliteollisuus 250 vuotta*. Tampere: Tekstiiliteollisuusliitto.
- Marander-Eklund, Lena 2014. *Att vara hemma och fru. En studie av kvinnligt liv i 1950-talets Finland*. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
- Markkola, Pirjo 1990. Pirtissä ja pellolla, kotona ja konttorissa. Kari Immonen (toim.) *Naisen elämä. Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit*. Helsinki: Otava.
- Markkola, Pirjo 1994. *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Historiallisia Tutkimuksia 187. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Markkola, Pirjo 2004. Johdanto: Maatalous jälleenrakennuksesta EU-aikaan. – Pirjo Markkola (toim.) *Suomen maatalouden historia II. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 914:3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Markkola, Pirjo & Snellman, Hanna & Östman, Ann-Catrin 2014. Yhteisöä purkamassa. – Pirjo Markkola, Hanna Snellman & Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Historiallinen Arkisto 142. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Markkola, Pirjo & Östman, Ann-Catrin & Lamberg, Marko (toim.) 2014. *Näkymätön sukupuoli. Mieheyden pitkä historia*. Tampere: Vastapaino.
- Marttila, Juuso 2014. *Työ teollistumisen ja arjen rajapintana. Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteisöt 1880–1950*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Matilainen, Riitta 2006. Raittius ja kunnollisuus Päivän Nuorten toiminnassa 1930-luvulta 1970-luvun alkuun. – Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö & Hanna Kuusi (toim.) *Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käännetä 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mauranen, Tapani 2001. Satavuotias autoilija. Suomalaisen autonkäytön historiaa. – Kalle Toiskallio (toim.) *Vietteluksen vaunu. Autokulttuurin muutos Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 841. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Miettunen, Sari 2008. *Korkeakouluopiskelijoiden opintotuki ja tuloihin perustuva takaisinperintä Pohjoismaissa*.

- Vertaileva pohjoismainen tutkimus*. Pro gradu-tutkielma, Sosiologia. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/38239/URN:NBN:fi:-jyu-2012071921104.pdf?sequence=1>.
- Mikkola, Marja-Leena 1972. *Raskas puuvilla. Raportti puuvillatehtaan naistyöntekijöistä*. Helsinki: Otava.
- Misztal, Barbara 2003. *Theories of Social Remembering*. Maidenhead & Philadelphia: Open University Press.
- Modell, Judith & Brodsky, Charlee 1994. *Envisioning Homestead: Using Photographs in Interviewing* (Homestead, Pennsylvania). – Eva M. McMahan & Kim Lacy Rogers (eds.) *Interactive Oral History Interviewing*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Morrissey, Charles P. 2006. *Oral History Interview: From Inception to Closure*. – Thomas L. Charlton, Lois E. Myers, Rebecca Sharpless (eds.) *Handbook of Oral History*. The United States of America: Altamira Press.
- Mortimer, Jeylan T. & Sorensen, Glorian 1984. *Men, Women, Work and Family*. – Kathryn M. Borman & Daisy Quarm, Sarah Gideonse. (eds.) *Women in the Workplace. Effects on Families*. New Jersey: Ablex Publishing Corporation.
- Mäkikalli, Maija 2016. *Kaunis koti*. – Marjo Kaartinen, Hannu Salmi & Marja Tuominen (toim.) *Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*. Kirjokansi 109. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mäkinen, Liisa 1988. *Puuvillakankaalla suuryritykseksi*. – Marjatta Salonen (toim.) *Suomen tekstiiliteollisuus 250 vuotta*. Tampere: Tekstiiliteollisuusliitto.
- Mäkipää, Leena 1982. *Lauritsalan sahan työväen työ- ja asunto-oloista n. v. 1916–1956*. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen laudatur -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
- Nevala, Arto 2008. *Koulutuskumouksen kolme vaihetta*. – *Suomalaisen arjen historia. Hyvinvoinnin Suomi*. 89–109. Helsinki: Weilin+Göös.
- Nevala, Seija-Leena & Hytönen, Kirsi-Maria 2015. *Toimet, työt ja taakat. Perhe-elämä maaseudulla sodan jälkeen*. – Ville Kivimäki & Kirsi-Maria Hytönen (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere: Vastapaino.
- Niinimäki, Kirsi 2008. *Painokangastehtaita*. – Kirsi Niinimäki & Marjo-Riitta Saloniemi (toim.) *Kretongista printtiin. Suomalaisen painokankaan historia*. Helsinki: Maahenki Oy.
- Niskanen, Heli & Turunen, Arja 2007. *Etnologinen haastattelu – feministinen metodi?* – Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos Ry.
- Nummenmaa, Anna Raija 1986. *Isän hoitorooli yksi- ja kaksilapsisissa perheissä*. Tampereen yliopiston psykologian laitoksen tutkimuksia 142. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Nummenmaa, Anna Raija 1987. *Isän hoitorooli ja leikinohjaustyylit*. Tampereen yliopiston psykologian laitoksen tutkimuksia 145. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Nummi, Pirkko 1974. *Työväen oloista Forssassa 1910–20-luvuilla*. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen julkaisematon cum laude -keruutyö. Turku: Turun yliopisto.
- Nurmi, Virpi 1989. *Lasinvalmistajat ja lasinvalmistus Suomessa 1900-luvun alkupuolella*. Kansatieteellinen Arkisto 36. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Nurmi, Virpi 1999. *Työväkeä vai käsityö mestareita. Lasinvalmistusta 1900-luvun alkupuolella*. Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 730. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nyman, Harri 2011. *Uloimmalla rannalla. Luotsi- ja majakkamiesperheet asemayhdyskunnissaan*. Kansatieteellinen Arkisto 54. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Nätkin, Ritva 1993. *Äitiys ja sukupuolten väliset suhteet*. – Ulla Piela (toim.) *Aikanaisia. Kirjoituksia naisten omaelämäkerroista*. Tietolipas 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nätkin, Ritva 1997. *Kamppailu suomalaisesta äitiydestä. Maternalismi, väestöpolitiikka ja naisten kertomukset*. Helsinki: Gaudeamus.
- Nätkin, Ritva 1998. *Äitiys*. – Elina Saksala (toim.) *Muutoksen sosiologia*. Helsinki: Yle-opetuspalvelut.
- Ohlsson, Björn 2008. *Vi som stannade på Volvo. En etnologisk studie om äldre bilindustriarbeters arbetsliv och framtidsplaner*. Göteborg: Arkipelag.
- Oittinen, Riitta 1989. *Ompelu naisten työnä ja naisten työn symbolina*. – Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.) *Tunteiden työläisnainen*. Tampere: Vastapaino.
- Ollila, Anne 1990. *Perhe – ura vai vankila*. – Kari Immonen (toim.) *Naisen elämä. Mistä on pienet tytöt tehty, mistä tyttöjen äidit*. Helsinki: Otava.
- Ollila, Anne 1993. *Suomen kotien päivä valkenee. Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Olsson, Pia 1999. *Eteen vapahan valkean Suomen. Kansatieteellinen tutkimus lottatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939*. Kansatieteellinen Arkisto 45. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Olsson, Pia 2005a. *Myytti ja kokemus. Lotta Svärd sodassa*. Helsinki: Otava.
- Olsson, Pia 2005b. *Tutkijan vastuu ja velvollisuus. Tutkimuksen eettisiä kysymyksiä*. – Pirjo Korhokangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin*. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Olsson, Pia 2009. *The domestic woman as an ideal – women's place in rural Finland*. – Pia Olsson & Helena Ruotsala (eds.) *Gendered Rural Spaces*. Studia Fennica Ethnologica 12. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Olsson, Pia & Willman, Terhi (toim.) 2007. *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos Ry.
- Olsson, Pia & Ruotsala, Helena (toim.) 2009. *Gendered Rural Spaces*. Studia Fennica Ethnologica 12. Helsinki: Su-

- malaisen Kirjallisuuden Seura.
- Olsson, Pia 2011. *Women in Distress. Self-understanding among 20th-century Finnish rural women*. European Studies in Culture and Policy, volume 11. Zürich & Berlin: Lit Verlag.
- Olsson, Pia 2013. Muistoja tästä päivästä. Opiskelijan Helsinki vuonna 2009. – Katri Lento & Pia Olsson (toim.) *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*. Historiallinen Arkisto 138. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Olsson, Pia 2016. Kyselyaineistojen dialogisuus. – Pirjo Korhikangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry.
- Opas työhön tulleille* 1971. Oy Finlayson-Forssa Ab.
- Paaskoski, Leena 2008. *Herräna metsässä. Kansatieteellinen tutkimus metsänhoitajuudesta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1170, Tiede. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pantzar, Mika 2000. *Tulevaisuuden koti. Arjen tarpeita keksimässä*. Helsinki: Otava.
- Parrila, Sanna 2002. *Perhepäivähoito osana suomalaista päivähoitojärjestelmää. Näkökulmia perhepäivähoidon laatuun ja sen kehittämiseen*. Kasvatustieteiden tiedekunta, Merikosken kuntoutus- ja tutkimuskeskus. Oulu: Oulun yliopisto. <http://herkules.oulu.fi/isbn9514268741/html/index.html>.
- Parviainen, Jaana 2006. *Meduusan liike. Mobiiliajan tiedonmuodostuksen filosofiaa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Pehkonen, Erkkä 2013. ”Poikasi täältä jostakin”. *Narratiiviset resurssit, diskurssit ja luovuus kirjoittaen kerrotuissa identiteeteissä jatkosodan aikaisissa kirjeissä*. Jyväskylä Studies in Humanities 217. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Peltola, Jarmo 2014. Elintaso, terveys ja pidempi ikä. Terveydenhoitojärjestelmän rakentuminen Hollolan ja Janakkalan kunnissa 1939–1975. – Matti Hannikainen (toim.) *Työväestö ja hyvinvointi*. Väki voimakas 27. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Peltovuori, Risto 1993. *Forssan historia*. Forssa: Forssan kaupunki.
- Pesonen, Pete 2014. *Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle*. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto. <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/96804/pesonen-2014gradu.pdf?sequence=2>.
- Pollert, Anna 1981. *Girls, wives, factory lives*. London: The Macmillan Press LTD.
- Portelli, Alessandro 2006. Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologiaa kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Portelli, Alessandro 2012. *Käskey on täytetty. Historia, muisti ja verilöyly Roomassa 1944*. Turku: Faros.
- Portelli, Alessandro 2006. What Makes Oral History Different? – Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader*. London & New York: Routledge.
- Portelli, Alessandro 1992. History-Telling and Time: An Example from Kentucky. *Oral History Review*. 51–66. Issue 20.1, 1992.
- Pulkkinen, Camilla 2008. Taiteilijat ja moderni painokangas 1930-luvulla. – Kirsi Niinimäki & Marjo-Riitta Salonie-mi (toim.) *Kretongista printtiin. Suomalaisen painokankaan historia*. Helsinki: Maahenki Oy.
- Pulkkinen, Camilla 2008. Silkkipaperiverhot ja sillavaatteet 1940-luvulla. – Kirsi Niinimäki & Marjo-Riitta Salonie-mi (toim.) *Kretongista printtiin. Suomalaisen painokankaan historia*. Helsinki: Maahenki Oy.
- Pulma, Panu 1999. Halutaan koti vaikka kaupungin laidalta. Helsingin asuntojono 1945–1990. – Elina Katainen, Anu Suoranta, Kari Teräs & Johanna Valenius (toim.) *Koti kaupungin laidalla – Työväestön asumisen pitkä linja*. Väki Voimakas 12. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Purhonen, Semi 2008. Sukupolvikokemukset ja sukupolvi-tietoisuus suurten ikäluokkien elämäntarinoissa. – Semi Purhonen, Tommi Hoikkala & J. P. Roos (toim.) *Kenen sukupolveen kuulut? Suurten ikäluokkien tarina*. Helsinki: Gaudeamus.
- Puromies, Laura 2013. Hyvät löylyt! Aistit, tunteet ja estetiikka näkökulmina saunaan. – Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää & Aura Kivilaakso (toim.) *Mitä on kulttuuriperintö?* Tietolipas 243. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pättiniemi, Maija-Liisa 1994. The life and work of female textile workers in the 20th century. A case study of the Finlayson cotton mill. – John Doling, Briitta Koskiahio & Seija Virkkala (eds.) *Restructuring in old industrial towns in Finland*. Tampere: University of Tampere. Department of Social Policy and Social Work.
- Pöysä, Jyrki 1997. *Jätkän synty. Tutkimus sosiaalisen kategorian muotoutumisesta suomalaisessa kulttuurissa ja itä-suomalaisessa metsätyöperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 669. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pöysä, Jyrki 2010. Lähiluku vaeltavana käsitteenä ja tieteidenvälisenä metodina. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Pöysä, Jyrki 2012. *Työelämän alkeismuodot. Narratiivinen etnografia*. Kultaneito XI. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Kultaneito XVII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Rahikainen, Marjatta 1999. Kaupunkilaisnuorten töitä 1950–1970. – Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 730. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Rahikainen, Marjatta 2001. Herrasväki, työväki ja palkkatyö toimeentulon lähteinä kaupungeissa. – Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen (toim.) *”Työllä ei oo kukkaan rikastunna”. Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla.* Tietolipas 176. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rahikainen, Marjatta 2006. Kotiapulaisena 1900-luvun kaupunkilaisperheissä. – Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Työteläis ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1092. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rahikainen, Marjatta 2011. Kansakoulun vuosisata 1866–1966 tilastojen valossa. – Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen (toim.) *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1266:2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Raiskio, Kaj 2012. *Henkilöstön johtaminen Valkeakosken tehdasyhteisössä Rudolf ja Juuso Waldenin aikakaudella 1924–1969.* Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Ranta, Sirkka-Liisa 2012. *Naisten työt. Pitkiä päiviä, arkisia askareita.* Hämeenlinna: Karisto Oy.
- Rantalaiho, Liisa 1994. Sukupuolisopimus ja Suomen malli. – Anneli Anttonen, Lea Henriksson & Ritva Nätkin (toim.) *Naisten hyvinvointivaltio.* Tampere: Vastapaino.
- Repo, Katja 2003. Perheen sisäisen rahatalouden jännitteitä. – Forsberg, Hannele & Nätkin, Ritva (toim.) *Perhe murroksessa. Kriittisen perhetutkimuksen jäljillä.* Helsinki: Gaudeamus.
- Roivainen, Päivi 2016. *Puettu lapsuus. Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille.* Kansatieteellinen Arkisto 56. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Ronkainen, Suvi & Pehkonen, Leila & Lindblom-Ylänne, Sari & Paavilainen, Erja 2011. *Tutkimuksen voimasanat.* Helsinki: WSOYpro Oy.
- Roos, J. P. 1987. *Suomalainen elämä. Tutkimus tavallisten suomalaisten elämäkerroista.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 454. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rossi, Leena 2007. Valta muistitietotutkimuksessa. *Sananjalka.* Suomen Kielen Seuran vuosikirja 49. 79–94. Turku: Suomen Kielen Seura.
- Rossi, Leena 2015. *Yksilö ja ympäristö. Maalari Frans Lindin (1903–1988) elinikäinen ympäristösuhde muistitiedon ja maisemamaalausten valossa.* Annales Universitatis Turkuensis. Sarja C, tom. 405. Turku: Turun yliopisto.
- Rossi, Leena-Maija 2007. Lasten leikkiä vai kovaa työtä? Sukupuoli tutkimuksen näkökulmana. – Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa.* Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos ry.
- Rossi, Leena-Maija 2010. Sukupuoli ja seksuaalisuus, erosta eroihin. – Tuija Saresma, Leena-Maija Rossi & Tuula Juvonen (toim.) *Käsikirja sukupuoleen.* Tampere: Vastapaino.
- Ruotsala, Helena 2002. *Muuttuvat palkiset.* Kansatieteellinen Arkisto 49. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Ruotsala, Helena 2005. Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä. Pirjo Korhokangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.) *Polkuja etnologian menetelmiin.* Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Ruotsala, Helena 2007a. Muistojen maisemia Baselista. – Maarit Knuuttila, Tiina-Riitta Lappi, Helena Ruotsala & Elina Salminen (toim.) *Hei, muistatko...? Pirjo Korhokankaalle omistettu 60-vuotisjuhlakirja 10.7.2007.* Ethnos-toimite 14. Helsinki: Ethnos ry.
- Ruotsala, Helena 2007b. Onko porometsä (vielä) maskuliininen tila? Pohdintoja sukupuolittuneesta tilasta pohjoisessa. – Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa.* Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos ry.
- Rutherford, Robert 1999. Fatherhood, masculinity, and the good life during Canada’s baby boom, 1945–1965. *Journal of Family History.* Vol. 24, 3/1999. 351–373.
- Räsänen, Matti 1997. Kansan kulttuurista ihmisen arkeen. Kansatieteen tutkimuksen suuntauksia toisen maailmansodan jälkeen. – Teppo Korhonen & Pekka Leimu (toim.) *Näkökulmia kulttuurin tutkimukseen.* Turku: Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskus.
- Saarikangas, Kirsi 2010. Rakennetun ympäristön muutos ja asumisen mullistus. – Kai Häggman, Pirjo Markkola, Markku Kuisma & Panu Pulma (toim.) *Suomalaisen arjen suuri tarina.* Helsinki: WSOY.
- Saarikivi, Hertta 1964. *Littoisten Verkatehtaan työntekijöiden elämää ja oloja vv. 1880–1920.* Kansatieteen julkaisematton pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
- Salkoranta, Marja 1976. *John Barkerin puuvillatehtaan työntekijöiden työ- ja asunto-olosuhteista 1900–1940 (Turku).* Kansatieteen julkaisematton pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
- Salmi-Niklander, Kirsti 2006. Tapahtuma, kokemus ja kerronta. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä.* Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sangster, Joan 2016. Politics and Praxis in Canadian Working-class Oral History. – Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *The Oral History Reader.* Third edition. London & New York: Routledge.
- Sappinen, Eero 1974. *Friitalan nahkatehtaan työntekijöiden työstä ja elinoloista vuosina 1892–1939.* Turun yliopiston kansatieteen laitos, monisteita 8. Turku: Turun yliopisto.
- Sappinen, Eero 2000. *Arkielämän murros 1960- ja 1970-luvulla. Tutkimus suomalaisen työväestön elämäntavoista ja niiden paikallisista raumalaisista piirteistä.* Kansatieteellinen Arkisto 46. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Sarantola-Weiss, Minna 2003. *Sohvaryhmän läpimurto. Kulutuskulttuurin tulo suomalaisiin olohuoneisiin 1960- ja 1970-lukujen vaihteessa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 912. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sarantola-Weiss, Minna 2008. *Reilusti ruskea. 1970-luvun arkea.* Helsinki: WSOY.

- Sarkki, Marja-Liisa 2012. *Elämää ja unelmia jälleenrakennusajan Suomessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1353. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saukonieniemi, Tellervo 2008. *Marilaisia valokuva-albumeita katselemassa. Perhevalokuvauksen merkityksistä kuvien omistajille ja valokuvaamisesta kansatieteen tutkimuksen osana*. Kansatieteen julkaisematon pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
- Selin, Sinikka 2013. Autonasentajaksi vai metallialalle, myymälään vai konttoriin? Kansakoulunuorten ammatinvalintaa 1950-luvulla. – Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen (toim.) *Omnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Jyväskylä: Atena.
- Selin, Sinikka 2017. *Mikä sinusta tulee isona? Koulutus- ja ammattisuunnitelmat 1950–60-luvun Helsingissä*. Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, julkaisuja 191, Tiede. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura.
- Seppä, Maaru 2016. Kyselyaineisto opinnäytetyön aineistona. – Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala & Anna-Maria Åström (toim.) *Kirjoittamalla kerrotut. Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä*. Ethnos-toimite 19. Helsinki: Ethnos ry.
- Seppälä, Arto 2005. *Lanka läpi vuosisatojen*. Tampere: Tekstiili- ja vaateusteollisuus ry.
- Seppänen, Paavo 1958. *Tehdas ja ammattiyhdistys. Työntekijän kaksitahoinen liityntä ammattiyhdistyksen ja tehtaan organisaatioihin*. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 4. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Sihvonen, Sirkka-Liisa 1991. *Killinkosken nauhatehtaan työntekijöiden työstä ja työoloista sekä niiden muuttumisesta 1900–1980*. Kansatieteen julkaisematon pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
- Siivonen, Katriina 2008. *Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa*. Kansatieteellinen Arkisto 51. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Siltala, Juha 2007. *Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun*. Uudistettu laitos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Silvén, Eva 2004. *Bekänna färg. Modernitet, maskulinitet, professionalitet*. Nordiska museets Handlingar 129. Stockholm: Nordiska museet.
- Simonton, Deborah 1999. *A History of European Women's Work. 1700 to the Present*. London: Routledge.
- Sinisalo, Hannu 2005. Kuva tutkimuksen välineenä ja kohteena. Pirjo Korkiakangas, Pia Olsson & Helena Ruotsala (toim.) *Polkua etnologian menetelmiin*. Ethnos-toimite 11. Helsinki: Ethnos ry.
- Siponen, Satu 1999. *Viideltä saunaan. Kylpijöitä Helsingin yleisissä saunoissa*. Kansatieteen julkaisematon pro gradu -tutkimus. Turku: Turun yliopisto.
- Sivula, Anna 2013. Puuvillatehtaasta muistin paikaksi. Teollisen kulttuuriperintöprosessin jäljillä. – Outi Tuomi-Nikula, Riina Haanpää & Aura Kivilaakso (toim.) *Mitä on kulttuuriperintö?* Tietolipas 243. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Smith, Graham 2010. *Oral History*. London: History at the HEA in conjunction with the Institute of Historical Research, University of London.
- Skeggs, Beverley 2002. *Formations of Class and Gender*. London: Sage Publications.
- Skeggs, Beverley 2014. *Elävä luokka*. Suomentaneet Lauri Lahikainen ja Mikko Jakonen. Tampere: Vastapaino.
- Slim, Hugo & Thompson, Paul & Bennett, Olivia & Cross, Nigel 2006. *Ways of Listening*. – Robert Perks & Alistair Thomson (eds.) *The Oral History Reader*. London & New York: Routledge.
- Snellman, Hanna 1996. *Tukkilaisen tulo ja lähtö. Kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotöistä*. Scripta historica 25. Oulu: Pohjoinen.
- Snellman, Hanna 2003a. *Göteborginsuomalaiset*. Sakari Saaritsa & Kari Teräs (toim.) Työväen verkostot. Väki voimakas 16. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Snellman, Hanna 2003b. *Kansa tietää! Pekka Laaksonen, Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.) Tutkijat kentällä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Snellman, Hanna 2014. Kansatieteellisten karttojen takaa. – Pirjo Markkola, Hanna Snellman, Ann-Catrin Östman (toim.) *Kotiseutu ja kansakunta. Miten suomalaista historiaa on rakennettu*. Historiallinen Arkisto 142. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Soikkeli, Mari 2006. Naisen paikka olutmainoksissa 1960-luvulla. – Matti Peltonen, Kaarina Kilpiö & Hanna Kuusi (toim.) *Alkoholin vuosisata. Suomalaisten alkoholiolojen käännteitä 1900-luvulla*. Historiallinen Arkisto 122. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Spoof, Sanna-Kaisa 1997. *Savikkojen valtiat: Jokelan tiilitehtaan sosiaalinen ja fyysinen miljöö*. Kansatieteellinen Arkisto 43. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Stark, Eija 2011. *Köyhyyden perintö. Tutkimus kulttuurisen tiedon sisällöstä ja jatkuvuudesta suomalaisissa elämäntarinoissa ja sananlaskuaineistoissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1320. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Steel, Tytti 2013. *Risteäviä eroja sataman arjessa*. Kansatieteellisiä tutkimuksia Helsingin yliopistosta. Helsinki: Helsingin yliopisto. https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/40124/steel_vaitoskirja.pdf?sequence=1.
- Strandén, Sofie 2009. Trust in the empathic interview. – Marta Kurkowska-Budzka & Krzysztof Zamorski (eds.) *Oral History. The challenges of dialogue*. Studies in Narrative 10. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Summerfield, Penny 1998. *Reconstructing women's wartime lives. Discourse and subjectivity in oral histories of the Second World War*. Manchester: Manchester and New York: University Press.
- Suominen, Asta 2012. Langan tarina. Kristiina Huttunen, Petra Heikkilä & Asta Suominen: *Rimppa soi!* Opas Forssan Kehräämöalueelle. 81–94. Forssan museon julkaisuja 1. Forssa: Forssan Kirjakeskus Oy.

- Suopajarvi, Tiina 2009. *Sukupuoli meni metsään. Luonnon ja sukupuolen polkuja metsäammattilaisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1255. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Suoranta, Anu 2009. *Halvennettu työ. Pätikätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkkinakäytännöissä*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Sääskilahti, Nina 1997. *Kansa ja tiede. Suomalainen kansatiede ja sen kohde 1800-luvulta 1980-luvulle*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos.
- Talve, Ilmar 1958. Kansatiede ja murroskausi. *Suomalainen Suomi* 7/1958, 432–440.
- Talve, Ilmar 1963. *Suomalainen kansatiede*. Scripta Ethnologica 14. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen julkaisu. Turku: Turun yliopiston kansatieteen laitos.
- Talve, Ilmar 1972. *Suomalaisen kansanelämän historialliset taustatekijät*. Tietolipas 70. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Talve, Ilmar 1979. *Suomen kansankulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 355. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Talve, Ilmar 1984. *Turun yliopiston kansatieteen laitos 1958–1983*. Scripta Ethnologica 34. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen julkaisuja. Turku: Turun yliopisto, kansatiede.
- Teinilä-Huittinen, Leena 1988. Suomen tekstiiliteollisuuden perusta. – Marjatta Salonen (toim.) *Suomen tekstiiliteollisuus 250 vuotta*. Tampere: Tekstiiliteollisuusliitto.
- Teinonen, Markku 1984. *Porilainen perhe 1881–1931*. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 12. Turku: Turun yliopisto, kansatiede.
- Tekstiiliteollisuusmuseo-opas* 2010. Tampere: Työväenmuseo Werstas.
- Teräs, Kari 2011. Työssäoppiminen ja työelämän murros teollistumisen alkuaikoina. – Risto Rinne & Arto Jauhainen (toim.) *Aikuisikasvatus ja demokratian haaste*. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- Teräs, Kari 2003. Liikeverkostot. – Sakari Saaritsa & Kari Teräs (toim.) *Työväen verkostot*. Väki voimakas 16. Tampere: Työväen perinteen ja tutkimuksen seura.
- Teräs, Kari 2001. Arjessa ja liikkeessä. *Verkostönäkökulma modernisoituihin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca Historica 66. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Teräs, Kari 1999. Rankkaa käsityötä – Tarkkaa konetyötä. – Raimo Parikka (toim.) *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 730. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Thompson, Paul 2000. *The Voice of the Past. Oral History*. Third Edition. Oxford: University Press.
- Thomson, Alistair 2011. Family Photographs and Migrant Memories: Representing Woman's Lives. – Alexander Freund & Alistair Thomson (toim.) *Oral History and Photography*. The United States: Palgrave Macmillan.
- Tiili, Miia-Leena 2016. *Ammattilaisuuden ankkuripaikat: Kinesteettinen ja kulttuurinen tieto Suomenlahden merivartiostossa*. Kansatieteellinen Arkisto 55. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Tolonen, Tarja 2008. Yhteiskuntaluokka: menneisyyden dinosauruksen luiden kolinaa? – Tarja Tolonen (toim.) *Yhteiskuntaluokka ja sukupuoli*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisotutkimusseura.
- Tolonen, Tarja & Palmu, Tarja 2007. Etnografia, haastattelu ja (valta)positiot. – Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elna Lahelma & Tarja Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana. Lähtökohtana koulutuksen tutkimus*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Tuomaala, Saara 2004. *Työväitekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Bibliotheca Historica 89. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomaala, Saara 2009. The Bicycle and Bodily Identities of Rural Finnish Youth from the 1920 to the 1940s. *Ethnologia Fennica, Finnish Studies in Ethnology*. Modernization, Practice and Power. 2009, vo. 36. 59–71.
- Tuominen, Marja 2016. Sota joka ei koskaan päättynyt. – Marjo Kaartinen, Hannu Salmi & Marja Tuominen (toim.) *Maamme. Itsenäisen Suomen kulttuurihistoria*. Kirjokansi 109. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tuomi-Nikula, Outi & Granö, Päivi & Suominen, Jaakko 2004. ”Oma koti kullan kallis” – johdannoksi. – Päivi Granö, Jaakko Suominen & Outi Tuomi-Nikula (toim.) *Koti. Kaiho, paikka, muutos*. Kulttuurintuotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja IV. Pori: Turun yliopisto.
- Turtiainen, Jussi 2014. Metalliin kietoutuneet muistot. Metallityöläisten maskuliinisuus toisen maailmansodan jälkeen. – Ari Väänänen & Jussi Turtiainen (toim.) *Suomalainen työntekijä 1945–2013*. Tampere: Osuuskunta Vastapaino.
- Ukkonen, Taina 2000. *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemukertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 797. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ukkonen, Taina 2006. Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. – Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo & Ulla-Maija Peltonen (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Tietolipas 214. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vahtola, Jouko 2003. *Suomen historia. Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Helsinki: Otava.
- Vakimo, Sinikka 2010. Periaatteista eettiseen toimijuuteen – tutkimuseettikka kulttuurintutkimuksessa. – Jyrki Pöysä, Helmi Järviluoma & Sinikka Vakimo (toim.) *Vaeltavat metodit*. Kultaneito VIII. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.
- Valtonen, Heli 2004. *Minäkuvat, arvot ja mentaliteetit. Tutkimus 1900-luvun alussa syntyneiden toimihenkilönaisten omaelämäkertoista*. Jyväskylä Studies in Humanities 26. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Vanha-Similä, Maria 2007. *YKSI... KAKSI... AJA! Lounaishämäläistä raviurheilua ja hevoskasvatusta 1800-luvulta*

- nykypäivään. Kansatieteen julkaisematon pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
- Vanha-Similä, Maria 2013. ”Kyllä se aina jollainlailla sitten taas järjesty.” Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla. *Sananjalka*. 149–170. Suomen Kielen Seuran vuosikirja 55. Turku: Suomen Kielen Seura.
- Vanha-Similä, Maria 2014a. Sisältöä elämään ja virkistystä arkeen. Forssan tehdasyhteisön vapaa-ajantoiminta 1950–1980-luvuilla. – Matti Hannikainen (toim.) *Työväestö ja hyvinvointi*. Väki voimakas 27. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Vanha-Similä, Maria 2014b. Yhtiöön! Yhtiöön! Töihin Forssan tekstiiliteollisuuteen 1950–2000-luvuilla. – Niina Koskihaara & Maija Mäki & Kirsi Sonck (toim.) *Osumia. Kansatieteellisiä avauksia muutoksesta, sen hallinnasta ja sopeutumisesta*. Turku: Turun yliopisto.
- Varje, Pekka 2014. ”Palvelukseen halutaan”: Työpaikkailmoitusten työntekijä. – Ari Väänänen & Jussi Turtiainen (toim.) *Suomalainen työntekijäyys 1945–2013*. Tampere: Vastapaino.
- Vasikkaniemi, Tuija 2013. *Vanhempien työ, työn siirtäntä kotiin ja lasten hyvinvointi: kohtaamisia tuulikaapissa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Vehkalahti, Kaisa 2013. Heinäpellolta tanssilavalle. 1950-luvun kultainen nuoruus. Kirsi-Maria Hytönen & Keijo Rantanen (toim.) *Onnen aika? Valoja ja varjoja 1950-luvulla*. Jyväskylä: Atena.
- Vilkka, Hanna 2006. *Tutki ja havainnoi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Vilkko, Anni 1998. Kodiksi kutsuttu paikka. Tapausanalyysi naisen ja miehen omaelämäkerroista. – Matti Hyvärinen, Eeva Peltonen & Anni Vilkko (toim.) *Liikkuvat erot. Sukupuoli elämäkertatutkimuksessa*. Tampere: Vastapaino.
- Vilkuna, Kustaa 1935. *Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta. Kansatieteellinen tutkimus*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Vilppo, Marja-Liisa 1983. *Nokian työväenasetus 1868–1939*. Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 9. Turku: Turun yliopisto.
- Virkkunen, Gia 2010. ”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin”. Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla. *Biolothea Historica* 127. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Virtanen, Elina 2004. *Kodin ja vapriikin välillä. Forssan tehtaalaisnaisten arkielämä 1900–1930-luvuilla muistelmamaineiston valossa*. Kulttuurihistorian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Turku: Turun yliopisto.
- Virtanen, Matti 2005. Suuret ikäluokat sukupolvena. – Antti Karisto (toim.) *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino.
- Virtanen, Timo J. 2003. Forssan perintö. Tekeekö kuka työn? – Helena Ruotsala (toim.) *Meiltä ja maailmalta*. Scripta Aboensia 2, *Ethnologica*. Turku: Turun yliopisto, kansatiede.
- Virtanen, Timo J. 2006. Keinut, kihlat ja keesit. Etnologinen katse nuorisokulttuurin tutkimukseen. – Minna Heikkinen (toim.) *Keinut, filmit, kerhot ja tatsat. Etnologinen katse nuorisokulttuuriin*. Turun maakuntamuseon julkaisuja 11. Turku: Turun maakuntamuseo.
- Vuorela, Toivo 1975. *Suomalainen kansankulttuuri*. Helsinki: WSOY.
- Wahlqvist, Sirpa 2012. *Sydämellä rakennetut seililaivat, Sotakorvauskuunareiden rakentaminen ja rakentajat F. W. Hollming Oy:n telakalla Raumalla 1945–1952*. Turku: Turun yliopisto. file:///C:/Users/Maria/Downloads/dis-s2012Wahlqvist%20(1).pdf.
- Wall, Marketta 2007. Hyvon Kudeneule Oy valloitti Hangon. *Sananjalka*. 95–117. Suomen Kielen Seuran vuosikirja 49. Turku: Suomen Kielen Seura.
- Wertsch, James 2002. *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Willis, Paul 1977. *Learning to Labour. How Working Class Kids Get Working Class Jobs*. New York: Columbia University Press.
- Willman, Terhi 2007. Sukupolvesta sukupuoleen – Naisten kohtaamisen haasteet etnologisessa tulkinna. – Pia Olsson & Terhi Willman (toim.) *Sukupuolen kohtaaminen etnologiassa*. Ethnos-toimite 13. Helsinki: Ethnos ry.
- Yliaho, Timo 1984. *Tehtaalainen Lounaisessa Hämeessä – Jokioisten naulatehtaan työntekijän muotokuva n. 1900–1940*. Työväen kulttuuriprojektin julkaisu n:o 3. Helsinki: Museovirasto.
- Yow, Valerie Raleigh 2005. *Recording Oral History. A Guide for the Humanities and Social Sciences*. Second Edition. Lanham, MD and Oxford: AltaMira Press.
- Åström, Anna-Maria (red.) 1985. *Kaskö. Kontinuitet och förändring i en småstad*. Folkvissstudier XVI. Helsinki: Svenska Litteratursällskapet.
- Åström, Anna-Maria 1999. Koti ja naapurusto. Helsingin koillislaita 1950- ja 1960-luvulla. – Elina Katainen, Anu Suoranta, Kari Teräs & Johanna Valenius (toim.) *Koti kaupungin laidalla – Työväestön asumisen pitkä linja*. Väki Voimakas 12. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Östman, Ann-Catrin 2000. *Mjölck och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottnisk jordbrukssamhälle ca 1870–1940*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

LIITE

Tutkimusaineistot		
Arkisto	Aineisto	Aika
Forssan museo	Muistoja Kutomolta 1979–2009	2011–2012
	Haastatteluaineisto FM MK1–FM MK24	
	FM MK Video1–3	
	Muistitietokirjoitukset	
	Arkistoaineisto	
	Valokuva-aineistot	
	Väitöskirjatutkimus	2012–2017
	Haastatteluaineisto FM MVS1–4	
	Esko Aaltosen henkilöarkisto	
Forssan museo, Tekstiiliarkisto TA	Arkistoaineisto, FM TA	
	Lehtiarkistot	
Forssan museo, Kutomon arkisto	Arkistoaineisto	
Museovirasto, Kansatieteellinen arkisto	Työväenkulttuuriprojekti	1980
	Forssa-haastattelut MV F1–MV F73	1980
	Forssa-valokuvat	
Tekijän omat kokoelmat, Forssa	Tutkimus- ja kenttätöypäiväkirja, Maria Vanha-Similä	2011–2017
	Valokuvat	

TIIVISTELMÄ

Yhtiöön, Yhtiöön! Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla

Väitöskirjan aiheena on arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla. Forssa oli pitkään tunnettu vuonna 1847 alkaneesta tekstiiliteollisuudestaan. Tekstiiliteollisuudella ja Finlayson-Forssa Oy:llä oli iso vaikutus moneen alueen perheeseen. 162 vuoden jälkeen tekstiiliteollisuus tuli tiensä päähän vuonna 2009.

Tutkimuksen keskeisiä käsitteitä ovat arki, perhe, yhteisö, luokka ja sukupuoli. Tutkimuskysymyksiä ovat: Millaista lapsiperheiden arki tehdasyhteisössä oli ja miten ihmiset elämänsä tekstiiliteollisuudessa kokivat? Poikkesiko naisten ja miesten arki toisistaan? Miten tehdasyhteisössä lastenhoito järjestettiin? Ja mikä oli isien osuus arjen sujuvuudessa? Entä millaista arkea perheet viettivät yhtiön asunnoissa ja vapaa-ajantoiminnassa?

Tutkimuksen lähdeaineistoina ovat haastatteluaineistot sekä Forssan museon arkistomateriaalit. Haastattelut koostuvat tutkijan tekemistä haastatteluista sekä Museoviraston haastatteluaineistoista. Tutkimuksessa hyödynnetään myös valokuvia ja kenttätyöpäiväkirjaa. Tutkimuksen teoreettisena viitekehystenä toimii muistitietotutkimus. Tutkimus keskittyy arkeen ja muistitietotutkimus antaa tietoa ihmisten jokapäiväisestä elämästä ja kokemuksista. Aineiston analysoinnissa on hyödynnetty lähilukua.

Monissa perheissä tekstiiliteollisuudessa työskenneltiin sukupolvesta toiseen. Naiset olivat enemmistönä useilla osastoilla, mutta tekstiiliteollisuus tarjosi paljon töitä myös miehille. Jos vanhemmat tai muut sukulaiset työskentelevät tehtaalla, monet nuoret seurasivat heidän jalanjälkiään. Tekstiiliteollisuus ei välttämättä erityisesti kiinnostanut heitä, mutta se näyttäytyi ainoana vaihtoehtona paikkakunnalla, jossa ei ollut juuri muita merkittäviä työnantajia.

Naiset usein jatkoivat työssäkäyntiä myös avioliiton solmittuaan ja äitiyslomat olivat lyhyitä. Perheen taloudellinen ja sosiaalinen tilanne vaikutti äitien työssäkäyntiin. Yhtiö perusti oman lastentarhan vuonna 1902. Se oli hyvin tärkeä monille perheille, erityisesti yksinhuoltajille. Lastentarha oli tärkeä myös työn perässä Forssaan muuttaneille perheille, koska heillä ei ollut paikkakunnalla sukulaisia auttamassa lastenhoidossa. Joissakin perheissä isovanhemmat tai muut sukulaiset tai lastenhoitajat huolehtivat lapsista.

Yleensä molemmat vanhemmat työskentelevät tekstiiliteollisuudessa. Vuorotyö oli yleistä, ja joissakin perheissä vanhemmat kävivät töissä eri vuoroissa. Tämä oli hyvin tyypillinen järjestely lastenhoidon järjestämiseksi. Vanhemmat vaihtoivat työvuoroja, mutta myös siirtyivät osastolta toiselle lasten johdos-

ta. Isän työajat vaikuttivat merkittävästi lasten kanssa vietettyyn aikaan. Äidin työssäkäynti lisäsi jonkin verran isän lastenhoidon aktiivisuutta, mutta vuorotyö oli tärkein tekijä isän osallistumisessa kotitöihin ja lastenhoitoon. Perheet tasapainoilivat paremmin palkatun vuorotyön ja lastenhoidon kannalta helpomman päivätyön välillä. Isyys on usein esitetty yhtenäisenä, mutta tutkimus osoittaa, että arki oli monipuolisempaa tutkimusajankohtana. Esimerkiksi työväenluokkaisilla miehillä oli vuorotyöperheissä aktiivisempi rooli lastenhoidossa, mutta syy tähän oli enemmän käytännöllinen kuin ideologinen. Lastenhoitotavat vaihtelivat perheestä toiseen mutta myös elämäntilanteiden muuttuessa.

Monet perheet asuivat työnantajan omistamissa, tehtaiden lähellä sijaitsevista asunnoissa. Vanhempien koulutus, työtehtävät ja perheen koko määrittivät, millaisen asunnon perhe sai. Yhtiö tarjosi myös paljon erilaista vapaa-ajantoimintaa, johon usein myös perheenjäsenet saivat osallistua.

Vuosien kuluessa tuhannet ihmiset työskentelivät Forssan tekstiiliteollisuudessa. Se tarjosi elannon moneen perheeseen. Työ jätti jälkensä työntekijöiden kehoon. Luokka määritteli työntekijöiden ja heidän perheidensä jokapäiväistä elämää. Tekstiiliteollisuus on päättynyt Forssassa, mutta tehdassalit ovat uudelleen käytössä kulttuurin, opetuksen ja liike-elämän keskuksina.

Asiasanat: arki, lapsiperheet, yhteisöt, tekstiiliteollisuus, sosiaalinen sukupuoli, yhteiskuntaluokat, muistitieto, lähiluku, kokoelmat, museot, arkistot, valokuvat, kansatiede, Forssa, teollisuustyöntekijät, lastentarhat, päivähoido, äitiys, isyys

ABSTRACT

To the firm, to the firm! The everyday life of families who worked in the Forssa textile industry from the 1950s to the 1970s

This doctoral dissertation looks at everyday family life in the Forssa textile industry from the 1950s until the 1970s. The town of Forssa was well known for this industry. Indeed, Forssa's textile industry dates back to 1847. The textile industry and especially Finlayson-Forssa, Ltd., affected many families. In 2009, however, after 162 years, the entire textile industry in Forssa ended.

Key concepts discussed include everyday life, family, community, class, and gender. The main research questions concern the everyday lives of these families and their feelings. Were women and men's daily lives different? How did employees arrange for childcare while they worked? What was the role of fathers? Did the families live in their employer's apartments, and if so, what were their lives like? How often did they take part in leisure activities?

The main sources for the research were interview materials and the Forssa Museum's archived material. Interviews were undertaken by the researcher and those with the National Board of Antiquities. The study also uses photographs and a fieldwork diary. The theoretical framework was thus the oral history of daily life, a methodology that gathered information about people's everyday lives and experiences. The materials then received a close reading for analysis.

In many families, members worked in the textile industry generation after generation. The majority of workers were women although there were a lot of jobs for men. If parents or other relatives worked in the factory, many young people naturally followed in their footsteps. Work in the textile industry might not have been particularly interesting, but for many, it was the only option in a town where there were few other major employers.

Women often continued to work after marriage, and maternity leaves were very short. The economic and social circumstances of a family contributed to the mother's need to work. The factory established its own kindergarten in 1902. This kindergarten was very important to many families, especially any single parents. It was also important for those families who moved to Forssa for work since they did not have any relatives locally to help care for their children. In some families, grandparents or other relatives or even nannies looked after the children.

Usually, both parents worked in the textile industry. Shift work was common, and in some families, the parents worked different hours, a typical arrangement. Parents changed their shifts, but they also moved from one department to another because of childcare needs. Families tried to find a balance between the better-paid shift work and daytime work, when childcare was easier to find. A father's working arrange-

ments significantly affected the length of time he spent with his children. A mother's employment increased the father's childcare contributions somewhat; however, shift work was the most significant factor in the father's participation in household work and childcare. Fatherhood was often represented as a singular entity, but the oral history shows that everyday life was more versatile all of the years. Working-class men in shift-working families did have more active roles in childcare, but the reason was practical rather than ideological. Childcare varied from one family to another, and indeed from one life situation to another.

Many families lived in apartments owned by the employer, and houses were located near the factories. Parents' education, work tasks, and family size determined what kind of apartment the family received. The company provided different leisure activities in which family members were allowed to participate

Over the decades thousands of people worked in the Forssa textile industry. It provided a livelihood for many families. The work left its mark on the bodies of the employees. Social class determined the everyday lives of employees and their families. The textile industry is now gone in Forssa, and the factory halls have a new and different focus and use. They are centers of culture, education, and business.

Keywords: Everyday life, families with children, communities, textile industry, social gender, social classes, oral history, close reading, collections, museums, archives, photographs, European Ethnology, Forssa, industrial workers, kindergartens, day care, motherhood, fatherhood

KANSATIETEELLINEN ARKISTO

Volkskundliches Archiv

- Band 1 (1934). Vanhaa Hauhoa (Altes Hauho). 333 S., 74 Abb. (Vergriffen).
- Band 2 (1937). 1. Sulo Haltsonen, Suomalaisista taikamerkeistä. Kansatieteellinen tutkielma (Über finnische Zaubersymbole. Volkskundliche Untersuchung). S. 1–109. 2. Arvo T. Inkilä, Puintihäkki, Suomalaisen riihikaluston erikoisuus (Das Dreschgestell, eine Besonderheit des finnischen Darrengeräts). S. 1–31. 3. Toivo Vuorela, Heinänteosta Etelä-Pohjanmaalla (Über die Heuernte in Süd-Ostbottlien). S. 1–30. 4. Toivo Vuorela, Karjan istuttamisesta uuteen olinpaikkaan Suomen kansan taikuudessa (Über die Gewöhnung von Vieh an den neuen Aufenthaltsort in der Magie des finnischen Volkes). S. 1–31. T. I. Itkonen, Pyhämaan vanhoja rakennuksia (Alte Gebäude von Pyhämaa). S. 1–65. Deutsche Referaten S. 1–9. (Vergriffen).
- Band 3 (1939). Kansatieteellisiä muistiinpanoja Ilomantsin itäkylästä. Deutsches Referat: Ethnographische Aufzeichnungen über die östlichen Dörfer von Ilomantsi. 330 S., 185 Abb. (Vergriffen.)
- Band 4 (1940). Olaf Lindtorp, Finnskogens folk (Das Volk des Finnenwaldes in Norwegen). 117 S. (Vergriffen).
- Band 5 (1942). 1. T. I. Itkonen, Suomen ruuhet. Deutsches Referat: Finnische Einbäume und Plattkähne. 172 S., 95 Abb. 2. Hilikka Vilppula, Luuvarihi, sen levinneisyys ja eri tyypit Suomessa. Deutsches Referat: Die finnische rihi – Darre mit der Tenne. 62 S., 5 Karten, 28 Abb. (Vergriffen).
- Band 6 (1944). Esko Aaltonen, Länsi-Suomen yhteismyllyt. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus. Deutsches Referat: Die Westfinnischen Gemeinmühlen. Sozialgeschichtliche Untersuchung. 448 S., 11 Abb. und Karten. (Vergriffen).
- Band 7 (1946). Toini-Inkeri Kaukonen, Pellavan ja hampun viljely ja muokkaus Suomessa. Kansatieteellinen tutkimus. Deutsches Referat: Anbau und Bearbeitung von Flachs und Hanf in Finnland. Volkskundliche Untersuchung. 315 S., 8 Karten, 82 Abb. (Vergriffen).
- Band 8 (1950). E. A. Virtanen, Itäkarjalaisten kalastusoikeudesta ja yhtiöistä. Etnososiologinen tutkimus. Deutsches Referat: Über Fischereirecht und Fischereigesellschaften des Ostkarelier. Ethnosoziologische Untersuchung. 423 S., 8 Karten, 10 Abb. (Vergriffen).
- Band 9 (1952). Niilo Valonen, Geflechte und andere Arbeiten aus Birkenrindensteifen unter besonderer Berücksichtigung finnischer Tradition. 341 S., 260 Abb. und Karten.
- Band 10 (1955). Hilikka Vilppula, Das Dreschen in Finnland. 320 S., 131 Abb. und Karten.
- Band 11 (1956). Veera Vallinheimo, Das Spinnen in Finnland unter besonderer Berücksichtigung schwedischer Tradition. 287 S., 116 Abb. und Karten.
- Band 12 (1956). Erkki Ala-Könni, Die Polska-Tänze in Finnland. Eine ethnomusikologische Untersuchung. 202 S.
- Band 13 (1957). Ilmari Manninen, 1. Fortbewegungs- und Transportmittel. 2. Die Kleidung. 178 S., 279 Abb. 14 Tafeln. Theodor Schvindt, Matkamuistoja Tverin Karjalasta 1882. Deutsches Referat : Reiseerinnerungen aus Tver-Karelien 1882. 57 S., 56 Abb.
- Band 14 (1960). 1. Asko Viikuna, Suomalaisen karjasuojan vaiheita. Deutsches Referat: Zur Geschichte des finnischen Viehstalls. 284 S., 121 Abb. 2. B. F. J. Hermann, Nachrichten von den vorzüglichsten Inseln im Finnischen Meerbusen 1786. Neu herausgegeben von Sulo Haltsonen. 30 S. (Vergriffen).
- Band 15 (1961). 1. Asko Viikuna, Karjan kesäsuojista ja laiduntamisesta Pohjanmaalla. Deutsches Referat: Sommerkuhstalle und Weidegangsitte in Ostbottlien. 212 S., 117 Abb. 2. Toini-Inkeri Kaukonen, Alusvaipat eli villalakanat. Deutsches Referat: Zur Geschichte der finnischen wollenen Bettücher. 118 S., Abb., 13 Karten. (Vergriffen).
- Band 16 (1962). Pertti J. Pelto, Individualism in Skolt Lapp Society. 261 p., 57 photographs, 14 maps. (Out of print).
- Band 17 (1964). Veikko Anttila, Suomen kotiseuduntutkimus 1894–1920 ja kansanperinteen joukkokeruun alkuperä. Deutsches Referat: Die finnische Heimatforschung in den Jahren 1894–1920 und die Anfänge der Geschichte des Massensammelns von Volksüberlieferung. 258 S., 14 Abb., 3 Karten. (Vergriffen).
- Band 18 (1967). 1. Riitta Pylkkänen, Ryijyperinteitä 1500- ja 1600-luvulta. English Summary: Ryijyrug Traditions from the 16th and 17th Centuries. 106 p., 43 photographs, 1 plate. 2. Anna-Liisa Voittosaari, Marien ompelukirjonta. Deutsches Referat: Die Stickerei der Tscheremissen (Mari). 68 S., 48 Abb., 4 Tafeln. (Vergriffen).
- Band 19 (1967). Veikko Anttila, Järvenlaskuyhtiöt Suomessa. Kansatieteellinen tutkimus. Deutsches Referat: Die Seesenkungs-genossenschaften in Finnland. Ethnologische Untersuchung. 360 S., 14 Karten und 26 Abb.
- Band 20 (1968). Greta Karste-Liikkanen, Pietari-suuntaus kannakselaisessa elämäntässä 1800-luvun loppupuolelta vuoteen 1918. Deutsches Referat: St. Petersburg im Leben der Karelischen Landenge vom ausgehenden 19. Jh. bis zum Jahre 1918. 322 S., 140 Abb. und Karten. (Vergriffen).
- Band 21 (1970). Maija-Liisa Heikinmäki, Die Gaben der Braut bei den Finnen und Esten Teil I. 268 S., 26 Karten, 40 Abb.
- Band 22 (1971). Maija-Liisa Heikinmäki, Die Gaben der Braut bei den Finnen und Esten. Teil II. Brauchformen, Motive der Traditionsträger und die diesbezüglichen Veränderungsprozesse. 163 S., 5 Karten.

- Band 23 (1972). Juhani U. E. Lehtonen, U. T. Sirelius ja kansatiede. Deutsches Referat: U. T. Sirelius und die Ethnologie. 304 S., 39 Abb. und Karten.
- Band 24 (1972). Bo Lönnqvist, Dräkt och mode i ett landsbygdssamhälle 1870–1920. English Summary: Dress and Fashion in a Rural Community. 400 p., 188 photographs. (Out of print).
- Band 25 (1975). Matti Räsänen, Vom Halm zum Fass. Die volkstümlichen alkoholarmen Getreidegetränke in Finnland. 296 S., 17 Karten, 6 Tafeln und 68 Abb.
- Band 26 (1975). Ethnologische Nahrungsforschung – Ethnological Food Research. Vorträge des zweiten internationalen Symposium für ethnologische Nahrungsforschung, Helsinki 1973. 340 S., 50 Abb. und Karten.
- Band 27 (1975). Juhani U. E. Lehtonen, Kansanomainen ravustus ja rapujen hyväksikäyttö Suomessa. Deutsches Referat: Der volkstümliche Krebsfang und die Verwendung von Krebsen in Finnland. 160 S., 13 Karten, 32 Abb.
- Band 28 (1977). Kaisu Jaakkola, Muuttuva joulu. Kansatieteellinen tutkimus. English Summary: The Changing Christmas. An Ethnological Study. 372 p., 5 maps, 127 photographs. (Out of print.)
- Band 29 (1978). Osmo Vuoristo, Suomalaiset haarikka-astiat. Deutsches Referat: Die Trinkgefäße vom haarikka-Typ in Finnland. 295 S., 72 Abb., 53 Karten.
- Band 30 (1979). Jukka Pennanen, Muikkuapajilla. Puruveden ammattimainen talvinuottakalastus 1900-luvun alusta 1970-luvun puoliväliin. English Summary: Professional winter seine-fishing on Lake Puruvesi from 1900 to the '70s. 343 p, 20 maps, 174 photographs. (Out of print).
- Band 31 (1980). Leena Sammallahti, Suomalainen kansanomainen jalaskehto. Deutsches Referat: Die finnischen volkstümliche Kufenwiege. 269 S., 100 Abb., 7 Bildtafeln, 32 Karten.
- Band 32 (1982). Outi Tuomi-Nikula, Keskipohjalaisen kalastajan vuosi. Keski-Pohjanmaan suomenkielisen rannikon ammattimaisen kalastuksen ja hylkeenpyynnin muuttuminen 1800- ja 1900-luvulla. Deutsches Referat: Der Jahreslauf des mittelostbottischen Fischers. Veränderungen im gewerbsmäßigen Fisch- und Robbenfang an der finnisch-sprachigen Küste Mittel ostbottniens im 19. und 20. Jahrhundert. 392 S., 52 Abb., 15 Karten, 36 Zeichnungen, VIII Anhänge.
- Band 33 (1985). Pekka Leimu, Pennalismi ja initiaatio suomalaisessa sotilaselämässä. English Summary: Hazing and initiation as social and historical phenomena in Finnish military life. 330 p., 5 photographs, 6 drawings, 21 tables.
- Band 34 (1985). Eero Sappinen, Pohjois-Pohjanmaan maaseutupappiloiden rakennukset 1600-luvun lopulla. Deutsches Referat: Die Landpfarrhöfe in Nord-Ostbottniens Ende des 17. Jahrhunderts. 167 S.
- Band 35 (1989). Sinikka Mäntylä, Länsipohjalainen kaappikello. Innovaatiosta folklorismiin. English Summary: The Longcase Clock in Northwestern Finland and Northern Sweden. From Innovation to Folklorism. 228 p., 45 fig., 7 maps.
- Band 36 (1989). Virpi Nurmi, Lasinvalmistajat ja lasinvalmistus Suomessa 1900-luvun alkupuolella. English Summary: Glassworkers and glass manufacturing in Finland during the early 20th century (1900–1930). An ethnological study of work and workers. 186 p., 80 photographs, 1 map, 25 fig.
- Band 37 (1991). Teppo Korhonen, Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus. English Summary: The Porch. An Ethnological Study. 645 p., 313 photographs or drawings, 10 figures and 21 maps.
- Band 38 (1992). Bo Lönnqvist, Ting, rum och barn. Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande. English Summary: Things, Space and Children. 429 p., 246 photographs.
- Band 39 (1992). Janne Vilkkuna, Suomalaiset vainajien karsikot ja ristipuut. Kansatieteellinen tapattutkimus. English Summary: The Karsikko and Cross-Tree Tradition of Finland. 210 p., 80 photographs, 10 figures and 20 maps.
- Band 40 (1994). Pirrko Sallinen-Gimpl, Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen. English Summary: Cultural identity and cultural clash: the resettled Karelians in Finland. 416 p., 50 photographs, 10 figures and 20 maps.
- Band 41 (1996). J. Juhani Kortessalmi, Pohjois-Vienan poronhoito. Talonpoikien poronhoidon alue, ominaislaatu, ikä, alkuperä ja kehityslinjat vuoteen 1922. English Summary: Peasant Reindeer Breeding in Northernmost Russian Karelia: Its Origins and Development up to 1922. 564 p., 58 photo graphs, 15 drawings, 20 maps. Резюме на русском языке: Оленеводство в северной части Беломорской Карелии: Ареал, специфика, возраст т, происхождение и развитие крестьянско оленеводства вплоть до 1922 года. 564 стр., 58 фотогр., 15 рис., 20 карт.
- Band 42 (1996). Pirjo Korkiakangas, Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työntönteon ja leikkien muistelussa. English Summary: The Childhood of Memory. The agrarian ethos in the recollection of childhood work and play. 352 p., 63 photographs, 1 map.
- Band 43 (1997). Sanna Kaisa Spoof, Savikkojen valtiat. Jokelan Tiilitehtaan sosiaalinen ja fyysinen miljö. English Summary: Living off clay. The social and physical milieu of a Finnish one-company town. 365 p., 71 photographs, 14 figures and 9 maps.
- Band 44 (1999). Sirkka-Liisa Ranta, Kirkonkylä Päijänteen kainalossa. Kuhmoisten keskustaajaman muutos 1900-luvulla. English Summary: Changes in a Finnish parish village in the 1990's. 337 p., 193 photographs, 8 drawings or figures and 5 maps.
- Band 45 (1999). Pia Olsson, Eteen vapahan valkean Suomen. Kansatieteellinen tutkimus lottatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939. English Summary: For Finland – White and Free. An ethnological study of the Lotta Svärd women's auxiliaries at local level up to 1939. 280 p., 49 photographs, 7 figures and 2 maps.
- Band 46 (2000). Eero Sappinen, Arkielämän murros 1960- ja 1970-luvuilla. Tutkimus suomalaisen työväestön elämäntavoista ja niiden paikallisista raumalaisista piirteistä. English Summary: Change in everyday life in the

- 1960s and 1970s. A study of workers' ways of life in Finland and local Rauma traits. 509 p., 48 photographs, 18 figures and 1 map.
- Band 47 (2000). Päivi Aikasalo, Seuratkaamme järkevää ja terveellistä muotia. Naisten pukeutumishanteet ja vaa-tevalinnat 1920-luvulta 1960-luvun lopulle. English Summary: Let's follow the sensible and healthy fashion. Women's clothing ideals and clothing choice in the 1920s–1960s. 320 p., 59 photographs and 6 tables.
- Band 48 (2001). Tea Seppälä, Das Erbe des Winzers. Weinbau und weinbautechnische Neuerungen am Oberrhein von 1833 bis 1913. English Summary: The winegrowers legacy. Innovations in viticulture and viticultural techniques in the Upper Rhine from 1833 to 1913. 430 p., 114 photographs or drawings, 2 tables and 7 maps.
- Band 49 (2002). Helena Ruotsala, Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995. Резюме на русском языке: Изменяющееся оле неводство. Работа и окружающая среда в оленеводческом объединении Кюрё в Киттиля и оленеводческих коллекти вах в районе Ловозера Кольс кого полуострова с 1930 по 1995 гг. 472 стр., 125 фотогр., 11 карт. English Summary: Reindeer herding in transition. Reindeer herding in the reindeer herders association of Kyrö in Kittilä, Finland and in the collectives of Lovozero on the Kola Peninsula, Russia from 1930–1995. 472 p., 125 photographs or drawings, 15 tables or figures and 11 maps.
- Band 50 (2006). Maarit Knuuttila, Kansanomainen keittämisen taito. English Summary: Cooking, Tradition and Kitchen Women's Nation. 336 p., 22 photographs.
- Band 51 (2008). Katriina Siivonen, Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa. English summary: Archipelago identities as streams of signs. Everyday life and local development in Southwest Finland as a part of global transition. Svensk sammanfattning: Skärgårdsidentiteten som strömmar av tecken. Vardag och lokalt utvecklingsarbete i Egentliga Finland under en brytningstid präglad av globaliseringen. 408 p., 17 photographs.
- Band 52 (2008). Anneli Meriläinen-Hyvärinen, Luonnon kanssa käsikkäin. Selviytymisen strategiat neljässä pohjois-suomalaisessa yhteisössä eri aikoina 1680-luvulta 1990-luvulle. English summary: Hand in hand with nature. Survival strategies in four communities of Northern Finland at different times from the 1680's to the 1990's. 469 p., 71 photographs or drawings, 46 figures, 17 tables and 3 maps.
- Band 53 (2011). Arja Turunen, "Hame, housut, hamehousut! Vai mikä on tulevaisuutemme?" Naisten päällyshousujen käyttöä koskevat pukeutumisohjeet ja niissä rakentuvat naiseuden ihanteet suomalaisissa naistenlehdissä 1889–1945. English summary: "Skirt, Trousers, Divided Skirt! Or what is our future?" How the ideals of womanhood were negotiated in the discussion of female trouser-wearing in Finnish women's magazines, 1889–1945. 462 p., 32 pictures, 7 tables.
- Band 54 (2011). Harri Nyman, Uloimmalla rannalla. Luotsi- ja majakkaperheet asemayhdyskunnissaan. English summary: On the furthest shore. Maritime pilot and lighthouse keeper families in their station communities. 518 p.
- Band 55 (2016). Miia-Leena Tiili, Ammattilaisuuden ankkuripaikat. Kinesteettinen ja kulttuurinen tieto Suomenlahden merivartiostossa. English summary: Anchoring Professionalism. Kinaesthetic and Cultural Knowledge in Finnish Coast Guard Units. 268 p.
- Band 56 (2016). Päivi Roivainen, Puettu lapsuus. Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille. English summary: Dressed Childhood. Journeys to the Children's Wear Islands. 335 p.
- Band 57 (2017). Anne Ala-Pöllänen, Happy Ship? Etnografinen tutkimus suomalaisista ja filippiiniläisistä merimiehistä suomalaisilla rahtilaivoilla. English summary: Happy Ship? An ethnographic study of Finnish and Philippine sailors aboard Finnish cargo ships. 223 p.